

SIASI 'O SĪSŪ KALAISI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAahi 'AHO KIMUI NĪ • MĒ 2016

Liahona

Ngaahi Lea 'o e Konifelenisi Lahí

Fanongonongo ha Temipale
Fo'ou 'e Fā

Uiui'i Ha Kau Fitungofulu
Fo'ou mo e Kau Palesitenisi
Lahi Fo'ou 'o e Palaimelí

© MICHAEL MALM, 'THE ANGALELEI' A E ILLUME GALLERY OF FINE ART, 'IKAI NGOFUA KE HIKI HANO TATAU

Pea Lea la 'o Ne Akonaki Kiate Kinautolu, tā 'e Michael Malm

The mavahe 'a Sīsū mei he fu'u kakai tokolahī, na'ā Ne hā'ele hake ki ha mo'unga mo 'Ene kau ākongā.

"Pea lea ia 'o ne akonaki kiate kinautolu 'o pehē,

"Oku monū'ia 'a e angavaivai: he 'oku 'onautolu 'a e pule'anga 'o e langi" (Mātiu 5:2–3).

Ko e veesi 'uluaki 'eni 'o ha veesi 'e hiva 'oku ui ko e Ngaahi Monū'ia. Na'e 'iloa e me'a ko 'eni ne hokó ko e Malanga 'i he Mo'ungá, 'a ia 'oku hā 'i he Mātiu vahe 5–7.

Fakahokohoko 'o e Tohi Mē 2016

Volume 40 • Fika 5

Fakataha Lahi 'a e Kakai Fefiné

- 6 'Okú ne Kole Mai ke Tau Hoko
Ko Hono To'ukupú
Cheryl A. Esplin
- 10 Ko e Hā Te Tau Fai?
Neill F. Marriott
- 13 "Ko e Muli Au"
Linda K. Burton
- 16 Falala ki he Laumālie Ko ia 'Oku
Tākiekina ke Failelei
Palesitēni Henry B. Eyring

Fakataha 'o e Pongipongi Tokonakí

- 19 Ko e Potu ko ia 'Oku Fakataha
ai 'a e Toko Ua pe Toko Tolú
Palesitēni Henry B. Eyring
- 23 Ko e Me'a'ofa Takiekina 'a ha
Ki'i Tamasi'i
Mary R. Durham
- 26 Ko e Fānau Au 'a e 'Otuá
'Eletā Donald L. Hallstrom
- 29 'Oku 'i Fē 'a e Ngaahi Kí mo e
Mafai 'o e Lakanga Fakataula'eikí?
'Eletā Gary E. Stevenson
- 33 Ko e Faito'ofa Faifakam'ui 'o e
Fakamolemolé
'Eletā Kevin R. Duncan
- 36 Ke Ke Loto Fakatōkilalo
'Eletā Steven E. Snow
- 39 "Ke u Tohoaki'i 'a e Kakai Fulipē
Kiate Au"
'Eletā Dale G. Renlund

Fakataha 'o e Ho'atā Tokonakí

- 43 Ko Hono Hikinima'i e Kau 'Ōfisa
'o e Siasí
Palesitēni Dieter F. Uchtdorf
- 45 Lipooti mei he Potungāue 'Aotita
'a e Siasí, 2015
Kevin R. Jergensen
- 45 Lipooti Fakasitētisitiká, 2015
Brook P. Hales
- 46 Ko e Tu'u Fakataha mo e Kau Taki
'o e Siasí
'Eletā Ronald A. Rasband
- 49 "Ko ia la 'Okú Ne Ma'u 'a Kinautolú,
'Okú Ne Ma'u Au"
'Eletā Neil L. Andersen
- 53 Ke Tau Fakahaofi: Te tau Lava 'o
Fai la
'Eletā Mervyn B. Arnold

- 56 Ko e Feitu'u Toputapu ne Fakafoki
Mai Ai e Ongongolelei
'Eletā Jairo Mazzagardi
- 59 Tauhi Ma'u Ai Pē ha Fakamolemole
'o Ho'omou Ngaahi Angahalá
'Eletā David A. Bednar
- 63 Ngaahi Fakataha Alēlea Fakafāmilí
'Eletā M. Russell Ballard

Fakataha Lahi 'o e Lakanga Fakataula'eikí

- 66 Ko e Ngaahi Fie ma'u 'o e Mālohi
e Lakanga Fakataula'eikí
Palesitēni Russell M. Nelson
- 70 Ko e Kau Taki Lelei Tahá 'a e Kau
Muimui Lelei Tahá
Stephen W. Owen
- 77 Ko e Fakahikihiki'i 'o Kinautolu
'Oku Fakahaofi
Palesitēni Dieter F. Uchtdorf
- 81 Ngaahi Fāmilí Ta'engatá
Palesitēni Henry B. Eyring
- 85 Ko ha Falala Toputapu
Palesitēni Thomas S. Monson

Fakataha 'o e Pongipongi Sāpaté

- 86 Ngaahi Filí
Palesitēni Thomas S. Monson
- 87 'Oku ou Tui Nai?
Bonnie L. Oscarson
- 90 Ko ha Sīpinga 'o e Melinó
Pisope W. Christopher Waddell
- 93 Ngaahi Tamai
'Eletā D. Todd Christofferson
- 97 Sio Kiate Koe 'i he Loto Temipalé
'Eletā Quentin L. Cook
- 101 Te Ne Hili Koe ki Hono Umá
'o Fua Koe ki 'Api
Palesitēni Dieter F. Uchtdorf

Fakataha 'o e Ho'atā Sāpaté

- 105 Ko e Laumālie Mā'oni'oni
'Eletā Robert D. Hales
- 108 Manatu Ma'u Ai Pē Kiate la
'Eletā Gerrit W. Gong
- 111 Hūfanga'anga Mei he Afaá
'Eletā Patrick Kearon

- 114 Fehangahangi 'i he Me'a
Kotoa Pē
'Eletā Dallin H. Oaks
- 118 Ko e Mālohi 'o e Anga Faka-'Otuá
'Eletā Kent F. Richards
- 121 Pea He 'Ikai Kei 'i ai Ha Mate
'Eletā Paul V. Johnson
- 124 'E Fai 'e [he 'Eikí] ha Ngaahi Mana
'ate Kimoutolu 'Apongipongi na
'Eletā Jeffrey R. Holland
- 72 Kau Taki Mā'olunga mo e Kau 'Ōfisa
Mā'olunga 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o
e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho
Kimui Ní
- 128 Na'a Nau Lea Kiate Kitautolu: Ko
Hono 'Ai e Konifelenisí ke Hoko
ko e Konga 'Etau Mo'ui
- 130 Fakahokohoko 'o e Ngaahi Talanoa
'o e Konifelenisí
- 131 Ongongo 'o e Siasí

Konifelenisi Lahi Fakata'u Hono 186

Fakataha Lahi Kakai Fefine 'o e Efiaki Tokonaki, 'aho 26 Mā'asi 2016

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.

Tataki: Rosemary M. Wixom

Fua lotú: Morgan Munford.

Lotu tukú: Sokhanny Parco.

Hivá ne fai 'e ha kuaea fakatahataha 'a e Palaimeli, Kau Finemuí mo e kuaea 'a e Fine'ofá mei he ngaahi siteiki 'i Söleki Siti, 'iutá; tā hiva 'a Lillian Severinsen; tā 'ökani 'a Linda Margetts; tā vaiolini 'a Kesitini Tenney; tā selo leva 'a Elizabeth Marsh: "Kuo u Fai Ha Lelei?" *Ngaahi Himi*, fika 129; metili na'e te'eki ai pulusi ne fokotu'utu'u 'e Mohlman; "Fānau Au 'a e 'Otuá," *Ngaahi Himi*, fika 193, pea ko e "Ke Mou Fe'ofa'aki," *Ngaahi Himi* fika 200; "Otuā Ko Homau Tu'i," *Ngaahi Himi*, fika 77; "Muimui 'Iate Au," *Himi*, fika 57, arr. Mohlman, te'eki pulusi; "Fakatapu'i Au," *Ngaahi Himi*, fika 64, arr. Goates te'eki pulusi.

Fakataha Lahi 'o e Pongipongi Tokonaki, 2 'Epeleli 2016

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.

Tataki: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf.

Fua lotú: Linda K. Burton.

Lotu tukú: 'Eletā Arnulfo Valenzuela Hivá ne fai 'e he Kuaea Tāpanekalé; tā hiva 'a Mack Wilberg mo Ryan Murphy; tā 'ökani 'a Richard Elliott mo Andrew Unsworth: "Oku Fakaofa Ho'o Ngāuē," *Ngaahi Himi* fika 167; "Ha'u 'e Fānau 'a e 'Eiki," *Ngaahi Himi* fika 24; "Ongo'i 'a e 'Ofá," *Tohi Hiva 'a e Fānau* 42, arr. Cardon, pub. fai 'e he Jackman; "Ko e Lotu Liló," *Ngaahi Himi*, fika 74; "The Lord My Pasture Will Prepare," *Ngaahi Himi*, fika 109, arr. Wilberg, pub. 'e he Oxford; "Come, Thou Fount of Every Blessing," *Ngaahi Himi* (1948), no. 70, arr. Wilberg, pub. 'i he the Oxford.

Fakataha Lahi 'o e Ho'atā Tokonaki, 2 'Epeleli 2016

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.

Tataki: Palesiteni Henry B. Eyring.

Fua Lotú: 'Eletā Hugo E. Martinez

Lotu Tukú: 'Eletā Tad R. Callister

Hivá ne fai 'e ha kuaea fakatahataha mei he 'univēsiti Pilikihami 'Iongi –'Aitahoó;

tā hiva 'a Eda Ashby mo Rebecca Lord; tā 'ökani 'a Bonnie Goodliffe: "Hiva Fakafeta'i ki he kiata Ia," *Ngaahi Himi*, fika 70, arr. Kempton, te'eki pulusi; " 'Isileli, 'Isileli, 'Oku Ui 'a e 'Otuá," *Ngaahi Himi*, fika 6, arr. Ashby, te'eki pulusi; "E Kāinga Tau Loto Fiemālie," *Ngaahi Himi*, fika 3; "Te u Fai Ho Finangaló," *Ngaahi Himi*, fika 171, te'eki ai pulusi e arr. Kempton,.

Fakataha Lakanga Fakataula'eiki 'o e Efiaki Tokonaki, 2 'Epeleli 2016

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.

Tataki: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf.

Fua lotú: 'Eletā Stanley G. Ellis

Lotu tukú: 'Eletā Craig A. Cardon

Hivá ne fai 'e ha kuaea 'a e lakanga fakataula'eiki mei he 'Inisititiuti Fakalotu 'o Lökani 'Iutá; tā hiva ko Allen M. Matthews mo Eric Stauffer; tā 'ökani ko Clay Christiansen: "Hiki Hake Homou Le'o," *Ngaahi Himi* fika 32, arr. Christiansen; "Oku Fakaofa," *Ngaahi Himi*, fika 102, arr. Zabriskie, pub. fai LDS Music Source; "Ha'u 'a e Tu'i 'o e Ngaahi Tu'i," *Ngaahi Himi*, fika 23; "Huhu'i 'o 'Isileli," *Ngaahi Himi*, fika 5, arr. Wilberg, pub. fai 'e Hinshaw.

Fakataha Lahi 'o e Pongipongi Säpaté, 3 'Epeleli 2016

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.

Tataki: Palesiteni Henry B. Eyring.

Fua lotú: 'Eletā Anthony D. Perkins

Lotu tukú: Carol F. McConkie

Hivá ne fai 'e he Kuaea Tāpanekalé; tā hiva ko Mack Wilberg; tā 'ökani 'a Andrew Unsworth mo Clay Christiansen: "Let Zion in Her Beauty Rise," *ngaahi Himi*, no. 41; "Kuo 'Aho Hake 'a e Pó," *Ngaahi Himi*, fika 1, arr. Wilberg, te'eki pulusi; "Te u Muimui he Palani 'a e 'otuá," *Tohi Hiva 'a e Fānau*, 86, arr. Hofheins/Christiansen, te'eki pulusi; "Te ke Lava Fakahā," *Ngaahi Himi*, fika 134, arr. Wilberg, te'eki pulusi; "Fiefia, ko e 'Eiki Ko e Tu'i!" *Ngaahi Himi*, fika 31; "Tau Laka Atu he Tui Kia Kalaisi," *ngaahi Himi*, fika 35, arr. Wilberg; "Sisū Ne Ne Huhu'i," *Ngaahi Himi*, fika 160, arr. Wilberg, te'eki ai pulusi.

Fakataha Lahi 'o e Ho'atā Säpaté, 3 'Epeleli 2016

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.

Tataki: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf.

Fua lotú: 'Eletā C. Scott Grow

Lotu tukú: 'Eletā Shayne M. Bowen

Hivá ne fai 'e he Kuaea Tāpanekalé; Faihivá ko Mack Wilberg mo Ryan Murphy; tā 'ökani ko Linda Margetts: "Praise to the Lord, the Almighty," *Ngaahi Himi*, fika 72, arr. Wilberg, pub. 'i he Oxford; "For I Am Called by Thy Name," Gates pub. 'e Sonos; "E Sihova Haofaki," *Ngaahi Himi*, fika 43; "The Day Dawn Is Breaking," *Hymns*, fika 52; arr. Murphy, te'eki pulusi; "O ka Tau Tutuku Hiva Fiefia," *Ngaahi Himi*, fika 156, arr. Wilberg, te'eki ai pulusi.

Ngaahi Pōpoaki 'o e Faiako Faka'apí mo e Faiako 'A'ahí

Ki he pōpoaki 'o e faiako faka'apí mo e faiako 'a'ahí, kātaki 'o fili ha lea te ne feau lelei taha e fie ma'u 'a e ni'ihī 'oku mou 'a'ahi ki aí.

'I he Takafí

'I Mu'á: Faitā 'a Cody Bell.

'I muí: Faitaa'i 'e Ale Borges.

Faitā 'i he Konifelenisi

Na'e faitaa'i e ngaahi 'ata 'o e konifelenisi lahi 'i Söleki Siti 'e Welden C. Andersen, Cody Bell, Janae Bingham, Ale Borges, Randy Collier, Mark Davis, Craig Dimond, Nate Edwards, Ashlee Larsen, Leslie Nilsson, Matt Reier, mo Christina Smith; la'itā 'o Yvette Buggingo ne ma'u ia 'i he angalelei 'a Yvette Buggingo; 'o Joseph Ssengooba mo Joshua Walusimbi, 'i he angalelei 'a Joseph Ssengooba; 'o Joseph Ssengooba mo Leif Erickson, 'i he angalelei 'a e Leif Erickson; 'o e fānau mo e fakataha 'a e Siasī 'i Kongo-kou, 'i he angalelei 'a Neil L. Andersen 'o e 'Eliā 'Afilika Tonga-hahaké; 'o e kī'i ta'ahine 'i he matapā sio'atā, ne faitaa'i ia 'e Kirt Harmon; 'o Fernando Araujo mo e kau talavou mo e fāmili Araujo; 'o Russell M. Nelson, Sisitā Nelson mo e fāmili 'o Jimmy Hatfield, 'i he angalelei 'a Russell M. Nelson; 'o e tainasoā mo e fānau, istock.

Ma'u Atu 'o e Ngaahi Lea Konifelenisi

Ke ma'u 'a e ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi 'i he 'Initaneti' 'i he ngaahi lea fakafonua lahi, hū ki he conference.lds.org pea fili e lea fakafonua. 'Oku toe ma'u atu 'a e ngaahi lea 'i he Gospel Library mobile app.

MĒ 2016 VOLIUME 40 FIKA 5
LIAHONA 13285 900

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni 'a e Siasi 'o Sisu Kalaisi 'o e Kau Māonioni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund
Ētita: Joseph W. Sitati

Kau Tokoni Ētita: James B. Martino, Carol F. McConkie

Kau Ētivaísá: Brian K. Ashton, Randall K. Bennett, Craig A. Cardon, Cheryl A. Esplin, Christoffel Golden, Douglas D. Holmes, Larry R. Lawrence, Carole M. Stephens

Talēkita Pulē: Peter F. Evans

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmilī mo e Mēmpipā: Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Tokoni Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Megan VerHoef Seitz

Timi ki hono Tohi mo hono Ētita: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jill Hacking, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Sally Johnson Odekirk, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Anne Selu, Paul VanDenBerghe, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'ū 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Thomas Child, Nate Gines, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Rachel Smith, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinėita Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha'ī 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatātā mo e Fakatahataha'ī 'o e Makasini:

Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Bryan W. Gygi, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty, Derek Richardson

Fokotu'utu'ū: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni Ētita: Patrick Taufa

Kaungā Ētita

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahona* he tāu 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi fakakekeke: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisu Kalaisi 'o e Kau Māonioni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke mau 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'Iunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lids.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'ekē'ekē

he 'intaneti 'i he *Liahona*.lids.org; 'i he meili ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe T-meili ki he *Liahona*@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'ā Pule'anga 'i he lea faka-Alapēniā, 'Amēniā, Pisilama, Kemipoutia, Pulu'akāia, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafaingofua'), Koloēsia, Seki, Tenimā'ake, Hōlani, Pilītāniā, 'Esitōniā, Fisi, Finilani, Falanise'e, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Intōnesiā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlea, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Maseisili, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lusiā, Hamōā, Silōveniā, Sipeini, Suisalani, Suētēni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Taileni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietnemi. (Oku hekeheke pe 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatata mo e lea fakafomua.)

© 2016 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'Iunaiteti Siteiti 'o 'Amelika.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi fakatātā 'i he *Liahonā* ke faka'aonga'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsiālē pe faka'aonga'i pē 'i api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakaha'ā atu ai hano fakatapatupai, 'i he tafaka'i 'oku fakamatalā ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatātā. Oku tononu ke fakatū'asila 'a e ngaahi fehū'ū ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; T-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

May 2016 Vol. 40 No. 5. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Fakahokohoko
Fakamotu'alea 'o e
Kau Leā

Andersen, Neil L., 49
Arnold, Mervyn B., 53
Ballard, M. Russell, 63
Bednar, David A., 59
Burton, Linda K., 13
Christofferson, D. Todd, 93
Cook, Quentin L., 97
Duncan, Kevin R., 33
Durham, Mary R., 23
Eyspln, Cheryl A., 6
Eyring, Henry B., 16, 19, 81
Gong, Gerrit W., 108
Hales, Brook P., 45
Hales, Robert D., 105
Hallstrom, Donald L., 26
Holland, Jeffrey R., 124
Jergensen, Kevin R., 45
Johnson, Paul V., 121
Kearon, Patrick, 111
Marriott, Neill F., 10
Mazzagardi, Jairo, 56
Monson, Thomas S., 85, 86
Nelson, Russell M., 66
Oaks, Dallin H., 126
Oscarson, Bonnie L., 97
Owen, Stephen W., 70
Rasband, Ronald A., 46
Renlund, Dale G., 39
Richards, Kent F., 118
Snow, Steven E., 36
Stevenson, Gary E., 29
Uchtdorf, Dieter F., 77, 101
Waddell, W. Christopher, 90

Fakahokohoko
Fakamotu'alea 'o e Tefitō

Akō, 93, 105
Ako folofolā, 66
'Alō'ofā, 33
'Amanaki lelei, 101, 121, 124
Anga fakakaume'a, 53
Faiako, 26, 93
Faifakamo'ui, 33
Faingata'a, 26, 36, 77, 90,
121, 124
Fakafeohi, 49, 53
Fakafoki mai 'o e Ongoongo-
lelei, 56, 105
Fakalelei, 33, 39, 59, 81, 90,
108, 114, 124
Fakamālohiā, 53
Fakamolemolē, 33, 108
Fakamo'oni, 19
Fakatomalā, 86, 90, 97,
108, 124
Fakatonutonu, 93
Fāmilī, 49, 63, 77, 81, 87
Fānaū, 23, 36, 49, 63, 81
Fatongia fakamātu'ā, 49, 63
Fehanghangai, 26, 114
Fiefiā, 77
Fine'ofā, 13
Hingā, 114
Hisitōlia fakafāmilī, 29, 97
Hivā, 26, 36
Hou'eiki Fafinē, 10, 13
Kātaki, 124
Kau palōfitā, 36, 46, 87, 90
Kau Taki 'o e Siasi, 46
Konifelenisi lahi, 19, 124
Lakanga Fakataula'eiki, 29, 66,
70, 81, 85, 87
Laumālie Mā'oni'oni, 16, 19, 23,
59, 105
Loto fakatōkikalō, 16, 36
Loto hikisiā, 77
Lotū, 19, 56, 63, 66, 105, 108
Manava'ofā, 111
Matē, 121
Mo'ui tāu, 85

Natula faka'otuā, 13, 26, 66,
85, 101
Ngaahi Fakataha Alēleā, 63
Ngaahi Fuakavā, 23, 29, 81, 90,
97, 118
Ngaahi Ouaū, 29, 59, 87,
97, 118
Ngaahi Tempalē, 81, 86, 87, 90,
97, 118
Ngāue fakafaifekau, 29, 81
Ngāue fakatemipalē, 29, 66, 97
Ngāue tokoni, 6, 13, 16, 66, 70,
111, 118
Nofo-mali, 77, 81, 93
Nonga, 90, 105
'Ofā, 6, 10, 13, 16, 77, 93,
111, 124
'Ofa faka-Kalaisi, 77, 111
Palani 'o e fakamo'ui, 81,
114, 121
Papitaisō, 23, 59
Pule'anga 'o e 'Otuā, 10, 87
Sākalamēnitī, 39, 59, 108
Siosefa Sāmīta, 29, 56, 97,
105, 114
Sipinga, 93
Sisu Kalaisi, 6, 10, 16, 33, 39, 46,
59, 70, 77, 81, 87, 90, 101,
108, 114, 121, 124
Talangofuā, 101
Tamai Hēvanī, 33, 101
Tau'atāina ke Filī, 86, 105, 114
Tekinolosīā, 63, 97
Teuteū, 85
Toetu'ū, 10, 121
Toetu'ū, 121
Tohi 'a Molomonā, 56
Tu'u Tupū, 46, 49
Tui, 10, 19, 86, 87, 101
Tu'unga Fakaākongā, 70, 87, 101
Tu'unga fakafa'eē, 10
Tu'unga Fakatakimū'ā, 46, 70
Tu'unga fakatamai, 81, 93
Uelofeā, 39
Uluī, 87

To’o Kongokonga Lalahi mei he Konifelenisi Lahi Fakata’u Hono 186 ‘o e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní

Na’e kamata ‘a e fakataha pongipongi Tokonaki ‘o e konifelenisi lahi ‘o ‘Epelelí ‘aki ha fakaafe meia Palesiteni Henry B. Eyring ‘o ne pou pou’i ai e kau fanongó ke nau lotua e kau leá mo e kuaeá, kimu’a pea mo e lolotonga ‘enau leá. Pea ‘i he faka’osinga ‘o e konifelenisi ‘i he ho’atā Sāpaté, na’e pehē ai ‘e ‘Eletā Jeffrey R. Holland: “Kapau te ke sio he ngaahi ‘aho ka hoko māí . . . ki he ngaahi me’a ‘i ho’o mo’uí ‘oku te’eki ai ke fenā-pasi mo e ngaahi pōpoaki kuó ke fanongo ai he faka’osinga ‘o e uike ko ‘ení, ‘oua na’á ke ongo’i lotosi’i. . . . Ko e me’a lelei fekau’aki mo e ongoongoleléi ko ‘etau ma’u ha lelei ko ia he’etau *feingá*, neongo kapau ‘oku ‘ikai ke ola lelei ma’u pē” (peesii 125, 126).

Ko honau ui ke ngāu’é, ‘oku fakaha-haa’i mo fakamālohia ai e ui meia Palesiteni Thomas S. Monson “‘i he’etau fakakaukau atu ki he ngaahi fili ‘oku tau fai ‘i he’etau mo’uí he ‘aho takitahá, . . . kapau te tau fili ‘a Kalaisi, ta kuo tonu ‘etau fili” (peesii 86).

Ne kau he ngaahi me’a mahu’inga mei he konifelenisi ‘a e:

- Fanongonongo ‘e Palesiteni Monisoni ha tempale fo’ou ‘e fā: ‘i Belém, Brazil; Quito, Ecuador; Lima, Peru (tempale hono uá); pea mo Harare, Zimbabwe (vakai ki he talanoá ‘i he peesi 142).
- Hikinima’i ‘o ha Kau Taki Mā’olunga fo’ou ‘e toko 11 (kamata honau piokalafí he peesi 131).
- Hikinima’i ‘o ha kau palesitenisi fo’ou ‘o e Palaimelí (kamata honau piokalafí he peesi 136).

- Fanongononga ‘o ha polokalama fo’ou ma’á e fakafo’ituituí mo e ngaahi fāmilí ke nau tokoni ki he kau kumihūfanga honau feitu’ú (vakai, peesi 13, 111, mo e 141).
- Tokanga makehe ki he ngaahi vā fetu’utaki fakafāmilí, tautautefito ki he fatongia ‘o e kakai tangatá ‘i he’enua hoko ko ha husepāniti, tamai mo e taha ma’u lakanga fakataula’eikí.
- ‘Ilo fakatokāteline mei he kau lea hangēko ‘Eletā Dale G. Renlund: “‘I he’etau ‘unu’unu ofi ange ki he ‘Otuá, ‘e hū mai ki he’etau mo’uí ‘a e mālohi fakaivia ‘o e Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí. Pea hangē ko e ongo ākongā ne na fononga he hala ki ‘Emeasí, te tau ‘ilo ai ne tau feohi pē mo e Fakamo’uí lolotonga ‘etau fonongá (peesii 42).

Fai 'e Cheryl A. Esplin
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesiteni Lahi 'o e Palaimeli

'Okú Ne Kole Mai ke Tau Hoko ko Hono To'ukupú

Ko e tokoni faka-Kalaisí, ko ha ngāue ta'esiokita ia 'oku fakatefito 'i he ni'ihī kehé.

“**K**e mou fe'ofa'aki; . . . hangē ko 'eku 'ofa kiate kimoutolú].”¹ Ne toki hiva'i atu e fakaleá ni 'e he kuaea fakaofó ni, he ko e folofola ia 'a Sīsū 'i ha ngaahi houa si'i kimu'a peá Ne fai 'Ene feilaulau fakalelei ma'ongo-ongá—ko ha feilaulau na'e fakamatala 'i 'e 'Eletā Sefilī R. Hōlani ko e “fakahaa 'i faka'e'i'eiki taha [ia] 'o e 'ofa haohaoá, kuo faifaiangé pea fakahaa 'i 'i he hisitō-lia 'o e māmani ko 'eni.”²

Ne 'ikai ngata pē hono ako'i kitautolu 'e Sīsū ke tau 'ofá, ka na'á Ne mo'uí'aki foki e me'a na'á Ne ako'i. Lolotonga e ngāue fakafaifekau 'a Sīsú, na'á Ne “fe'alu'aki 'o fai lelei”³ peá Ne “kōlenga 'a e kakai kotoa pē ke muimui ange ki He'ene sippingá.”⁴ Na'á Ne akonaki, “He ko ia 'e kalofaki 'ene mo'uí, 'e mole ia; ka ko ia 'e mole 'ene mo'uí koe'uhī ko au, ko ia pē 'e ma'u iá”⁵

Na'e pehē 'e Palesitani Tōmasi S. Monisoni, he 'okú ne 'ilo mo mo'uí 'aki e akonaki 'o e 'ofá: “Oku ou tui 'oku talamai 'e he Fakamo'uí 'o ka 'ikai ke tau tokoni ki he ni'ihī kehé, ta 'oku

'ikai ha 'uhinga mālie ia ki he'etau mo'uí. Ko kinautolu ko ia 'oku nau mo'uí siokita peé, 'oku hangē leva 'oku hōloa pea . . . mole 'enau mo'uí, ka ko kinautolu 'oku foaki 'enau mo'uí ke tokoni ki he ni'ihī kehé, 'oku tupulaki mo fakalakalaka —pea nau fakahaofi ai 'enau mo'uí.”⁶

Ko e tokoni faka-Kalaisí, ko ha ngāue ta'esiokita ia 'oku fakatefito 'i he ni'ihī kehé. Na'e pehē 'e ha fefine na'á ne tokanga'i hono husepāniti puké, “Oua te ke lau ko ha kavenga ho faton-giá; lau ia ko ha faingamālie ke ke 'ilo mo'oni ai e me'a ko e 'ofa.”⁷

Na'e fehu'i 'e Sisitā Sonitulā D. Hisitoni, 'i ha'ane lea he fakataha lotu 'i BYU: “Fefē kapau na'a tau lava 'o sio mo'oni ki he loto 'o e ni'ihī kehé? 'E toe lelei ange nai ai 'etau mahinó? 'I he'etau ongo'i e me'a 'oku ongo'i 'e he ni'ihī kehé, sio ki he me'a 'oku nau sio ki aí, pea fanongo ki he me'a 'oku nau fanongo ki aí, te tau faka'atā nai hatau taimi ke tau tokoni ai ki he ni'ihī kehé pea liliu ai mo 'etau tō'onga kiate kinautolú? 'E toe lahi ange nai ai

'etau fa'a kātakí, anga'ofá mo e anga fakama'uma'ú?”

Na'e vahevahe mai 'e Sisitā Hisitoni ha a'usia he taimi na'e tokoni ai he nofo-kemi 'a e Kau Finemuí. Na'á ne pehē:

“Na'e ako'i kinautolu 'e ha taha . . . 'o e kau leá 'o kau ki he . . . 'hoko ko ha tokotahá.' Ko e taha 'eni 'ene fakamatalá, 'Hoko ko ha tokotaha 'oku feinga ke 'ilo'i mo tokoni ki he ni'ihī kehé—tuku e sio he sio'atá kae sio atu he matapā sio'atá.’

“Ke fakatāta'a 'eni, na'á ne ui ha taha 'o e kau finemuí 'o kole ange ke tu'u 'o na fehāngaaki. [Na'á ne] to'o hake leva ha sio'ata 'o fokotu'u ia 'i hono vaha'a mo e finemuí ke sio pē ki ai e tokotaha leá lolotonga 'ene feinga ke talanoa mo e finemuí. Ne 'ikai ha ofo he na'e 'ikai hoko ia ko ha fetalanoa'aki lelei pe fakamāfana. Ko ha lēsoni fakataumu'a lelei 'eni na'e fakatāta'a ai e faingata'a ke fetu'utaki mo tokoni ki he ni'ihī kehé kapau 'oku tau siokita mo tokanga pē

'Oku faingata'a ke fetu'utaki mo tokoni 'i he ni'ihī kehé kapau te tau siofi pē kitautolu mo 'etau ngaahi fie ma'ú.

Ko e ngāue tokoni mo'oni 'a 'etau tokanga ki he ngaahi fie ma'ú mo e ongo'i fakaeloto 'o e ni'ihī kehé.

ki he'etau fie ma'u. [Na'a ne] tuku e sio'ata ka ne to'o hake ha 'esia 'o ha matapa sio'ata, pea ne fokotu'u ia he vaha'a 'o hono fofonga mo e fofonga 'o e finemu. . . . Na'e lava ke mau sio na'e tukutaha 'ene tokanga he finemu pea 'oku fie ma'u 'i he tokoni mo'oni ke fakatefito 'etau tokanga 'i he ngaahi fie ma'u mo e ongo 'a e ni'ihē. Taimi lahi 'oku tau femo'uekina pē he tokanga ki he'etau mo'ui—hangē ko 'etau siofi e sio'ata lolotonga 'etau feinga ke ma'u ha faingamālie ke fai ai ha tokoni—pea 'ikai ke tau lava ai 'o fai ha tokoni lelei.”⁸

Kuo fa'a fakamanatu mai 'e Palesiteni Monisoni, 'oku “'akilotoa kitautolu 'e ha ni'ihē 'oku nau fie ma'u 'etau tokanga, fakalotolahi, poupo'u, fakafiemālie mo 'etau anga'ofa—'o tatau pē pe ko hatau fāfāli, kaungāme'a, kaungāngāue pe ko ha sola.” Na'a ne pehē, “Ko e to'ukupu kitautolu 'o e 'Eiki 'i he māmanī, mo ha fekau ke tau tokoni pea hiki hake 'Ene fānau. 'Okū Ne fakafalala mai kiate kitautolu.”⁹

Na'e muimui ha fānau 'e lauafe ki he fale'i 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ke nau hoko ko e to'ukupu 'o e 'Eiki 'o fai ha ngaahi ngāue tokoni.

'I Sānuāli ta'u kuo 'osī, na'e fakaafe'i ai 'e he ongo makasini ko e *Friend* mo e *Liahonā* e fānau he funga 'o e māmanī ke nau muimui ki he fale'i 'a Palesiteni Monisoni—'o hoko ko

e to'ukupu 'o e 'Eiki. Na'e fakaafe'i e fānau ke nau fai ha fanga ki'i ngāue tokoni—lalahi mo iiki. Na'e fekau leva ke nau tā honau la'inimā 'i ha la'i-pepa pea nau kosi 'o to'o pea tohi'i ai

e tokoni ne nau faí pea 'ave ia ki he makasiní. Mahalo ne kau ha lauafe 'o kimoutolu 'oku fanongo mai he pōnī, he fānau ne nau fai ha tokoni 'ofa pea fakahū atu iá.¹⁰

I he ako e fānau ke nau 'ofa mo tokoni ki he nī'ihī kehé 'i he'enua kei ikí, 'oku nau tā ai ha sīpinga 'o e tokoní ki he toenga 'enua mo'uí. 'Oku fa'a ako'i mai 'e he fānau 'oku 'ikai fie ma'u ke fakahaa'i 'etau 'ofá mo e tokoní 'i hano fai ha ngāue lahi mo ma'ongo- 'onga, kae toki mahu'ingamālie mo hoko ai ha liliu.

Na'e vahevahe mai 'eni 'e ha faiako Palaimeli. Na'á ne pehē, "Na'e fa'u 'e he'emaui kalasi ta'u nima mo onó he 'ahó ni ha fanga ki'i kahoa 'o e 'ofá. Na'e tā 'e he tamasi'i takitaha ha fakatātā 'i ha la'ipepa: ko e fakatātā 'e taha 'o kinautolu, taha 'o Sisū pea taha ko honau fāmilí pe 'ofa'angá. Ne mau fakapipiki fakafuopotopoto leva e fanga ki'i fakatātā pepá ni 'o hokohoko ke fa'u ha ki'i sēini ne mau fullihi ke hoko ko ha fanga ki'i kahoa 'o e 'ofá. I he'enua tā valivalí, na'e talanoa leva e fānau ki honau ngaahi fāmilí.

"Na'e pehē 'e Heta, 'Mahalo 'oku 'ikai 'ofa hoku tokouá 'o'oku 'iate au. 'Okú ma kē ma'u pē. . . 'Oku ou fehi'a he'eku me'a 'oku faí. 'Oku kovi 'eku mo'uí. Na'á ne ala hake leva 'o puke hono 'ulú.

"Ne u fakakaukau ki he ngaahi tūkunga hono fāmilí pea u ongo'i mahalo pē na'e faingata'a 'ene mo'uí. Kae hili e lea 'a Hetá ne tali mai 'e 'Ana mei he tafa'aki tēpile 'e tahá, 'Heta, 'oku ou fakakau koe he'eku kahoá 'i hoku vaha'a mo Sisū he 'okú Ne 'ofa 'iate koe pea 'oku ou 'ofa atu foki mo au kiate koe.'

"I he lea pehē 'a 'Aná, na'e totolo atu 'a Heta he lalo tēpilé kia 'Ana 'o ne fā'ofua kiate ia.

"Hili e kalasí, 'i he ha'u 'ene kuí ke 'ave iá, na'e pehē ange 'e Heta, 'Kuleni-mā, mate'i mai angē pe ko e hā? 'Oku 'ofa 'a Sisū 'iate au.'

I he'etau ala atu 'i he 'ofa mo e tokoní, neongo 'ene ngali si'isi'i, 'e liliu mo fakamolū e ngaahi lotó 'i hono ongo'i 'e he nī'ihī kehé e 'ofa 'a e 'Eikí.

Ka ko e taimi ia 'e nī'ihī, koe'uhí ko e fu'u tokolahi fau e kakai 'oku fie ma'u tokoni mo ha fakafiemālié, 'e faingata'a ai ke feau ha ngaahi fie ma'u vivili.

Ngaahi tokoua, 'oku fanongo mai hamou nī'ihī mahalo 'oku mou ongo'i lōmekina he tokoni ki he ngaahi fie ma'u 'a e fāmilí. Manatu'i 'oku fakafou he ngāue fa'a faingata'a ko iá 'a ho'omou "i he ngāue pē 'o homou 'Otuá."¹¹

Mahalo 'e ongo'i faka'ofa hamou nī'ihī pea 'e malava ke fakalelei'i ia 'i ha'amou sio ki homou kaungā'apí pe koló ke tokoni 'i hono fakama'ama'a ho'omou mafasiá.

Te tau lava kotoa 'o fai ha tokoni 'i he'etau mo'ui faka'ahó. 'Oku tau mo'ui 'i ha māmani fakamoveuveu. 'Oku tau tokoni he taimi 'oku 'ikai ke tau fakanga aí, taimi 'oku 'ikai ke tau ngutu lau aí, taimi 'oku 'ikai ke tau loto fakamaau aí, taimi 'oku tau malimali, lea fakamālo pea fa'a kātaki mo anga'ofa aí.

'Oku fie ma'u ha taimi lahi, palani fakalelei mo ha ivi makehe ia ki ha toe fa'ahinga tokoni kehe. Ka 'oku tuha pē ia mo e feinga kotoa 'oku tau fai. Mahalo te tau lava 'o kamata 'aki 'etau fai e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko hai he ní'hi 'oku ou feohi mo iá te u lava 'o tokoni ki ai he 'ahó ní?
- Ko e hā e lahi hoku taimi mo e ma'u'anga tokoní?
- Te u faka'aonga'i fēfē hoku ngaahi talēnití mo e taukei ke faitāpuekina 'aki e ní'hi kehé?
- Ko e hā te tau lava 'o fai fakafāmilí?

Na'e ako'i mai 'e Palesiteni Tieta F. Ukitofa 'o pehē:

"Kuo pau ke ke fakahoko . . . 'a e me'a kuo fai 'e he kau ākongā 'a Kalaisí 'i he to'u tangata kotoa pē: mou fealea-'aki, faka'aonga'i e ngaahi ma'u'anga tokoni kotoa pē 'e ma'ú, fekumi ki he ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní, kole ki he 'Eikí ke Ne fakapapau'i mai, teuteu pea fai e ngāué.

Na'á ne pehē "Oku ou palōmesi atu. Kapau te mou muimui 'i he sīpinga ko 'ení, te mou ma'u ha fakahinohino pau pe *ko hai, ko e hā, ko e fē taimi*, mo e *feituu* ke [mou] tokoni ai 'i he founga 'a e 'Eikí."¹²

Taimi kotoa pē 'oku ou fifili ai pe 'e fēfē ha toe hā'ele mai e Fakamo'uí, 'oku ou fakakaukau leva ki He'ene 'a'ahi ki he Kau Nifai He'ene fehu'i:

"Oku 'i ai ha mou ní'hi 'oku puke 'iate kimoutolu? Mou 'omi a kinautolu ki heni. 'Oku 'i ai hamou ní'hi 'oku ketu, pe kui, pe heke, pe pipiki, pe kilia, pe mate ha kupu 'o honau sinó? 'Omi 'a kinautolu ki heni pea te u

fakamo'ui 'a kinautolu, he 'oku ou 'ofa mamahi kiate kimoutolu; 'oku fonu hoku lotó 'i he 'alo'ofa.

. . . Na'e fakamo'ui 'a kinautolu kotoa pē 'e he [Fakamo'uí]"¹³

Me'a pē 'okú ne kole mai he taimi ní, ke tau hoko ko hono to'ukupú.

Kuó u 'ilo 'oku 'ai 'e he 'ofa ki he 'Otuá mo e kaungā'apí ke toe mahu'ingamālie ange 'a e mo'uí. 'Ofa ke tau muimui ki he sīpinga hotau Fakamo'uí mo 'Ene na'ina'i ke tau ala atu 'o tokoni ki he ní'hi kehé 'i he 'ofa.

'Oku ou fakamo'oni ki hono mo'oni 'o e palōmesi ne fai 'e Palesiteni Henelī B. 'Aealingí "kapau te tau faka'aonga'i [hotau] ngaahi me'afaoakí ke tokoni'i 'aki ha taha kehe, [te tau] ongo'i ai e 'ofa 'a e 'Eikí ki he tokotaha ko iá. [Te tau] ongo'i foki ai 'ene 'ofa kiate [kitautilú]."¹⁴ 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fakatokanga'i ange: Na'e tukuange 'a Sisitā 'Esipilini 'i he 'aho 2 'o 'Epeleli 2016, mei he'ene hoko ko e tokoni 'uluaki 'i he kau palesitenisí lahi 'o e Palaimelí.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Sione 13:34.
2. Jeffrey R. Holland, "Feluteni ai e Fakamaau Totonú, 'Ofá mo e 'Alo'ofá," *Liahona*, Mē 2015, 106.
3. Ngāue 10:38.
4. "Ko e Kalaisi Mo'uí: Ko e Fakamo'oni 'a e Kau 'Aposetoló," *Liahona*, Apr. 2000, 2.
5. Luke 9:24.
6. Thomas S. Monson, "What Have I Done for Someone Today?" *Liahona*, Nov. 2009, 85.
7. Lola B. Walters, "Sunshine in My Soul," *Ensign*, Aug. 1991, 19.
8. Sondra D. Heaston, "Keeping Your Fingers on the PULSE of Service" (Brigham Young University devotional, June 23, 2015), 1, 5, speeches.byu.edu. Ko e tokotaha lea he kemi 'a e Kau Finemuí na'á ne fai e vahevahe ko 'eni ko Sisitā Virginia H. Pearce.
9. Thomas S. Monson, "What Have I Done for Someone Today?" 86.
10. Vakai, "Ngaahi Kaungāme'a 'Oku Tokangá" *Liahona*, Sānuai 2015, 64–65.
11. Mosaia 2:17.
12. Dieter F. Uchtdorf, "Ko e Tokoni 'i he Founga 'a e 'Eikí," *Liahona*, Nōvema 2011, 55.
13. 3 Nifai 17:7, 9.
14. Henry B. Eyring, *To Draw Closer to God* (1997), 88.

Fai 'e Neill F. Marriott

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Kau Finemu'í

Ko e Hā Te Tau Fai'?

'Oku tau langa 'a e pule'angá 'i he taimi 'oku tau lehilehi' ai e ni'ihí kehé. 'Oku tau langa hake foki e pule'angá 'i he taimi 'oku tau lea ai mo fakamo'oni' 'a e mo'oni.

Hili pē 'a e Toetu'ú mo e Hā'ele Hake 'a Sísuú, na'e ako'i mai 'e Pita, "Ke 'ilo pau [e he kakai kotoa] . . . kuo fakanofo 'e he 'Otuá 'a e Sísū ko iá, 'a ia na'a mou tutuki ki he 'akaú, ko e 'Eiki mo e Kalaisi." Na'e ue'i e loto 'o e kau fanongó pea nau fehu'i ange kia Pita mo e ni'ihí kehé, "A e kau tangata mo e kāinga, ko e hā te mau fai?"¹ Pea nau toki talangofua ki he ngaahi akonaki 'a Pitá.

Ko e Sāpate Toetu'ú 'apongipongi, pea 'oku ou fakatauange foki 'e ue'i hotau lotó ke 'ilo'i 'a e Fakamo'uí, fakatomala, pea talangofua fiefia.

Te tau fanongo 'i he konifelenisi lahi ko 'ení ki ha fakahinohino fakalaumālie 'a e kau taki 'o e Siasí, 'a e tangata mo e fefine fakatou'osi. 'I he'eku 'ilo'i 'e ongo mo'oni ki hotau lotó 'enau leá, 'oku ou kole atu ai he pooni "Kau fafine mo e ngaahi tokoua, ko e hā te tau fai?"

Na'e pehē 'e 'Ilisa R. Sinou ko e palesiteni lahi 'o e Fine'ofá, ki ha kau fafine 'i he meimei ta'u 'e 150 kuohilí, "Kuo hilifaki mai 'e he 'Eikí ha ngaahi fatongia mā'olunga kiate kitautolu."² 'Oku ou fakamo'oni 'oku kei mo'oni he 'ahó ni 'a 'ene leá.

'Oku fie ma'u 'e he Siasí 'o e 'Eikí ha kau fafine 'oku tataki 'e he Laumālié ke nau faka'aonga 'i 'enau ngaahi

me'afoaki makehé ke lehilehi'i mo taukave'i pea fakamo'oni ki he mo'oni 'o e ongoongolelé. 'Oku fie ma'u 'etau ngaahi me'afoakí mo e 'ilo fakaenatulá ki hono langa e pule'anga 'o e 'Otuá, pea 'oku 'uhinga ia ki hono fai hotau fatongia ke 'omi 'a e fakamo'uí ki he fānau 'a e 'Otuá.

Ko e Langa e Pule'angá 'i he Lehilehi'í

'Oku tau langa 'a e pule'angá 'i he taimi 'oku tau lehilehi' ai e ni'ihí kehé.

Ka neongo ia, ko kitautolu e 'uluaki fānau 'a e 'Otuá kuo pau ke tau langa hake 'i he ongoongolelei kuo fakafoki maí. Na'e pehē 'e 'Ema Sāmita, "'Oku ou faka'amu ke 'ilo'i au mo mahino ki he Laumālie 'o e 'Otuá, te u malava ke ikuna'i ha fa'ahinga tukufakaholo pe natula he 'ikai tokoni ke hakeaki'i ai au."³ 'Oku fie ma'u ke fakatupulaki 'etau tui 'i he ongoongolelei 'o e Faka-mo'uí pea laka ki mu'a, fakaivia 'aki e ngaahi fuakava 'o e tempalé, ki he hākeaki'i.

Fēfē kapau 'oku 'ikai fe'unga 'etau ngaahi tukufakaholó mo e ongoongolelei 'o Sísū Kalaisi kuo toe fakafoki maí? 'Oku fie ma'u ha tokoni fakaeloto mo ha akonaki mei ha taha kehe ke tukuange 'a e ngaahi me'a ni, 'o hangē pē ne fai kiate aú.

'I he taimi na'e fā'ele'i ai aú, na'e tō 'e he'eku ongomātu'á 'i he kongā kimui homau 'apí, ha fu'u 'akau makinōlia ke 'i ai ha ngaahi matala'i'akau makinōlia he'eku malí ha 'aho, 'i he siasi Palotisani 'o 'eku ngaahi kuí. Ne 'ikai ke 'i he'eku ongo tafa'akí 'eku ongo mātu'á pea 'ikai mo ha ngaahi matala'i'akau makinōlia 'i he'eku 'aho malí, ka ne u fononga ki Sōleki Siti, 'Iutā, hili ha ta'u 'e taha 'eku ului ki he Siasí, ke ma'u hoku 'enitaumeni fakatempalé pea ke u sila ki hoku fakama'u ko Tēvitá.

'I he'eku mavahe mei Luisiana mo fakaofi atu ki 'Iutaá, ne u ongo'i tuēnoa. Kimu'a pea fai e malí, te u nofo mo e mali ua 'o e kui tangata 'a Tēvitá (tafa'aki 'ene fa'eé), na'e ui ko Kelela.

Ko au 'eni, ko ha sola ki 'Iutā, te u nofo 'i ha fale 'o ha sola kimu'a peá u toki sila ki he ta'engatá ki ha fāmili na'e 'ikai ke mau fu'u maheni. (Me'amālié ne u 'ofa mo falala ki hoku husepāniti he kaha'ú pea mo e 'Eikí!)

'I he'eku a'u atu mo Tēvita ki he matapā 'i mu'a 'o e fale 'o Kelelá, ne u fie toitoi au. Na'e fakaava mai e matapaá —ne u tu'u ai 'o hangē ha ki'i lāpisi ilifía—ka na'e fā'ofua fakalongolongo mai 'a Kelela kiate au. Neongo na'e 'ikai ha'ane fānau, ka na'á ne 'ilo'i—pea ongo ki hono loto fie tokoní—na'á ku fie ma'u ke talitali lelei au. 'Oiauē, 'a e fakafiemālie mo e faka'ofa'ofa 'o e momeniti ko iá! Ne mole atu 'eku ilifía,

pea ha'u kiате au ha ongo kuó u 'i ha feitu'u malu fakalaumālie.

'Oku faka'atā 'e he 'ofā ha feitu'u 'i ho'o mo'uí ma'á ha taha kehe hangē ko ia na'e fai 'e Kelela kiате aú.

Ko e mo'oni 'oku faka'atā 'e he ngaahi fa'eé ha feitu'u 'i honau sinó ke lehilehi'i ai ha pēpē te'eki fā'ele'i—pea 'ofa pē mo ha feitu'u 'i honau lotó 'i he'enu tauhi kinautolú--ka 'oku 'ikai fakangatangata pē lehilehi'i ki hono fā'ele'i 'o e fānaú. Kimu'a pea fanafanau 'a 'Iv'i, na'e 'osi ui pē ia ko e fa'ē.⁴ 'Oku ou tui 'oku 'uhinga e "fa'eé" ke "foaki 'a e mo'uí." Fakakaukau ki ha ngaahi founa 'okú ke foaki mo'uí ai. 'E lava foki ko ha foaki ia 'o ha mo'uí fakaeloto ki ha taha 'oku taumu'a valea pe ko ha mo'uí fakalaumālie ki ha taha 'oku veiveiua. 'E lava 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o tokoni ke tau fokotu'u ha feitu'u ki he fakamo'uí fakaeloto ma'á e fa'ahinga 'oku fai ki ai e filifilimānakó, fakafisinga'í, pea mo e solá. 'Oku tau langa e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he ngaahi founa mālohi kae anga'ofā ni. Si'i ngaahi tokoua, ne tau ha'u kotoa ki he māmani ko 'en'i mo ha ngaahi me'a'ofa 'o e foaki-mo'uí, lehilehi'i, mo fakafa'ē koe'uhí ko e palani 'a e 'Otuá.

'Oku fie ma'u 'a e feilaulau ta'e-siokitá 'i he muimui ki He'ene palani mo e hoko ko ha taha langa hake 'o e pule'angá. Na'e hiki 'e 'Oasoni F. Uiteni 'o pehē: "Oku hanga 'e he ngaahi me'a kotoa 'oku tau faingata'a-ia ai mo katekiná, tautefito ki he taimi 'oku tau kātaki fuoloa aí, . . . 'o fakama'a hotau lotó . . . pea tau hoko ai 'o angavaivai mo anga'ofa ange. . . . 'oku fakafou 'i he . . . fa'a ngāué mo e 'ahi-ahí, 'o tau ako pea mei ai . . . pea tau hoko ai 'o hangē ko 'etau Tamai mo e Fa'ē fakahēvani."⁵ 'Oku 'omi kitautolu 'e he ngaahi 'ahi'ahi fakahaohaoa 'i ko 'en'i ke tau ofi ange kia Kalaisi, 'a ia te ne lava 'o fakamo'uí kitautolu mo 'ai kitautolu ke tau 'aonga ki he ngāue 'o e fakamo'uí.

Langa e Pule'angá 'i he Leá mo e Fakamo'oni

'Oku tau langa hake foki e pule'angá 'i he taimi 'oku tau lea ai mo fakamo'oni 'a e mo'oni. 'Oku tau muimui ki he sipinga 'a e 'Eikí. 'Okú Ne lea mo faiako 'i he mālohi mo e mafai 'o e 'Otuá. Ngaahi tokoua, te tau lava foki ia. 'Oku fa'a sai'ia 'a e hou'eiki fafiné ke fepōtalanoa'aki mo fakatahataha! 'I

he'etau ngāue fakataha 'i he malumalu e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí kuo tuku mai ke tau fakafofonga'í, 'e lava lea ke tupulaki e fepōtalanoa'aki mo e fakatahatahá 'o hoko ko ha faingamālie ako 'i 'o e ongoongolelé.

Na'e akonaki 'a Sisitā Suli B. Peki, ko e palesiteni lahi kimu'a 'o e Fine'ofā 'o pehē: "Ko e mo'uí taau ke lava 'o ma'u, mo ngāue'i e fakahā fakatāutahá, ko e pōto'i ngāue mahu'inga taha ia 'oku fie ma'u 'i he mo'uí ni. . . . 'Oku fie ma'u ke ngāue'i longomo'ui ia."⁶

'E ue'i kitautolu 'e he fakahā fakatautaha mei he Laumālie Mā'oni'oni ke tau ako, lea, mo ngāue ki he mo'oni ta'engata—'a ia 'oku 'a e Fakamo'uí. Ko e lahi ange 'etau muimui 'ia Kalaisi, ko e lahi ange ia 'etau ongo'i 'Ene 'ofā mo e fakahinohinó; ko e lahi ange 'etau ongo'i 'Ene 'ofā mo e fakahinohinó, ko e lahi ange ia 'etau fakamu'uí ke lea mo ako'i e mo'oni 'o hangē ko ia na'á Ne faí, neongo e taimi 'o e fakafepakí.

'I he ngaahi ta'u kuo hilí, na'á ku lotua ke ma'u ha fakahā ke taukapo'i e tu'unga fakafa'eé, he taimi ne u ma'u ai ha telefoni mei ha taha ne 'ikai ke u 'ilo.

Na'e 'eke mai 'e he taha he telefoní, "Ko Neli Meliotti koe, 'oku 'i ai ho'o fānau tokolahi 'e toko 10?"

Ne u tali fiefia ange, "Io!" mo e 'amanaki te ne pehē mai, "Sai, tōatu!"

Ka na'e 'ikai! He 'ikai teitei ngalo 'ene tali mai he telefoní: "Oku ou loto mamahi 'aupito ho'o 'omi e fānau ki he palanite fu'u tokolahi ko 'eni!"

Ne u tali'i ange, "Oi, mahino mai ho lotó."

Na'á ne tali faka'ita mai, "Oku 'ikai mahino kiate koe!"

Ne u tali ange "Mahalo 'oku 'ikai."

Na'á ne kamata fakamatala ki he'eku fili vale he hoko ko ha fa'eé. 'I he'ene fakamatalá, ne u lotua ha tokoni pea na'e hū mai ki he'eku fakakaukaú e

me'á ni: "Ko e hā na'e mei folofola 'aki 'e he 'Eiki kiate iá?" Ne u ongo'i leva he taimi ko iá kuó u tu'u 'i ha tu'u'anga pau peá u ma'u ha loto-to'a he'eku fakakaukau kia Sisū Kalaisí.

Ne u tali ange, "Oku ou fiefia ko e fa'e au, pea 'oku ou palōmesi atu te u fai e me'a kotoa 'i hoku mālohí ke ohi hake 'eku fānau 'i ha founga te nau 'ai e māmaní ko ha feitu'u lelei ange."

Na'á ne tali mai, "Ofa ke pehē!" pea ne tāpuni'i mai e telefoní.

Kí'i me'a sí'sí'i pē ia—he ne u malu pē 'i hoku peitó! Ka ne u lava 'o taukave'i 'i ha founga sí'sí'i, 'a e fāmilí, ngaahi fa'eé mo kinautolu 'oku fai e lehilehí'i, 'i ha 'uhinga 'e ua: (1) 'Oku mahino peá u tui ki he tokāteline 'a

e 'Otuá kau ki he fāmilí, pea (2) ne u lotua ha lea ke u fakahoko ange 'aki e ngaahi mo'oni ko 'eni.

'E hanga 'e he'etau makehe mo kehe mei he māmaní, 'o 'omi 'a e fakaangá, ka kuo pau ke tau tu'u ma'u 'i he ngaahi tefito'i mo'oni ta'engatá pea tau lea, neongo pe ko e hā e tali 'a e māmaní.

'I he'etau fehu'i loto, "Ko e hā te tau faí?" tau fakalaululoto mu'a ki he fehu'i ni: "Ko e hā 'oku hokohoko fai 'e he Fakamo'uí?" 'Okú Ne lehilehí'i. 'Okú Ne fakatupu. 'Okú Ne poupou'i 'a e tupulakí mo e leleí. Kau fafine mo e ngaahi tokoua, te tau lava 'o fai 'eni! 'E fānau iiki 'o e palaimelí, 'oku 'i ai ha taha 'i ho fāmilí 'okú ne fie ma'u 'a ho'o 'ofá mo e tokoní? Te ke lava 'o langa 'a e pule'angá 'aki 'a ho'o tokoni 'a e ní'hi kehé.

Ne hoko e fakatupu 'e he Fakamo'uí 'a e māmaní, 'i he fakahinohino 'Ene Tamai, ko ha ngāue ma'ongo'onga ia 'o e lehilehí'i. Na'á Ne 'omi ha feitu'u ke tau tupulakí mo fakalalaka ai 'etau tui ki he mālohi 'o 'Ene fakaleleí. Ko e tui kia Sisū Kalaisi mo 'Ene Fakaleleí 'a e potu fungani taha 'o e fakamo'uí mo e 'amanaki leleí, tupulakí mo e tau-mu'á. 'Oku tau fie ongo'i kotoa pē 'oku tali lelei kitautolu. Te tau lava kau fafine 'o e to'u kotoa pē, 'o fokotu'u 'eni; he ko ha feitu'u mā'oni'oni ia.

Ko hotau fatongia kāfakafá ke tau hoko ko ha kau fafine 'oku muimui ki he Fakamo'uí, lehilehí'i 'i he ue'i fakalaumālie, pea mo'ui ta'e manavahē 'aki e mo'oni. 'I he'etau kole ki he Tamai Hēvaní ke 'ai kitautolu ke tau hoko ko ha kau langa 'o Hono pule'angá, 'e tafe mai 'a Hono mālohí pea te tau 'ilo 'a e me'a ke faí, pea hoko 'o hangē ko 'etau mātu'a fakalangí. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ngāue 2:36–37.
2. Eliza R. Snow, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'o e Fine'ofá* (2011), 48.
3. Emma Smith, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 14.
4. Vakai, Sēnesi 3:20.
5. Orson F. Whitney, in Spencer W. Kimball, *Faith Precedes the Miracle* (1972), 98.
6. Julie B. Beck, "Pea ki he Kau Kaunangá Te u Hua'i Foki Hoku Laumālié he Ngaahi 'Aho Ko iá," *Liahona*, Mē 2010, 11.

Fai 'e Linda K. Burton
Palesitēni Lahi 'o e Fine'ofá

“Ko e Muli Au”

Fakakaukau'i 'i he fa'a lotu e me'a te mou lava 'o fai—fakatatau ki homou taimí mo e tūkungá—ke tokoni ki he kau kumi hūfanga atu ki homou kaungā'apí mo e tukui koló.

Na'e pehē 'e 'Ema Sāmita 'i he 'aho na'e fokotu'u ai e Fine'ofá: “Te tau fakahoko ha me'a matu'aki makehe . . . 'Oku tau 'amanaki ki ha ngaahi me'a lalahi mo ha ngaahi uiui'i mamafa.”¹ Talu mei ai mo e fa'a hoko ha ngaahi me'a makehe mo e 'omi ha ngaahi ui mamafa—hangē ko ia he taimi ní.

Na'e hoko mai ia 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 1856 'i hono fakahā 'e Palesitēni Pilikihami 'Iongi ki he kāingalotú ne si'i kei faingata'a'ia ha kau paionia 'i ha ngaahi saliate toho tangata 'i he konga kimui 'o e fa'ahita'u momokó. Na'á ne pehē: “He 'ikai lava 'e he tui 'oku mou ma'ú mo ho'omou tui fakalotú pea mo ho'omou malanga fakalotú 'o fakahaofi ha'amou fo'i laumālie 'e taha 'i he pule'anga fakasilesitiale 'o e 'Otuá kapau he 'ikai ke mou fai ki he tefito 'i mo'oni pē ko ia 'oku ou lolotonga ako'i atú. Mou ō atu 'o 'omi 'a e kakai 'i he fonua tokaleléi pea mou tokanga makehe ki he ngaahi me'a 'oku tau ui ko e fatongia fakatu'asino pe fakataimí, . . . telia na'a ta'e'aonga ho'omou tui.”²

'Oku tau manatu 'i he loto hounga'ia ki ha kau tangata, ne nau tutui atu ke fakahaofi si'i Kāingalotu faingata'a'ia ko iá. Ka ko e hā na'e fai 'e he kakai fefiné?

“Na'e lekooti 'e Sisitā [Lusi Misevi] Sāmita . . . hili e akonaki 'a Palesitēni 'Iongí, na'e ngāue leva e kakai na'e 'i aí. . . Ne [vete] 'e he hou'eiki fafiné honau 'ū pivá [ko ha 'ū piva lalahi ne tui loto he ko e ākenga ia 'o e kuongá pea na'e māfana foki], sitōkení mo e me'a kotoa pē na'e lava ke nau foakí, 'i heni he loto Tāpanekalé, pea fa'o ia ki he 'ū salioté ke 'oatu ki he Kāingalotú 'i he 'otu mo'ungá.”³

Hili ha ngaahi uike si'i mei ai, na'e toe fakataha'i mai 'e Palesitēni 'Iongi e Kāingalotú ki he Tāpanekale motu'á 'i

he fakaofi atu e kau fai fakahaofi mo e si'i kau fononga salioté ni ki Sōleki Sití. 'I he loto hoha'a mo'oni, na'á ne kole fakamamate ki he Kāingalotú—tautefito ki he kakai fefiné—ke nau tauhi e kau faingata'a'ia pea fafanga mo talitali lelei kinautolu, 'o ne pehē ange: “E 'i ai hanau ní'hi 'e mokoteilo honau va'é 'o a'u ki honau tunga'i va'é; 'e mokoteilo ha ní'hi 'o a'u ki honau tui pea mokoteilo mo ha nima 'o ha ní'hi . . . 'Oku mau faka'amu ke mou tali kinautolu 'o hangē pē ha'amou fānaú, pea mou ma'u e ongo tatau pē kiate kinautolu.”⁴

Na'e tohi foki 'e Lusi Misevi Sāmita 'o pehē:

“Ne mau fai e me'a kotoa pē na'a mau lavá, pea tokoni ki ai e kau tangata mo [e kau] fafine leleí ke fakafiemālie'i e kau faingata'a'ia . . . Ne fu'u faka'ofa 'aupito e mokoteilo si'onau ongo nimá mo e va'é. . . Na'e 'ikai tuku 'emau tokoní kae 'oua kuo fiemālie e tokotaha kotoa pē. . .

“Te u pehē, kuo te'eki ai ha taimi te u ongo'i fiemālie mo fiefia ange ai 'i ha fa'ahinga ngāue kuó u fai he'eku mo'uí, pea ko e fa'ahinga ongo ia na'e ma'u 'e he taha kotoa. . .

“Ko e hā e me'a hono hoko ke fai 'e he ngaahi nima fietokoní?”⁵

Si'oku ngaahi tokoua, 'e lava ke fakatatau mai e talanoá ni ki hotau 'ahó, mo e ní'hi 'oku faingata'a'ia he funga 'o e māmaní. Ko ha me'a “matu'aki makehe” 'eni 'e taha 'oku ongo ki hotau lotó.

‘Oku ‘i ai si’a kau kumi hūfanga ‘e toko 60 miliona tupu he funga ‘o e māmaní, kau ai si’a ni’ihi ne kapusi fakamālohi mei honau fonuá. Ko e vaheua ‘e taha ‘o kinautolu ko e fānau.⁶ “Kuo a’usia ‘e he ni’ihi fakafo’ituitui ko ‘ení ha ngaahi faingata’a lahi pea ‘oku nau toe kamata fo’ou ‘i ha . . . [ngaahi] fonua mo ha [ngaahi] anga fakafonua fo’ou. Neongo ‘oku fa’a tokoni’i kinautolu [he taimi ‘e ni’ihi] ‘e ha ngaahi kautaha ‘i hono kumi ‘o ha nofo’anga mo e ngaahi fie ma’u tefitó, ka ‘oku nau fie ma’u ha kaungāme’a mo ha kaungāfononga ke tokoni kiate kinautolu ke [lilii] ki honau ‘api fo’ou, ha taha ‘e lava ‘o tokoni ange ke nau ako ‘a e

Hili e mo’ui kumi hūfanga ‘a ‘Īveti Pākingisou (‘olungá) mo e kau mēmipa kehe ‘o hono fāmilí, na’á ne fetaulaki mo ha ongomātu’a ‘ofa ne na tokoni ke nau si’i anga ki honau ‘api fo’ou.

lea fakafonua, ‘ilo’i e me’a ke fai mo ongo’i ‘oku tali lelei kinautolu.”⁷

‘I he fa’ahita’u māfana kuohilí, ne u fetaulaki ai mo Sisitā ‘Īveti Pākinisou, ta’u 11, na’e si’i toutou hola mei ha ngaahi feitu’u kehekehe hili hono tamate’i ‘ene tamaí pea pulia hono tuonga’ane ‘e toko tolú ‘i ha feitu’u fai’anga tau. Na’e nofo ‘a ‘Īveti mo e toenga ‘o e fāmilí ‘i ha ta’u ‘e ono mo e konga ko ha kau kumi hūfanga ‘i ha fonua kaungā’apí ‘o a’u ki he taimi ne nau si’i hiki ai ki honau ‘api tu’u ma’ú, ‘a ia ne faitāpuekina kinautolu ‘e ha ongomātu’a ‘ofa ‘o na tokoni ki he’enau fefononga’akí, me’a fakaakó mo ha ngaahi me’a kehe pē. Na’á ne pehē “na’á na hoko ko ha tali ki he’emau ngaahi lotú.”⁸ ‘Oku ‘i heni he pooni ‘a ‘ene fa’ē faka’ofa’ofá mo hono tehiná, ‘o hiva ‘i he kuaeá. Kuo tā tu’o lahi ‘eku

fifili talu ‘eku fe’iloaki mo e kau fafine lelei ni, “Fēfē kapau *ko au* ne hoko ki ai e me’a ne hoko *kiate kinautolu?*”

Ngaahi tokoua ‘oku tau tokolahi ange he vaheua ‘e taha ‘o e fale tuku’anga koloa ‘a e ‘Eikí, ke tokoni ki he fānau ‘a e Tamai Hēvaní. ‘Oku ‘ikai ko e koloá pē ‘oku ‘i hono fale tuku’anga koloá, ka ‘oku fa’o ai hotau taimí, talēnití, taukeí mo hotau natula faka’otuá. Kuo ako’i mai ‘e Sisitā Losemalei M. Uikisomu ‘o pehē, “Oku fakatupu ‘e hotau natula faka’otuá ‘etau holi ke tokoni’i e ni’ihi kehē pea ‘oku ue’i ai kinautolu ke tau ngāue.”⁹

Na’e fakamatala ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni fekau’aki mo ‘etau ‘ilo’i hotau natula faka’otuá, ‘o ne pehē:

“Oku tau fie ma’u ha kakai fefine ‘oku nau ‘ilo’i e founa ke fakahoko ‘aki e me’a ‘oku mahu’ingá ‘o fakafou ‘i he’enau tuí pea ‘oku nau tu’u lototo’a hake ke taukave’i e mo’ui angama’á mo e fāmilí ‘i ha māmani mohu angahala . . . ; ko ha kakai fefine ‘oku nau ‘ilo’i e founa ke kolea ai e mālohi ‘o e langí ke malu’i mo fakamālohia e fānau mo e fāmilí. . . .

. . . Tatau ai pē pe ‘okú ke mali pe tāutaha, ‘oku ma’u ‘e kimoutolu kau fafine ha ivi mo ha poto makehe pea mo ha ongo makehe kuo foaki atu ko ha me’afuaki mei he ‘Otuá. He ‘ikai lava ‘e kinautolu kakai tangatá ‘o fakatatau homou ivi takiekina makehé.”¹⁰

‘I ha tohi ‘a e Kau Palesitenisí ‘Uluakí ne ‘oatu ki he Siasí he ‘aho 27 ‘o ‘Okatopa 2015, ne fakahaa’i ai ha hoha’a lahi mo ha manava’ofa ki he kakai ‘e lauimiliona kuo nau fehólaki mei honau ngaahi ‘apí ‘o kumia ha fiamālie mei he taú mo e ngaahi faingata’a kehē. Na’e fakaafe’i ‘e he Kau Palesitenisí ‘Uluakí ‘a e fakafo’ituituí, ngaahi fāmilí mo e ngaahi ‘iuniti ‘o e Siasí ke nau kau atu ki he ngaahi tokoni ‘ofa faka-Kalaisí ‘i he ngaahi ngāue fakalotofonua ki hono tokoni’i ‘o e kumi hūfanga pea mo tokoni ki he pa’anga tokoni ‘ofa fakaetangata ‘a e Siasí, ‘o ka malava ke fai pehē.

Kuo fakakaukau’i ‘e he kau palesitenisí lahi ‘o e Fine’ofá, Kau Finemuí mo e Palaimelí ‘a e founa ke tali ‘aki e fakaafe mei he Kau Palesitenisí

‘Uluakí. Si’i ngaahi tokoua ‘ofeina ‘o e to’u kotoa pē, ‘oku mau ‘ilo’i ‘oku mou omi mei ha ngaahi tapa kehekehe ‘o e mo’ui pea kehekehe homou ngaahi tūkungá. Kuo fuakava ‘a e fefine takitaha ‘i he papitaisó pea hoko ko ha mēmipa ‘o e feohi’anga fakatokoua fakamāmani lahi ko ‘ení ke “fakafiemālie’i ‘a kinautolu ‘oku ‘aonga ki ai ‘a e fakafiemālie.”¹¹ Ka kuo pau ke tau manatu’i ke ‘oua na’a tau lele ‘o vave ange ‘i he mālohi ‘oku tau ma’ú.¹²

‘I he’emau manatu’i e ngaahi mo’oni ko ‘ení, kuo mau fokotu’u ai ha polokalama tokoni ‘oku ui “Ko e Muli Au” Ko ‘emau faka’amú ke mou lotua pe ko e hā e me’a te mou lava ‘o fai—fakataatau ki homou taimí mo e tūkungá—ke tokoni ki he kau kumi hūfanga mo e kau hikifonua atu ki homou kaungā’apí mo e tukui koló. Ko ha faingamālie ‘eni ke fai ai ha tokoni fakatāutaha, fakafāmilii pe fakaehoualotu ke hoko ko ha kaungāme’a, fai fakahinohino pe fai ha tokoni faka-Kalaisi kehe, pea ko ha taha pē ia e ngaahi founa kehekehe ‘e lava ke tokoni ai e kau fafiné.

‘I he’etau ngaahi feinga kotoa pē ‘oku fai ‘i he fa’a lotú, ‘oku totonu ke tau faka’aonga’i e na’ina’i fakapotopoto ‘a e Tu’i ko Penisimaní, ne fai ki hono kakaí hili ‘ene tapou kiate kinautolu ke nau tokanga ki he masivá: “Pea tokanga ke fai ‘a e ngaahi me’a ni kotoa pē ‘i he fakapotopoto mo e maau.”¹³

Ngaahi tokoua, ‘oku mau ‘ilo’i ‘oku mahu’inga ki he ‘Eikí e tokoni ‘ofa ki he ni’ihi kehē. Fakakaukau angé ki he ngaahi akonaki fakafolofola ko ‘ení:

“Ka ko e muli ‘oku nofo mo koé ‘e tatau ia mo e tokotaha kuo tupu ‘iate kimoutolu, pea te ke ‘ofa kiate ia ‘o hangē ko ho’o ‘ofa kiate koé.”¹⁴

“Oua na’a ngalo ke fakaafe’i ‘a e kakai mulí: he kuo fakaafe’i ai ‘e he ni’ihi ‘a e kau ‘āngeló ‘i he ta’ē’ilo.”¹⁵

Na’e folofola ‘a e Fakamo’uí ‘o pehē:

“He na’á ku fiekaia pea na’a mou foaki ‘a e me’akai kiate au: “Na’á ku fieinua, pea na’a mou foaki ‘a e inu kiate au: Ko e muli au, pea na’a mou fakaafe’i au:

“Telefua pea na’a mou fakakofu’i au: Na’á ku mahaki pea na’a mou ‘a’ahi kiate au.”¹⁶

Na'e 'ofeina 'e he Fakamo'ui e uitou ne tokoni 'aki e ki'i pa'anga 'e ua, he ko e kotoa pe ia e me'a na'a ne ma'u.¹⁷ Na'a Ne fai foki e talanoa fakatata 'o e Samelia Lelei, pea faka'osi 'aki 'Ene folofola "Alu koe pea ke fai pehe pe."¹⁸ Taimi 'e ni'ihii 'e faingatamaki ke fai ha tokoni. Ka 'i he'etau ngaue fakataha 'i he 'ofa mo e uouangataha, 'e lava ke tau amanaki 'e tokoni mai 'a langi.

'I he me'afaka'eiki 'o ha 'ofefine faka'ofa 'o e 'Otuá, na'e vahevahe ai 'e ha taha 'o pehe, ko e fefine ni, 'i he'ene kei hoko ko ha palesiteni Fefine'ofa 'i he siteiki, na'a ne ngaue mo ha ni'ihii kehe 'i hono siteiki ke foaki ha 'u monomono ke si'i mafana ai e kakai faingata'aia 'o Kosovo 'i he 1990 tupu. Pea hangē ko e Samelia lelei, na'a ne ngaue malohi ke foaki 'o lahi ange 'i he me'a na'a ne ma'u pea ne 'alu 'i ha loli mo 'ene tama fefine ke 'ave 'a e 'u monomono mei Lonitoni ki Kosovō. 'I he'ene foki ki 'api, na'a ne ma'u ha ongo fakalaumalie na'e ongo mo'oni ki hono lotō. Ko e ongo 'eni na'a ne ma'u: "Kuó ke fai ha me'a lelei mo'oni. Foki ki 'api, kolosi he halá 'o tokoni ki ho kaunga'api!"¹⁹

Na'e lahi ha ngaahi talanoa fakamafana kehe 'i he me'a faka'eiki ni ki he founa na'e 'ilo'i pea tali ai 'e he fefine faivelengá ni e ngaahi ui makehe mo vivili—kae pehe ki he ngaahi me'a angamaheni—meiate kinautolu na'a ne tokanga'i. Hangē ko 'eni, na'a ne fakaava hono 'api mo hono lotō ke tokoni ki he kakai kei talavou ne si'i faingata'aia 'i ha fa'ahinga taimi pe, 'i he 'ahó pe po'uli.

Si'oku ngaahi tokoua 'ofeina, kuo fakapapau'i mai 'e tokoni 'a e Tamai Hevaní 'i he'etau tū'ulutui 'o kolea ha tataki fakalangi ke faitāpuekina 'Ene fānaú. 'Oku mateuteu mai e Tamai Hevaní, hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí pea mo e Laumalie Mā'oni'oni ke tokoni.

Na'e fai 'e Palesiteni Henelí B. 'Aealingi 'ene fakamo'oni malohi ki he kakai fefine 'o e Siasí:

"Oku onгона mo tali 'e he Tamai Hevaní ho'omou ngaahi lotu 'i he lotu tui ke ma'u ha fakahinohinó mo ha tokoni ke mou kātaki fuoloa 'i He'ene ngaue.

"Oku fekau'i mai 'a e Laumalie Mā'oni'oni kiate kinautolu mo kinautolu 'okú ke tokanga'i. 'E fakamalohia kinautolu mo ue'i ke mou 'ilo 'a e ngaahi fakangatanga mo e lahi ho'omou malava ke tokoni. 'E fakafiemalie'i kinautolu 'e he Laumalie 'i he taimi te mou fifili ai, 'Na'e fe'unga nai 'eku me'a na'e fai?"²⁰

'I he'etau fakakaukau ki he ngaahi "ui mamafa" meiate kinautolu 'oku fie ma'u 'etau tokoni, tau fefine'i lotu pe, "Fefē kapau ko au 'oku hoko mai ki ai e me'a ko ia?" 'Ofa ke tau fekumi ke ma'u ha ue'i fakalaumalie, ngaue leva ki he ngaahi ue'i 'oku tau ma'u pea tau ala fakataha atu 'o fai ha tokoni kiate kinautolu 'oku faingata'aia 'o ka malava pea ue'i kinautolu ke fai pehe. Mahalo 'e toki lea 'aki 'o kau kiate kinautolu, hangē ko e folofola 'a e Fakamo'ui kau ki he fefine anga'ofa ne tokoni kiate Iá: "Kuo fai 'e ia 'a e ngaue lelei. . . . Kuó ne fai 'e ia 'a e me'a 'okú ne fa'a fai."²¹ 'Oku ou pehe 'oku fakaofa ia! 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Eliza R. Snow, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'anga: Ko e Hisitōlia mo e Ngaue 'o e Fefine'ofa* (2011), 16.
2. Eliza R. Snow, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'anga*, 42.
3. *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'anga*, 42.
4. Brigham Young, 'i he James E. Faust, "Go Bring Them in from the Plains," *Liahona*, Nov. 1997; see also LeRoy R. and Ann W. Hafen, *Handcarts to Zion* (1960), 101–5. *The Story of a Unique*

Western Migration 1856–1860 (1960), 139.

5. Lucy Meserve Smith, in Jill Mulvey Derr and others, eds., *The First Fifty Years of Relief Society: Key Documents in Latter-day Saint Women's History* (2016), 217, 218, sipelá mo e faka'ilonga leá; vakai foki, *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'anga*, 42.
6. Vakai, "Facts and Figures about Refugees," unhcr.org.uk/about-us/key-facts-and-figures.html.
7. "40 Ways to Help Refugees in Your Community," Sept. 9, 2015, mormonchannel.org.
8. 'Imeilí meia Yvette Bugingo, 12 Mā'asi 2016.
9. Rosemary M. Wixom, "Ko Hono 'Ilo'i Hotau Natula Faka'Otuá," *Liahona*, Nōvema 2015, 8. Na'e fakamatala'i 'e Emily Woodmansee, na'e kau 'i hono fakahaofi he 1856 'i he kau fononga saliate toho tangata 'a Uilí, 'a e natula faka'otuá 'i he founa ni (ne u ki'i liliu si'i pe ki ai): 'Oku foaki ki he kakai fefine 'e ngaue 'a e kau 'āngeló; Pea ko ha me'afaoaki 'eni ki he kakai fefine, 'oku tau talaki ai: Ke fai e me'a kotoa pe 'oku angavaivai mo [anga faka-Kalaisí], Ke fiefia mo faitāpuekina 'i he huafa 'o [e Fakamo'ui]. ("Kau Fefine 'o Saione," *Ngaahi Himí*, fika 201)
10. Rosemary M. Wixom, "Ko Hono 'Ilo'i Hotau Natula Faka'Otuá," *Liahona*, Nōvema 2015, 96, 97.
11. Mōsaia 18:9.
12. Vakai, Mōsaia 4:27.
13. Mōsaia 4:27.
14. Levitiko 19:34.
15. Hepelū 13:2.
16. Mātu 25:35–36.
17. Vakai, Luke 21:1–4.
18. Luke 10:37.
19. Me'afaka'eiki 'o Rosemary Curtis Neider, Jan. 2015.
20. Henry B. Eyring, "Ko e Tokotaha Tauhí," *Liahona*, Nōvema 2012, 124.
21. Ma'ake 14:6, 8.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluaki

Falala ki he Laumālie 'Okú Ne Takiekina ke Faileleí

'Oku tau ofi ange ki he Fakamo'uí 'i he'etau tokoni'i e ni'ihī kehé Ma'ana, tu'unga 'i he 'ofa haohaoá.

Oku ou fiefia ke 'i heni mo kimoutolu he efiāfi ko 'eni 'o e lotu, fakalaulauloto, mo e lí'oa. Kuo tau lotu fakataha. Kuo ongo-na kitautolu he'etau Tamai Hēvani 'ofá. Kuo tau manatu'i hotau Fakamo'uí, 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'i he ongo kiate kitautolu e ngaahi himi 'o e fakahiki-hiki kiate Iá. Kuo ue'i kitautolu ke tau tokoni lahi ange ki hotau 'Eiki 'i He'ene ngāue ke hiki hake mo fakafiemālie'i e fānau 'a 'etau Tamai Hēvani.

'Oku fakafōtunga 'etau loto ke tokoni'i e ni'ihī kehé 'e he'etau fakahounga'i e me'a kuo fai 'e he Fakamo'uí ma'a-tautolú. Ko e me'a ia 'oku ongo ai ki hoku lotó e taimi ne tau fanongo ai ki hono hiva'i e fakalea, "Kuo lahi hoku tāpuakí. Te u foaki."¹ Ne tala'ofa e Tu'i ko Penisimaní, 'i he'ene malanga ne lekooti 'i he Tohi 'a Molomoná, 'a e ongo'i hounga'ia ko iá (vakai, Mōsaia 2:17–19).

'Oku tau ongo'i ha holi ke tokoni'i e ni'ihī kehé Ma'ana, 'i he taimi 'oku hanga ai 'e he'etau tui kia Sisū Kalaisí 'o fakafe'unga'i kitautolu ki He'ene fiefiá

mo e fakamolemolé. Na'e ako'i 'e he Tu'i ko Penisimaní 'oku 'ikai hoko e fakamolemolé 'i ha ki'i momeniti pē.

Na'á ne fakalea peheni ia: "Pea ko 'eni, koe'uhí ko e ngaahi me'á ni kuó u lea 'aki kiate kimoutolú—'a ia ko e pehē, koe'uhí ke tauhi ha

fakamolemole 'o ho'omou ngaahi angahalá mei he 'aho ki he 'aho, koe'uhí ke mou 'a'eva 'o ta'e halaia 'i he 'ao 'o e 'Otuá—'oku ou faka'amu ke mou foaki mei ho'omou ngaahi koloá ki he masivá, ko e tangata takitaha 'o fakatatau ki he me'a 'okú ne ma'ú, 'o hangē ko e fafanga 'o e fiekaiá, mo e fakakofu'i 'o e telefuá, mo e 'a'ahi ki he mahakí, pea tokoni ki honau fakafiemālie, 'i he me'a fakalaumālie mo fakatu'asinó fakatou'osi, 'o fakatatau ki he'enua ngaahi fie ma'ú" (Mōsaia 4:26).

Na'e toe ako'i foki 'e he hoa fakafaipekau ma'ongo'onga 'o 'Alamā ko 'Amulekí, 'a e fo'i mo'oni, kuo pau ke hoko atu 'etau tauhi kiate Iá ke tauhi hotau fakamolemole'i: "Pea ko 'eni vakai, 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oua na'a mou mahalo ko hono ngata'angá 'eni; he 'o ka 'osi ho'omou fai 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē, kapau te mou teke'i 'a e masivá mo e telefuá, 'o 'ikai 'a'ahi ki he mahakí mo e faingata'a'ia, pea foaki mei ho'omou koloá, 'o kapau 'oku mou ma'u, kiate kinautolu 'oku masivá—'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau 'oku 'ikai te mou fai ha me'a 'e taha 'i he ngaahi me'á ni, vakai, 'oku iku ta'e aonga 'a ho'omou lotú, pea 'oku 'ikai hano 'aonga kiate kimoutolu, pea 'oku mou hangē ko e kau mālualoi 'a ia 'oku nau faka'ikai'i 'a e tu'i" ('Alamā 34:28).

Kuó u fakakaukau he pooni ki he kau fafine 'i he'eku mo'uí. 'Oku 'i ai ha kau fafine mo e fānau fefine 'e toko 31 'i homau fāmilí, 'o kamata mei hoku uaifí, pea kau mai ki ai e makapuna-uá, fefine 'e tolu iiki tahá. 'Oku 'i ai ha ní'hi 'oku tau 'i heni mo kinautolu he efiáfí ni. Ko e toko nima 'oku sí'i hifo he ta'u 12. Mahalo ko 'enau 'uluaki fakataha 'eni 'i he Senitā Konifelenisí mo honau ngaahi tokoua 'i he Siasi 'o e Fakamo'uí. Te nau takitaha mo'ona pē manatu mo takitaha fai 'ene tukupā mei he me'a ko 'eni 'oku hoko he pōní.

Ka 'oku 'i ai ha manatu mo ha tukupā 'e tolu 'oku ou fakatauange 'e nofo 'iate kinautolu 'i he mo'uí pea ope atu ai. Ko e ngaahi manatú ni ko ha ngaahi ongo. Pea ko e ngaahi tukupā ko ha ngaahi me'a ke fai.

Ko e ongo mahu'inga tahá ko e 'ofá. Kuo mou 'osi ongo'i e 'ofa 'a ha kau taki ma'ongo'onga e kakai fefiné kuo lea atu. Pea kuo mou ongo'i 'i he Laumālié 'oku nau 'ofa 'iate kimoutolu neongo 'oku 'ikai ke nau 'ilo'i kimoutolu, he ne nau ongo'i pē 'ofa 'a e Tamai Hēvaní mo e Fakamo'uí kiate kimoutolú. Ko e 'uhinga ia 'oku nau fie tokoni lahi ai kiate kimoutolú pea ke mou ma'u e ngaahi tāpuaki 'oku finangalo e 'Otuá ke mou ma'ú.

Kuo mou ongo'i e 'ofa ki ha ní'hi kehe he pooni—ki he kaungāme'á, kaungāakó, kaungā'apí, pea na'a mo ha taha ne kau mai ki ho'o mo'uí, ko ha muli. Ko e ongo'i 'ofa ko iá ko ha me'a-'ofa ia mei he 'Otuá. 'Oku ui ia 'e he folofolá ko e "manava'ofa" mo e "ofa haohaoa 'a Kalaisi" (Molonai 7:47). Kuo mou ongo'i e 'ofa ko iá he pooni, pea te ke lava 'o toutou ma'u ia kapau te ke fekumi ki ai.

Ko ha ongo 'e taha kuo mou ma'u he pōní, ko e ivi takiekina 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Kuo palōmesi atu e kau fafiné he 'ahó ni 'e tatakai kimoutolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke ke 'ilo'i e ngāue 'e finangalo e 'Eikí ke ke fai Ma'ana ki he ní'hi kehé. Kuo mou ongo'i 'i he Laumālié ko 'enau palōmesí, na'e mei he 'Eikí pea 'oku mo'oni.

Na'e folofola e 'Eikí 'o pehē, "Pea ko 'eni, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, falala ki he Laumālie ko

ia 'oku takiekina ke faileleí—'io, ke faitotonu, ke 'a'eva 'i he loto-fakatōkilalo, ke fakamaau mā'oni'oni, pea ko hoku Laumālié 'eni." (T&F 11:12).

Mahalo kuo mou ma'u he pooni e tāpuaki ko iá. Hangē ko 'ení, mahalo ne ha'u ki ho'o fakakaukau lolotonga e fakatahá ni, ha hingoa pe fofonga 'o ha taha tukuhāusia. Ne mei hoko ko ha fo'i fakakaukau ma'alifekina pē, ka koe'uhí ko e me'a kuó ke fanongoa he pōní, te ke lotua ia, mo falala 'e tatakai koe 'e he 'Otuá ke ke fakahoko 'a e lelei 'okú Ne fie ma'u ma'anautolú. Ko e taimi 'oku hoko ai 'o anga'aki e ngaahi lotu peheé 'i ho'o mo'uí, te ke liliu mo ha ní'hi 'o lelei ange.

Ko e ongo hono tolu ne mou ma'u he pōní ko ho'o loto ke ofi ange ki he Fakamo'uí. Na'a mo e ki'i ta'ahine sí'isi'i taha hení, te ne ongo'i hono mo'oni 'o e fakaafe'i 'e he hivá: "Na'e folofola e Fakamo'uí 'o pehē, Muimui 'iate au, [ne folofola e Fakamo'uí.] [Pea tau molo-molo muiva'e 'iate Ia]."²

Ko e 'uluaki me'a kuo pau ke ke fai 'i he ngaahi ongo ko iá, ke ke 'alu 'o tokoni mo 'ilo'i 'oku 'ikai ke ke toko taha pē. Ko e taimi 'okú ke 'alu ai ke fakafiemālie'i pe tokoni'i ha taha ma'á e Fakamo'uí, te Ne teuteu 'a e halá 'i mu'a 'iate koe. Sai, 'e tala atu 'e he kau 'osi ngāue faifekau 'oku 'i heni he pōní kiate koe, 'oku 'ikai 'uhinga ia 'oku

mateuteu e taha kotoa 'i he loto falé kotoa ke talitali lelei koe, pe 'e fakamālō atu 'a e taha kotoa te ke feinga ke fakahaofi. Ka 'e mu'omu'a 'a e 'Eikí 'i ho 'aó ke teuteu 'a e halá.

Kuo tā-tu'o-lahi e toutou pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'okú ne 'ilo'i hono mo'oni e tala'ofa 'a e 'Eikí. "Pea 'ilonga ia 'e tali 'a kimoutolú, te u 'i ai foki mo au, he te u mu'omu'a 'i homou 'aó. Te u 'i homou nima to'omata'ú pea 'i homou nima to'ohemá, pea 'e 'i homou lotó 'a hoku Laumālié, pea 'e takatakai 'iate kimoutolu 'a 'eku kau 'āngeló, ke pou pou'i hake 'a kimoutolu" (T&F 84:88).

Ko e taha e ngaahi founa 'okú Ne mu'omu'a ai 'i ho 'aó, ke Ne teuteu e loto 'o ha taha 'okú Ne kole atu ke ke tokoni'i. Te Ne teuteu foki ho lotó.

Te ke toe 'ilo'i foki 'oku tuku 'e he 'Eikí ha kau tokoni 'i ho tafa'akí—'i ho to'omata'ú, to'ohemá, pea mo takatakai 'iate koe. 'Oku 'ikai ke ke 'alu toko taha pē ke tokoni'i ha ní'hi Ma'ana.

Na'á Ne fai ia ma'aku he pooni. Ne fokotu'utu'u 'e he 'Eikí "ha kau fakamo'oni" (Hepelū 12:1), 'i he leá mo e mūsiká, ke nau fakataha'i mo fakalahi e mālohi 'o e me'a 'okú Ne finangalo ke u lea 'akí. Na'e pau pē ke u fakapapau'i te u lava 'o fakahū lelei 'eku kongá ki He'ene fokotu'utu'ú. 'Oku ou fakatauange mo lotua te ke ongo'i hounga'ia

mo fiefia 'i hono fakataha'i koe 'e he 'Eikí mo ha ní'hi ke tokoni Ma'ana.

'I ho'o toutou a'usia íá, pea 'e hoko ia, te ke malimali 'i ho'o 'ilo'i 'o hangē ko ia 'oku ou 'iló, 'i he taimi pē 'oku tau hiva'i ai 'a e, "[Oku Fakafiefia 'a e Ngāuē]."³

Te ke toe malimali foki 'i ho'o manatu'i e veesi ko 'ení: "Pea 'e lea 'a e Tu'í, 'o pehē ange kiate kinautolu, ko 'eku tala mo'oni atu kiate kimoutolu, ko e me'a 'i ho'omou fai ia ki ha taha 'oku kihí'i sí'i hifo 'i hoku kāinga ní, ko ho'omou fai ia kiate aú" (Mātiu 25:40).

Ko e me'a hono ua kuo pau ke ke faí, ke ke manatu'i 'a e 'Eikí 'i ho'o ngāue Ma'aná. 'Oku 'ikai ngata pē he mu'omu'a 'a e 'Eikí 'i hotau 'áo mo fekau'i ha kau 'āngelo ke ngāue mo kitautolú, ka 'okú Ne toe ongo'i foki 'a e fakafiemālie 'oku tau foaki ki he ní'hi kehé 'o hangē ha'atau fai kiate Íá.

'E fehu'ia 'e he 'ofefine kotoa pē 'o e 'Otuá 'okú ne ongo'i mo tui ki he ngaahi pōpoaki 'o e fakataha'anga ko 'ení, "Ko e hā 'e finangalo e 'Eikí ke u fai ke tokoni kiate Ia 'i hono fakafiemālie'i kinautolu 'oku nau fie ma'ú?" 'Oku makehe 'a e tūkunga 'o e fefine takitaha. 'Oku hoko ia ki hoku ngaahi 'ofefiné, ngaahi 'ofefine 'i he fonó, makapuna fefiné mo e makapuna fefine uá. Te u toe 'oatu e fale'i fakapotopoto 'a Sisitā Linitā K. Pētoní kiate kinautolu, mo e kotoa e ngaahi 'ofefine 'o e Tamai Hēvaní.

Kuó ne kole atu ke mou lotu 'i he

tui ke 'ilo'i e me'a 'e finangalo e 'Eikí ke ke fai 'i ho tūkunga. Peá ne lea leva ki he tala'ofa 'o e fiemālie lelei na'e foaki 'e he 'Eikí tonu pē ki he fefine na'e fakaanga'i he'ene pani Hono 'ulú 'aki e lolo fakataungata'á, ka na'e mei fakatau ke tokoni'i 'aki e masivá.

"Pea pehē 'e Sīsū, Tuku ai pē ia; ko e hā 'oku mou fakamamahi'i ai íá? kuo fai 'e ia 'a e ngāue lelei kiate au.

"He 'oku 'iate kimoutolu ma'u ai pē 'a e masivá, pea ka mou ka loto ki ai, 'oku mou fa'a failelei kiate kinautolu: ka 'e 'ikai te u 'iate kimoutolu ma'u ai pē au.

"Kuó ne fai 'a ia 'okú ne fa'a fai: kuo tomu'a ha'u ia ke tākai hoku sinó ki hono tanú.

"Ko e mo'oni 'oku ou talaatu kiate kimoutolu, Ko e potu 'o māmani kotoa pē 'e malanga'i ai 'a e ongoongolelé ni, 'e fakahā 'i ai foki mo ia kuó ne faí, ko hono [fakamanatu]" (Ma'ake 14:6–9).

'Oku hoko e potufolofola nounou mo mālie ko íá ko ha fale'i fakapotopoto ki he kau fefine faivelenga he pule'anga 'o e 'Eikí 'i he ngaahi taimi faingata'á. Te ke lotua ke 'ilo'i pe ko hai 'e tuku atu 'e he Tamai ke ke tokoni'i tu'unga ho'o 'ofa kiate Ia pea mo hotau Fakamo'uí. Pea he 'ikai te ke 'amanaki atu ki ha fakamanatu fakapule'anga, kae muimui he sipinga 'a e fefine 'i he potu-folofola meia Ma'aké, 'a ia 'oku manatua 'ene ngāue mā'oni'oni ke fakalangilangi'i e Fakamo'ui 'o e māmaní, kae 'ikai ko sí'ono hingoá.

Ko 'eku faka'amú, ke fai 'e he kakai fefine 'i homau fāmilí honau lelei taha 'e lavá tu'unga 'i he 'ofa ki he 'Otuá, ke tokoni'i 'a e masivá. Ka ko e me'a fika tolu 'oku ou fakataunge te nau faí ke nau faka'aki'akimui 'i he'enu ngaahi ngāue lelei. Ka 'oku ou lotua te nau tali e fale'i mei he 'Eikí 'i He'ene folofola—pea 'oku ou tui lahi 'oku fie ma'u ke tau fanongo kotoa ki aí:

"Vakai ke 'oua na'a mou fai ho'omou foakí 'i he 'ao 'o e kakaí, koe'uhí ke nau mamata ki ai: ka pehē, 'e 'ikai ha'amou totongi mei ho'omou Tamai 'oku 'i he langí.

Na'a Ne Folofola leva:

"Ka 'o ka ke ka fai ha foaki, 'oua na'a 'ilo ho nima to'ohemá 'a ia 'oku fai ho nima to'omata'ú:

"Koe'uhí ke lilo ho'o foakí: pea ko ho'o Tamai 'a ia 'oku 'afio 'i he liló, 'e totongi fakahā 'e ia kiate koe" (Mātiu 6:1, 3–4).

Ko e 'eku faka'amú ki he kau fefine 'i he Siasí, 'i ha feitu'u pē 'oku nau 'i ai pe ko e hā pē honau tūkunga, ke 'ai kinautolu 'e he'enu tui ki he Fakamo'uí mo e hounga'ia He'ene Fakaleléi ke nau fai ai e me'a kotoa 'oku nau lavá ma'anautolu 'oku kole 'e he 'Eikí ke nau tokoni'i. Ka nau ka fai ia, 'oku ou palōmesi atu te nau fakalalakala 'i he hala ke hoko ko ha kau fefine mā'oni'oni, 'a ia 'e talitali lelei 'e he Fakamo'uí mo 'etau Tamai Hēvaní pea mo fakapale'i fakahāhā.

'Oku ou fakamo'oni ko e Siasi 'eni 'o Sīsū Kalaisi kuo toetu'ú. Kuó Ne toe tu'u. Kuó Ne totongi ma'a 'etau ngaahi angahalá kotoa. 'Oku ou 'ilo koe'uhí ko Ia, te tau toetu'u ai pea lava ke ma'u e mo'ui ta'engatá. Ko Tōmasi S. Monisoni 'Ene palōfita mo'ui. 'Oku ongona mo talia 'e he Tamai Hēvaní 'etau lotú. 'Oku ou fakamo'oni 'oku tau toe ofi ange ki he Fakamo'uí 'i he'etau tokoni'i e ní'hi kehé Ma'aná, tu'unga 'i he 'ofa haohaoá. 'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'oni e ngaahi me'á ni, 'i he huafa 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Kuo Lahi Hoku Tāpuakí," *Ngaahi Himi*, fika 126.
2. "Come, Ye Disconsolate," *Hymns*, no. 116.
3. "E 'Otuá ko Homau Tu'i," *Ngaahi Himi*, fika 77.

Fakataha 'o e Pongipongi Tokonakí | 2 'Epeleli 2016

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí

Ko e Potu ko ia 'Oku Fakataha ai 'a e Toko Ua pe Toko Tolú

Kapau te ke fakafanongo 'aki e Laumālié, te ke fakatokanga'i kuo fakamolū ho lotó, kuo fakamālohia ho'ó tuí, pea tupulaki mo ho'ó lava ke 'ofa 'i he 'Eikí.

'E kāinga 'ofeina, 'oku ou talitali lelei kimoutolu ki he Konifelenisí Fakata'u hono 186 'a e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku ou fiefia ke kau fakataha mo kimoutolu, pea 'oku ou talitali loto māfana kimoutolu.

'Oku ou hounga'ia he kuo mou 'aukau mai ki he konifelenisí ke ongo'i ha tataki fakalaumālie mei he langí pea mo ongo'i ofi ange ki he'etau Tamai Hēvaní mo e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí.

'Oku kau fakataha he fakatahá ni ha kau ākongā 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí 'e lauimiliona, 'oku nau mafola 'i he funga 'o e māmaní, 'a ia 'oku nau fuakava ke manatu ma'u ai pē kiate Ia mo tauhi kiate Ia. Tu'unga 'i he fakaofa 'o e tekinolosia fakaonopōnī, 'oku puli ai e kehekehe 'i he taimí mo e vāmama'ó. 'Oku tau fakataha 'o hangē 'oku tau ualolo kotoa 'i ha fale fakataha'anga pē 'e tahá.

Ka ko e me'a 'oku toe mahu'inga ange 'i he'etau fakatahá ko e huafa ko ia 'oku tau fakahoko ai iá. Na'e tala'ofa

'a e 'Eikí te Ne takaofi 'iate kitautolu, neongo e tokolahi fau 'Ene kau ākongā 'i māmani he 'ahó ní. Na'á Ne folofola ki He'ene kau ākongā tokosí'i he 1829, "Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoua, . . . ko e potu ko ia 'oku fakataha ai 'a e toko ua pe toko

tolu 'i hoku hingoá, . . . vakai, te u 'i honau lotolotonga 'o kinautolú—'oku pehē pē 'eku 'i homo lotolotonga" (T&F 6:32).

'Oku tokolahi ange eni 'i he toko tahá pe toko uá, 'Ene kau ākongā 'oku ualolo 'i he konifelenisí ní, pea hangē ko ia kuo tala'ofá, 'oku 'i hotau lotolotonga 'a e 'Eikí. Koe'uhí ko ha Taha Ia kuo toetu'u mo nāunau'ia, 'oku 'ikai ke Ne 'i he potu kotoa pē 'oku fakataha ai 'a e Kāingalotú. Ka, 'i he mālohi 'o e Laumālié, te tau lava 'o ongo'i ai 'okú ne 'i heni mo kitautolu he 'ahó ni.

Ko kitautolu pē 'oku makatu'unga mei ai 'a e feitu'u mo e taimi 'oku tau ongo'i vāofi ai mo e Fakamo'uí. Na'á Ne fai e fakahinohino ko 'ení:

"Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hoku ngaahi kaume'a, 'oku ou tuku 'a e ngaahi leá ni kiate kimoutolu ke mou fakalaulauloto ki ai 'i homou lotó, fakataha mo e fekau ko 'ení, 'a ia 'oku ou fai kiate kimoutolu, ke mou ui kiate au lolotonga 'oku ou kei ofi—

"Unu'unu mai kiate au pea te u 'unu'unu atu kiate kimoutolu; fekumi faivelenga kiate au pea te mou 'ilo'i au; kole, pea te mou ma'u; tukituki, pea 'e to'o ia kiate kimoutolu. (T&F 88:62–63).

'Oku ou 'ilo'i ha toko ua 'oku fanongo mai he 'ahó ni, 'okú na fie ma'u e tāpuaki ko iá 'aki hona lotó kotoa. Te na feinga faivelenga ke 'unu 'o ofi ange ki he 'Eikí he lolotonga e

konifelenisí ni. Na'á na fakatou tohi mai kiate au—o a'u mai 'ena ongo tohi ki hoku 'ōfisí he uike tatau—o kole 'a e fa'ahinga tokoni tatau.

Ko e ongo papi ului fakatou'osi kinaua ki he Siasí pea kuó na 'osi ma'u ha fakamo'oni mahino ki he 'ofa 'a e 'Otuá ko e Tamaí mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí, ko e Fakamo'ui 'o e māmaní. Na'á na 'ilo'i na'e fokotu'u 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'a e Siasí 'i he fakahā fakahangatonu mei he 'Otuá pea na'e fakafoki mai 'a e ngaahi kī 'o e laknga fakataula'eikí. Na'á na takitaha ongo'i ha fakamo'oni 'oku 'i he Siasí he 'ahó ni 'a e ngaahi kī. Na'á na fakahoko tohi mai kiate au 'ena fakamo'oni molumalú.

Ka na'á na fakatou hano 'i he hōloa 'o 'ena ongo'i 'ofa ki he 'Eikí pea mo 'Ene 'ofa kiate kinauá. Na'á na fakatou fie ma'u, 'i he loto mo'oni, ke u tokoni ange ke na toe ma'u e fiefia mo e ongo'i 'ofa'i ko'e na'á na ma'u 'i he'ena kau mai ki he pule'anga 'o e 'Otuá. Na'á na fakatou fakahaa'i 'ena manava-sí'i kapau he 'ikai ke na lava 'o toe ma'u kakato 'a e ngaahi ongo 'ofa ko ia ki he Fakamo'ui mo Hono Siasí, 'e fāifai pea

liua 'ena tuí 'e he ngaahi faingata'á mo e 'ahi'ahi 'okú na fehanganagai mo iá.

'Oku 'ikai ko kinaua pē 'oku hoha'a peheé, pe ko ha me'a fo'ou hona sivi'i. Na'e fai mai 'e he Fakamo'ui he lolotonga 'o 'Ene ngāue 'i he matelié, 'a e talafakatātā 'o e tenga'i 'akaú mo e tangata tūtū'i. Ko e tenga'i 'akaú ko e folofola ia 'a e 'Otuá. Ko e tangata tūtū'i ko e 'Eikí ia. Na'e fakafalala e mo'ui mo e tupu 'a e tenga'i 'akaú 'i he tūkunga 'o e kelekelé. 'Oku mou manatu'i 'Ene folofolá:

"Pea 'i he'ene tūtū'i, na'e mokulu 'a e tenga [e] ní'hi 'i he ve'e halá, pea ha'u 'a e fanga manupuná 'o kai 'o 'osi ia:

"Pea mokulu 'a e ní'hi 'i he potu makamaka, na'e sí'i ai 'a e kelekelé: pea tupu leva ia, ko'e'uhí na'e 'ikai matolu 'a e kelekelé:

"Pea 'i he 'alu hake 'a e la'aá, na'e vela ia, pea ko'e'uhí na'e 'ikai hano aka, ne mate ia.

"Pea mokulu 'a e ní'hi 'i he 'akau talatalá, pea tupu 'a e 'akau talatalá 'o fakakāsia ia:

"Ka na'e mokulu 'a e ní'hi ki he kelekele lelei, pea tupu ai 'a e fua, ko e

taki teau 'a e ní'hi, pea onongofulu 'a e ní'hi, mo e tolungofulu 'a e ní'hi.

"Ko ia 'okú ne telinga ongó, ke ongo'i 'e ia" (Mātiu 13:4–9).

Kau toe fakaongo atu, ko e tenga'i 'akaú ko e folofola ia 'a e 'Otuá. Ko e kelekelé ko e loto ia 'o e taha 'okú ne tali 'a e tenga'i 'akaú.

'Oku tau faitatau 'i ha ngaahi me'a lahi mo e toko ua lelei na'á na fai-tohi mai kiate au ki ha tokoni mo ha fakalotolahi. Kuo tau ma'u kotoa ha ngaahi tenga'i 'akau, pe ko e folofola 'a e 'Otuá, kuo tō 'i hotau lotó, 'i ha taimi. Ko ha ní'hi, ne hoko ia he kei ikí 'i he taimi ne fakaafe'i ai kitautolu he'etau mātu'á ke papitaiso mo hilifakinima 'e he kau ma'u mafaí. Ko hatau ní'hi na'e ako'i 'e ha kau tamaio'eiki na'e ui 'e he 'Otuá. Na'a tau takitaha ongo'i na'e lelei 'a e tenga'i 'akaú, pea a'u 'o ongo'i 'ene pupula 'i hotau lotó, pea ma'u ha fiefia 'i he hangē kuo kamata ke tupulaki 'i hotau lotó mo 'etau fakakaukaú.

Kuo 'osi sivi'i kotoa 'etau tuí 'aki hono fakatoloi e ngaahi tāpuaki mahu-ingá, 'ohofi ke tā 'a kinautolu 'oku nau loto ke faka'auha 'etau tuí, ngaahi

fakatauele 'o e angahalá, mo e siokita 'okú ne holoki 'etau feinga ke tanumaki mo fakamolú 'etau ngaahi ongo fakalaumálie 'i hotau lotó.

'Oku monú'ia 'a kinautolu 'oku mamahi 'i he mole 'o e fiefia na'a nau ma'u kimu'á. 'Oku 'i ai e ní'ihí 'oku 'ikai ke nau fakatokanga 'i 'e kinautolu e hōloa 'a e tuí 'iate kinautolú. 'Oku poto 'a Sétame. 'Okú ne talaange kiate kinautolu 'okú ne faka'amu ke nau mamahí ko e fiefia ko ia ne nau 'uluaki ongo'í ko e ki'i fakaaí pē ia.

Ko 'eku pōpoaki he 'ahó ni kiate kitautolú kātoa, 'e 'i ai ha faingamālie mahu'inga 'i he ngaahi 'aho si'i ka hokó ke tau fili ai ke fakamolú hotau lotó pea ma'u mo tanumaki e tenga'i 'akaú. Ko e tenga'i 'akaú ko e folofola ia 'a e 'Otuá, pea 'e lilíngi mai ia kiate kitautolu kotoa 'e fanongo, mamata, mo lau e ngaahi malanga 'o e konifelenisi ko 'ení. Ne teuteu 'a e ngaahi fasí, ngaahi leá, pea mo e ngaahi fakamo'óní 'e he kau tamaio'eiki 'a e 'Otuá kuo nau feinga faivelenga ke tataki kinautolu 'e he Laumālie Mā'óni'óni 'i he'enu teuteú. Kuo nau lotua fuoloa pea mo toe fakatōkilalo ange 'i he fakaofi mai e ngaahi 'aho 'o e konifelenisi.

Ne nau lotua 'a e mālohi ke fakalotolahi'i kimoutolu ke mou fai e ngahi fili te ne 'ai homou lotó ko ha kekelele lelei ange ke tupu mo fua ai e folofola lelei 'a e 'Otuá. Kapau te ke fakafanongo 'aki e Laumālie, te ke fakatokanga 'i kuo fakamolú ho lotó, kuo fakamālohia ho'o tuí, pea tupulaki mo ho'o lava ke 'ofa 'i he 'Eikí.

'E hanga 'e ho'o fili ke lotu fakamāto-ató 'o liliu ho'o a'usia 'i he ngaahi fakataha 'o e konifelenisi pea 'i he ngaahi 'aho mo e ngaahi māhina ka hoko maí.

Kuo 'osi kamata ha tokolahi 'iate kimoutolu. 'I he kamata'anga 'o e fakataha'anga ko 'ení, na'e 'ikai ngata pē ho'omou fakafanongo ki he lotú; na'a mou tñaki mai ho'omou tuí ki he kole ke tau ma'u e tāpuaki 'o hono hua'i mai 'o e Laumālie kiate kitautolú. 'I ho'o tñaki mai ho'o lotu loto 'i he huafa 'o Sísū Kalaisí, na'á ke 'unu ai ke ofi ange kiate Ia. Ko 'Ene konifelenisi 'eni. Ko e Laumālie Mā'óni'óni pē taha te Ne lava 'o 'omi e ngaahi tāpuaki 'oku finangalo

'e 'Eikí ke tau ma'ú. Kuó Ne tala'ofa 'i He'ene 'ofa kiate kitautolú, te tau lava 'o ongo'í ia:

"Pea 'ilonga ha me'a te nau lea 'aki 'i hono ue'i kinautolu 'e he Laumālie Mā'óni'óni 'e hoko ia ko e folofola, 'e hoko ia ko e finangalo 'o e 'Eikí, 'e hoko ia ko e folofola 'a e 'Eikí, 'e hoko ia ko e le'o 'o e 'Eikí, pea mo e mālohi 'o e 'Otuá ki he fakamo'uí.

"Vakai, ko e tala'ofa 'eni 'a e 'Eikí kiate kimoutolu, 'a kimoutolu 'a 'eku kau tamaio'eiki.

"Ko ia ke mou fiefia pea 'oua 'e manavahē, he ko au ko e 'Eikí 'oku ou 'iate kimoutolu, pea te u tu'u 'i homou tafa'akí; pea te mou fakamo'óni'í au, 'io, ko Sísū Kalaisi, ko e 'Alo au 'o e 'Otuá mo'uí, na'á ku 'i ai, 'oku ou 'i ai, pea te u ha'u" (T&F 68:4–6).

Te ke lava 'o lotu mo tñaki mai ho'o tuí 'i he taimi kotoa pē 'oku tu'u mai ai ha tamaio'eiki 'a e 'Otuá ki he tu'unga malangá, ke fakahoko e tala'ofa 'a e 'Eikí 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá vahe 50:

"Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko ia ia 'oku fakanofa 'iate aú pea fekau'í atu ke malanga'aki e folofola 'o e mo'óni 'i he Fakafiemālié, 'i he Laumālie 'o e mo'óni pe 'i ha founga kehe?

Pea kapau 'oku fai ia 'i he founga kehe 'oku 'ikai mei he 'Otuá ia.

"Pea ko e tahá, ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e folofola 'o e mo'óni, 'okú ne ma'u ia 'i he Laumālie 'o e mo'óni pe 'i ha toe founga kehe?

"Kapau 'oku fai ia 'i ha founga kehe, 'oku 'ikai mei he 'Otuá ia.

"Ko ia, ko e hā 'oku 'ikai fa'a mahino ai kiate kimoutolu 'o mou 'ilo'i, ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e folofolá 'i he Laumālie 'o e mo'óni, 'okú ne ma'u ia 'o hangē ko hono malanga'aki ia 'i he Laumālie 'o e mo'óni?

"Ko ia, ko ia 'oku malangá pea mo ia 'okú ne ma'ú, 'oku femahino'aki 'a kinaua, pea 'oku fakamāma'i 'a kinaua fakatou'osi peá na fiefia fakataha" (T&F 50:17–22).

Te ke lava 'o lotu 'i he 'amanaki ke hiva 'a e kuaeá. Kuo lotu mo ako hiva 'a e faihivá, tā-ōkaní, mo e kau mēmipa 'o e kuaeá 'i honau lotó mo ha tui 'e hanga 'e he fasí mo e fakaleá 'o fakamolú e ngaahi lotó mo fakatupulaki honau mālohi ke langaki e tui 'a e ní'ihí kehé. Te nau hiva ma'á e 'Eikí 'o hangē 'oku nau 'i Hono 'aó, pea te nau 'ilo 'oku fanongo mai e Tamai Hēvaní kiate kinautolu 'o hange tof pē ko 'Ene fanongo ki he'enu ngaahi lotu fakafō'ituituí. Kuo nau ngāue fakataha 'i he 'ofa ke fakahoko mo'oni e tala'ofa 'a e Fakamo'uí kia 'Ema Sāmítá: "He 'oku fiefia 'a hoku laumālie 'i he hiva 'o e lotó; 'io, ko e

hiva ‘a e kau mā’oni’oni ko e lotu ia kiate au, pea ‘e tali ia ‘aki ‘a e tāpuaki ki honau ‘ulú” (T&F 25:12).

Kapau te ke toe lotu ‘i he ‘enau hiva’o ‘ikai fanongo ‘ata’atā pē, ‘e tali ho’o lotú mo ‘enau ngaahi lotú, ‘aki ha tāpuaki ki ho ‘ulú pea ki honau ‘ulú foki. Te ke ongo’i ‘a e tāpuaki ‘o e ‘ofa mo e hōifua mai ‘a e Fakamo’uí. ‘E ongo’i ‘e kinautolu kotoa ‘oku kau fakataha ‘i he fakahihiki ko iá ‘oku tupulaki ‘enau ‘ofa kiate Iá.

Mahalo te ke fili ke lotu ‘i he taimi ‘oku faka’osi’osi ai ‘e he tokotaha leá ‘ene pōpoakí. Te ne lotu ‘i hono lotó ki he Tamai ke foaki ange ‘e he Laumáliē Mā’oni’oni kiate ia ‘a e fakalea ‘o e fakamo’oni te ne langaki ai e loto, ‘amanaki, mo e fakapapu ‘a e kau

fanongó, ke manatu’i ma’u ai pē ‘a e Fakamo’uí mo tauhi e ngaahi fekau kuó Ne tuku maí.

He ‘ikai hoko e fakamo’oni ko hano toe lau mai pē ‘o e pōpoakí. ‘E hoko ia ko hano fakapapu ‘i ‘o ha fa’ahinga mo’oni ‘e lava ke ‘oatu ‘e he Laumáliē ki he loto ‘o kinautolu te nau lotua ha tokoni, fakahinohino fakalangi, pea ke ma’u ‘a e ‘ofa haohaoa ‘a Kalaisí.

‘E foaki ange ha fakamo’oni mo’oni ki he kau leá. Mahalo ‘e si’i pē ‘enau leá, ka ‘e ‘oatu ia ki he loto ‘o e taha fanongo loto fakatōkilalo ne ha’u ki he konifelenisí ‘oku fiekaia ki he folofola lelei ‘a e ‘Otuá.

‘Oku ou ‘ilo mei he me’a kuó u a’usiá ‘a e me’a ‘e lava ke fai ‘e he tui ‘a e kakai lelei ke ‘omi ai e lea mei

he Laumáliē ‘i he faka’osinga ‘o ha malanga. Kuo tu’o lahi ha pehē mai ‘e ha taha kiate au ‘i he hili ha’aku fakamo’oni, “Na’á ke ‘ilo’i fēfē ‘a e me’a na’á ku fu’u fie ma’u ke fanongo ki a?” Kuó u ako ke ‘oua te u ‘ohovale ‘i he ‘ikai ke u toe manatu’i ‘eku lea ‘aki ‘e ngaahi lea ko iá. Na’á ku lea ‘aki e fakamo’oni, ka na’e ‘i ai ‘a e ‘Eikí, ‘o Ne foaki mai ia kiate au ‘i he mōmeniti ko iá. Ko e tala’ofa ko ia ‘e foaki mai ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi leá ‘i he mōmeniti ko iá, ‘oku hoko ia tautautefito ki he fakamo’oni (vakai, T&F 24:6). Fakafanongo tokanga ki he ngaahi fakamo’oni ‘oku fai ‘i he konifelenisí ko ‘eni—te ke ongo’i ofi ange ai ki he ‘Eikí.

Te ke lava ‘o ongo’i ‘oku ou a’u mai ki he taimi te u faka’osi ai ‘eku pōpoaki kuó u feinga ke ‘oatu ‘aki ha fakamo’oni ki he mo’oni. ‘E tokoni mai ho’omou ngaahi lotú ke u fai ha lea ‘o ha fakamo’oni ‘e ala tokoni ki ha taha ‘oku faka’anaua ki ha tali ki ha’ane ngaahi fehu’i.

‘Oku ou fai atu ‘eku fakamo’oni mo’oni ‘oku ‘ofa mo ‘afio’i kitautolu kotoa ‘e he’etau Tamai Hēvani ‘ofá, ‘a ‘Elohimi ma’ongo’onga. Fakatatau mo ‘Ene tu’utu’uní, ne hoko ai Hono ‘Alo ko Sihová ko e Tupu’anga. ‘Oku ou fakamo’oni na’e ‘alo’i ‘a Sīsū ‘o Nāsaletí ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá. Na’á Ne fakamo’ui ‘a e mahakí, faka’ā ‘a e kuí, mo fokotu’u ‘a e maté. Na’á Ne totongi huhu’i e kotoa ‘o e ngaahi angahala ‘a e fānau kotoa ‘a e Tamai Hēvani kuo fā’ele’i ki he mo’ui fakamatelié. Na’á ne mau-mau’i ‘a e ngaahi ha’i ‘o e maté ma’á e taha kotoa ‘i He’ene toe tu’u mei he fonualotó ‘i he ‘uluaki Sāpate Toetu’ú. ‘Oku mo’ui ‘i he ‘ahó ni, ko ha ‘Otu—kuo toetu’u mo nāunau’ia.

Ko e Siasi mo’oni pē ‘eni ‘e tahá, pea ko Ia hono Fungani Makatulikí Ko Tōmasi S. Monisoní ko ‘Ene palōfita ki māmani kātoa. ‘E lea atu ‘a e kau palōfita mo e kau ‘aposetolo ‘i he konifelenisí ko ‘eni ma’á e ‘Eikí. Ko ‘Ene kau tamaio’eiki kinautolu, kuo fakamafai’i ke ngāue Ma’ana. ‘Okú Ne mu’omu’a ‘i He’ene kau tamaio’eikí ‘i he māmani. ‘Oku ou ‘ilo’i ‘eni. Pea ‘oku ou fakamo’oni ‘i Hono huafa topupapú, ‘a ia ko Sīsū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

Fai 'e Mary R. Durham
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e
Palaimelī ne Toki Tukuangé

Ko Ha Me'a'ofa Tākiekina 'A Ha Ki'i Tamasi'i

'E founga fēfē nai ha'atau ako'i 'etau fānaú ke nau tupe'i atu 'a e ngaahi fakatauele fakaemāmani' pea falala ki he Laumālié?

Na'e kamata ke melemo ha tamai kei talavou. Na'á ne 'eve'eva atu 'i ha ve'e vai mo 'ene fānau 'e toko ua, pea mo 'ene tamai 'i he fonó. Na'e 'ātakai'i kinautolu 'e ha 'otu mo'unga faka'e'i'eiki 'oku fonu he 'ulu painí, pea na'e langi ma'a, faka'ofa'ofa mo fakanonga. 'I he taimi na'e hela'ia ai e fānaú, na'e fakakaukau e ongo tangatá ke na fafa e fānaú 'o kakau ki he kauvai 'e tahá.

Na'e hā ngali faingofua—kae ngata 'i he taimi na'e kamata ke ongo'i ai 'e he tamai 'oku fusi hifo iá, pea kamata ke mamafa e me'a kotoa pē. Na'e teke'i hifo ia 'e he vai ki he takelé, pea kamata ke ne ilifia 'aupito. 'E anga fēfē ha'ane ma'anu—fakataha mo hono 'ofefine pelé 'i hono tu'á?

Na'e 'ikai onгона hono le'ó 'i he'ene ui tokoní; he na'e mama'ó 'aupito 'ene tamai 'i he fonó ke fai ha tokoni. Na'á ne ongo'i tuenoa mo vaivai 'aupito.

Te ke lava nai 'o fakakaukautoto ki ha'ó ongo'i tuenoa 'o hangē ko iá, 'o 'ikai ha me'a 'e malava ke piki ki ai pea feinga mate ke ke mo'ui mo ho'ó tamá? Me'apango, 'oku tau a'usia kotoa pē 'a e fa'ahinga ongo ko 'ení 'i he'etau 'i ha ngaahi tūkunga 'oku tau fu'u fie ma'u

ai ha tokoni ke mo'ui mo fakahaofi 'a kinautolu 'oku tau 'ofa aí.

'I he'ene ilifía, na'á ne fakatokanga'i 'oku fusi hifo ia 'e hono sū kuo fonu-hia he vai. Lolotonga 'ene feinga ke

ma'anú, na'á ne kamata feinga ke vete hono sū mamafá. Ka na'e hangē 'oku ma'ú pē ia. Na'e fonu vai e me'a ha'i suú, 'o toe fu'u ma'utangí ange.

Na'e hangē ko 'ene feinga faka'osí pē ia, na'á ne malava ke vete hono suú, pea faifai 'o homo hifo e suú ki he takele 'o e vai. Na'á ne kakau fakavave-vave hake ki 'olunga mo hono 'ōfefiné, he kuó ne tau'atāina mei he kavenga na'á ne fusi hifo ia ki laló. Na'á ne malava ke kakau atu, ki he malu 'o e kauvai 'e tahá.

'Oku 'i ai e taimi 'oku tau 'ongo'i kotoa pē hangē te tau mele mó. 'E malava ke faingata'a 'a e mo'uí ni. 'Oku tau mo'ui 'i "ha māmani longoa'a mo femo'uekina. Kapau he 'ikai ke tau tokanga, 'e hanga 'e he ngaahi me'a 'o e māmani ko 'ení 'o [fakamelemo'i] e ngaahi me'a 'o e Laumālié."¹

'E anga fēfē ha'atau muimui 'i he sīpinga 'a e tamai ko 'ení 'o hu'i atu e ngaahi kavenga 'o e māmani 'oku tau fuesiá—koe'uhi ke kei ma'anu pē 'etau fānaú mo 'etau ngaahi fakakaukau hoha'á 'i he fukahi vai? 'E founga fēfē ha'atau lava 'o "si'aki foki 'a e me'a mamafa kotoa pē" 'o hangē ko e ekinaki 'a Paulá?² 'E founga fēfē ha'atau

teuteu'i 'etau fānaú ki he 'aho 'e 'ikai ke nau toe fakafalala ai kiате kitautolu mo 'etau fakamo'oni—'i he taimi te nau kakau ai 'iate kinautolu peé?

'Oku ma'u e talí 'i he'etau 'ilo'i 'a e tupu'anga fakalangi 'o e mālohi ko 'eni. Ko ha tupu'anga 'oku fa'a to'o ma'a-ma'a, ka 'e malava ke ngāue'aki faka'aho ia ke fakama'ama'a 'etau kavengā mo tākiekina 'etau fānau pelé. Ko e tupu'anga ko iá 'a e me'afaoaki tākiekina 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

'E malava ke a'usia 'e he fānaú 'a e papitasó 'i he ta'u valú. 'Oku nau ako mo fakahoko ha fuakava mo e 'Otuá. 'Oku 'ākilotoa kinautolu 'e he ni'ihī 'oku nau 'ofa'i kinautolú 'i he taimi 'oku fakauku ai kinautolu pea nau ha'u mei

he vai papitaisó mo ha ongo'i fiefia lahi. 'Oku nau ma'u leva 'a e me'afaoaki fungani 'o e Laumālie Mā'oni'oni, ko ha me'afaoaki te ne lava 'o tākiekina ma'u pē kinautolu 'i he'enu mo'uí ki he tāpuaki ko iá.

Na'e pehē 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā: "Oku 'ikai fa'a fakatokanga'i hono mahu'inga 'o e [hilifakinimá] ko 'ene faingofuá. 'Oku 'ikai ko ha ngaahi lea noa pē 'a e ngaahi kupu'i leá ni—'Ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni—ka ko ha fakaafe 'o e lakanga fakataula'eikí—ko ha na'ina'i ke ngāue kae 'ikai tali pē ke fakakouna'i."³

'Oku ma'u 'e he fānaú ha holi ke fai lelei pea ke nau angalelei. 'E malava ke tau ongo'i 'enu ta'ehalaí, mo 'enu

loto-ma'á. 'Oku nau fu'u ongongofua foki ki he kihí le'o síí.

Na'e fakahā mai 'e he Fakamo'uí 'i he 3 Nifai 26, 'a e tu'unga fakalaumālie 'oku lava ke ma'u 'e he fānaú:

"Pea na'á ne vete ange honau 'eleló, pea na'a nau lea ki he'enu ngaahi tamaí 'aki 'a e ngaahi me'a ma'ongo-onga mo fakafo, 'io 'oku ma'ongo-onga ange 'i he ngaahi me'a kuó ne fakahā ki he kakaí. . . ."

". . . Pea na'a nau mamata mo fanongo ki he fānaú ni; 'io, na'a mo e fānau valevalé na'a nau fakaava honau ngutú 'o nau lea 'aki 'a e ngaahi me'a fakafo."⁴

'I he'etau hoko ko e mātu'á, 'oku tau fakatupulaki fēfē 'a e tu'unga fakalaumālie 'o 'etau fānaú? 'E founa fēfē nai ha'atau ako'i kinautolu ke nau tupe'i atu 'a e ngaahi fakatauele fakaemāmaní pea falala ki he Laumālie 'i he taimi 'oku 'ikai ke tau nofo fakataha ai mo kinautolú pea nau tuenoa 'i he moana loloto 'o 'enu mo'uí?

Tuku mu'a ke u vahevahe atu ha ngaahi fakakaukau.

Ko e 'uluakí, 'e malava ke tau 'ai ke 'ilo'i 'e he'etau fānaú 'a e taimi 'oku nau fakafanongo mo ongo'i ai 'a e Laumālie. Tuku mu'a ke tau toe foki ki he kuonga 'o e Fuakava Motu'á ke vakai'i e founa na'e fai ai 'eni 'e 'Īlai ma'a Sāmuélá.

Na'e tu'o ua e ongo'i 'e he talavou ko Sāmuélá ha le'o peá ne lele kia 'Īlai, 'o pehē, "Ko au 'eni."

Na'e tali 'e 'Īlai, "Na'e 'ikai te u ui."

Ka "na'e 'ikai 'ilo 'e Sāmuela [a e 'Eikí], pea na'e te'eki ai fakahā 'a e folofola [a e 'Eikí] kiate ia."

Na'e toki 'ilo'i 'e 'Īlai 'i hono tu'o tolu kuo ui 'e he 'Eikí 'a Sāmuela peá ne fakahā kia Sāmuela ke ne lea 'o pehē, "E ['Eikí] ke ke folofola mai; he 'oku ongo'i 'e ho'o tamaio'eikí."⁵

Na'e kamata ke ongo'i, 'ilo'i, pea mo fanongo 'a Sāmuela ki he le'o 'o e 'Eikí. Ka na'e 'ikai mahino ia ki he ki'i tamasi'i ni ka ne ta'e 'oua e tokoni 'a 'Īlai ke ne 'ilo'i ai. 'E malava ke toe maheni ange 'a Sāmuela, 'i hono ako'i iá, ke ne 'ilo'i 'a e kihí le'o síí.

Ko hono uá, 'e malava ke tau teuteu'i hotau 'apí mo 'etau fānaú

ke nau ongo'i 'a e kihii le'o si'i.

“Oku tui e tokolahi 'o e kau faiako 'i he ngaahi lea muli, 'oku vave taha hono ako 'e he fānaú ha lea fakafonua 'i he 'fanga ki'i polokalama 'i he lea fakafonua ko iá,' 'a ia 'oku nau feohi ai mo e kakai 'oku nau poto 'i he lea ko iá, pea 'oku tuku ke nau lea 'aki ia ka nau fanongo ki ai. 'Oku 'ikai ngata 'i he'enua ako hono pu'aki e ngaahi fo'i leá, ka ke nau pōto 'i he leá mo fakakaukau 'i he lea fo'ou ko iá. Ko e feitu'u lelei taha ke ngāue'aki ai 'a e founga ko 'ení ki ha ako fakalaumālie, ko 'api, 'a ia 'oku lava ke hoko ai 'a e ngaahi tefito'i mo'oni fakalaumālie ko e makatu'unga 'o e mo'ui faka'ahó.”⁶

“Pea te ke fa'a ako 'aki ia ki ho'o fānaú, pea te ke talanoa 'aki ia 'oka ke ka nofo 'i ho falé, pea 'oka ke ka 'alu 'i he halá, pea 'oka ke ka tokoto hifo, pea 'oka ke ka tu'u hake.”⁷ 'I hono fakafonu e fāmilí 'aki 'a e Laumālie 'e fakaava e loto 'etau fānaú ki Hono mālohí.

Ko hono tolú, 'e malava ke tau tokoni'i 'etau fānaú ke 'ilo'i 'a e founga 'oku lea ai 'a e Laumālie kiate kinautolú. “Kapau te Ne hā'ele mai ki ha ki'i tamasi'i, te Ne filio'i 'Ene foungá ki he founga lea mo e me'a 'oku malava 'e ha ki'i tamasi'i.”⁸ Na'e 'ilo'i 'e ha fa'e 'oku founga kehekehe

'a e ako 'a e fānaú—'oku nau ako 'i he me'a 'oku nau mamata, fanongo, ala, pe ngāue 'akí—ko e lahi ange 'ene siofi 'ene fānaú, ko e lahi ange ia 'ene fakatokanga'i hono ako'i kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i ha founga te nau ako lelei taha ai.⁹

Na'e 'i ai ha fa'e na'á ne vahevahe ha a'usia 'i he'ene tokoni'i 'ene fānaú ke nau 'ilo'i 'a e Laumālie. Na'á ne pehē, “'I he taimi 'e ni'ihí 'oku 'ikai 'ilo'i 'e he [fānaú] ko ha fakakaukau 'oku toutou ha'u, ko ha ongo'i nonga hili 'enua tangí, pe ko e manatu'i ha me'a 'i hono taimi totonú, ko e ngaahi founga kotoa ia 'o e fetu'utaki 'a e Laumālie Mā'oni'oni [mo kinautolú].” Na'á ne hoko atu, “Oku ou ako'i 'eku fānaú ke nau nofotaha 'i he me'a 'oku nau ongo'i [pea ngāue ki ai].”¹⁰

'E hoko hono ongo'i mo hono 'ilo'i 'o e Laumālie ke ne 'omi ai ha tu'unga malava fakalaumālie ki he'etau fānaú, pea 'e faka'au ke toe mahino ange kiate kinautolu 'a e le'o kuo nau maheni mo iá. 'E hangē ko e lea 'a 'Eletá Lisiate G. Sikotí: “['I ho'o ma'u ha a'usia mo lavame'a 'i] hono tākiekina koe 'e he Laumālie, 'e toe pau ange 'a e ngaahi ongo 'okú ke ma'ú, 'i ho'o fakafalala ki he me'a 'okú ke mamata mo fanongo pē ki ai.”¹¹

'Oku 'ikai fie ma'u ke tau manavahē 'i he'etau vakai ki he hū 'etau fānaú ki he vai 'o e mo'uí, he kuo tau tokoni'i kinautolu ke hu'ihu'i atu 'a e kavenga fakaemāmaní. Kuo tau ako'i kinautolu ke mo'ui 'o fakatatau ki he me'afoaki tākiekina 'o e Laumālie. 'E fakama'ama'a 'e he me'afoaki ko 'ení 'a e kavenga 'oku nau fuesiá pea tatakí kinautolu ki honau 'api fakalangí, 'o kapau te nau mo'ui 'aki mo muimui ki he'ene ngaahi ue'i. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai Joseph B. Wirthlin, “Ko e Me'afoaki 'Oku 'Ikai Mafakamatala'i,” *Liahona*, Mē 2003.
2. Hepelú 12:1.
3. David A. Bednar, “Ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni,” *Liahona*, Nōv. 2010.
4. 3 Nifai 26:14, 16.
5. Vakai 1 Sāmuēla 3:4–10.
6. C. Terry mo Susan L. Warner, “Tokoni'i 'o e Fānaú ke Nau Ongoi 'a e Kihii Le'o-si'i,” *Liahona*, 'Aok. 1994
7. Teutalōnome 6:7.
8. Joseph Smith, in *History of the Church*, 3:392.
9. Vakai Merrilee Browne Boyack, “Ko Hono Tokoni'i e Fānaú Ke Nau Fakatokanga'i e Laumālie Mā'oni'oni,” *Liahona*, Tis. 2013.
10. Irinna Danielson, “How to Answer the Toughest 'Whys' of Life,” Oct. 30, 2015, lds.org/blog.
11. Richard G. Scott, “Ke Ma'u Ha Tatakí Fakalaumālie,” *Liahona*, Nōv. 2009.

Fai 'e 'Eletā Donald L. Hallstrom
'O e Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulū

Ko e Fānau Au 'a e 'Otuá

'Oku mahu'inga ke ma'u e mahino totonu ki hotau tukufakahoko fakalangí ki he hakeaki'i.

Oku kau 'i he'etau tokāteline tefitō 'a e 'ilo ko e fānau kitautolu 'a ha 'Otuá mo'ui. Ko e 'uhinga ia 'oku toputapu taha ai e taha Hono ngaahi huafa toputapu, ko e Tamaí—Tamaí Hēvaní. Kuo ako'i mahino e tokāteline ko 'ení 'e he kau palōfitá 'i he ngaahi kuongá:

- 'I hono 'ahi'ahi'i 'e Sētane 'a Mōsesé, na'e fakafisinga 'i ia 'e Mōsese 'o ne pehē: "Ko hai koe? He vakai, ko e *foha au 'o e 'Otuá.*"¹
- Na'e lea 'a e tokotaha fa'u Sāmé ki 'Isileli 'o pehē, "Ko e *fānau 'a e Fungani Mā'olungá 'a kimoutolu kotoa pē.*"²
- Na'e ako'i 'e Paula 'a e kau 'Atenisi 'i he 'Aleopeikó ko e "*hako [kinautolu] 'o e 'Otuá.*"³
- Na'e ma'u 'e Siosefa Sāmita mo Sitenei Likitoni ha me'a-hā-mai 'a ia na'á na mamata ai ki he Tamaí mo e 'Aló, pea ongo mai ha le'o mei he langí ko kinautolu kotoa ne nofo he funga māmaní "ko e ngaahi *foha mo e ngaahi 'ōfefine kuo fakatupu ki he 'Otuá.*"⁴
- 'I he 1995, ne fakapapau'i mai 'e he kau 'aposetolo mo e kau palōfita mo'ui 'e toko 15: "Ko e kakai kotoa pē . . . na'e fakatupu ia 'i he tatau 'o e 'Otuá. Ko e tokotaha fakafo'ituitui

kotoa pē ko e *foha mo e 'ōfefine ia 'o ha mātu'a fakalangí.*"⁵

- Na'e fakamo'oni 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'o pehē: "Ko e ngaahi *foha mo e ngaahi 'ōfefine kitautolu 'o ha 'Otuá mo'ui.* . . . He 'ikai ke tau lava 'o ma'u mo'oni 'a e fakamo'oni ko 'ení kae 'oua kuo tau a'usia ha ivi mo ha mālohi fo'ou."⁶

'Oku fu'u mahinongofua pea fa'a lea 'aki e tokāteline ko 'ení pea faingofua 'o ngali angamaheni, ka ko hono mo'oni

ko e taha ia 'o e ngaahi 'ilo makehe 'e lava ke tau ma'ú. 'Oku mahu'inga ki he hakeaki'i ke tau ma'u e mahino totonu ki hotau tukufakaholo fakalangí. Ko ha makatu'unga ia ke mahino 'a e palani nāunau'ia 'o e fakamo'uí pea ki hono fakatupulaki 'o e tui ki he 'uluaki fānau 'a e Tamaí, 'a Sisū ko e Kalaisí, pea 'i He'ene Fakalelei 'alo'ofá.⁷ 'Ikai ngata aí, 'okú ne 'omi ma'u pē ha 'uhinga ke tau fakahoko pea tauhi ai 'etau ngaahi fuakava ta'engata mahu'ingá.

Makehe mei ha tokosi'i, 'e lava 'e he taha kotoa he fakatahá ni 'o hiva'i ma'uloto 'a e "Fānau Au 'a e 'Otuá."⁸ Ko e taha 'eni 'o e ngaahi himi 'oku hiva'i lahi taha he Siasí. Ka ko e fehu'i mahu'ingá, 'oku tau 'ilo'i mo'oni nai ia? 'Oku tau 'ilo'i nai ia 'i hotau 'atamaí, lotó mo hotau laumālié? 'Oku hoko nai hotau tupu'anga fakalangí ko hotau fuofua 'ilo'i'anga mo fungani tahá ia?

'Oku 'ilo'i kitautolu 'i he māmaní 'i ha ngaahi founa kehekehe, kau ai e feitu'u ne fā'ele'i ai kitautolú, fonuá mo 'etau lea fakafonuá. Ko e ní'ihí, 'oku 'ilo'i kinautolu 'aki 'enau ngāue ma'u-anga mo'uí pe me'a 'oku fakamānako kiate kinautolú. 'Oku 'ikai hala e ngaahi 'ilo'i'anga fakamāmani ko 'ení *tukukehe* 'o ka nau fakata'e'onga'i pe fakafe'ātu-ngia'i hotau tu'unga ta'engata—'a 'etau hoko ko ha foha pe 'ōfefine 'o e 'Otuá.

'I he ta'u ono homa 'ōfefine si'isi'i tahá pea ne 'i he kalasi taha he akó, na'e

'oange 'e he'ene faiakó ki he fānaú ha ngāue fakaetohi ke nau fai 'i he kalasí. Ne hoko 'eni 'i 'Okatopa, 'a e māhina 'o e Halouiní (Halloween), ko ha 'aho mālōlō 'oku kātōanga 'i ha ngaahi feitu'u 'o e māmaní. Neongo 'oku 'ikai ko e 'aho mālōlō 'eni 'oku ou sa'ia taha aí, ka 'oku ou mahalo 'oku 'i ai pē ha kongā 'o e Halouiní 'oku lelei.

Ne tufa 'e he faiakó ha la'ipepa ki he fānau ako íkí. Ne tā fakatātaā 'i 'olunga ha taula tēvolo fefine (ne u talaatu 'oku 'ikai ko e 'aho mālōlō 'eni 'oku ou sa'ia taha aí) 'okú ne tu'u 'i ha ve'e kulo vai 'oku lililili hake. Ke faka'ai'ai ke faka-kaukauloto e fānaú pea ke sivi'i 'enau taukei 'i he tohí, ne fokotu'u 'a e fehu'i ko 'ení 'i he pēsí, "Kuó ke toki inu ha ipu vai 'a e taula tēvolo fefiné. Ko e hā na'e hoko kiate koé?" Kātaki, 'oku 'ikai ke u vahevahe e talanoá ni ko ha fokotu'u ki he kau faiakó.

"Kuó ke inu ha ipu vai 'a e taula tēvolo fefiné Ko e hā na'e hoko kiate koé?" Ne hanga 'e he'ema ki'i ta'ahiné 'o tohi 'i he lelei taha na'á ne lava 'i he'ene akoako tohí, "Te u mate pea te u 'i hēvani. Te u sa'ia ai. Te u sa'ia ai he ko e feitu'u lelei taha ia ke 'i aí, he 'okú ke nofo ai mo ho'o Tamai Hēvani." Mahalo ne 'ohovale 'a 'ene faiakó 'i he talí ni; ka 'i he ha'u homa 'ōfēfiné mo 'ene ngāue kuo 'osí ki 'apí, na'á ma fakatokanga 'i ne 'oange kiate ia 'a e maaka mā'olunga tahá, ko ha fo'i fetu'u.

'Oku tau fehanganagai 'i he mo'uí mo ha ngaahi faingata'a 'oku mo'oni kae 'ikai ko ha fakakaukau pē. 'Oku 'i ai e mamahí—fakaesino, fakaeloto, pea mo fakalaumālie. 'Oku 'i ai e loto mamahí 'i he taimi 'oku kehe 'aupito ai e ngaahi tūkungá mei he me'a ne tau 'amanaki ki aí. 'Oku 'i ai e fakamaau ta'etotonú he taimi 'oku 'ikai tuha ai e tūkungá mo kitautolú. 'Oku siva e 'amanakí he taimi 'oku 'ikai fai ai 'e ha taha ne tau falala ki ai [e me'a ne tau 'amanaki ki aí]. 'Oku 'i ai ha ngaahi faingata'a ia fakaemo'ui lelei mo fakapa'anga 'e lava ke fakatupu puputu'u. Mahalo 'e 'i ai e taimi te tau fehu'ia ai ha me'a fakatokāteline pe me'a fakahisitōlia 'oku 'ikai ke tau lava 'o mākupusi he lolotongá ni.

Ko e hā e 'uluaki me'a 'oku tau fai 'i he taimi 'oku hoko mai ai ha ngaahi me'a faingata'a 'i he'etau mo'uí? Ko e puputu'u, veiveiua pe holomui fakalaumālie? Ko ha me'a faka'ohovale nai ia ki he'etau tu'i? 'Oku tau tukuaki'i nai e 'Otuá pe ni'ihi kehé koe'uhí ko e tūkunga 'oku tau 'i ai? Pe 'oku tau 'uluaki manatu'i ko hai kitautolu—ko e fānau kitautolu 'a ha 'Otuá 'ofa? 'Oku 'alu fakataha nai ia mo ha falala kakato 'okú Ne faka'atā ha ni'ihi 'o e ngaahi faingata'a 'o e māmaní *ko'e'uhí* 'okú Ne 'afio'i te Ne tāpuaki'i kitautolu, 'o hangē ha afi fakama'á, ke hoko 'o hangē ko Iá pea ma'u hotau tofi'a ta'engatá?"

Ne u toki 'i ha fakataha mo 'Eletā Sefilí R. Hōlani. 'I hono ako'i e tefito'i

mo'oni ko ia 'e lava ke fakamamahi 'a e mo'ui fakamatelié, ka 'oku 'i ai ha taumu'a fakalangi hotau ngaahi faingata'a iá—neongo 'oku 'ikai mahino kiate kitautolu he taimi ko iá—ne pehē 'e 'Eletā Hōlani, "Te ke lava 'o ma'u e me'a 'okú ke fie ma'ú, pe ko ho'o ma'u ha me'a lelei ange."

Na'á ku 'alu mo hoku uaifí, 'a Taieni, 'i he māhina 'e nima kuohilí fakataha mo 'Eletā Tēvita A. Petinā mo Sisitā Petinā ki 'Aflika. Ko e fonua hono ono mo fakamuimitaha ke mau 'a'ahi ki aí ko Laipilia. Ko ha fonua lelei 'a Laipilia pea mo hono kakai faka'ei'eikí, mo ha hisitōlia faka'ofa'ofa, ka 'oku 'ikai faingofua e mo'ui aí. Kuo faka'au ke kovi ange e tu'unga masiva 'ango'angó

koe'uhí ko e ngaahi ta'u 'o e ngāngā-
'ehu fakapolitikalé mo e tau fakaloto-
fonuá. Makehe mei aí, ne mate ha toko
5,000 nai mei he mahaki 'Īpolá 'i he'ene
tō fakamuimuitahá. Ko e fuofua kulupu
kimautolu 'o e kau taki 'o e Siasí ne
'a'ahi ki Monilouvia, ko e kolomu'á hili
hono fakahaa 'i 'e he Kautaha Mo'ui
'a Māmaní kuo malu hili e tō e to'u
mahaki 'Īpolá.

Ne mau fononga atu 'i ha pongi-
pongi Sāpate vela mo 'afu mo'oni ki ha
fale 'i he loto koló ne nō ke fakahoko
ai e ngaahi fakataha'angá. Ne 'osi foko-
tu'utu'u kotoa e ngaahi sea 'e 3,500
ne ma'ú. 'I hono lau faka'osí, ne toko
4,100 e kau ma'ú fakatahá. Ne 'ikai fai-
ngofua ke fakataha 'a e Kāingalotú; ko
e meimei kotoa e ni'ihine ne omí, ne lue
lalo pe heka 'i ha me'alele fefononga-
'aki ne 'ikai fu'u lelei. Ka na'a nau omi.
Ne a'u mai ha tokolahi 'i ha ngaahi
houa kimu'a pea hokosia e taimi ke
kamata ai e fakatahá. 'I he'emaui hū atu
ki he holó, ne fakafiefia e 'atakai faka-
laumālié! Ne mateuteu e Kāingalotú ke
ako'i kinautolu.

'I hono fakahā 'e ha tokotaha lea
ha potufofolola, ne lau le'olahi 'e he
kāingalotú e vēsí. Ne tatau ai pē—pe
ko ha veesi nounou pe lōloa, ne lau

fakataha ia 'e he ha'ofangá. 'Oku 'ikai
ke mau fokotu'u atu ke fai 'eni, ka na'e
fakafo 'a e lava ke nau fai iá. Na'e
ongo mālohi—'a e kuaeá. Na'e hiva
loto vēkeveke mo mālohi e kāingalotú
'i hono tatakai 'e ha faihiva vēkeveke
pea tā piano ha talavou ta'u 14.

Pea lea lea 'a 'Eletā Petinā. Ko e
konga mahu'inga foki 'eni 'o e faka-
tahá—ke fanongo ki ha faiako mo ha
fakamo'oni 'a ha 'Aposetolo. Lolotonga
'ene leá, ne mahino ko e tatakai faka-
laumālié 'eni, na'e pehē 'e 'Eletā Petinā,
“Oku mou 'ilo'i 'a e 'E Kāinga Kuo
Langa ha Tu'ungá?”

Ne hangē ne 'u'ulú 'a e ngaahi le'o
'e 4,100 'i he'enua tali, “IO!”

Na'á ne fehu'i ange lea, “Oku mou
'ilo'i e veesi 7?”

Ne nau toe tali kotoa, “IO!”

'I he ta'u 'e 10 kuo 'osí, ne fakakau
e veesi 7 'i hono fokotu'utu'u ko ia
e himi kaukaua ko e “E Kāinga Kuo
Langa ha Tu'ungá” ke hiva'i 'e he Kua-
ea Tāpanekale Māmongá, ka ne 'ikai
fa'a hiva'i kimu'a. Ne fakahinohino
mai 'e 'Eletā Petinā, “Tau hiva'i e veesi
1, 2, 3, mo e 7.”

Tuaiekemo, ne tu'u hake e faihivá
pea mo e tokotaha tā piano ma'ú
Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné—'o

kamata ke tā 'a e ngaahi fuofua notá.
Ne mau hiva'i e veesi 1, 2 mo e 3 'aki
e loto fakapapau ne te'eki ke u ongo'i
kimu'a 'i hano hiva'i ha himi. Ne toe
le'olahi ange pea ongo mālohi e lau-
mālie 'i hono hiva'i 'e he toko 4,100 e
veesi fitú 'oku pehē:

*Te u mālōlo atu 'ia koe Sīsū pē
Tā'ofi 'a e filí pea mo e tauhelé;
Neongo 'a e feinga 'a helí he 'ikai pē,
He kuó u li'aki, he kuó u li'aki,
Pea ne 'ikai lava'i he kuó u li'aki!¹⁰*

Ne u ako ha lēsoni mahu'inga he
'aho ko iá 'i ha taha 'o e ngaahi me'a
fakalaumālie fakafo kuó u a'usiá. 'Oku
tau 'i ha māmani 'e lava ke ngalo ai
pe ko hai mo'oni kitautolu. Ko e lahi
ange e ngaahi me'a 'okú ne tohoaki'i
'etau tokangá, ko e faingofua ange ia
ke tau to'o ma'ama'a, pea tukunoa'i
pea fakangalo'i 'etau fehokotaki mo e
'Otuá. 'Oku 'ikai koloa'ia e Kāingalotu
'i Laipiliá, ka 'oku hangē 'oku nau ma'ú
e me'a fakalaumālié kotoa. Ne mau
mamata he 'aho ko iá 'i Monilouvia ki
ha ngaahi foha mo e ngaahi 'ōfefine 'o
e 'Otuá na'a nau 'ilo'i ia!

'I he 'ahó ni, neongo pe 'oku tau 'i
fē pea mo e hā e tūkunga 'oku tau 'i
aí, ko e me'a mahu'inga tahá 'a hotau
tu'unga ko e fānau 'a e 'Otuá. 'I he'etau
'ilo'i iá, 'e faka'atā ai 'etau tuí ke tupu-
laki, te ne fakalotolahi'i ke tau faka-
tomala ma'ú pē, pea 'omi ha mālohi ke
“tu'u ma'ú mo ta'efa'angaue” 'i he'etau
fononga he matelié.¹¹ 'I he huafa 'o
Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōsese 1:13; toki tānaki atu e fakamamafá.
2. Saame 82:6; toki tānaki atu e fakamamafá.
3. Ngāue 17:29; toki tānaki atu hono fakamamafá.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:24; toki tānaki atu e fakamamafá.
5. “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo Ki he Māmaní,” *Liahona*, Nōvema 2010, 129; toki tānaki atu e fakamamafá.
6. Thomas S. Monson, “Fanga Kí'i Manupuna 'Oku Pulepule Honau Kapakaú,” *Liahona*, Sune 2010, 4; toki tānaki atu e fakamamafá.
7. Vakai, Kolose 1:13–15.
8. “Fānau Au 'a e 'Otuá,” *Ngaahi Himi*, fika 193.
9. Vakai, Malakai 3:2.
10. “E Kāinga Kuo Langa ha Tu'unga,” *Himi*, fika 37.
11. Moōsaia 5:15.

Fai 'e 'Eletā Gary E. Stevenson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

'Oku 'i Fē 'a e Ngaahi Kī mo e Mafai 'o e Lakanga Fakataula'eikí?

'Oku 'omi 'e he mafai mo e kī 'o e lakanga fakataula'eikí e mālohi, fakaava e ngaahi matapā 'o e langí, fakafehokotaki e mālohi fakalangí, pea fakahoko 'aki e ngaahi fuakava ke tau foki hake ai ki he'etau Tamai Hēvaní.

‘I he tāitō e la‘ā ho‘atā 'o e fa‘ahi-ta‘u momokó 'i he tu‘a mo‘unga fai‘anga sikií, na‘e moko‘i‘i homau kou‘ahé mo e ihū he mokoteilo ‘a e ‘eá, pea hangē na‘á ne fakavave‘i kimautilo ki he‘emau me‘alelé 'i he tau‘anga me‘alele 'o e feitu‘u fai‘anga sikií. ‘E vave pē hono fakamāfana‘i ai ‘e he mīsini fakamāfana 'o ‘emau ngaahi kaá homau louhi‘i nima mo e va‘e ne moko‘i‘i. Na‘e hanga ‘e he pākakihi hake ‘a e sinoú 'i he‘emau molokí 'o fakapapau‘i mai 'oku fu‘u tōtu‘a e momokó.

Ne ma‘u ‘e homau fāmilí ha ‘aho fonu-fiefia 'i he feitu‘u fai‘anga sikií pea faka‘osi ‘aki ‘eni ha momoko toho. ‘I he‘eku a‘u ki he kaá, ne u fā hifo ki he kato hoku koté ki he kīí, peá u fā ki he kato ‘e tahá mo e kato hokó. “Oku 'i fē 'a e kī?” Na‘e tatali lotu vēkeveke mai e taha kotoa ki he kīí! Na‘e ‘osi fakafonu e puha ‘uhilá pea mateuteu e me‘a kotoa pē—kau ai ‘a e mīsini fakamāfaná—ka he ‘ikai lava ha

hū 'i he ngaahi matapā kuo loká ta‘e 'i ai e kīí, he ka ‘ikai ha kī, he ‘ikai mo‘ui e me‘alelé.

‘I he taimi ko iá, na‘e tukutaha ‘emau tokangá pe ‘e fēfē ha‘amau hū ki he kaá 'o māfaná, ka na‘á ku fakakaukau—na‘a mo e taimi ko iá—‘e

lava ke ako heni ha lēsoni. Ka ‘ikai ha kī, ‘e hoko pē mīsini fakafo ko ‘ení ko ha pelesitiki mo e ukamea. Neongo e ngaahi me‘a ‘e malava ‘e he kaá, ka ‘o ka ‘ikai ha kī, he ‘ikai lava ke fai ‘ene ngāué.

Ko e lahi ange ‘eku fakakaukauloto ki he a‘usia ko ‘ení, ko e lahi ange ia ‘ene loloto mo ‘uhingamālie ange kiате aú. ‘Oku ou ofo 'i he ‘ofa ‘a e Tamai Hēvaní ki He‘ene fānau 'i he māmaní. ‘Oku ou ofo 'i he ‘a‘ahi mai ha ní‘ihi fakalangí pea mo e ngaahi me‘a-hā-mai 'o e ta‘engatá ne foaki ‘e he ‘Otuá kia Siosefa Sāmitá. Kae tautautefito ‘eku loto hounga‘ia lahi 'i hono fakafoki mai e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí. Ka ne ‘ikai e fakafoki mai ko ‘ení, he ‘ikai ke tau mālohi fe‘unga ke foki ki he‘etau mātu‘a fakalangí ‘ofá. ‘Oku fie ma‘u ke pule‘i hono fakahoko e ngaahi ouau faifakamo‘ui fekau‘aki mo e ngaahi fuakava te tau lava ai 'o foki ki he ‘ao ‘etau Tamai Hēvaní 'i he ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí.

Ne hā ‘a Sione Papitaiso kia Siosefa Sāmita mo ‘Ōliva Kautele 'i Mē 'o e 1829 'o foaki kiate kinaua e Lakanga Taula'eiki Faka-‘Ēloné pea foaki kiate kinaua e ngaahi kī 'oku fekau‘aki mo e lakanga fakataula'eiki ko iá. Hili iá, ne foaki ‘e Pita, Sēmisi mo Sione kiate kinaua ‘a e ngaahi kī 'o e Lakanga Taula'eiki faka-Melekisēteki.¹

Hili ha ta‘u nai ‘e fitu, 'i ha ‘aho Sāpate he Tempale Ketilaní, ko e ‘osi

pē ia ha uike 'e taha hono fakatapuí, “oku hā mai 'a e 'Eiki ko Sihová 'i he nāunau” kia Siosefa mo 'Ōliva pea hoko mai ai e hā mai 'a Mōse, 'Ilaiase mo 'Ilaisiā, 'o nau foaki “a e ngaahi kī na'a nau ma'ú mo e ngaahi kuongá.”² Ne mole 'i ha ngaahi senituli 'a e mafai mo e ngaahi kī ko 'eni 'o e lakanga fakataula'eikí ne fakafoki maí. 'I he founa tatau pē na'e loka 'i ai hoku fāmilí 'i tu'a he kaá ko e tupu mei he mole 'a e kií, ne loka 'i foki ai e fānau kotoa pē 'a e Tamai Hēvani mei he ngaahi ouau faifakamo'ui 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí—kae 'oua ke 'aonga e fakafoki fakalangi na'e fai 'e Sione Papitaisó. 'Oku 'ikai totonu ke tau toe fehu'i, “Oku 'i fē 'a e ngaahi kī?”

'I ha 'aho faka'ofó'ofa 'o e fa'ahita'u fakatōlau 'o e ta'u kuo 'osí, ne u 'a'ahi ki ha vaotā nonga 'oku tu'u 'i he fakatokelau hahake 'o Penisilivēniá,

'oku 'iloa 'i he folofolá ko Hāmoní, 'a e feitu'u ne hā ai 'a Sione Papitaiso kia Siosefa Sāmita mo 'Ōliva Kautele pea fakafoki mai ai e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné. Ne u tu'u foki 'i he matāfanga 'o e Vaitafe Sesikuehaná 'a ia ne foaki ai kia Siosefa mo 'Ōliva e mafai mo e ngaahi kií pea papitaiso ai kinauá. Ne hā mai 'a Pita, Sēmisi mo Sione 'o ofi ki he vaitafe tatau 'o fakafoki mai e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí mo e ngaahi kī 'oku fekau'aki mo iá.³

'Oku kau 'a e ngaahi feitu'ú ni, kae pēhē ki he fuofua 'api 'o Siosefa mo 'Ema na'e toe langá, 'a ia na'e liliu ai e konga lahi taha 'o e Tohi 'a Molo-moná; ko e 'api 'o e ongomātu'a 'a 'Emá; pea mo ha senitā takimamata, kuo hoko ko ha 'apisiasi; 'i he Feitu'u fo'ou ne Fakafoki mai ai 'a e Lakanga Fakataula'eikí, 'a ia na'e fakatapu 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'i

Sepitema 'o e ta'u kuo 'osí. Na'á ku ongo'i ai e mālohi mo e mo'oni 'o e ngaahi me'a fakalangi na'e hoko 'i he potu toputapu ko iá. Ne hanga 'e he a'usia ko iá 'o 'ai ke u fakalaululoto, ako mo lotu 'o kau ki he mafai mo e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí, 'ou ma'u ha holi ke vahevahe mo e to'u tupu 'o e Siasí e founa 'e lava 'o tāpuekina ai kinautolu 'e he mafai mo e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki kuo fakafoki maí.

'Uluakí, mahalo 'e tokoni ha mahino 'a e ngaahi lea ko 'ení. Kuo faka'uhinga'i e lakanga fakataula'eikí pe mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ko e “mālohi mo e mafai 'o e 'Otuá”⁴ pea “ko e mālohi toputapu taha ia 'i he māmaní.”⁵ 'Oku faka'uhinga'i e ngaahi kī 'o e Lakanga Fakataula'eikí ke mahino foki kiate kinautolu: “Ko e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí ko e mafai ia kuo foaki 'e he 'Otuá ki he kau taki lakanga fakataula'eikí ke nau tataki, tokanga'i, pea mo pule'i hono faka'aonga'i 'o Hono lakanga fakataula'eikí he māmaní.”⁶ 'Oku pule'i 'e he ngaahi kií hono faka'aonga'i 'o e mafai 'o e lakanga fakataulaeikí. 'Oku fie ma'u e ngaahi kií ki he ngaahi ouau ko ia 'oku hiki 'i he ngaahi lēkooti 'o e Siasí pea he 'ikai lava fai ia ta'e fakamafai'i. Na'e 'ako'i 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi ko e “me'atēpuú, ko e ngaahi kī kotoa 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku ma'u ia 'e he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'a ia 'oku 'O'ona 'a e lakanga fakataula'eikí. Ko Ia 'a e tokotaha 'okú Ne fakafuofua 'i pe ko e hā e ngaahi kī 'oku foaki ki he kakai fakamatelié mo e founa hono ngāue 'aki 'a e ngaahi kī ko iá.”⁷

Kiate kimoutolu to'u tupú, kuó u fakakaukau ki ha founa 'e tolu 'e lava ke mou “'ilo ai e ngaahi kī” pe faka'aonga'i e ngaahi kī mo e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ke faitāpuekina ai ho'omou mo'uí mo e mo'uí 'a e ni'ihī kehé.

Ko e 'Uluakí, ke Teuteu ke Ngāue Fakafaifekau

'E hoku kāinga kei talavou, mahalo 'oku 'ikai ke mou 'ilo'i, ka 'oku malava e ngāue fakafaifekau 'i hotau kuongá

ko e ngaahi ki ko ia ne fakafoki mai 'e Mōsese ki hono tākaki fakataha 'o 'Isilelí. Fakakaukau ki he kau faifekau taimi-kakato 'e meimei toko 75,000 'i he mala'é 'i he malumalu e tataki 'o e ngaahi kī ko 'ení. Manatu 'i 'oku 'ikai fu'u vave ia ke ke teuteu ki he ngāue fakafaifekaú. 'I he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*, 'oku pehē ai, "Kau talavou 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné, . . . ngāue faivelenga ke teuteu 'i koe ke ke fakafongā 'i 'a e 'Eikí 'i ho'o hoko ko e faifekau."⁸ 'E lava foki e kau finemuí 'o teuteu, ka 'oku 'ikai ke mou "ha'isia ki he fekau tatau ke ngāué."⁹ Neongo pe te ke ngāue fakafaifekau taimi kakato pe 'ikai, ko ho'o teuteú kotoa, 'e lelei ia 'i ho'o hoko ko e mēmipa ngāue fakafaifekaú.

**Ko e Founga hono Ua ke "Ilo e Ngaahi Kii"
Ko e 'Alu Ki he Temipalé**

'Oku malava ke fakahoko e ngaahi ouau 'i he temipale mā'oní'oní 'aki e ngaahi kī ne fakafoki mai 'e he palōfita ko 'Ilaisiá 'o e Fuakava Motu'á. 'Oku faka'atā 'e he ngaahi ouau 'oku fakahoko he ngaahi temipale ko 'ení 'a e fakafō'ituituí mo e fāmilí ke foki ki he 'ao 'o 'etau mātu'a fakalangí.

'Oku mau poupu 'i kimoutolu to'u tupú ke fekumi pea ma'u e hingoa ho'omou ngaahi kuí pea papitaiso 'o fakafongā 'i kinautolu he temipalé 'Oku mau fakatokanga 'i 'oku 'osi fakahoko tā tu'o lahi 'aupito 'eni 'i he funga 'o e māmaní! 'Oku fonu e fai'anga papitaiso 'o e ngaahi temipale lahi mei he pongipongi ki he po'ulí 'i he to'u tupú. Kuo faka'aonga 'i 'i he ngaahi temipale ko 'ení e ngaahi kī ko ia 'o e lakanga fakataula'eikí 'okú ne faka'atā ke ha 'i fakataha e fāmilí.

'Okú ke lava nai 'o vakai ki he fekau'aki e ngaahi kī ko 'eni 'o e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi tāpuaki? 'I ho'o kau ki he ngāué ni, te ke 'ilo 'oku kau 'a e 'Eikí 'i he fakaikiiki 'o e ngāué. 'Oku hā 'eni 'i ha 'usia 'e taha. Ne u toki 'ilo ha fa'ē na'á ne 'alu ma'u pē mo 'ene fānaú ki he temipalé ke fakahoko e papitaiso ma'á e kau pekiá. 'I he 'aho ko 'ení, hili hono fakahoko 'e he fāmilí e papitaiso pea teu

ke nau mavahe mei he temipalé, ne hū atu ha tangata ki he feitu'u fai'anga papitaiso mo ha fatunga hingoa 'o hono fāmilí. 'I he 'ilo 'e ha taha ngāue temipale 'oku 'ikai ha taha he fai'anga papitaiso ke tokoni 'i he ngaahi hingoa fakafāmilí ko 'ení, na'á ne kole ki he fāmilí pea ki he fānaú pe 'e lava ke nau toe foki 'o fetongi ke tokoni ki he papitaiso. Na'a nau loto fiamālie ki ai pea nau foki atu. 'I hono fakahoko 'e he fānaú e papitaiso, na'e fakafanongo pē 'enau fa'eé 'o kamata ke ne fakatokanga 'i 'okú ne 'ilo e ngaahi hingoa, 'o ne ofo lahi 'i he'ene 'ilo ko 'ene ngaahi kui 'eni e ngaahi hingoa fakafāmilí 'a e tangatá. Ko ha 'alo'ofa ongongofua ma'anautolu.

Ne tāpuaki 'i e Temipale Polovo Siti Senitaá he uike ua kuohilí, ko e temipale ia hono 150 'o e Siasí 'oku lolotonga ngāue he funga māmaní, 'I hono hikinima 'i 'o Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ko ha 'Aposetolo 'i he 1963, ko e temipale pē 'e 12 'o e Siasí ne lolotonga ngāué. 'Oku faka'au ke ofi atu e temipalé kiate kimoutolu. Ka 'oku totonu ke mo'ui taau mo e temipalé 'a

kimoutolu 'oku 'ikai lava ma'u pē ki he temipalé koe'uhí ko 'ene mama'ó pe ko ha ngaahi tūkunga. Te mou lava 'o fai ha ngāue mahu'inga 'i tu'a 'i he temipalé 'i ho'omou fekumi mo 'ave ho'omou ngaahi hingoa fakafāmilí.

Faka'osí, Fika Tolú: Laka Atu 'I he Tui

Ne ma'u 'e he palōfita ko 'Ēpalahame 'o e Fuakava Motu'á ha tāpuaki ma'ongo'onga mei he 'Eikí 'i hono kuongá, 'oku fa'a ui ia ko e fuakava Faka-Ēpalahamé. Hili ha ngaahi ta'u 'e lauiafé, ne fakafoki mai e ngaahi tāpuaki 'o e kuonga fakakosipelí kia 'Ēpalahamé. Ne hoko 'eni 'i he hā 'a e palōfita ko 'Ilaisiá kia Siosefa Sāmita mo 'Ōliva Kautele 'i he Temipale Ketilaní.

'Oku mou takitaha lava 'o ma'u 'i he fakafoki mai ko 'ení 'a e ngaahi tāpuaki ne tala'ofa kia 'Ēpalahamé. Te mou ma'u e ngaahi tāpuaki ni kapau te mou faivelenga mo mo'ui taau. 'I he kī'i tohi tufa *Ki Hono Fakamālohia e To'u Tupú*, 'oku 'oatu ai ha ngaahi fakahinohino lelei 'o kau ki he "laka atu 'i he tui." 'Oku ou fakamatala 'i fakanounou ha ni'ihi 'o e ngaahi fale 'i ko iá: "Tū'ulutui

‘i he pongipongi mo e pō takitaha ‘o lotu ki ho‘o Tamai ‘i Hēvaní ke tokoní koe ke ke a‘usia ‘a e me‘a kotoa ‘oku finangalo ki ai ‘a e ‘Eikí. . . . Ako ‘a e folofolá ‘i he ‘aho takitaha pea mo‘ui ‘aki ‘a e me‘a ‘okú ke laú. . . . Feinga ‘i he ‘aho takitaha ke ke talangofua. . . . Muimui ‘i he ngaahi akonaki ‘a e kau palōfitá . . . ‘i he tūkunga kotoa pē. . . . Loto fakatōkilalo mo loto fiemālie ke fakafanongo ki he Laumālie Mā‘oní‘oní.”

‘Oku faka‘osi ‘aki e fale‘i ko ‘ení ha tala‘ofa ‘oku iku ki he ngaahi tala‘ofa ‘oku fou mai ‘i he ngaahi tāpuaki ‘o ‘Ēpalahamé: “I he taimi te ke fai ai e ngaahi me‘á ni, ‘e hanga ‘e he ‘Eikí ‘o tāpuekina ho‘o mo‘uí ‘o lahi ange ia ‘i he me‘a te ke lava ‘iate koe peé. Te Ne fakalahi ho ngaahi faingamālie, ‘ai ke toe fālahi ange ho‘o vakaí, mo fakamālohia koe. Te Ne foaki atu ‘a e tokoni ‘okú ke fie ma‘ú ke matu‘uaki ‘aki ho ngaahi ‘ahí‘ahí mo e ngaahi faingata‘á. Te ke ma‘u ha fakamo‘oni mālohi ange pea ‘ilo ‘a e fiefa mo‘oní ‘i ho‘o ‘ilo‘i ho‘o Tamai ‘i Hēvaní mo Hono ‘Aló ko Sīsū Kalaisí, mo ongo‘i ‘a ‘Ena ‘ofa ‘iate koé.”¹⁰

Ke fakamatala‘i fakanounou atu: teuteu ke ngāue fakafaipekau, ‘alu ki he tempalé, pea laka atu kimu‘a ‘i he tui.

Faka‘osí

Tau faka‘osi angé e talanoá, ‘i he‘e-mau mo‘utu‘ua he tau‘anga me‘alelé ‘o fe‘ekenaki holo, “Oku ‘i fē ‘a e kií?” Ne fakafo ‘eku ma‘u e kií kimui ange he efiafi ko iá, he na‘e tō ia mei hoku katō ‘i he mo‘ungá. Kuo fakahā mai ‘e he ‘Eikí he ‘ikai ke Ne tuku ke tau mo‘utu‘ua ‘i he moko‘i‘i, ta‘e ‘i ai ha kī pe mafai ke tataki fakafoki ai kitautolu ke tau hao ki ‘api kiate Ia.

Kapau ‘oku mou hangē ko aú, mahalo te ke fa‘a fehu‘i kiate koe, “Oku ‘i fē e ngaahi kií?” ki he kaá, ‘ōfisi, falé pe nofo‘anga totongí. ‘I he‘ene hoko kiate aú, ‘oku ou fa‘a kata loto he‘eku fakasio e kií, he ‘oku ou fakafakakau-kau loto ai ki he ngaahi ki ‘o e lakanga fakataula‘eiki kuo fakafoki maí pea kia Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, ‘a ia ‘oku tau hikinima‘i ko e “palōfita, tangata kikitē, mo e tangata ma‘u fakahā”¹¹ pea ko e tokotaha pē ia ‘i he māmaní ‘okú ne ma‘u pea mo fakamafai‘i ke ne

faka‘aonga‘i ‘a e ngaahi ki ‘o e lakanga fakataula‘eiki. ‘To, ‘oku ma‘u e ngaahi kií ‘e he kau palōfitá, kau tangata kikitē, mo e kau tangata ma‘u fakahaá. ‘Oku foaki, tuku pea vahe ia ki ha ni‘ihi kehe ‘o fakatatau mo e finangalo ‘o e ‘Eikí, ‘i he fakahinohino ‘a e Palesiteni ‘o e Siasí.

‘Oku ou fakamo‘oni atu ‘oku ‘omi ‘e he mafai mo e ki ‘o e lakanga fakataula‘eiki e mālohí, fakaava e ngaahi matapā ‘o e langí, fakafehokotaki e mālohi fakalangí, pea fakahoko ‘aki e ngaahi fuakava ke tau foki hake ai ki he‘etau Tamai Hēvaní ‘ofá.

‘Oku ou lotua ‘e “vivili atu [‘a e to‘u tupu tupu haké] ki mu‘a ‘i he tui mālohi kia Kalaisi,”¹² ke mahino ‘apē kiate kimoutolu ko homou faingamālie toputapu ke ngāue ‘i he fakahinohino ‘a kinautolu ‘oku nau ma‘u ‘a e ngaahi ki ‘o e lakanga fakataula‘eiki ‘a ia te ne fakaava ‘a e ngaahi tāpuaki, me‘afoaki mo e mālohi ‘o e langí kiate kimoutolu.

‘Oku ou fakamo‘oni ki he ‘Otua ko e Tamai, mo hotau Fakamo‘ui mo e Huhu‘i ko Sīsū Kalaisí, pea mo e Laumālie Mā‘oní‘oní pea mo hono fakafoki mai ‘o e ongoongolelé ‘i he kuongá ni, ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai ki he, Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:68–72.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 110:110‘ulu‘i fakamatala ‘o e vahé.
3. Vakai Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:20.
4. *Tohi Tu‘utu‘uni Fika 2: Ko Hono Pule‘i ‘o e Siasí* (2010), peesi 8.
5. Boyd K. Packer, “Ko e Mālohi ‘o e Lakanga Fakataula‘eiki ‘i he ‘Api’ (fakataha ako fakatakimu‘a fakamāmani lahi, Fēpueli, 2012), lds.org/broadcasts; vakai foki, James E. Faust, “Power of the Priesthood,” *Ensign*, May 1997, 41–43.
6. *Tohi Tu‘utu‘uni Fika 2*, 2.1.1.
7. Dallin H. Oaks, “Ko e Ngaahi Ki mo e Mafai ‘o e Lakanga Fakataula‘eiki,” *Liahona*, Mē 2014, 50.
8. *Ki Hono Fakamālohia ‘o e To‘u Tupú* (ki‘i tohi, 2011), 43.
9. Thomas S. Monson, “Talitali Lelei Kimoutolu Ki he Konifelenisí,” *Liahona*, Nōvema 2012, 5.
10. *Ko Hono Fakamālohia e To‘u Tupú*, 42–43.
11. Fakalea mei he foomu ‘o e Kau ‘Ōfisa ne Fokotu‘ú ‘a ia ‘oku lau ‘i he ngaahi konifelenisí fakata ‘a e uōtí mo e siteikí.
12. 2 Nifai 31:20.

Fai 'e 'Eletā Kevin R. Duncan
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Faito'o Faifakamo'ui 'o e Fakamolemole

*Ko ha tefito'i mo'oni nāunau'ia mo faifakamo'ui 'a e fakamolemole.
'Oku 'ikai fie ma'u ke tu'o ua 'etau hoko ko e tokotaha mamahi. 'E lava ke tau fakamolemole'i.*

Oku kato'i e me'a kotoa 'a e 'Otuá 'e he 'ofá, māmá mo e mo'oní. Ka 'oku tau nofo 'i ha māmani kuo hinga, pea fa'a fakapo'uli mo puputu'u. 'Oku 'ikai ha ofo 'i he hoko 'a e fehālākí, fakamaau ta'etotonú, pea mo e faiangahalá. Ko hono olá 'oku 'ikai leva ke 'i ai ha taha mo'ui 'e ta'ehoko ki ai ha ngāue ta'etokanga, 'ulungaanga fakamamahi pe na'a mo e tō'onga faiangahala 'a e ni'ihī kehé. Ko ha me'a ia 'oku tau tōfuhia ai.

Kae fakamālō kuo hanga 'e he 'Otuá 'i He'ene 'ofá mo e 'alo'ofá 'o teuteu 'i ha hala ke tau fou ai he ngaahi taimi faingata'a ko 'eni 'o e mo'ui. Kuó Ne 'omi ha founa ke hao kotoa ai 'a kinautolu kuo uesia 'e he ngāue kovi 'a e ni'ihī kehé. Kuó Ne ako 'i mai 'e lava ke tau fakamolemole'i! Neongo te tau ala hoko ko ha mamahi 'i he'ene fuofua hoko maí, 'oku 'ikai fie ma'u ia ke tau toe hoko ko ha mamahi tu'o ua 'i hono fuesia e kavenga 'o e tāufehi'á, 'itá, mamahí, fakafisifisí, pea mo e sāuní. 'E lava ke tau fakamolemole'i, pea lava ke tau tau'atāina!

Ne tolounua hoku nimá lolotonga ha'aku monomono ha 'ā he ngaahi

ta'u kuohilí. Ne u feinga ke to'o peá u fakakaukau kuo mato'o kotoa kae tā na'e 'ikai. Hili ha taimi, ne tupu e kilí 'i 'olunga he ki'i mei 'akaú, 'o pupula ai hoku fo'i tuhú. Na'e fakatuta pea mamahi he taimi 'e ni'ihī.

Hili ha ngaahi ta'u ne u pehē ke u fai ha me'a. Ne u vali e ki'i pupulá 'aki ha kilimi peá u ha'i ia. Ne u toutou

fakahoko e founá ni. Pehē ange mai na'e lava ke mou sio loto 'i he'eku 'ohovalé 'i he'eku to'o 'a e ha'i he 'aho 'e taha, ne tekeutua hake e ki'i mei 'akaú mei hoku tuhú.

Ne hanga 'e he kilimí 'o fakamolū e kilí pea tupu ai e 'asi hake 'a e me'a kuó ne fakatupu e mamahí he ngaahi ta'u lahi. 'I hono to'o e me'i 'akaú, ne vave e mo'ui e fo'i tuhú pea 'i he 'aho ní, 'oku 'ikai 'ilonga ha lavea ia.

'Oku pehē pē e kei loto mamahi lahi 'a e loto ta'efakamolemole. 'I he'etau fakahoko e faito'o faifakamo'ui 'o e Fakalelei 'a e Fakamo'ui, te Ne fakavai-vai'i hotau lotó pea tokoni ke tau liliu. Te Ne lava 'o fakamo'ui 'a e laumālie kuo kafó (vakai Sēkope 2:8).

'Oku ou tui 'oku loto hotau tokolahi ke fakamolemole'i ka 'oku faingata'a ke fai ia. 'I he'etau a'usia e fakamaau ta'etotonú, mahalo te tau pehē, "Ne faihala e taha ko eé. 'Oku totonu ke tautea'i. Ko e fē 'a e fakamaau totonú?" 'Oku tau ma'uhala 'o pehē kapau te tau fakamolemole'i, he 'ikai fakahoko e fakamaau totonú pea 'ikai fakahoko ha tautea.

'Oku 'ikai ke pehē ia. 'E 'oatu 'e he 'Otuá 'a e tautea fe'unga, koe'uhí he 'ikai lava ke to'o 'e he 'alo'ofá 'a e fakamaau totonú (vakai 'Alamá 42:25). 'Oku fakapapau'i mai 'e he 'Otuá 'i he 'ofa kiate kitaua: "Tuku kiate au pē 'a e fakamāú, he 'oku 'a'aku ia pea te u

totongi fakafoki. [Kae tuku] ke 'iate kimoutolu 'a e melinó" (T&F 82:23). Na'e palōmesi mai foki 'e he palōfita ko Sēkope 'o e Tohi 'a Molomoná 'e hanga 'e he 'Otuá 'o "fakafiemālie'i 'a kimoutolu 'i homou ngaahi faingata'a-iá, pea te ne taukapo'i 'a kimoutolu, 'o fekau hifo 'a e tauteá kiate kinautolu 'oku feinga ke faka'auha 'a kimoutolú" (Sēkope 3:1).

I he'etau hoko ko e kau mamahí, kapau te tau *faivelenga*, te tau ma'u ha fiamālie 'i he 'ilo 'e hanga 'e he 'Otuá 'o totongi huhu'i kiate kitautolu 'a e ngaahi fakamaau ta'etotonu kotoa ne tau a'usiá. Ne pehē 'e 'Eletā Siosefa B. Uefilini: "Oku totongi huhu'i 'e he 'Eikí ki he kau faivelengá 'a 'enau mole kotoa pē. . . . Ko e lo'imata kotoa pē 'oku tō he 'aho ní, 'e iku fakafoki ange ia 'o liunga teau, 'aki e lo'imata 'o e fiefia mo e fakafeta'i."¹

I he'etau feinga ke fakamolemole'i e ni'ihí kehé, tau manatu'i mu'a 'oku tau tupulaki fakalaumālie kotoa ka 'i

he ngaahi tu'unga kehekehe. Neongo 'oku faingofua ke sio ki he ngaahi liliu mo e tupu e sino fakamatelié, ka 'oku faingata'a ke sio ki he tupulaki hotau laumālie.

Ko e kī ki hono fakamolemole'i e ni'ihí kehé ko e vakai kiate kinautolu 'o hangē ko e 'afio mai 'a e 'Otuá kiate kinautolú. Ko e taimi 'e ni'ihí 'e tāpuaki'i kitautolu 'e he 'Otuá 'aki ha me'afuaki ke tau vakai ki he loto mo e laumālie 'o ha taha kehe kuó ne faka'ita'i kitautolu. 'E lava ke iku e fakakaukau ko 'ení ki ha 'ofa lahi ki he taha ko iá.

'Oku ako'i kitautolu 'e he folo-folá 'oku haohaoa e 'ofa 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú. 'Okú Ne 'afio'i e lelei te nau malavá, neongo pe ko e hā honau kuohilí. 'Oku pehē 'e he ngaahi fakamatalá kotoa ne 'ikai ha taha 'e toe lahi ange 'ene fakafepaki'i e kau muimui 'o Sīsū Kalaisí 'o laka 'ia Saula 'o Tāsisí. Ka 'i hono fakahaa'i 'e he 'Otuá kia Saula e māmá mo e mo'oní, ne 'ikai ha

toe ākonga 'e mateaki, vēveveke pe ta'emanavahē ange 'o e Fakamo'uí. Ne hoko 'a Saula ko e 'Aposetolo ko Paulá. 'Oku 'omi 'e he'ene mo'uí ha sīpinga faka'ofa'ofa 'o e 'ikai ngata pē 'i hono 'afio'i 'e he 'Otuá 'a e tu'unga lolotonga 'o e kakaí ka ko ia foki te nau malava 'o a'usiá. 'Oku 'i ai ha ni'ihí 'i he'etau mo'uí 'oku nau hangē ko Saulá ka 'oku malava ke nau hangē ko Paulá. Te ke lava nai 'o fakakaukauloto ki he lava hotau fāmílí, tūkuikoló mo e māmaní 'o liliu kapau te tau feinga ke vakai ki he ni'ihí kehé 'o hangē ko e vakai mai 'a e 'Otuá kiate kitautolú?

'Oku tau fa'a vakai ki he taha faihiá 'o hangē ko ha'atau sio ki ha fu'u kongá 'aisi he loto vaí—'oku tau sio pē ki he me'a 'oku e'a maí kae 'ikai ki he kongá 'oku puli he fukahi vaí. 'Oku 'ikai ke tau 'ilo'i e me'a kotoa 'oku hoko 'i he mo'uí 'a ha taha. 'Oku 'ikai ke tau 'ilo'i honau kuohilí; ngaahi faingata'a-iá; 'oku 'ikai ke tau 'ilo'i e mamahi 'oku nau fuesiá. 'E kāinga,

‘oua mu’a na’a mou ma’uhala. Ko e fakamolemole’i ‘oku ‘ikai ko hano tali. ‘Oku ‘ikai ke tau kumi ‘uhinga ‘i he tō’onga koví pe tuku ke ngaohikovia kitautolu ‘e ha taha *ko’e’uhí* ko ‘enau faingata’a’iá, mamahí pe vaivaí. Ka ‘oku tau *lava* ‘o ma’u ha mahino mo ha nonga lahi ange ‘i he’etau sio ‘aki ha fakakaukau ‘oku fālahi angé.

Ko e mo’oni ‘e fakahoko ‘e he ni’ihi ‘oku ‘ikai matu’otu’a fakalaumālié ha fehālaaki mamafa—ka ‘oku ‘ikai totonu ke *fakamatala* ‘i ha taha ‘iate kitautolu ‘aki pē e me’a kovi taha kuo tau fakahokó. Ko e ‘Otuá ‘a e fakamaau haohaoá. ‘Okú Ne ‘afio’i e me’a kotoa. ‘Okú Ne ‘afio’i e me’a kotoa pē (vakai 2 Nifai 2:24). Kuó Ne folofola, “Ko au, ko e ‘Eikí, te u fakamolemole’i ‘a ia ‘oku ou loto ke fakamolemole’i, ka ‘oku ou ‘eke’i meiate kimoutolu ‘a ho’omou fakamolemole’i e kakai kotoa pē” (T&F 64:10).

Na’e folofola tonu ‘a Kalaisi hono tukuaki’i loi, pea fakamamahí, tā pea tuku ke mamahi ‘i he kolosí ‘i he taimi pē ko iá, “E Tamai, fakamolemole ‘a kinautolu; he ‘oku ‘ikai te nau ‘ilo ‘a ia ‘oku nau fai” (Luke 23:34).

‘I he nounou ‘etau fakakaukau, ‘oku fa’a faingofua ke tau ongo’i ‘ita ki he ni’ihi ‘oku ‘ikai ke tau ngāue pe fakakaukau tataú. Te tau ma’u ha tō’onga fakakaukau ‘o e ta’e fa’a kātaki tu’unga ‘i hono poupou’i ha ongo timi sipoti kehekehe, ‘i ai ha fakakaukau fakapolitikale kehekehe, pe ‘i ai ha tui fakalotu kehekehe.

Ne fai ‘e Palesitani Lāsolo M. Nalesoni ha fale’i fakapotopoto ‘i he’ene pehē, “E lava ‘e he ngaahi faingamālie ko ia ke fanongo kiate kinautolu ‘oku kehe ‘enau tui fakalotú pe fakapolitikale ‘o [faka’ai’ai ‘a e mahinó] mo e akó.”²

‘Oku fakamatala e Tohi ‘a Molo-moná ki ha taimi “kuo kamata ‘a e kakai ‘o e siasí ke hīkisia ‘i he hīkisia ‘a honau matá, pea . . . kamata ai ke femanuki’aki, ‘iate kinautolu, ‘o . . . kamata ke fakatanga’i ‘a kinautolu na’e ‘ikai ke tui ‘o fakatatau ki honau loto ‘o nautolú mo ‘enau fa’itelihá” (‘Alamā 4:8). Tau manatu’i mu’a ‘oku ‘ikai ‘afio hifo e ‘Otuá ki he lanu ‘o e falani pe ko e fa’ahi fakapolitikale ‘okú ke

poupou’i. Ka ‘oku hangē ko e lea ‘a ‘Āmoní, “Oku ‘afio hifo ‘a e [‘Otuá] ki he fānau kotoa pē ‘a e tangatá; pea ‘okú Ne ‘afio’i ‘a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi holi kotoa pē ‘o e lotó” (‘Alamā 18:32). ‘E kāinga, kapau te tau ikuna ‘i he ngaahi veipā ‘o e mo’uí, tau ikuna ‘i he ‘alo’ofa. Ka tau ‘ulungia, tau ‘ulungia ‘i he ‘alo’ofa. He kapau te tau feanga’ofa’aki, te tau ma’u ‘a e pale ‘o e ‘alo’ofá ‘i he ‘aho fakamuí.

Hangē ‘oku fakamamahí’i kitautolu ‘e he ngāue kovi ‘a e ni’ihi kehé, pehē pē ‘etau hoko foki he taimi ‘e ni’ihi ko e kau fakamamahí. ‘Oku tau tōnouou kotoa pea fie ma’u ‘a e ‘alo’ofa, manava’ofá mo e fakamolemolé. Kuo pau ke tau manatu’i ‘oku makatu’unga ‘etau fakamolemole’i e ni’ihi kehé mei he’etau fakamolemole’i ‘etau ngaahi angahalá mo e kovi ‘a tautolú. Ne folofola ‘a e Fakamo’uí:

“He kapau te mou fakamolemole ‘a e angahala ‘a e kakai, ‘e fakamolemolea ‘a kimoutolu ‘e ho’omou Tamai ‘i he langí:

“Pea kapau ‘e ‘ikai te mou fakamolemole ‘a e angahala ‘a e kakai, pea ‘e ‘ikai fakamolemolea ‘e ho’omou Tamai ho’omou angahalá” (Mātiu 6:14–15).

‘Oku mālie, ‘i he ngaahi me’a kotoa ne mei lea ‘aki ‘e he Fakamo’uí ‘i he Lotu ‘a e ‘Eikí, ‘a ia ‘oku nounou, na’á Ne fili ke fakakau ‘eni

“Pea fakamolemole ‘emau angahalá, ‘o hangē ko ‘emau fakamolemolea ‘a kinautolu kuo fai angahala kiate kimautolú” (Mātiu 6:12; 3 Nifai 13:11).

Ko e fakamolemolé ‘a e ‘uhinga na’e fekau’i mai ai ‘e he ‘Otuá Hono ‘Aló, ko ia, tau fiefia ‘i He’ene finangalo ke fakamo’ui kotoa kitautolú. Ko e Fakalelei ‘a e Fakamo’uí ‘oku ‘ikai ma’anautolu pē ‘oku fie ma’u ke fakatomalá; kae ma’anautolu foki ‘oku fie ma’u ke nau fakamolemole’i. Kapau ‘oku faingata’a ke ke fakamolemole’i ha taha, kole ki he ‘Otuá ke tokoni atu. Ko ha tefito’i mo’oni nāunau’ia mo faifakamo’ui ‘a e fakamolemolé. ‘Oku ‘ikai fie ma’u ke tu’o ua ‘etau hoko ko e tokotaha mamahí. ‘E lava ke tau fakamolemole’i.

‘Oku ou fakamo’oni ki he ‘ofa tu’u-loa mo e kātaki ‘a e ‘Otuá ki he kotoa ‘o ‘Ene fānau mo ‘Ene finangalo ke tau fe’ofa’aki ‘o hangē ko ‘Ene ‘ofa ‘iate kitautolú (vakai Sione 15:9, 12). ‘I he’etau fai iá, te tau mavahe atu mei he fakapo’uli ‘o e māmaní ki he nāunau mo e faka’ei’eiki ‘o Hono pule’angá ‘i he langí. Te tau tau’atāina. ‘I he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Joseph B. Wirthlin, “Tali Lelei ‘a ia ‘e Hoko Mai,” *Liahona*, Nōvema 2008, 28.
2. Russell M. Nelson, “Listen to Learn,” *Ensign*, May 1991, 23.

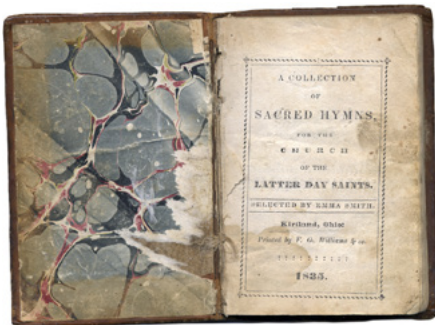
Fai 'e 'Eletā Steven E. Snow
'O e Kau Fitungofulú

Ke Ke Loto Fakatōkilalo

'Oku 'ai 'e he loto fakatōkilaló ke tau hoko ko ha mātu'a, fānau, husepāniti mo e uaifi, kaungā'api mo ha kaungāme'a lelei ange.

Kuo tapuaki'i kitautolu 'i he Siasí ke ma'u ha ngaahi himi 'okú ne tokoni'i kitautolu ke lotu 'i he hiva. 'I he ngaahi fakataha'anga hotau Siasí, "oku fakaafea mai 'a e Laumālie 'o e 'Eikí 'e he ngaahi himí, mo fakatupu 'a e loto 'oku 'apasia, pea fakataha'i kitautolu ko e kāingalotu, pea ma'u ai ha founga ke 'oatu ai ha'atau fakafeta'i ki he 'Eikí. [Ko e ni'ihi 'o e ngaahi malanga ma'ongo'onga tahá 'oku malanga'i ia 'i hono hiva'i e ngaahi himí]."¹

Hili ha ngaahi māhina si'i hono fokotu'u 'o e Siasí, ne ma'u 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ha fakahā ma'a hono uaifi ko 'Emá. Ne fekau 'e he 'Eikí kiate ia "ke fili ha ngaahi himi topu-tapu, 'o fakatatau mo e me'a 'e fakahā kiate koé 'a ia 'oku fakafiemālie kiate aú, ke ma'u ia 'i hoku siasí."²

'Uluaki pulusinga 'o e himi 'a e Siasí na'e kakato 'i he 1836.

Na'e fakatahataha'i 'e 'Ema Sāmita ha ngaahi himi 'a ia ne 'uluaki 'asi 'i he tohi himi ko 'eni 'i Ketilaní 'i he 1836.³ Koe hiva pē 'e 90 ne fakakau 'i he ki'i tohi manif ko 'ení. Ko e lahi taha 'o kinautolú ko e ngaahi himi mei he ngaahi tui fakalotu Palotisani kehé. Ka ko e 26 ai ne fa'u ia 'e Uiliami W. Felipisi, 'a ia na'a ne teuteu'i kimui ange mo paaki 'a e tohi himí. Ko e fakaleá pē ne hikí; na'e 'ikai fakatu'ungafasi e ngaahi leá. Ne hoko e ki'i himi ko 'ení ko ha tāpuaki ma'ongo'onga ki he kāingalotu kimu'a 'o e Siasí.

Ne paaki e pulusinga fakamuimuitaha 'o 'etau himi faka-Pilitāniá 'i he 1985. 'Oku kei fakakau pē 'a e kongala hiva 'o e ngaahi himi ne fili 'e 'Ema he ngaahi ta'u lahi kimu'a 'i he 'etau tohi himí, hangē ko e "Oku Mo'ui Hoku Huhu'i" mo e "E Kāinga Kuo Langa ha Tu'ungá."⁴

Ko e taha 'o e ngaahi hiva fo'ou 'i he himi 'o e 1985 ko e "Ke ke Loto-ma'ulaló."⁵ Na'e fatu 'a e himi fakanongani 'e Kalati Telipaki Lōlie, 'a ia na'a ne pekia he ta'u kuo 'osí. Na'a ne kau ki he Siasí 'i he 1950 'i Hauai'i, 'a ia na'a ne faiako aí. Na'e ngāue 'a Sisitā Lōlie 'i he Kōmiti Hiva Lahí pea tokoni ke liliu e ngaahi himí ki ha ngaahi lea fakafonua lahi. Na'e makatu'unga 'ene fakalea 'o e "Ke ke Loto-ma'ulaló" 'i ha ongo veesi

folofola 'e ua: Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 112:10 mo e 'Eta 12:27. 'Oku peheni e fakalea e veesi he Tohi 'a 'Etá: "Pea kapau 'e ha'u kiate au 'a e tangatá te u fakahā kiate kinautolu 'a honau vaivaí. 'Oku ou foaki ki he tangatá 'a e vaivaí koe'uhí ke nau loto fakatōkilalo; . . . he kapau te nau fakavaivaí 'a kinautolu 'i hoku 'aó, pea tui kiate au, te u liliu 'a e ngaahi me'a vaivaí ko e mālohi kiate kinautolu."

'Oku ako'i 'e he "Ke ke Loto-ma'ulaló" ha ngaahi mo'oni haohaoa mo mahinongofua 'o hangē ko e ngaahi himi kotoa 'a e Siasí. 'Okú ne ako'i kitautolu kapau te tau loto fakatōkilalo, 'e tali 'etau lotú; 'ikai hoha'a hotau 'atamá, ngāue lelei ange 'i hotau uiui'i; pea ka tau kei faivelenga ai pē, te tau foki ki he 'ao 'o 'etau Tamai Hēvaní.

Ne ako'i 'e he Fakamo'uí 'Ene kau muimuí, kuo pau ke nau loto fakatōkilalo 'o hangē ko e fānau ka nau lava 'o hū ki he pule'anga 'o e langí.⁶ 'I he 'etau 'ohake 'etau fānau, 'oku fie ma'u ke tau tokoni'i kinautolu ke loto fakatōkilalo 'i he 'enau hoko 'o fatutangatá. 'Oku 'ikai fai 'eni 'aki hono fakamamahi'i honau lotó 'i he ta'eanga'ofa pe 'i he tautea fefeka. Lolotonga hono fakatupulaki 'enau loto falalá mo e mahu'inga'ia aí, 'oku fie ma'u ke tau ako'i kiate kinautolu e 'ulungaanga ta'esiokitá, anga'ofá, talangofuá, 'ikai hikisiá, faka'apa'apá pea 'ikai fakangalingali. 'Oku fie ma'u ke nau fiefia 'i he lavame'a honau tokouá, tuonga'ané mo e kaungāme'a. Ne ako'i 'e Palesiteni Hauati W. Hanitá ko "e me'a 'oku totonu ke tau tokanga ki aí ko e lavame'a 'a e ni'ihi kehé."⁷ Ka 'ikai, te nau tokanga pē ki he 'enau lelei mo e lelei ange he ni'ihi kehé, meheka mo e lotokovi 'i he ikuna 'a honau to'ú. 'Oku ou fakamālō ko ha fa'ē na'a ne fa'a pehē mai 'i he'ene sio ki he'eku loto hikisiá, "Tama, te ke lelei ange kapau te ke loto fakatōkilalo he taimi ni."

Ka 'oku 'ikai fakatatali pē 'a e loto fakatōkilaló ke ako'i ki he fānau pē. Kuo pau ke tau feinga ke loto fakatōkilalo ange. 'Oku mahu'inga e loto fakatōkilalo ke ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelei. 'Oku 'ai 'e he loto fakatōkilaló ke tau loto mamahi 'i he 'etau

faiangahalá pe fehalāki pea lava ke tau fakatomala. 'Oku 'ai 'e he loto fakatōkilaló ke tau hoko ko ha mātu'a, fānau, husepāniti mo e uaifi, kaungā'api mo ha kaungāme'a lelei ange.

Ka 'e hanga 'e he loto hīkisiá 'o maumau'i e ngaahi vā fetu'utaki faka-fāmilí, veteki e nofomalí, pea faka'auha e vā fakakaungāme'á. 'Oku mahu'inga fau ke manatu'i e loto fakatōkilaló 'i ho'o ongo'i e kamata e fakakikihí 'i homou 'apí. Fakakaukau ki he loto mamahi te ke lava 'o ta'ofi 'o kapau te ke loto fakatōkilaló 'o pehē, "'Oku ou kole fakamolemole atu"; "Ne u ta'efi-eauna"; "Ko e hā 'okú ke loto ke fa?"; "Ne 'ikai ke a'u ki ai 'eku fakakaukau"; pe "'Oku ou laukau 'aki koe." Kapau ne faka'aonga'i e fanga ki'i kupu'i leá ni 'i he loto fakatōkilaló, 'e si'i ange e fakakikihí pea lahi ange e fiemalié 'i hotau 'apí.

'E lava ke fa'a hoko 'a e mo'uí ko ha a'usia loto fakatōkilaló. 'E lava 'e he fakatu'utāmakí mo e mahamahakí,

mate ha 'ofa'anga, palopalema 'i he vā fetu'utakí pea mo e faingata'a'ia faka-pa'angá, 'o fakalotomā'ulalo'i kitautolu ke tau tū'ulutui hifo 'o lotu. Neongo pe ko e fou mai e ngaahi faingata'á ni ko e 'ikai ko hotau fo'ui pe ko e ngaahi fili kovi mo e faka'uto'uta kovi, 'oku fakatupu loto fakatōkilaló e ngaahi faingata'á ni. Kapau te tau fili ke ma'u ha ongo fakalaumālie pea loto fakatōkilaló mo ako'ingofua, 'e fakamātoato ange 'etau lotú pea tupulaki 'a 'etau tui mo e fakamo'oní 'i he'etau ikuna'i e 'ahí'ahí mo e mo'ui fakamatelié. 'Oku tau 'amanaki kotoa atu ki he hākeakí'i, ka kimu'a pea lava ke hoko 'ení, kuo pau ke tau kātaki'i 'a e me'a kuo ui ko e "tele'a 'o e loto fakatōkilaló."⁸

'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí, ne lavea lahi e 'ulu homa foha ta'u 15 ko 'Ēlikí. Na'á ma loto mamahi 'i he'ema mamata ki he'ene tokoto 'i ha uike 'e taha nai 'o 'ikai toe 'ilo ha me'a. Ne talamai 'e he toketaá ne nau ta'epau'ia 'i he me'a 'e hokó. Ko e mo'oni na'á ma

fiefia 'i he kamata ke ne ake maí. Na'á ma pehē 'e sai e me'a kotoa, ka na'e hala 'ema ma'ú.

'I he'ene 'ā haké, ne 'ikai lava 'o lue pe talanoa pe kai 'iate ia pē. Ko e kovi tahá he na'á ne 'atamai ngalongalo. Na'á ne lava pē 'o manatu'i e meimei me'a kotoa kimu'a e fakatu'utāmakí, ka kuo 'ikai ke ne toe lava 'o manatu'i ha me'a hili e me'a ne hokó, na'a mo e ngaahi me'a ne toki hoko 'i he ngaahi miniti si'i pē kimu'á.

Na'á ma ki'i hoha'a na'a 'atamai ta'u 15 ai pē homa fohá. Ne faingofua e me'a kotoa ki homa fohá kimu'a he fakatu'utāmakí. Na'á ne sipoti, manakoa, pea sai 'aupito 'ene akó. Na'e 'i ai e 'amanaki lelei ki hono kaha'ú; ka ko 'eni na'á ma hoha'a telia na'a 'ikai ha kaha'ú ke ne lava 'o manatu ki ai. 'Okú ne fainga 'eni ke toe ako e fanga ki'i me'a faingofua tahá. Ko ha taimi loto fakatōkilaló 'eni kiate ia. Ko ha taimi loto fakatōkilaló foki ia ki he'ene mātu'á.

Ko hono mo'oni, na'a ma fakakaukau pe ko e ha ne hoko ai ha me'a pehē. Na'a ma feinga ma'u pē ke fai e ngaahi me'a 'oku totonū. Ne hoko e mo'ui 'aki e ongoongolelei ko ha me'a mahu'inga ki homau fāmīlī. Ne 'ikai mahino pe ko e ha ne hoko ai ha me'a fakamamahi pehē kiate kimauā. Na'a ma lotu lahi 'i he mahino 'e lau māhina pea mahalo na'a lau ta'u 'a 'ene fakakeakē. Ko e me'a faingata'a angē ko e faka'au ke mahino he 'ikai toe tatau ia mo e kuohilī.

Ne lahi e lo'imata ne tō he vaha'a-taimi ko 'enī pea toe ongo mo fakamātoato ange 'emau lotū. Ne māmālie 'a e kamata ke mau sio ki he ngaahi mana ne a'usia 'e homa fohā lolotonga e taimi faingata'a ko 'enī. Ne faka'au ke toe sai ange. Ne lelei 'ene tō'onga fakakaukau mo e anga 'ene vakaī.

Kuo mali 'eni 'a 'Ēliki ki ha hoa lelei pea 'i ai 'ena fānau faka'ofō'ofa 'e toko nima. 'Okū ne hoko ko ha faiako faivelenga pea tokoni 'i hono koló pea 'i

he Siasī. Ko e me'a mahu'inga tahā 'ene hokohoko atu ke mo'ui 'i he laumālie tatau 'o e lotu fakatōkilaló 'a ia na'a ne ma'u 'i he kuohilī.

Ka 'e fēfē kapau te tau lava 'o foua e "tele'a 'o e lotu fakatōkilaló" ko iá? Na'e 'ako'i 'e 'Alamā:

"'Oku monū'ia 'a kinautolu 'oku nau fakavaivai 'i 'a kinautolu ta'e fakamālohi'i ke nau lotu fakatōkilaló."

"'To 'o [nau] monū'ia ange 'iate kinautolu kuo fakamālohi'i ke lotu fakatōkilaló."

'Oku ou fakamālō ko ha kau palōfita kuo nau ako'i mai e mahu'inga 'o e 'ulungaanga ma'ongo'ongā ni. Na'e pehē 'e Sipenisā W. Kimipolo, ko e Palesiteni hono 12 'o e Siasī: "'E lotu fakatōkilaló fēfē ha taha? Kuo pau ke fakamanatu ma'u pē ki ha taha 'a 'ene fakafalala ki ha tahā. 'O fakafalala kia hai? Ki he 'Eikī. 'E fēfē hano fakamanatu ia kiate kita? 'Aki e lotu mo'oni, ma'u pē, 'i he moihū mo e lotu hounga'ia."¹⁰

'Oku 'ikai ha ofo 'i he hoko 'a e "'Oku ou Fie ma'u Koé"¹¹ ko e himi manako 'a Palesiteni Kimipoló. Na'e lipooti 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi ko e hiva 'eni ne lahi taha hono hiva'i ko e himi kamata 'e he Kau Taki Mā'olungā 'i he tempalé lolotonga hono ngaahi ta'u 'i he Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uā. Na'a ne pehē, "Fakakaukauloto ki he ola fakalaumālie 'o hono hiva'i 'e ha ni'ihi 'o e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikī 'a e hiva ko iá kimu'a pea lotua 'a 'Ene tatakī 'i hono fakahoko honau fatongia kāfakafā."¹²

'Oku ou fakamo'oni ki hono mahu'inga 'o e lotu fakatōkilaló 'i he'etau mo'ui. 'Oku ou fakamālō ko ha ni'ihi hangē ko Sisitā Kalati Lōlié kuo nau fatu ha ngaahi lea mo e fasi fakalaumālie 'okū ne tokoni'i kitautolu ke ako e tokāteline 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisī, 'a ia 'oku kau ai e lotu fakatōkilaló. 'Oku ou hounga'ia 'oku tau ma'u ha tukufakaholo 'o e ngaahi himi, 'a ia 'okū ne tokoni'i kitautolu ke tau lotu 'i he hiva, pea 'oku ou hounga'ia ko e lotu fakatōkilaló. 'Oku ou lotua te tau feinga ke lotu fakatōkilaló kae lava ke tau hoko ko ha mātu'a, ngaahi foha mo e 'ōfefine mo e kau muimui lelei ange 'o e Fakamo'ui. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisī, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Talamu'aki 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki," *Ngaahi Himi 'o e Saisi 'o Sisū Kalaisi 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní* (1985), vii.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 25:11.
3. 'Oku faka'aho e 'uluaki pulusinga 'o e himi 'a e Siasī ki he 1835, ka na'e toki faka'osi pea lava ke ma'u 'i he kongā kimu'a 'o e 1836.
4. 'Oku hā 'i he'etau tohi himi lolotonga ha himi 'e uofulu mā ono ne 'i he himi 'o e 1835 (vakai ki he Kathleen Lubeck, "The New Hymnbook: The Saints Are Singing!" *Ensign*, Sept. 1985, 7).
5. Vakai, "Ke ke Loto-mā'ulalo," *Ngaahi Himi*, fika 65.
6. Vakai Mātiu 18:1–4.
7. Howard W. Hunter, "The Pharisee and the Publican," *Ensign*, May 1984, 66.
8. Anthon H. Lund, 'i he Conference Report, Apr. 1901, 22.
9. 'Alamā 32:16, 15.
10. *The Teachings of Spencer W. Kimball*, ed. Edward L. Kimball (1982), 233.
11. "'Oku Ou Fie Ma'u Koe," *Ngaahi Himi*, fika. 48; vakai foki ki he Brent H. Nielson, "I Need Thee Every Hour," *Ensign*, Apr. 2011, 16.
12. Dallin H. Oaks, "Worship through Music," *Ensign*, Nov. 1994, 10.

‘Eletā Dale G. Renlund

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

“Ke u Tohoaki”i ‘a e Kakai Fulipē Kiate Au”

‘E hoko mai e mālohi ‘o e Fakamo‘ui ‘a Sīsū Kalaisí ki he‘etau mo‘uí ‘i he‘etau ‘unu ‘o ofi ange ki he ‘Otuá.

S i‘oku kāinga ‘ofeina, lolotonga ‘eku nofo ‘i ‘Afiliká, ne u kumi fale‘i meia ‘Eletā Uilifooti W. ‘Enitaseni ‘o e Kau Fitungofulú fekau-‘aki mo hono tokoni‘i ‘o e Kāingalotu ‘oku nofo masivá. Ko e taha ‘eni ‘o e ngaahi ‘ilo faka‘ofa na‘á ne vahevahe mo aú: “Ko e vāmama‘o ange ‘a e taha foakí mo e taha ‘okú ne ma‘ú, ko e ‘āsili ange ia ‘a e ongo‘i ‘e he taha ‘okú ne ma‘ú ‘oku ‘i ai ‘ene totonu ki aí.”

Ko ha tefito‘i mo‘oni mahu‘inga ‘eni ‘i he polokalama uelofea ‘a e Siasí. Ko e taimi ‘oku ‘ikai lava ai e kāingalotú ‘o feau ‘enau fie ma‘ú, ‘oku nau ‘uluaki ō ki honau ngaahi fāmílí. Ka hili iá, kapau ‘e fie ma‘u, te nau toe lava ke ō ki he kau taki ‘o e Siasí ke ma‘u ha tokoni ‘i he‘enau ngaahi fie ma‘u fakatu‘asinó.¹ Ko e kau mēmipa ‘o e fāmílí mo e kau taki fakalotofonua ‘o e Siasí ‘oku ofi taha kiate kinautolu ‘oku masiva, mo toutou fehanga hangai mo e ngaahi tūkunga peheé, mo mahino kiate kinautolu e founa ke tokoni‘i lelei taha aí. ‘Oku hounga‘ia ‘a kinautolu ‘oku ma‘u ‘a e tokoni ‘o fakatatau ki he founa ko ‘ení pea si‘i ange ‘enau ongo‘i ‘oku ‘i ai ‘enau totonu

ki aí, koe‘uhí ko ‘enau vāofi mo kinautolu ‘oku nau fai ‘a e foakí.

‘Oku toe ‘i ai foki ‘ene kaunga fakalaumālie ‘o e fo‘i fakakaukau—“ko e vāmama‘o ange ‘a e taha foakí mo e taha ‘okú ne ma‘ú, ko e ‘āsili ange ia ‘a e ongo‘i ‘e he taha ‘okú ne ma‘ú ‘oku ‘i ai ‘ene totonu ki ai.” Ko ‘etau Tamai Hēvaní mo Hono ‘Alo ko Sīsū Kalaisí, ko e Ongo Foaki taupotu tahá ia. Ko

e lahi ange ‘etau fakamama‘o meiate Kinauá, ko e lahi ange ia ‘etau ongo‘i ‘oku ‘i ai ‘etau totonu ki aí. ‘Oku tau kamata fakakaukau tokua ‘oku ‘i ai ‘etau totonu ki he ‘alo‘ofa pea ‘i ai mo ha ngaahi tāpuaki ‘oku te‘eki totongi mai. ‘Oku tau fakahehema lahi ange ke vakavakai holo, kumi e ngaahi fehālākí, mo ongo‘i loto mamahi—pea a‘u ‘o [tau] ‘ita—tupunga ‘i he‘etau fakakaukau atu ‘oku ‘ikai potupotu tataú. ‘Oku kamata ‘a e ‘ikai potupotu tataú mei he fanga ki‘i me‘a ikí ki he lahi ange, ka ‘i he taimi ‘oku tau mama‘o ai mei he ‘Otuá, na‘a mo e fanga ki‘i fehālaaki ikí ‘oku hā ngali lahi ia. ‘Oku tau ongo‘i ko e fatongia ia ‘o e ‘Otuá ke fakalelei‘i e me‘a ‘oku hokó—pea fakalelei‘i leva ia he taimí ni!

‘Oku hā ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a e lelei ‘o ‘etau vāofi mo e Tamai Hēvaní mo Hono ‘Aló ‘i hono fakafehoanaki e faikehekehe lahi ‘o Nifai pea mo hono ongo ta‘okete ko Leimana mo Lemiuelá:

- Na‘e ma‘u ‘e Nifai ha “holi lahi [ke] ‘ilo ki he ngaahi me‘a lilo ‘a e ‘Otuá, ko ia, [na‘á ne] tangi ai ki he ‘Eikí,” pea na‘e fakavaivai hono lotó.² ‘I he tafá‘aki ‘e tahá, ne mama‘o ‘a Leimana mo Lemiuela mei he ‘Otuá—na‘e ‘ikai ke na ‘ilo‘i Ia.
- Na‘e tali ‘e Nifai ha ngaahi ngāue faingata‘a, ‘o ‘ikai ha toe lāunga ka

ko Leimana mo Lemiuela “na’á na lāunga ‘i ha ngaahi me’a lahi.” Ko e lāungá ko e tatau fakafolofola ia ‘o e fakafufiu fakakauleká. ‘Oku tohi ‘i he folofolá “na’á na lāunga koe’uhí ko e ‘ikai te na ‘ilo’i ‘a e ngaahi fengāue’aki ‘a e tangatá mo e ‘Otuá ko ia na’á ne fakatupu ‘a kinauá.”³

- Na’e hoko ‘a e vāofi ‘a Nifai mo e ‘Otuá ke ne lava ai ‘o ‘ilo’i mo hounga’ia ‘i he “‘alo’ofa ongongofua” ‘a e ‘Otuá.”⁴ Ka, ko e taimi na’e mamata ai ‘a Leimana mo Lemiuela ki he ma’u ‘e Nifai e ngaahi tāpu-akí, na’á na “‘ita kiate ia koe’uhí he na’e ‘ikai mahino kiate [kinaua] ‘a e ngaahi ngāue ‘a e ‘Eikí.”⁵ Na’e lau ‘e Leimana mo Lemiuela ‘oku ‘i ai ‘ena totonu ki he ngaahi tāpuaki na’á na ma’u peá na mahalo ‘oku totonu ke na ma’u ‘o lahi ange. Na’e hangē na’á na fakakaukau ko e ngaahi tāpuaki ‘o Nifai ko ha “faikovi” ia

kiate kinaua. Ko e tatau fakafolofola ‘eni ‘o e ‘ita ‘i he ‘ikai ma’u e me’a ‘okú ke pehē ‘oku ‘i ai ho’o totonu ki aí.

- Na’e ngāue’aki ‘e Nifai e tui ki he ‘Otuá ke fakahoko ai e me’a na’e kole ke ne faí.⁶ ‘I he tafa’aki ‘e tahá, “‘i he fakafefeka [‘e Leimana mo Lemiuela] [hona] lotó, . . . na’e ‘ikai te [na] falala ki he ‘Eikí ‘o hangē ko e me’a na’e totonu ke [na] faí.”⁷ Na’e hangē na’á na fakakaukau na’e ha’isia ‘a e ‘Eikí ke ‘oange ‘a e tali ki he’ena ngaahi fehu’i ne te’eki ke na ‘eké. Na’á [na] pehē, “‘Oku ‘ikai fakahā mai ‘e he ‘Eikí ha me’a pehē kiate [kimaua],” ka na’e ‘ikai te [na] teitei feinga ke fehu’i.⁸ Ko e tatau fakafolofola ‘eni ‘o e fakaveiveiua fakatakākaá.

Koe’uhi ko e fakamama’o ‘a Leimana mo Lemiuela mei he Fakamo’uí,

na’á na lāunga, fakafili, mo ta’e-tui ai. Na’á na fakakaukau ‘oku ‘ikai potu-potu tatau ‘a e mo’uí pea ne ‘i ai ‘ena totonu ki he ‘alo’ofa ‘a e ‘Otuá. ‘I he tafa’aki ‘e tahá, ‘oku pau na’e ‘ilo’i ‘e Nifai ‘e ‘ikai ‘aupito potupotu tatau ‘a e mo’uí kia Sisū Kalaisi koe’uhí ko ‘ene ofi ange ki he ‘Otuá. Neongo na’e tonuhia kakato e Fakamo’ui, ka ko Ia ne lahi taha ‘Ene mamahí.

Ko e lahi ange ‘etau ofi kia Sisū Kalaisi ‘i he fakakaukau mo e taumu’a ‘o hotau lotó, ko e lahi ange ia ‘etau fakahounga’i ‘Ene tonuhia ‘a faiekiná, ko e lahi ange ia ‘etau fakahounga’i e ‘alo’ofá mo e fakamolemolé, pea ko e lahi ange ia ‘etau fie ma’u ke fakatomala pea hoko ‘o tatau mo Iá. ‘Oku mahu’inga e tu’unga totonu ‘oku tau mama’o ‘aki mei he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi, ka ‘oku toe mahu’inga ange pe ko ‘etau hu’ú ki fē. ‘Oku fiefia ange ‘a e ‘Otuá ‘i he kau angahala ‘oku fakatomala ‘o feinga ke ofi ange kiate Iá ‘i he ni’ihi fiemā’oni’oni mo fakangá, hangē ko e kau Fālesi mo e kau tangata tohi ‘o e kuonga mu’á, ‘o ‘ikai ke nau fakatokanga’i e lahi e fie ma’u ke nau fakatomalá.⁹

Na’á ku hiva ‘i he’eku kei si’i ha hiva Kilisimasi faka-Suēteni ‘okú ne ako’i ha lēsoni mahinongofua mo mālohi—ko ‘etau ‘unu ‘o ofi ange ki he Fakamo’uí ‘okú ne fakatupunga ‘etau liliú. ‘Oku meimei peheni hono fakaléa:

*‘I he maamangia mai e pongipongi
Kilisimasi
‘Oku ou fie ‘alu ki he fale tauhi’anga
monumanú,
‘A ia ne toka ai e ‘Otuá ‘i he poó
‘I he mohuku [‘i lotó].*

*‘Ikai na’e lelei Ho’o finangalo
Ke hifó mai ki māmaní!
‘Ikai leva ke u toe fie fakamoleki noa
Hoku ‘aho kei tupu haké he
faiangahalá!*

*Sisū, ‘oku mau fie ma’u e ‘Afioná
‘Afiona ko e kaume’a ‘emau fānaú.
‘Ikai ke u toe fie fakamamahi ki
Ho’o Afio
‘Aki ‘eku ngaahi angahalá.¹⁰*

‘I he ‘etau fakakaukau ki ha ‘atau ‘i he ‘ai‘anga kai ‘i Pētelihemá, “‘a ia ne toka ai e ‘Otuá ‘i he poó ‘i he mohukú,” ‘e lava ke tau ‘ilo‘i lelei ange ko ha me‘a‘ofa ‘a e Fakamo‘uí mei ha Tamai Hēvani angalelei mo ‘ofa. ‘Oku tau fakatupulaki ha holi mo‘oni ke ta‘ofi ha‘atau toe fakatupu mamahi ki he ‘Otuá, kae ‘oua te tau ongo‘i hangē ‘oku ‘i ai ha‘atau totonu ki He‘ene ngaahi tāpuakí mo e ‘alo‘ofá.

Neongo pe ko e hā hotau hu‘unga mo e mama‘o he lolotonga mei he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisí, te tau lava ‘o fili ke tafoki kiate Kinaua pea ‘unu ofi ange kiate Kinaua. Te Na tokoni‘i kitautolu. Hangē ko e fakahā ‘e he Fakamo‘uí ki he kakai Nifái ‘i he hili ‘Ene Toetu‘ú:

“Pea na‘e fekau‘i au ‘e he‘eku Tamai koe‘uhí ke hiki hake au ki he kolosí, pea ka hili hono hiki hake au ki he kolosí, ke u tohoakí‘i ‘a e kakai fulipē kiate au, . . .

“Pea ko hono ‘uhingá ‘eni kuo hiki hake ai aú, ko ia, ‘i he māfima‘i ‘o e Tamai te u tohoakí‘i ‘a e kakai fulipē kiate au.”¹¹

Kuo pau ke tau fakatupulaki ‘etau tui kiate Iá, fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakavá, pea ma‘u e Laumālie Mā‘oni‘oní ka tau toe ofi ange ai ki hotau Fakamo‘uí, Kuo pau ke tau ngāue foki ‘i he tui, mo talangofua ki he fakahinohino fakalaumālie ‘oku tau ma‘ú. ‘Oku fetaiaki ‘a e ngaahi me‘á ni kotoa ‘i he sākalamēnití. ‘Io, ko e founa lelei taha ‘oku ou ‘ilo‘i ke ‘unu ai ke ofi ange ki he ‘Otuá, ko e mateuteu ma‘u pē mo ma‘u e sākalamēnití ‘i he mo‘ui taau he uike kotoa pē.

Na‘e vahevahe ‘e hama kaungāme‘a ‘i Afilika Tonga e founa na‘á ne a‘usia ai ‘ení. ‘I he taimi ne papi ului fo‘ou mai ai ‘a Taieni, na‘á ne kau ki ha ki‘i kolo mavahe mei Sohānisipeki. ‘I ha Sāpate ‘e taha, lolotonga ‘ene tangutu he ha‘ofangá, ne hoko e fōtunga ‘o e falelotú ke ‘ikai ai fakatokanga‘i ia ‘e he kau tikoní lolotonga hono tufaki ‘o e sākalamēnití. Na‘e loto mamahi ‘a Taieni ka na‘e ‘ikai ke ne lea. Na‘e fakatokanga‘i ‘e ha mēmipa kehe ‘a e ‘ikai a‘u ki ai e tufá peá ne fakahā ia ki he palesiteni fakakoló ‘i he tuku ‘a

e lotú. ‘I he kamata ‘a e lautohi faka-Sāpaté, na‘e taki atu ‘a Taieni ki ha loki ne ‘ikai ha taha ai.

Ne hū mai ha taha ma‘u lakanga fakataula‘eiki. Na‘á ne tū‘ulutui ‘o tāpuakí‘i ‘a e maá, peá ne ‘oange kiate ia ha kongā mā. Na‘á ne kai ia. Na‘e toe tū‘ulutui ‘o ne tāpuakí‘i ha vai pea ‘oange kiate ia ha ki‘i ipu. Na‘á ne inu ia. Hili iá, na‘e ha‘u vave kia Taieni ha fo‘i fakakaukau hokohoko ‘e ua: ‘Uluakí, “Na‘e tokanga e [tokotaha ma‘u lakanga fakataula‘eiki] ke fai ‘eni ma‘aku.” Pea hoko leva ‘a e “Na‘e fai ‘eni ‘e he [Fakamo‘uí] ma‘aku.” Na‘e ongo‘i ‘e Taieni e ‘ofa ‘a e Tamai Hēvaní.

Ne tokoni ‘ene ‘ilo ko e feilaulau ma‘ana e Fakamo‘uí, ke ne ongo‘i ofi ange ai kiate Ia pea fakatupu ha holi lahi ke paotoloaki e fo‘i ongo ko iá ‘i hono lotó ‘i he ‘aho kotoa kae ‘ikai ko e Sāpaté pē. Na‘á ne fakatokanga‘i neongo na‘e nofo ‘i ha ha‘ofanga ke ma‘u e sākalamēnití, ka na‘e fakafo‘i-tuitui kiate ia e ngaahi fuakava ‘okú ne fakahoko fo‘ou he Sāpate takitaha. Na‘e tokoni—pea ‘oku kei tokoni ‘a e sākalamēnití—ke ongo‘i ai ‘e Taieni ‘a e mālohi ‘o e ‘ofa faka‘otuá, ‘ilo‘i e to‘ukupu ‘o e ‘Eikí ‘i he‘ene mo‘uí, peá ne toe ofi ange ai ki he Fakamo‘uí.

Na‘e fakamahino ‘e he Fakamo‘uí ko e sākalamēnití ko ha fakava‘e fakalaumālie mahu‘inga ia. Na‘á ne pehē:

“Pea ‘oku ou tuku ‘a e fekau kiate kimoutolu ke mou fai ‘a e ngaahi me‘á ni [ma‘u ‘a e sākalamēnití]. Pea kapau te mou fai ma‘u ai pē ‘a e ngaahi me‘á ni, ‘oku mou monū‘ia, he kuo mou langa ‘i he‘eku maká.

“Ka ko ia ia ‘iate kimoutolu te ne fai ‘o lahi hake pe si‘i hifo ‘i he ngaahi me‘á ni, ‘oku ‘ikai ke langa ia ‘i he‘eku maká, ka ‘oku langa ia ‘i ha makatu‘unga ‘one‘one; pea ka tō ‘a e ‘uhá, pea ‘oho mai e vaí, pea angi ‘a e matangí ‘o fa‘aki ki ai, te nau hinga.”¹²

Na‘e ‘ikai folofola ‘a Sīsū “kapau ‘e tō e ‘uhá, kapau ‘e ‘oho mai ‘a e vaí pea kapau ‘e angi e matangí” ka ko e “[i he].” ‘Oku ‘ikai ha taha ia ‘e hao mei he ngaahi faingata‘a ‘o e mo‘uí; ‘oku tau fie ma‘u kotoa ‘a e malu mei hono ma‘u ‘o e sākalamēnití.

Na‘e fononga ha ongo ākongā ‘e toko ua ‘i he ‘aho ‘o e Toetu‘u ‘a e Fakamo‘uí ki ha kolo ne ui ko ‘Emeasi. Na‘e ‘ikai ke na fakatokanga‘i, ka ne kau atu ‘a e ‘Eikí ‘i he‘ena fonongá. Na‘á Ne ako‘i kinaua mei he folofolá ‘i he‘e-nau fonongá. Ko e taimi ne nau a‘u aí, na‘á na fakaafe‘i Ia ke ma‘u-me‘atokoni mo kinaua.

“Pea na‘e hoko ‘o pehē, ‘i he‘enua nofo mo ia ‘i he kaí, na‘e to‘o ‘e ia ‘a e maá ‘o ne tāpuakí‘i, peá ne tofi ‘o ‘oatu kiate kinaua.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* (2010), 6.2. Mei he peesi 1 'o e *Ko e Tokoni 'i he Founga 'a e Eikí: Fakanounou 'o e Tohi Fakahinohino ki he Taki Uelofeá* (tohi tufa, 2009), 'o pehē: "I he taimi 'oku fai ai 'e he kāingalotu 'o e Siasí 'a e me'a kotoa pē te nau lavá ke tokonaki ma'anautolu kae 'ikai pē lava ke feau 'enua ngaahi tefito'i fie ma'ú, 'oku totonu leva ke nau 'uluaki kumi tokoni mei honau ngaahi fāmili. I he taimi 'oku 'ikai fe'unga ai 'eni, 'oku tu'u mateuteu leva 'a e Siasí ke tokoni."
2. 1 Nifai 2:16.
3. 1 Nifai 2:11, 12.
4. 1 Nifai 1:20.
5. Mosaia 10:14.
6. Vakai 1 Nifai 17:23–50.
7. 1 Nifai 15:3.
8. 1 Nifai 15:9; vakai foki, veesi 8.
9. Vakai, Luke 15:2; vakai foki, Joseph Smith, 'i he *History of the Church*, 5:260–62.
10. Ko e hiva Kilisimasi na'e tohi ia he lea faka-Siamané 'e Abel Burckhardt (1805–82), na'e hoko ko e archdeacon 'i Pāseli 'i Suisalani. Ko e liliu faka-Suisalani na'e fai ia 'i he 1851 'e Betty Ehrenborg-Posse. Ko e hingoa faka-Suēteni ko e "När juldagsmorgon glimmar." Kuo lahi fai hano liliu faka-Pilitāniá 'o lava ai e ke hiva'i ki he fasi faka-Siamane 'oku lahi hono ngāue 'aki. Ko e liliu faka-Pilitāniá 'oku 'oatu hení ko e liliu ia 'a'aku mo hoku tuofefiné, (Anita M. Renlund).
Ko e taimi 'oku maamangia ai 'a e pongipongi Kilisimasi
'Oku ou fie 'alu ki he fale tauhi'anga 'o e fanga monumaní,
|: *'A ia ne toka ai e 'Otuá 'i he poó*
'I he mohuku [i lotó]. :|
'I kai na'e lelei Ho'o finangalo
Ke hífo mai ki māmani!
|: *Ko 'eni, 'oku 'ikai ke u toe fie fakamoleki noa*
Hoku 'aho kei tupu haké 'i he faiangahalá! :|
Sisū, 'oku mau fie ma'u e 'Afioná,
Ko e kaume'a 'ofeina 'o e fānaú 'a e 'Afiona
|: *'Oku 'ikai ke u toe fie fakamamahi 'i Ho'o 'Afió*
'Aki 'eku ngaahi angahalá. :|
När juldagsmorgon glimmar,
jag vill till stallet gå,
|: *där Gud i nattens timmar*
re'n vilar uppå strå. :|
Hur god du var som ville
till jorden komma ner!
|: *Nu ej i synd jag spille*
min barndoms dagar mer! :|
Dig, Jesu, vi behöva,
du käre barnavän.
|: *Jag vill ej mer bedröva*
med synder dig igen. :|
11. 3 Nifai 27:14–15.
12. 3 Nifai 18:12–13.
13. Luke 24:30–35; vakai foki, veesi 13–29.
14. *Malanga'aki 'Eku Ongoongoleléi: Ko ha Fakahinohino Ki he Ngāue Fakafajekai* (2004), 35–36.
15. Fakahā 21:4.

“Pea ā ai hona matá, 'o na 'ilo ia; pea 'iloange, kuo mole ia 'i hona 'aó.

“Pea na'á na fepehē'aki, 'ikai na'e vela hota lotó 'iate kitaua, 'i he'ene talanoa mai 'i he halá kiate kitauá, mo ne fakahā 'a e tohí kiate kitauá?

“Pea na'á na tu'u hake 'i he feitu'u 'aho ko iá, 'o liu mai ki Selusalema, 'o na 'ilo 'a e [Kau 'Aposetoló] kuo [nau 'i ai] kátoa.”

Peá na toki fakamo'oni ki he Kau 'Aposetoló “kuo toetu'u mo'oni 'a e 'Eikí. . . .

“Pea tala 'e kinaua 'a e ngaahi me'a na'e fai 'i he halá, pea mo 'ena 'ilo ia 'i he tofi 'o e maá.”¹³

'Oku tokoni mo'oni 'a e sākalamēnití ke tau 'ilo hotau Fakamo'uí. 'Okú ne toe fakamanatu foki kiate kitautolu 'Ene tonuhia- 'a-faiekiná. Kapau na'e potupotu tatau mo'oni 'a e mo'uí, he 'ikai ke ta teitei toetu'u kitaua; he 'ikai ke ta teitei lava 'o tu'u kuo ma'a 'i he 'ao 'o e 'Otuá. 'I he 'uhingá ni, 'oku ou fakamālō ai 'i he 'ikai potupotu tatau 'a e mo'uí.

'I he taimi tatau, te u lava 'o fakamamafa 'i he 'ikai ha filifilimānako 'i he tafa'aki ta'engatá koe'uhí ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí. “E lava ke fakalelei 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku 'ikai potupotu tatau 'i he mo'uí.”¹⁴ Mahalo he 'ikai liliu hotau tūkunga lolotongá, ka te tau lava kotoa 'o ma'ú lahi ange 'i he me'a 'oku totonu ke tau ma'ú mo 'amanaki ki a'í 'i he 'ofa mamahi, anga'ofa mo e 'ofa 'a e 'Otuá.

“Pea 'e holoholo 'e he 'Otuá 'a e lo'i-mata kotoa pē mei honau matá; pea 'e 'ikai ke 'i ai ha mate, pe ha ongosia, pe ha tangi, pea 'e 'ikai ke 'i ai ha mamahi: he kuo mole atu 'a e ngaahi me'a mu'á.”¹⁵

Tatau ai pē pe 'okú ke 'i fē 'i ho vā mo e 'Otuá, 'oku ou fakaafe'i koe ke ke 'unu 'o ofi ange ki he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi, ko e Ongó Tokoni mo e Foaki 'o e me'a kotoa pē 'oku lelei. 'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ki he houalotu sākalamēnití he uike kotoa pea ke mou ma'ú 'a e fakataipe mā'oni- 'oni 'o e sino mo e ta'ata'a 'o e Fakamo'uí. 'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou ongo'i e ofi atu 'a e 'Otuá 'i He'ene fakahā atu Ia kiate koé, 'o hangē ko 'Ene fai ki he kau ākongá 'o e kuonga mu'á, 'i hono “[pakipaki 'o e] maá.”

'Oku ou palōmesi atu ka mou fai ia, te mou ongo'i ofi ange ai ki he 'Otuá. 'E mole atu 'a e hehema fakana-tula ke lāunga pe fakafufu hangē ha kauleká, mo e fakaveiveiua fakatakākaá. 'E fetongi e ngaahi ongo ko iá 'aki ha ongo 'o e 'ofa mo e hounga'ia lahi ange ki he me'a'ofa mai 'aki 'e he Tamai Hēvaní Hono 'Aló. 'E hoko mai e mālohi fakatau'atāina 'o e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí ki he'etau mo'uí 'i he'etau 'unu 'o ofi ange ki he 'Otuá. Pea te tau toki 'ilo na'e takaofi ma'ú pē 'a e Fakamo'uí 'o hangē ko ia ne hoko ki he ongo ākongá he hala ki 'Emeasí. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí

Ko Hono Hikinima'i e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí

Ekāinga, kuo fakaafe'i au 'e Palesiteni Monisoni ke u 'oatu e ngaahi hingoa 'o e Kau 'Ōfisa Mā'olungá mo e Kau Fitungofulu Faka'ēliá ke mou hikinima'i.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i 'a Thomas Spencer Monson ko e palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'u fakahā pea mo e Palesiteni 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní; Henry Bennion Eyring ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí; pea mo Dieter Friedrich

Uchtdorf ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto pea fakahā mai.

Kuo lau e hikinima ko íá.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i 'a Russell M. Nelson ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, pea ko e kau mēmipa 'eni 'o e kōlomu ko íá: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks,

M. Russell Ballard, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christoferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, pea mo Dale G. Renlund.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, pea fakahā mai.

Kuo lau e hikinima ko íá.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i 'a e ongo tokoni 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikite mo e kau tangata ma'u fakahā.

Ko ia 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, fakahā mai he founga tatau pē.

Kuo lau e hikinima ko íá.

'Oku mau fokotu'u atu ke tau tukuange e Kau Fitungofulu Faka'ēlia ko 'eni 'o kamata mei he 'aho 1 'o Mē 2016: Manuel M. Agustin, Kent J. Allen, Stephen B. Allen, W. Mark Bassett, Patrick M. Boutoille, Mark A. Bragg, Marcelo F. Chappe, Eleazer S. Collado, Valeri V. Córdón, Joaquin E. Costa, Jeffrey D. Cummings, Massimo De Feo, Donald D. Deshler, Nicolas L. Di Giovanni, Jorge S. Dominguez, Gary B. Doxey, David G. Fernandes,

Hernán D. Ferreira, Moroni Gaona, Jack N. Gerard, Ricardo P. Giménez, Douglas F. Higham, Brent J. Hillier, Robert W. Hymas, Lester F. Johnson, Matti T. Jouttenus, Chang Ho Kim, Alfred Kyungu, Dane O. Leavitt, Remegio E. Meim Jr., Ismael Mendoza, Cesar A. Morales, Rulon D. Munns, Ramon C. Nobleza, S. Mark Palmer, Fouchard Pierre-nau, Gary B. Porter, José L. Reina, Esteban G. Resek, George F. Rhodes Jr., Gary B. Sabin, Evan A. Schmutz, D. Zackary Smith, Lynn L. Summerhays, Wenceslao H. Svec, Craig B. Terry, Ernesto R. Toris, Fabian I. Vallejo, Emer Villalobos, J. Romeo Villarreal, and Terry L. Wade.

Ko kinautolu 'oku fie kau fakataha mai 'i hono fakahaa'i ha hounga'ia he'enua ngāue fisifisimu'á, kātaki 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuange 'i he loto hounga'ia mo'oni 'a Sisters Rosemary M. Wixom, Cheryl A. Esplin, pea mo Mary R. Durham mei he'enua hoko ko e kau palesitenisi lahi 'o e Palaimelí. 'Oku tau tukuange foki ai mo e kau mēmipa 'o e poate lahi 'a e Palaimelí.

Ko kimoutolu 'oku fie kau mai 'i hono fakahaa'i ha hounga'ia ki he kau fafiné ni 'i he ngāue mateaki kuo nau fai, kātaki 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupu'i e ni'ihi ko 'eni ke hoko ko ha kau Fitungofulu Taki Mā'olunga fo'ou, W. Mark Bassett, Mark A. Bragg, Weatherford T. Clayton, Valeri V. Córdón, Joaquin E. Costa, Massimo De Feo, Peter F. Meurs, K. Brett Nattress, S. Mark Palmer, Gary B. Sabin, mo Evan A. Schmutz.

Ko ia 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, kātaki 'o fakahā mai 'i he founga tatau pē.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupu'i e ni'ihi ko 'eni ko ha Kau Fitungofulu Faka'elia fo'ou: P. David Agazzani, Quilmer A. Agüero, René R. Alba, Victorino A. Babida, Steven R. Bangerter, Richard Baquiran, Dong Chol Beh, Michael V. Beheshti, Matthieu Bennasar, Hubermann Bien-Aimé, Kevin E. Calderwood, Luis J. Camey, Matthew L. Carpenter, Douglas B. Carter, Aroldo B. Cavalcante, Luis Claudio Chaverri, Ulises Chávez, Brent J. Christensen,

Douglas L. Dance, Marc C. Davis, Alessandro Dini Ciacci, J. Scott Dorius, M. Dirk Driscoll, Antonio F. Faundez, Jose A. Fernandez, Matias D. Fernandez, Candido Fortuna, Bruce E. Ghent, Michael A. Gillenwater, Daniel G. Hamilton, Mathias Held, Tom-Atle Herland, Raymond S. Heyman, B. Christophe Kawaya, Todd S. Larkin, Pedro X. Larreal, Juan J. Levrino, Felix A. Martinez, Kevin K. Miskin, Mark L. Pace, Ryan V. Pagaduan, A. Moroni Perez, Carlos E. Perrotti, Mark P. Peteru, Alan T. Phillips, Thomas T. Priday, Brian L. Rawson, Rene Romay, Blake M. Roney, Luis G. Ruiz, Maximo Saavedra, Pedro A. Sanhueza, Eric J. Schmutz, Min Tze (Benjamin) Tai, Heber D. Texeira, Maxsimo C. Torres, Jesús Velez, Carlos Villarreal, Paul H. Watkins, C. Dale Willis Jr., William B. Woahn, mo Luis G. Zapata

Ko ia 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupu'i 'a Joy D. Jones ke hoko ko e palesiteni lahi 'o e Palaimelí, pea tokoni 'ululaki 'a Jean B. Bingham kae tokoni ua 'a Bonnie H. Cordon.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupu'i e toenga 'o e Kau Taki Mā'olungá, Kau Fitungofulu Faka'elía mo e kau palesitenisi lahi 'o e ngaahi houalotú, 'o hangē ko 'enua tu'u 'i he taimi ní.

Ko ia 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, fakahā mai.

Palesiteni Monisoni, kuo lau e hiki-nimá. 'Oku mau fakaafe'i atu 'a kinautolu kuo nau ta'eloto ki ha fa'ahinga fokotu'u, ke nau fetu'utaki ki he'enua palesiteni fakasiteikí.

'Oku mau fakamālō atu kiате kimoutolu kotoa 'oku mou poupu'i e kau taki 'o e Siasí 'i honau ngaahi uiui' topupapú pea 'oku mau fakaafe'i atu e kau Taki Mā'olunga fo'ou mo e kau palesitenisi lahi 'o e Palaimelí ke nau me'a mai kimu'á ni ki honau nofo'angá. ■

Lipooti mei he Potungāue 'Aotita 'a e Siasí, 2015

Fai 'e Kevin R. Jergensen

Talékita Pulé, Potungāue 'Aotita 'a e Siasí

Ki he Kau Palesitenisí 'Uluaki 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

Si'i Ngaahi Tokoua: Hangē ko ia 'oku fakamatala'i 'i he fakahā he vahe 120 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'oku fakamafai'i 'e he Fakataha Alēlea ki Hono Faka'aonga'i 'o e Vahehongofulú—'a ia 'oku kau ki ai e Kau Palesitenisí 'Uluakí, Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá mo e Kau Pisopeliki Pulé—'a e fakamole 'oku fai mei he pa'anga 'a e Siasí. 'Oku vahevahe 'e he ngaahi potungāue 'a e Siasí e pa'angá 'o fakatatau mo e ngaahi patiseti, tu'utu'uni mo e ngaahi founa ngāue kuo fakangofuá.

'Oku 'i he Potungāue 'Aotita 'a e Siasí ha kau taukei fakatauhitohi kuo fakamo'oni'i pea tau'atāina mei he ngaahi potungāue kotoa 'a e Siasí, pea ko honau fatongiá ke fai e ngaahi 'aotitá 'o fakataumu'a ke fakapapau'i e ngaahi tokoni 'oku ma'ú, fakamole ne

fakahokó pea mo malu'i e koloa 'a e Siasí.

Fakatatau mo e ngaahi 'aotita kuo fakahokó, 'oku pehē ai 'e he Potungāue 'Aotita 'a e Siasí, ko e ngaahi nāunau kotoa pē, ngaahi tokoni ne ma'ú maí, fakamole kuo fakahokó pea mo e koloa 'a e Siasí ki he ta'u 2015, kuo lekooti pea fakahoko fakatatau mo e patiseti, tu'utu'uni, mo e ngaahi founa fakatauhitohi 'a e Siasí kuo fakangofuá. 'Oku muimui 'a e Siasí 'i he ngaahi founa 'oku ako'i ki hono kau mēmipá ke nofo 'i loto he patiseti, faka'ehi-ehi mei he fakamo'ua, pea fakahū ha pa'anga ki he taimi 'o e faingata'á.

Fakahū atu 'i he loto faka'apa'apa mo'oni,

Potungāue 'Aotita 'a e Siasí
Kevin R. Jergensen
Talékita Pulé ■

Lipooti Fakasitetisi- tiká, 2015

Fai 'e Brook P. Hales

Sékelitali ki he Kau Palesitenisí 'Uluakí

Kuo tuku mai 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí e lipooti fakasitetisitika ko 'ení 'a Siasí he'ene a'u mai ki he 'aho 31 'o Tisema 2015.

Ngaahi 'luniti 'o e Siasí

Ngaahi Siteikí.....	3,174
Misioná.....	418
Vahefonuá.....	558
Uōtí mo e Koló.....	30,016

Kaingalotu 'o e Siasí

Fakakātoa 'o e Mēmipapipí ..	15,634,199
Fānau Fo'ou 'o e Lekōtí.....	114,550
Kau Ului ne Papitaisó	257,402

Kau Faifekau

Kau Faifekau Taimi Kakató.....	74,079
Kau Faifekau Tokoni 'a e Siasí....	31,779

Ngaahi Temipalé

Na'e fakatapui e temipale 'e nima he 2015: 'a ia ko e Temipale Córdoba Argentina, Payson Utah, Trujillo Peru, Indianapolis Indiana, pea mo e Temipale Tijuana Mexico.....	5
Ngaahi Temipale ne Toe Fakatapuí (Mexico City Mexico mo Montreal Quebec).....	2
Ngaahi Temipale ne Ngāue'aki he Fakaosinga 'o e Tá'ú.....	149

Fai 'e 'Eletā Ronald A. Rasband

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Tu'u Fakataha mo e Kau Taki 'o e Siasí

'Okú ke tu'u fakataha nai mo e kau taki 'o e Siasí 'i ha māmani fakapo'uli ke mou lava 'o fakamafola e Maama 'a Kalaisi?

Oku tau talitali loto māfana 'a e Kau Taki Mā'olunga ne uiui'i fo'ou, Kau Fitungofulu Faka'ē-liá, pea mo e kau palesitenisí lahi fo'ou mo faka'ofa'ofa 'o e Palaimelí. Pea 'oku tau fakamālō loto hounga'ia mo'oni kiate kinautolu kuo tukuangé. 'Oku mau 'ofa atu kiate kimoutolu kotoa.

Sí'oku kāinga, kuo tau toki kaú ni ki ha a'usia mohu tāpuekina 'i he'etau hikinima'i ke poupu'i e kau palōfita, kau tangata kikite mo e kau tangata ma'u fakahā pea mo e kau taki kehe mo e kau 'ōfisa lahi kuo uiui'i 'e he 'Otuá he kuongá ni. Kuo te'eki ha taimi te u to'o ma'ama'a pe va'inga 'aki ai e faingamālie ke poupu'i mo takiekina au 'e he kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí. Ne hikinima'i au he ngaahi māhina sí'i kuo 'osí ki hoku uiui'i fo'ou ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, pea 'oku ou ongo'i loto fakatōkilalo 'i ho'omou hikinima 'o poupu'i mo e loto falalá. 'Oku ou mata'ikoloa'aki ho'omou loto fiamālie ke tu'u fakataha mo au pea mo e kau taki ma'ongo'ongá ni.

Hili ho'omou hikinima'i au 'i 'Okatopa kuo 'osí, ne u folau ki Pakisitani 'i ha ngāue ne vahe mai pea ne u

fe'iloaki mo e Kāingalotu lelei mo faive-lenga aí. 'Oku nau tokosí'i ka 'oku nau fu'u fakalaumālie 'aupito. Hili ha taimi sí'i mei he'eku foki maí, ne u ma'u ha kí'i tohi meia Misa Sākili 'Asati ko ha mēmipa ne u fe'iloaki mo ia 'i he'eku

'a'ahí. "E 'Eletā Lasipeeni 'oku ou fakamālō atu ho'o ha'u ki Pakisitani. 'Oku ou fie fakahaa'i atu . . . 'oku poupu'i . . . pea 'ofa'i koe 'e he kāingalotu 'o Pakisitani. ['Oku mau] monū'ia na'á ke 'i heni pea mau fanongo kiate koe. Ko ha 'aho fungani ia 'i he mo'ui hoku fāmilí ke fe'iloaki mo ha 'Aposetolo."¹

Ne u ongo'i lomekina mo loto fakatōkilalo 'i he'eku fe'iloaki mo e Kāingalotu hangē ko Misa 'Asatí pea hangē ko 'ene fakaleá, "ko ha 'aho faka'ofa'ofa" foki ia kiate au.

'I Sānuali, ne kau atu ha kau taki 'o e Siasí ki ha fakamafola Femā-taaki (Face to Face) mo e to'u tupú, honau kau takí mo e mātu'á he funga māmaní. Ne fakahoko hangatonu 'eni he 'Initanetí ki ha ngaahi feitu'u lahi 'i ha ngaahi fonua 'e 146, ne 'i ai ha ngaahi feitu'u ne tokolahi e kau mamatá he falelotú, pea ni'ihí ko ha 'api ne mamata mai ai ha to'u tupu 'e toko taha. Ne kau mai ha laui afe.

'I he'emaui fehokotaki mo e ni'ihí tokolahi ne kau maí, ne u tali mo Sisitā Poni 'Osikasoni, palesiteni lahi 'o e Kau Finemuí; Misa Sitiveni W. 'Oueni, palesiteni lahi 'o e Kau Talavou—ha ngaahi fehu'i mei hotau to'u tupú; pea poupu mai—ha to'u tupu ne nau tataki mo hiva.

Ko 'emaui taumu'á ke fakafe'iloaki e kaveinga 'o e to'u tupú ki he 2016 'a ia ko e, "Vilitaki atu Kimu'a 'i he Tui Mālohi kia Kalaisi," mei he 2 Nifái, 'a ia 'oku pehē: "Ko ia, kuo pau ke mou vivili atu ki mu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisi, pea ma'u 'a e 'amanaki 'oku mālohi haohaoa, mo ha 'ofa ki he 'Otuá mo e kakai fulipē. Ko ia, kapau te mou vilitaki atu, pea keinanga 'i he folofola 'a Kalaisí, pea kātaki ki he ngata'angá, vakai 'oku folofola 'e he Tamaí: Te mou ma'u 'a e mo'ui ta'engatá."²

Ko e hā nai ne mau 'ilo mei he ngaahi fehu'i e laungeau 'a e to'u tupú? Ne mau 'ilo 'oku 'ofa hotau to'u tupú ki he 'Eikí, poupu'i 'enau kau takí, pea nau holi ke tali 'enau ngaahi fehu'i! 'Oku fakahaa'i 'e he ngaahi fehu'i ha holi ke ako, ke tēnaki ki he ngaahi mo'oni kuo fokotu'u 'i he'etau fakamo'oní pea toe mateuteu lelei ange ke "vilitaki atu ki mu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisi."

Ne kamata hono Fakafoki Mai e ongoongolelei 'i hano fai ha fehu'i 'e ha taha 'o e to'u tupú, ko Siosefa Sāmita. Ne lahi e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí 'i He'ene ngāue ne kamata 'aki ha fehu'i. Manatu 'i 'Ene fehu'i kia Pitá: "Ka 'oku mou pehē 'e kimoutolu ko hai au?"³ Pea tali 'e Pita: "Ko koe ko e Kalaisí, ko e 'Alo 'o e 'Otuá mo'uí."⁴ 'Oku fie ma'u ke tau fetokoni'aki ke ma'u e tali 'a e Tamai Hēvaní 'i he tatakí 'a e Laumālié.

Na'á ku talaange ki he to'u tupú 'i he fakamafola ko iá:

"Oku 'ilo 'e he kau taki 'o e Siasí ni ho'omou ngaahi palopalemá, hoha'á mo ho'omou ngaahi faingata'a iá.

"Oku 'i ai 'emau fānau. 'Oku 'i ai homau makapuna. 'Oku mau fa'a fakataha mo e to'u tupu he funga māmaní. 'Oku mau lotua kimoutolu, 'oku mau talanoa 'i kimoutolu 'i he ngaahi feitu'u toputapu tahá, pea 'oku mau 'ofa atu."⁵

'Oku ou fie vahevahe ha taha 'o e ngaahi tali ne mau ma'u he polokalama ko iá.

Ne tohi 'a Lisa mei Kalanite Peleli, 'Alapeta, Kānata: "Ne lelei mo'oni e polokalama Femātaaki ko 'ení. 'Okú ne fakamālohia 'eku fakamo'oni mo e loto fakapapau ki he ongoongolelei. 'Oku tau monū'ia ke ma'u ha kau taki fakalaumālie kuo uiui' ke ngāue 'i ha ngaahi tafa'aki kehekehe."⁶

Ne tohi mai 'a Lisi mei Peleseni Kolove, 'Iutā 'o pehē: "Oku ou hounga'ia 'i he'eku tui fakatāutahá mo e faingamālie ke u poupu'i ha palōfita 'a e 'Otuá pea mo e kau tangata mo e kau fafine 'oku nau ngāue mo iá."⁷

Kuo tau hikinima 'i he 'ahó ni e kau taki kuo uiui' fakalangí, ke ako 'i mo tatakí kitautolu pea fakatokanga mai ke tau tokanga telia 'a e ngaahi fakatu'utāmaki 'oku tau fehangahangai mo ia he 'aho takitaha—'a e ta'e tokanga ki hono tauhi e Sāpaté ke mā'oni- 'oní, fakamanamana 'i e fāmilí, 'ohofi e tau'atāina 'o e tui fakalotú, pea a'u ki hono fakakikihi' 'o e fakahā 'i he kuonga ní. Kāinga, 'oku tau fakafanongo nai ki he'enua falé'í?

Kuo tau hiva 'i tātu'olahi 'i he ngaahi konifelenisí, houalotu sākalamēnití mo e Palaimelí 'a e ngaahi lea ongo'ingofua ko ia ko e, "Taki au, 'eva mo au."⁸ Ko e hā 'ene 'uhinga kiate koe 'a e fakalea ko iá? Ko hai 'okú ke fakakaukau ki ai 'i he ngaahi lea ko iá? Kuó ke ongo'í nai e ivi tākiekina 'o e kau taki angatonú, 'a e kau ākongá 'a Sīsū Kalaisi kuo nau takiekina ho'o mo'uí he kuohilí mo e 'aho ní, pea 'a'eva mo koe he hala 'o e 'Eikí? Mahalo 'oku nau ofi ki 'api. Mahalo 'oku nau 'i homou ha'ofanga lotú pe lea mei he tu'unga malangá 'i he

konifelenisi lahí. 'Oku vahevahe 'e he kau ākongá ni 'a e tāpuaki 'o e ma'u ha fakamo'oni ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisi, 'a e taki 'o e Siasí ni, 'a e taki hotau laumālié, 'a ia kuó Ne tala'ofa mai, "Ke mou fiefia, pea 'oua 'e manavahē, he ko au ko e 'Eikí 'oku ou 'iate kimoutolu, pea te u tu'u 'i homou tafa'aki."⁹

'Oku ou manatu ki he talanoa 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ki hono fakaafe'i ia ki he 'api 'o 'ene palesiteni fakasiteiki ko Paula C. Sailá, ke teuteu ke hiki ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. Ko ha tāpuaki makehe ia kia Palesiteni Saila, he na'e 'ikai ke ne 'ilo he taimi ko iá na'á ne ako 'i ha talavou ma'u Lakanga Taula'eiki faka-'Ēlone 'e hoko ha 'aho ko e palōfita 'a e 'Otuá.¹⁰

Ne u ma'u ha taimi ako pehē mei hotau palōfita 'ofeiná, Palesiteni Monisoni. 'Oku 'ikai ke u fehu'ia pe ko e palōfita ia 'a e 'Eikí he māmaní; kuó u 'i ai 'i he'ene ma'u fakahaá pea fakahoko ia 'o u tali ia 'i he loto fakatōkilalo. Kuó ne ako 'i kitautolu ke tau tokoni, ke femalu'í'aki mo fefakahaofi'aki. Hangē ko ia ne ako 'i he Vai 'o Molomoná. Ne loto fiamālie 'a kinautolu ne "loto . . . ke ui ko hono kakaí" ke "fefua'aki 'enua kavengá," "ke tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangí," pea "tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá."¹¹

‘Oku ou tu’u ko ha fakamo’oni ‘o e ‘Otua ko e Tamai Ta’engatá pea mo Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisí. ‘Oku ou ‘ilo ‘oku mo’ui hotau Fakamo’uí, ‘okú Ne ‘ofa ‘iate kitautolu mo tatakí ‘Ene kau tamaio’eikí, ‘a koe mo au ke fakahoko ‘Ene ngaahi taumu’á he māmaní.¹²

‘I he ‘etau vilitaki atu ki mu’á, ‘o fili ke muimui ki he fakahinohino mo e fakatokanga hotau kau takí, ‘oku tau fili ai ke muimui ki he ‘Eikí kae fou ‘a e māmaní ‘i ha hala kehe. ‘Oku tau fili ke pikitai ki he va’a ukameá, ke hoko ko e Kāingalotu, ke fai e ngāue ‘a e ‘Eikí, pea fakafonu “‘aki ha fu’u fiefia lahi.”¹³

‘Oku mahino e fehu’i mahu’inga ‘o e ‘aho ní: ‘okú ke tu’u fakataha nai mo e kau taki ‘o e Siasí ‘i ha māmani fakapo’uli ke mou lava ‘o fakamafola e Maama ‘o Kalaisí?

‘Oku mahu’inga ‘aupito hotau vā mo e kau takí. Neongo pe ko e hā ‘a e ta’u motu’a e kau takí, ‘a ‘enau nofo vā ofi mai pe mama’ó, pe taimi ‘oku nau liliu ai ‘etau mo’uí, ka ‘oku hanga ‘e he ‘enau

ivi tākiekiná ‘o ‘omai ha ngaahi fakakaukau ki he lea ‘a ‘Etuini Maakihami ko ha tangata fa’u maaui mei ‘Amelika, na’á ne pehē:

‘Oku ‘i ai ha iku’anga te tau ongo’i ai e ‘ofa fakatokouá:

‘Oku ‘ikai fononga [toko taha] ha taha: Ko ia kotoa pē ‘oku tau ‘oatu ki he mo’ui e ni’ihi kehē

‘E toe foki mai ia ki ha’atautolú pē.¹⁴

Ne poupu’i au ‘e Sākili ‘Asati mei Pakisitani, ko hoku tokoua mo e kungāme’a. Kuo pehē mo ha tokolahi ‘o kimoutolu. ‘I he ‘etau fetokoni’akí, ‘oku tau fakamo’oni’i ai e ngaahi lea ongo mālohi ko ía: ‘Oku ‘ikai fononga [toko taha] ha taha:

Kae me’atēpuú, ‘oku tau fie ma’u hotau Fakamo’ui, ko e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí. Ko e taha e ngaahi fakamatala mei he folofolá ‘okú ne ue’i fakalamālie ma’u pē aú ko e taimi ko ia ne hā’ele ai ‘a Sisū Kalaisí ‘i he fukahi vaí

ke fe’iloaki mo ‘Ene kau ākongá ‘i he ‘enau tukufolau he Tahī Kālelí. Ko e kau taki ‘eni ne toki uiui’i fo’ou ‘o hangē ko homau tokolahi ‘i mu’á ni he ‘ahó ni.

‘Oku hiki e fakamatalá ‘i he tohi Mātiú:

“Ka kuo ‘i he vahá ‘a e vaká, ‘o tō-mo-hopo ‘i he peau: he na’e tokai ‘a e matangí.

“Pea ‘i hono fā ‘o e le’o ‘i he poó, na’e ‘alu atu ‘a Sisū kiate kinautolu, ‘o hā’ele ‘i he fukahi tahí.

“Pea ‘i he mamata ‘a e kau ākongá ki he’ene hā’ele ‘i he fukahi tahí, na’a nau manavahē, . . . pea nau tangi kalanga ‘i he manavahē.

“Ka na’e lea leva ‘a Sisū kiate kinautolu, ‘o pehē, Fiemālie pē; he ko au pē; ‘oua te mou manavahē.”¹⁵

Na’e fanongo ‘a Pita ki he ui fakalotolahi mei he ‘Eikí.

“Pea lea ‘a Pita, ‘o pehē ange kiate ia, ‘Eiki, kapau ko koe, fekau mai ke u ‘alu atu kiate koe ‘i he vaí.

“Pea pehē ‘e [Sisū], Ha’u.”¹⁶

To’a mo’oni ē. Ko ha tangata toutai ‘a Pita, pea na’á ne ‘ilo ki he ha’aha’a ‘o e tahí. Ka na’á ne tukupā ke muimui kia Sisū—‘aho mo e pō ‘i ha vaka, ‘i he fonuá, pe fonua mōmoa.

‘Oku ou fakakaukauloto atu ki he puna ‘a Pita he kaokao ‘o e vaká, ‘o ‘ikai toe tatali ke tu’o ua e fakaafé, ka ne kamata lue he fukahi vaí. Ka ‘oku pehē ‘e he folofolá, “na’e ‘eve’eva ia ‘i he tahí, ke ‘alu atu kia Sisū.”¹⁷ ‘I he kamata ke mālohi mai ‘a e matangí, mo ngaungaue ‘a e peau hono va’é, ne “manavahē [a Pita]; pea kamata ngalo hifo, pea tangi ia, ‘o pehē, ‘Eiki, fakamo’ui au.

“Pea mafao leva ‘a e nima ‘o Sisūú ‘o ne puke [ia].”¹⁸

Ko ha lēsoni mahu’inga mo’oni ia. Ne faingamālie ‘a e ‘Eikí ke tokoni, ‘o hangē pē ko ‘Ene ‘i ai ma’atauá. Na’e mafao atu Hono to’ukupú ‘o puke mai ‘a Pita ke ne hao kiate Ia.

Kuo tu’o lahi ‘eku fie ma’u ‘a e Fakamo’ui mo Hono to’ukupu fakahaofi. ‘Oku ou fie ma’u Ia ‘o lahi ange ‘i ha toe taimi, ‘o hangē pē ko kimoutolú. Kuó u ongo’i loto falala he taimi lahi ke puna he kaokaó ki ha feitu’u fo’ou peá u toki ‘ilo’i hake ta he ‘ikai ke u lava ‘o fai toko taha ia.

Hangē ko ia ne mau alea'i i he Femātākí, 'oku fa'a tokoni i kitautolu 'e he 'Eikí 'o fou mai i hotau fāmilí mo e kau takí, 'o fakaafe i kitautolu ke ha'u kiate Ia—'o hangē ko 'Ene fakahaofi 'a Pitá.

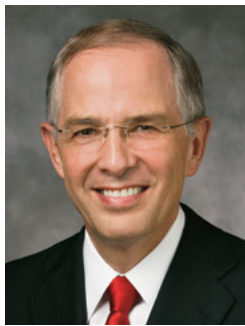
Te mou ma'u foki ha ngaahi faingamālie ke tali ki he ngaahi fakaafe ke "ha'u kia Kalaisi."¹⁹ 'Ikai ko e 'uhinga ia 'o e mo'ui fakamate-lié? Mahalo ko e uí ke fakahaofi ha mēmipa 'o e fāmilí; ke ngāue fakafai-fekau; foki mai ki he lotú; ke hū 'i he tempale mā'oni'oni; pea hangē ko ia ne tau toki fanongoa mei hotau to'u tupú 'i he Femātākí, ha'u 'o tokoni ke tali 'eku fehu'í. 'E 'i ai e taimi 'e hoko mai ai 'a e ui ke tau "Foki ki 'api."

'Oku ou lotua te tau tokoni 'o puke e to'ukupu 'o e 'Eikí 'okú Ne fakamafao mai kiate kitautolú, 'o fa'a fakafou mai 'i He'ene kau taki kuo uiui i fakalangí mo hotau fāmilí, pea fakafanongo ki He'ene ui ke ha'ú.

'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a Sīsū Kalaisi; 'oku ou 'ofa 'iate Ia pea 'oku ou 'ilo 'aki hoku lotó kotoa 'okú Ne 'ofeina kitautolu takitaha. Ko Ia hotau Fa'ifa'itaki'anga ma'ongo'ongá pea mo e taki 'o e fānau kotoa 'a e Tamai Hēvaní. Ko 'eku fakamo'oni molu-malú ia, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Facebook comment from Shakeel Arshad to Ronald A. Rasband, Dec. 2, 2015.
2. 2 Nifai 31:20.
3. Mātiu 16:15.
4. Mātiu 16:16.
5. Ronald A. Rasband, in Face to Face, Jan. 20, 2016, lds.org/media-library.
6. Tali he Face to Face meia Lisa Jarvis, mei Grande Prairie, Alberta, Canada.
7. Tweet from Liz Darger, Pleasant Grove, Utah, Apr. 4, 2015.
8. "Fānau Au 'a e 'Otuá," *Ngaahi Himi*, no. 193.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:6.
10. Vakai, Thomas S. Monson, "Our Sacred Priesthood Trust," *Liahona*, May 2006, 55–56.
11. Mōsaia 18:8–9.
12. Vakai, Mosiah 18:8–9.
13. 1 Nifai 8:12.
14. Edwin Markham, "A Creed," *Lincoln and Other Poems* (1901), 25.
15. Mātiu 14:24–27.
16. Mātiu 14:28–29.
17. Mātiu 14:29.
18. Mātiu 14:30–31.
19. Molonai 10:32.

Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

“Ko ia la ‘Okú Ne Ma’u ‘a Kinautolú, ‘Okú Ne Ma’u Au”

‘Oku nofo e fānau ‘o e ‘ahó ní ‘i ha ngaahi tūkunga fakafāmilí kehekehe mo faingata’a. ‘Oku fie ma’u ke tau kakapa atu kiate kinautolu ‘oku ongo’i tuenoa, li’ekina pe ‘i tú’a ‘i he ‘aá.

‘Oku ‘ofa e ‘Otuá he fānau. ‘Okú Ne ‘ofa he fānau kotoa pē. Na’e folofola ‘a e Fakamo’uí, “Tuku ke ha’u kiate au [‘a e] tamaiki ikí: he ‘oku ‘o e kakai peheé ‘a e pule’anga ‘o e langí.”¹

‘Oku nofo e fānau ‘o e ‘aho ní ‘i ha ngaahi tūkunga fakafāmilí kehekehe lahi.

Hangē ko ‘ení, ‘i he ‘ahó ní, ‘oku ‘oku laka hake he vaeuá e fānau ‘i he ‘Tunaiteti Siteití ‘oku nau nofo mo ha taha pē ‘enau mātu’á, ‘o laka ange ia he ta’u ‘e 50 kuohilí.² Pea ‘oku ‘i ai ha ngaahi fāmilí tokolahi ‘oku ‘ikai ke nau faaitaha ‘i he ‘ofa ki he ‘Otuá mo e loto fiemālie ke tauhi ‘Ene ngaahi fekaú.

‘I he fakautuutu e puputu’u fakalaumālie ko ‘ení, ‘e kei hoko atu pē ongoongolelei kuo fakafoki maí ‘i hono fataki e fuká, founga totonú, pea mo e sīpinga ‘a e ‘Eikí.

“Oku ma’u ‘e he fānau ha totonu ke fanau i kinautolu ‘i he ngaahi ha’i ‘o e nofo malí, pea ke ohi hake kinautolu ‘e ha tamai mo ha fa’ē ‘okú na tauhi

e ngaahi fuakava ‘o e nofo malí ‘i he faitōnunga kakato. . . .

“Oku ‘i ai ha fatongia toputapu ‘o e husepānití mo e uaiifí ke na fe’ofa’aki mo fetauhi’aki pea ki he’ena fānau foki. . . . ‘Oku ma’u ‘e he mātu’á ha fatongia toputapu ke ohi hake ‘a ‘enau fānau ‘i he ‘ofa mo e mā’oni’oni, mo tokonaki ma’a ‘enau ngaahi fiema’u fakatu’asinó mo fakalaumālie, pea hīnoi’i kinautolu ke nau fe’ofa’ofá ni mo fetauhi’aki mo tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá.”³

‘Oku tokolahi ha mātu’a lelei he māmaní, ‘i he ngaahi tui fakalotú kotoa, ‘oku nau tokanga’i ‘i he loto ‘ofa ‘enau fānau. Pea ‘oku tau fakaha’i loto hounga’ia foki e ngaahi fāmilí ‘i he Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘oku tokanga’i kinautolu ‘e ha tamai mo ha fa’ē kuo ului ki he Fakamo’uí, pea sila’i ‘e he mafai ‘o e lakanga fakataula’eikí, pea ‘oku nau ako ‘i honau fāmilí ke ‘ofa mo falala ki He’enu Tamai Hēvaní mo Hono ‘Alo ko Sīsū Kalaisí.

Tautapa ki he To'u Tupu

Ka ko 'eku tautapa he 'aho ní, 'oku fai ia ma'á e fānau, to'u tupu mo e kakai lalahi kei talavou 'e lau kilu 'oku 'ikai omi mei ha 'api pehení, mei ha ngaahi fāmilí 'oku ui ko e fāmilí "fōtungā haohaoá." 'Oku 'ikai ngata pē he'eku lea fekau'aki mo e to'u tupu kuo nau a'usia e maté, vete-malí, pe hōloa e tui 'enau mātu'á, ka 'oku kau ai mo e kau talavou mo e kau finemui 'e lau kilu mei he funga 'o e māmaní 'oku nau tali e ongoongoleléi ka 'oku 'ikai ha tamai pe fa'ē ke omi mo kinautolu ki he lotú pe Siasí.⁴

'Oku hū mai 'a e Kāingalotu kei talavou ni ki he Siasí mo ha tui lahi. 'Oku nau 'amanaki ke fa'u ha fāmilí lelei 'i he'enua mo'uí 'i he kaha'ú.⁵ Te nau hoko ko ha kongā mahu'inga 'o 'etau kau ngāue fakafaifekau, kakai lalahi kei talavou angatonú, pea mo kinautolu 'oku tū'ulutui he 'ōlitá ke kamata honau fāmilí.

Ke Ongō'ingofua Ange

Te tau hokohoko atu hono ako 'i e sīpinga 'a e 'Eikí ki he ngaahi fāmilí, ka koe'uhí 'oku laui miliona he taimí ni hotau kāingalotú kae pehē ki he kehekehe 'etau fānau 'i he Siasí, 'e fie ma'u ke tau toe faka'atu 'i mo ongo'ingofua ange. 'Oku 'i ai e ngaahi taimi 'oku fu'u makehe 'aupito ai hotau anga fakafonua mo e lea faka-Siasí. He 'ikai

tuku hono hiva'i 'e he fānau Palaimelí e "Ko e Fāmilí ke Ta'engata,"⁶ ka 'i he'e-nau hiva'i e, "Fiefia he foki 'a Tetí, foki ki 'api"⁷ pe "taki 'e he mātu'á e halá,"⁸ 'oku 'ikai hiva kotoa e fānau 'o kau ki honau fāmilí.

Na'e vahevahe mai 'e homau kaungāme'a ko Petí ha a'usia 'i he lotú he taimi na'e kei a'u 10 aí. Na'á ne pehē: "Na'e fai 'e he'emaui faiakó ha lēsoni fekau'aki mo e mali temipalé. Na'á ne fehu'i fakapatonu mai, "E Peti, na'e 'ikai mali ho'o mātu'á he temipalé, ko ia?" Na'e 'osi 'ilo 'e [he'eku faiakó mo e toenga 'o e kalasí] 'a e talí." Ne hoko atu e lēsoni 'a e faiakó, kae tailiili 'a Peti ki hano toe 'ai mai ha me'a. Na'e pehē 'e Peti, "Ne lahi ha ngaahi pō ne u tangi ai. 'I he taimi na'á ku mahaki mafu ai 'i ha 'osi e ta'u 'e ua mei ai, na'á ku pehē te u mate, 'i he'eku fakakaukau te u toko taha pē 'o ta'engata."

Na'e ma'ulotu tokotaha pē hoku kaungāme'a ko Leifí. Na'e tu'o taha hano kole ange ke ne fai ha ki'i lea nounou he Palaimelí. Na'e 'ikai ha'ane fa'ē pe tamai 'i he lotú ke tu'u 'i hono tafa'akí mo tokoni kiate ia kapau 'e ngalo e me'a ke ne lea 'akí. Na'e ilifia 'aupito 'a Leifi. Na'á ne lí'aki lotu leva 'i ha ngaahi māhina telia na'á ne fai ha me'a ke ne mā ai.

"Pea ui 'e Sisū ha tamasi'i si'i ke 'aluange kiate ia, 'o ne tuku ia ki honau ha'oha'ongá . . .

"Pea [folofola] ko ia te ne ma'u ha tamasi'i si'i pehē 'i hoku hingoá, 'okú ne ma'u au."⁹

Loto Tui mo e Ngaahi Me'afuaki Fakalaumalié

'Oku tāpuaki 'i e fānau mo e to'u tupu ko 'eni 'akí ha lotu tui mo ha ngaahi me'afuaki fakalaumalié. Ne talamai 'e Leifi kiate au, "Na'á ku 'ilo'i lotu 'i he'eku fakakaukau ko e 'Otuá 'a 'eku Tamai pea na'á Ne 'afio'i mo 'ofa'i au."

Na'e pehē 'e homa kaungāme'a ko Veloniká, "I he'eku 'ilo ko ia e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi mo ako e Tohi 'a Molomoná, na'e hangē ia ha'aku manatu'i ha me'a na'á ku 'osi 'ilo ka kuo ngaló.

'Oku ha'u homa kaungāme'a ko Sūliká mei 'Alekiliti, Palāsila. Neongo na'e 'ikai lotu hono fāmilí, ka 'i hono ta'u 12, ne kamata lau 'e Sūlika e Tohi Tapú mo 'alu ki he ngaahi siasi fakalotofonua, 'o feinga ke 'ilo lahi ange ki he 'Otuá. Na'á ne ako mo e ongo faifekau, ma'u ha fakamo'oni, pea papitaiso, ka ne 'ikai fu'u lotu ki ai 'ene ongomātu'á. Na'e talamai 'e Sūlika: "Lolotonga e ngaahi lēsoní, ne faka'ali-'ali mai ha tā 'o e Temipale Sōlekí pea fakamatala mai kau ki he ngaahi ouau silá. Talu mei ai, mo 'eku ma'u e holi ke 'i ai ha 'aho te u hū ai ki he fale 'o e 'Eikí mo 'i ai haku fāmilí ta'engata.

Neongo 'e 'ikai lelei ha tūkunga 'o ha fānau 'i he māmaní, ka 'oku hao-haoa 'a hono DNA fakalaumalié he ko e foha pe 'ofefine mo'oni ia 'o e 'Otuá

Na'e pehē 'e Palesitoni Tōmasi S. Monisoni: "Tokoni ke mahino ki he fānau 'a e 'Otuá 'a e me'a 'oku mo'oni mo mahu'inga 'i he mo'ui ní. Tokoni'i kinautolu ke fakatupulaki e mālohi ke fili e vaa'ihala te ne malu'i ai kinautolu 'i ha hala ki he mo'ui ta'engata."¹⁰ Tau tokoni mo 'ofa lahi ange. 'Oku fie ma'u 'e he to'u tupu ko iá hotau taimí mo 'etau fakamo'oni.

Na'e fakalea mai 'a Pelenitoni, 'a ia na'e kau ki he Siasí 'i Kololato 'i he ako mā'olungá, kau kiate kinautolu na'e tokoni ange kimu'a pea mo e 'osi 'ene papitaisó. Na'á ne pehē: "Na'á ku 'i he 'api 'o ha ngaahi fāmilí na'a nau mo'ui 'aki e ongoongoleléi. Na'á ne faka'ali'ali

mai ha tu'unga na'a ku ongo'i te u lava 'o 'ai 'i hoku famili.

Na'e fa'ele'i 'a Velonika 'i Netaleni, pea ako fakataha mo 'ema ta'ahine ko Kilisiteni 'i he taimi ne mau nofo ai 'i Siamane. Na'e pehe 'e Velonika: "Na'e 'i ai ha maama 'i he fanau ako Siasí. Ne u 'ilo'i ko e maama ko ia ne ma'u ia mei he'enua tui kia Sisū Kalaisi mo mo'ui 'aki 'Ene ngaahi akonaki."

Na'e papitaiso hoku kaungame'a ko Makisi 'i hono ta'u valú. Na'e 'ikai ke kau 'ene tama'i ki ha fa'ahinga siasi, pea ne lava pe 'a Makisi ke 'alu ki he lotu pe li'aki lotu.

'I hono ta'u hongofulu tupu, hili ha ngaahi mahina 'o 'ene li'aki lotu, na'e ongo'i 'e Makisi ne fie ma'u ke foki ki he lotu ko ia na'a ne fakapapau'i ha Sapate 'e taha ke foki. Ka 'i he'ene a'u atu ki he matapa 'o e 'apisiasi; ne ki'i manavasi'i pea toe vaivai 'ene fakakaukau.

Na'e tu'u 'i he matapa'a 'a e pisope fo'ou. Na'e 'ikai ke maheni 'a Makisi mo ia, pea na'a ne fakapapau'i na'e 'ikai 'ilo'i 'e he Pisope 'a Makisi. 'I he ofi atu 'a Makisi, ne malimali e pisope, pea ala mai hono nimá mo pehe ange, "Makisi me'a fakafiefia ke sio kiate koe!"

Na'e pehe 'e Makisi, "I he'ene lea 'aki e ngaahi lea ko ia, ne u ongo'i loto mafana mo 'ilo'i ne u fai e me'a totonu."¹¹

'E lava ke tokoni hono 'ilo'i e hingoa 'o ha taha.

"Pea [na'e fekau] 'e [Sisū] ke 'omi 'enua fanau iki [kiate ia].

"Pea . . . na'a ne fua hake [a kinautolu], takitaha, 'o ne tapuaki'i 'a kinautolu, mo hufaki'i 'a kinautolu ki he Tama'i.

"Pea hili 'ene fai 'eni na'a ne toe tangi."¹²

To'u Tupu 'Oku Te'eki Papitaiso

'Oku tatali ha to'u tupu tokolahi 'oku nau 'ofa 'i he ongoongolei, 'i ha ngaahi ta'u lahi, ke toki papitaiso ka fakangofua 'e he'enua matu'a.

Na'e vete 'a e ongomatu'a 'a 'Emelii 'oku kei si'i, pea na'e 'ikai ke ne ma'u ha ngofua ke papitaiso kae 'oua kuo ta'u 15. 'Oku talanoa fiefia homau kaungame'a ko 'Emelii 'o kau ki ha taki

Ko e talavou ko Siosefa Sengupá ('olungá) mo hono kaungame'a mo e hoa faifekau faiako ko 'Eletá Siosiuá Valusimí ('olunga 'i toomata'u) pea mo 'ene palesiteni fakamisoná ko Leifi 'Élikisoni (toomata'u 'i laló).

'i he Kau Finemu'i "na'a ne tokoni'i mo fakamalohia [ene] fakamo'oni."¹³

Ko Koliteni mo Pelesitoní ko ha ongo to'u tupu ta'u hongofulu tupu 'oku na nofo 'i Iuta. Kuo vete 'ena ongomatu'a, pea 'oku te'eki ai ke na ma'u ha ngofua ke papitaiso. Neongo he 'ikai ke na lava 'o tufa 'a e sakalameniti, ka 'oku na 'omi 'a e ma'a he uike kotoa. Pea neongo he 'ikai ke na lava 'o hu ki he temipale ke papitaiso mo e to'u tupu 'i he 'alu honau uoti ki he temipale, ka 'oku kumi 'e he ongo tau-tehiná ni ha ngaahi hingoa fakafamili 'i he senita hisitolia fakafamili. Ko e ivi takiekina lelei taha 'i hono tokoni'i 'o e to'u tupu ke nau ongo'i 'oku nau kau, ko e to'u tupu angatonu kehe.

'Eletá Siosefa Sengupá

Te u faka'osi 'aki ha sipinga 'o ha'aku kaungame'a fo'ou, ko ha taha na'a mau fetaulaki 'i he ngaahi uike si'i kuo hili, lolotonga 'ema 'a'ahi ki he Misiona Semipia Lusaka.

Ko e ha'u 'a 'Eletá Siosefa Sengupá mei Iukanita. Na'e mate 'ene tama'i 'oku kei ta'u fitu. Na'e si'i mo'ui 'iate ia pe 'i hono ta'u hiva, 'i he 'ikai lava 'ene fine'eiki mo e kainingá 'o tauhi ia. Na'a ne fetaulaki mo e ongo faifekau 'i hono ta'u 12 pea papitaiso.

Ne fakamatala 'a Siosefa ki hono 'aho 'uluaki 'i he lotu: "Hili e houalotu

sakalamenti, ne u fakakaukau kuo taimi ke u foki ki 'api, ka ne fakafe'iloaki au 'e he ongo faifekau kia Siosiuá Valusimí. Ne talamai 'e Siosiuá te ne hoko ko ha'aku kaungame'a, pea ne 'omai ha *Tohi Hiva 'a e Fānau* ke 'oua na'a ku 'alu ta'e to'oto'o ha me'a. Na'e fokotu'u 'e Siosiuá 'i he Palaimeli ha sea 'e taha 'i hono tafa'aki. Na'e fakafe'i au 'e he palesiteni 'o e Palaimeli kimu'a pea ne kole ki he Palaimeli kotoa ke nau hiva ma'aku 'a e 'Fānau Au 'a e 'Otuá.' Na'a ku ongo'i matu'aki mahu'inga."

Na'e 'ave 'e he palesiteni fakakoló 'a Siosefa ki he famili Piea Mungosa, pea hoko ia ko hono 'api 'i he ta'u 'e fa' hono hoko.

Hili ha ta'u 'e valu mei ai, 'i he kamata e ngāue fakafaifekau 'a 'Eletá Siosefa Sengupá, na'a ne 'ohovale ko hono hoa taki ko 'Eletá Siosiuá Valusimí, 'a e tamasi'i na'a ne 'ai ke ne ongo'i lata 'i hono 'uluaki 'aho he Palaimeli. Pea ko 'ene palesiteni fakamisona? Ko Palesiteni Leifi 'Élikisoni, ko e ki'i tamasi'i na'e li'aki Palaimeli koe'uhí ko 'ene ilifia ke fai ha malanga. 'Oku 'ofa e 'Otuá He'ene fanau.

Na'e Lele Mai 'a e Fānau

Ko e taimi na'a ku 'i 'Afilika ai mo Kefi 'i he ngaahi uike si'i kuohili, na'a ma 'a'ahi ki Musi-Mai, 'i he Lepapulika Fakatemokalati 'o Kongokou. Koe'uhí

Lolotonga ha fakataha mo ha Kāingalotu 'e toko 2,000 'i he Lepāpulika Fakatemokalati 'o Kongokou (taupotu ki 'olungá), ne fakataha mai ha fanga ki'i fānau 'i he ve'e 'ā 'o e 'apisiasi ne fai ai e fakatahá ko e fie'ilo ki he me'a ne fai (olunga). Ne nau lele mai ki loto 'i hono fakafe'i atu ke nau hū mai.

na'e 'ikai lahi fe'unga 'a e falelotú ki he kau mēmipa 'e toko 2,000, ne mau fakataha pē 'i tu'a 'i ha fu'u lalo tapoleni ne teketeke 'aki ha 'ū pou kofe. 'I he kamata 'a e fakatahá, na'á ma lava 'o fakatokanga 'i ha fānau tokolahi na'a nau siofi kimaua, mo piki ki he 'akau 'i tu'a he 'ā ukamea na'á ne 'ātakai 'i 'a e 'apí. Ne fanafana le'o si'i mai 'a Kefi, "Nila, 'okú ke pehē te ke fie fakafe'i 'a e fānau ke nau hū mai?" Ne u lue atu kia Palesiteni Kalonisi, ko e Palesiteni Fakavahefonuá 'o kole ki ai ke fakafe'i mai e fānau he tu'a 'o e 'aá ke nau hū mai.

Ne u 'ohovale, 'i he fakafe 'a Palesiteni Kalonisi, ne 'ikai ngata he omi 'a

e fānau ka na'a nau lele mai—ne nau toko 50 nai, pe toko 100 mahalo—ne vala mahaehae e ni'ihī mo hala sū ka na'a nau malimali faka'ofa'ofa mo loto vėvekeke.

Na'e ongo mo'oni kiate au e me'a ni peá u fakataipe ia ki he fie ma'u ke tau ala atu ki he to'u tupu 'oku ongo 'i tuēnoa, li'ekina, pe 'oku hē atu ki he tu'a 'aá. Tau fakakaukau kiate kinautolu, tau talitali lelei kinautolu, puke mai kinautolu, pea tau fai e me'a kotoa 'oku tau lavá ke fakamālohia 'enau 'ofa ki he Fakamo'uí. Na'e folofola 'a Sisū "Ko ia te ne ma'u ha tamasi'i si'i pehē 'i hoku hingoá, 'okú ne ma'u au."¹⁴ 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mātiu 9:14.
2. Vakai, "Family Structure," Child Trends

DataBank (Dec. 2015), appendix 1, page 9, childtrends.org/databank.

3. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo Ki he Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129; palakalafi 7 mo e 6.
4. 'Oku ou fie fakamālohia 'i e ngaahi fa'e angatonu 'e lauifae, ko ha tokolahi ko ha fa'e tāutaha, 'oku nau fakahoko lototo'a honau tefito'i fatongia ke fakamālohia fakalaumālie 'enau fānau. Ne fakamatala homau kaungāme'a ko Seli mei Kānatá 'o kau ki he'ene fa'e'e:

"Na'e tukituki ha kau faifekau he matapā 'eku ongomātu'á 'i ha ta'u 'e nima kimu'a pea toki fanau 'i aú. Na'e fanongo 'eku ongomātu'á ki ha ngaahi lēsoni pea 'ikai toe mahu'inga'ia ai 'eku tamaí 'a'aku. Na'e hoko hoko atu pē fanongo 'eku fa'e'e ki he ngaahi lēsoni peá ne loto leva ke papitaiso. Ne fe'unga mo ha ta'u 'e nima e fononga 'eku fa'e'e ki he lotú ko ha taha ta'esiasi, ka na'á ne papitaiso hili ha māhina 'e tolu mei hono fanau 'i aú.

"Oku 'ikai ko 'eku fa'e'e ko ha fefine na'e 'ilonga pe fua ha ngaahi tu'unga fakataki-mu'a 'iloa. Ko ha fefine anga fakatōkilalo, angalei mo fakamo'oni mālohi, . . . pea na'á ne mo'ū'aki he 'aho kotoa pē 'a e me'a na'e tui ki ai. Kuo hanga ma'u pē 'e he sipinga fakalongolongo mo fakatōkilalo ko iá 'o pukepuke au ke u vāofi mo e 'Eikí pea mo e Siasi."
5. Na'e talamai 'e homa kaungāme'a ko Lanitaló: "Ne akonekina au pea u 'ilo 'i ko ha foha au 'o ha mātu'a fakalangī pea ne u 'ilo hoku tupu'anga mo e natula mo'oní pea ne u 'amanaki lelei ai ke 'oua na'á ku muimui 'i he hala tatau mo 'eku ongomātu'á, neongo 'oku 'ofa 'iate kinauá. Ne u falala ki he me'a ne ako 'i mai 'i he Palaimeli, Lautohi Faka-Sāpaté mo e Kau Talavou' pea mo ha kau faiko kehe. Ne u vakai 'i hoku uōfi mo hoku kāingá, ko ha ngaahi sipinga 'o e faivelengá, mo e fāmilī fiefiá pea ne u falala ki he Tamai Hēvani, peá kapau te u faivelenga ai pē, te Ne tokoni ke ma'u ia."
6. "Families Can Be Together Forever," *Children's Songbook*, 188.
7. "Daddy's Homecoming," *Children's Songbook*, 210.
8. "Love Is Spoken Here," *Children's Songbook*, 190–91.
9. Mātiu 18:2, 5.
10. Thomas S. Monson, "What Have I Done for Someone Today?" *Liahona*, Nov. 2016, 6.
11. Vakai, Max H. Molgard, *Inviting the Spirit into Our Lives* (1993), 99.
12. 3 Nifai 17:11, 21–22.
13. Neongo na'e 'ikai mālohi e mātu'a 'a 'Emelií, ka na'á ne lea 'ofa ki he'ene ngaahi kuí, fa'ētangatá mo e mehikitangá mo ha ni'ihī kehe ne nau "fetongi" 'ene ongomātu'á. 'I ha'ane lea kau ki ha taki 'o e Kau Finemuí 'i Misikeni, na'á ne pehē ai: "Kuo lalahi 'ena fānau pea na'á ne 'ai ke ongo 'i he talavou mo e finemuí kotoa pē 'oku nau hangē hano 'ofefinē. . . . Na'e lava 'e he'ene malimalí 'o fakalelu ho lotó 'i ha ngaahi 'aho faingata'a. . . . Ne u fokotu'u ko ha'aku taumu'a ke muimui ki he'ene takí pea hoko ko ha Sister Molnar ki he fānau 'e ongo 'i 'faikehe; 'tuēnoa; pe 'li'ekina."
14. Mātiu 18:5.

Fai 'e 'Eletā Mervyn B. Arnold
'O e Kau Fitungofulú

Ke Tau Fakahaofi: Te Tau Lava 'o Fai Ia

*Kuo 'omi 'e he 'Eikí e ngaahi me'angāue kotoa 'oku fie mā'u ke tau
ō 'o fakahaofi 'aki hotau kaungāme'a māmālohí mo te'eki siasí.*

Na'e mahino lelei ki he Fakamo'uí Hono misiona ke fakahaofi e fānau 'a 'etau Tamai Hēvaní, he na'á Ne folofola:

"Pea kuo hoko mai 'a e foha 'o e tangatá ke fakamo'ui 'a ia na'e heé. . . .

*"[He] 'oku 'ikai ko e finangalo 'o ho'omou Tamai 'oku 'i he langí, ke mala'ia ha tokotaha 'iate kinautolú ni 'oku síí."*¹

Na'e mahino lelei ki he'eku fa'ē 'ofa ko Sesimani Penioni 'Ānoló hono fatongia ke tokoni 'i hono fakahaofi e fanga sipi kafo pe hē 'a 'etau Tamai Hēvaní, kau ai 'ene fānau mo e makapuná. Ko ha fatongia faka'ofa'ofa 'e lava ke fakahoko 'e he ngaahi kuí 'i he mo'ui 'enau makapuná.

Na'e fa'a vahe ki he fine'eikí ke faiako 'a'ahi kiate kinautolu 'oku fefa'uhi mo 'enau tuí, māmālohi mo mēmipa pē ha konga e fāmilí; ka ne kau 'i he'ene tākangá ha ní'ihí kehe na'e 'ikai vahe ange 'e ha taha ke faiako 'a'ahi ki ai. Ko e angamahení, na'e 'ikai ke tu'ō taha pē he māhina 'ene 'a'ahí, ka na'á ne fakafanongo, tokoni fakalongo-longo ki he puké mo fai ha fakalotolahi anga'ofa. 'I he ngaahi māhina síi 'o e fakaiku e mo'ui 'eku Fine'eikí,

na'e 'ikai toe síi lava ai 'o fononga holo, ko ia na'á ne fakamoleki ai ha ngaahi houa lahi he faitohi kiate kinautolú, 'o fakahaa'i 'ene 'ofá, fai 'ene fakamo'oní, mo langaki hake 'a kinautolu ne 'a'ahi maí.

'I he'etau laka atu ke fakahaofi, 'oku foaki mai 'e he 'Otuá e mālohi, fakalotolahi, mo ha ngaahi tāpuaki. 'I He'ene fekau 'a Mōse e ke fakahaofi e fānau 'a 'Isilelí, na'e manavasi'i 'a Mōse, 'o tatau pē mo e manavasi'i 'a hatau tokolahi. Na'e kumi 'uhinga 'a Mōse, 'o ne pehē, "Oku 'ikai ko e

le'ō afea au, . . . ka ko e le'ō tō'ohi au, mo e 'elelo tō'ohi."²

Na'e toe fakapapau'i ange 'e he 'Eikí kia Mōse:

"Ko hai na'e ngaohi 'a e ngutu 'o e tangatá? . . . 'ikai ko au [ko e 'Eikí]?"

"Pea ko 'eni ke ke 'alu, pea ko au te u 'i ho ngutú, ke ako kiate koe 'a ia te ke lea 'akí."³

Ko hono mo'oní, ne folofola 'e he 'Eikí kia Mōse, "Te ke lava 'o fai ia!"
Pea te tau lava foki 'o fai ia!

Tuku ke u vahevahe atu ha tefito'i mo'oni 'e fā 'e tokoni ki he'etau ngāue fakahaofi.

Tefito'i mo'oni 1: Kuo Pau ke 'Oua 'e Tolo'i 'Etau Ō ke Fakahaofi

Ne fakamatala 'e 'Eletā 'Alehanitulō Patania, ko ha Fitungofulu Faka'ēlia kimu'a, 'a e talanoa ki hono tehina ko Tanielá, na'e tukufolau 'o toutai mo ha'ane kau toutai. Hili ha taimi síi, ne mā'u 'e Taniela ha fakatokanga fakavavevave ne 'amanaki tō mai ha afā lahi. Na'e kamata foki leva 'a Taniela mo 'ene kau toutai ki taulanga.

'I he tātā mālohi ange e matangí, ne mate e mīsini 'o ha vaka toutai ne ofi maí. Na'e no'ō leva 'e he kau toutai 'a Tanielá ha lopa ki he vaka ne faingata'a-ia pea kamata ke nau taulani'i ki 'uta. Na'a nau kole tokoni 'i he telelētioó, 'i he'enua 'ilo'i, te nau fie mā'u ha tokoni fakavavevave 'i he fakalalahi e matangí.

Lolotonga síi tatali loto hoha'a 'a e ngaahi 'ofa'angá, ne fakataha e kau fakafofonga 'o e kau le'ō 'o e matā-fangá (coast guard), kautaha 'a e kau toutai, pea mo e tautahí ke fakakaukau 'i e founa lelei taha ki he fakahaofi. Ne loto ha ní'ihí ke fai mo nau ō atu leva, ka na'e talaange ke nau tatali ki ha palani. Lolotonga e hokohoko e kole tokoni mai síi ní'ihí ne afāngiá, ne kei hoko atu pē fakataha ia e kau fakafofongá, ko e feinga ke nau lototaha ki ha founa lelei pea mo ha palani.

Faifai pea fokotu'utu'u ha kulupu fakahaofi, fe'unga mo e hū mai e ui tokoni faka'osí. Ne motuhi 'e he ha'aha'a 'o e matangí e lopa he vaha'a 'o e ongo vaká, pea ne toe foki 'a Taniela mo 'ene kau toutai ke vakai pe te nau síi lava 'o fakahaofi honau kaungā

'I he tatali loto hoha'a e ngaahi 'ofa'angá, ne fakatoloi 'e he kau faifakahaofi 'enau ngāue pea a'u pē 'o tōmui.

toutaí. Ko hono iku'angá, ne fakatou ngoto 'a e ongo vaká pea mole kotoa e kau toutaí, kau ai e tokoua 'o 'Eletā Patānia ko Tanielá.

Na'e fakafehoanaki 'e 'Eletā Patānia e me'a fakamamahí ni ki he na'ina'í 'a e 'Eikí 'i He'ene folofola, "[Kuo] 'ikai te mou [fakamālohia], . . . [pe] toe kumi mai 'a ia na'e fakahē'í, . . . [pe] kumi 'a ia na'e molé; . . . pea te u 'eke 'a 'eku fanga sipí mei [homou] nimá."⁴

Na'e fakamatala 'a 'Eletā Patānia, neongo kuo pau ke maau 'etau fokotu'utu'u 'i he'etau ngaahi fakataha alēleá, kōlomú, houalotú, pea mo e fakafō'ituituí, ka kuo pau ke 'oua na'a tau fakatoloi 'etau ala atu 'o fakahaofi. Taimi 'e ní'ihí, 'oku laulau uike 'etau talanoa'i e founga ke tokoní'i ai e

ngaahi fāmilí mo e fakafō'ituituí 'oku 'i ai si'anau fie ma'u makehé. 'Oku tau tālanga'i pe ko hai 'e 'alu 'o 'a'ahi kiate kinautolú mo e founga ke fakahoko 'akí. Lolotonga iá, 'oku kei hokohoko atu pē e fie ma'u tokoni hotau kāingá, pea 'i he taimi 'e ní'ihí 'oku nau si'i kole mo to'e mai ki ha tokoni. Kuo pau ke 'oua na'a tau fakatoloi.

Tefito'i mo'oni 2: Kuo Pau ke 'Oua Na'a Tau Teitei Fo'i

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, 'a ia na'a ne tuku mai ha ui mahino ke tau ō 'o fakahaofi, "'Oku fie ma'u ke fakamanatu ki hotau kāingalotú 'oku 'ikai teitei fu'u tōmui ke tokoní'i hotau . . . kāingalotu māmālohi . . . 'a ia ne ala pehē ko ha ngāue molenoá."⁵

Hangē ko e tokolahi 'o kimoutolú, kuó u vahevahe e ongoongoleléi mo ha ní'ihí 'oku vave pē ke nau papitaiso pe fakamālohia mai, kae 'i ai ha ní'ihí ia—hangē ko hoku kaungāme'a te'eki siasi ko Timí mo hono uafi māmālohi ko Sāliní—'e fie ma'u ha taimi lahi ange ki ai.

Na'e fe'unga mo ha ta'u 'e 25 'eku talanoa mo Timi kau ki he ongoongoleléi, peá u 'ave 'a Timi mo Sālini ki ha ngaahi 'oupeni hausi 'a e tempalé. Ne

kau mai mo ha ní'ihí ki he fakahaofi ka na'e fakafisinga'i 'e Timi e fakaafe kotoa ke talanoa mo e kau faifekau.

Na'e vahe mai 'i ha fakafō'isinga 'o ha uike 'e taha ke u tokanga'i ha konifele-nisi fakasiteiki. Na'a ku 'osi kole ki he palesiteni fakasiteikí ke ne 'aukai mo lotua pe ko hai 'oku totonu ke ma 'a'ahi ki ai. Na'a ku 'ohovale 'i he'ene mono mai 'a e hingoa 'o hoku kaungāme'a ko Timí. 'I he taimi na'a ku tukituki atu ai he matapaá mo e písope 'a Timí, mo 'ene palesiteni fakasiteikí, na'e fakaava mai ia 'e Timi, sio mai kiate au, sio ki he písopé, pea pehē mai, "Písope, pehē 'e au na'a ke talamai te ke ha'u mo ha taha makehe!"

Ne kata leva 'a Timi mo ne pehē mai, "Hū mai Mevi." Na'e hoko ha mana he 'aho ko iá. Kuo 'osi papitaiso 'a Timi, pea kuó ne 'osi sila mo Sālini 'i he tempalé. Kuo pau ke 'oua na'a tau fo'i.

Tefito'i Mo'oni 3: Hono 'Ikai Lahi Ho'o Fiefiá Kapau Te Ke 'Omi ha Laumālie 'e Toko taha kia Kalaisi

Na'a ku lea 'i he ngaahi ta'u lahi kuohilí 'i ha konifelenisi lahi ki he founga ne mahino ai kia Hosea ti Sousa Mākisi e folofola 'a e Fakamo'uí "kapau 'oku 'i ai ha taha 'iate kimoutolu 'oku mālohi 'i he Laumālie, tuku ke ne 'ave mo ia 'a e tokotaha 'oku vaivaí, koe'uhí . . . ke ne hoko 'o mālohi foki."⁶

Na'e 'ilo'í 'e Misa Mākisi 'a e hingoa 'o e sipi kotoa pē 'i he'ene kōlomu 'o e kau taula'eikí peá ne fakatokanga'i 'oku pulia 'a Fenanitō. Na'a ne kumi'i 'a Fenanitō ki honau 'apí, mo e 'api hono kaungāme'á, pea a'u ai ki he matātāhi.

Faifai peá ne ma'u 'a Fenanitō 'oku lolotonga fānifo. Na'e 'ikai ke ne fakatoloi kae 'oua kuo ngoto e vaká, 'o hangē ko e talanoa 'o Tanielá. Na'a ne hopo leva ki tahi ke fakahaofi 'ene sipi heé, pea fakafoki fiefia mai ia ki 'api.⁷

Na'a ne toki fakapapau'i leva 'i he hokohoko atu hono tokoní'i, he 'ikai 'aupito toe mavahe 'a Fenanitō mei he tākangá.⁸

Tuku mu'a ke u 'oatu e tu'unga fakamuimuitaha 'o e me'a ne hoko talu mei hono fakahaofi 'o Fenanitō pea mo vahevahe atu e fiefia ne ma'u 'i hono

fakahaofi 'o e sipi 'e taha ne molé. Na'e mali 'a Fenanitō mo hono 'ofa'anga ko Maliá 'i he temipalé. 'Okú na ma'u he taimí ni ha fānau 'e toko 5 mo e makapuna 'e toko 13, 'oku nau mālohi kotoa 'i he Siasí. Kuo toe kau mai foki mo ha kāinga tokolahi mo honau ngaahi fāmílí ki he Siasí. Kuo nau 'osi fakahū fakataha mai ha ngaahi hingoa 'e lauiafe 'o 'enau ngaahi kuí ke fai ki ai e ngaahi ouau fakatemipalé, pea 'oku kei tafe mai pē e ngaahi tāpuakí.

'Oku hoko 'a Fenanitō he taimí ni ko ha pīsope, ko e tu'o tolú 'aki ia, pea 'oku kei hoko atu pē 'ene fai e fakahaofi, 'o hangē ko e fakahaofi ne fai kiate iá. Na'á ne fakamatala ki muí ni, "Oku 'i homau uotí ha kau talavou mālohi 'e toko 32 'o e Lakanga Taula-'eiki Faka-'Ēloné, ko e toko 21 ai na'e fakahaofi mai 'i he māhina 'e 18 ne toki 'osí." I he'etau hoko ko e fakafo'ituituí, fāmílí, kōlomú, houalotú, kalasí, mo e kau faiako faka'apí mo e faiako 'a'ahí, *te tau lava 'o fakahoko ia!*

Tefito'i Mo'oni 4: Neongo pe Ko e Hā Hotau Ta'u Motu'á, 'Oku Ui Kotoa Kitautolu ki he Fakahaofi

Na'e pehē 'e Palesiteni Henelī B. 'Aealingi: "Oku tatau ai pē pe ko e hā hotau ta'u motu'á, fatongia he Siasí, pe feitu'u 'oku tau 'i aí, ka 'oku tau taha

pē pea kuo ui kitautolu ke tau ngāue 'o tokoni [ki he Fakamo'uí] 'i He'ene ututa'u 'o e ngaahi laumālié [kae 'oua ke Ne toe hā'ele mai]."

'Oku fakautuutu he 'aho kotoa pē, 'a e tokolahi ange 'etau fānau, to'u tupu mo 'etau kau tāutaha kei talavou 'i he to'u kotoa pē, 'oku nau talangofua ki he ui e Fakamo'uí ke o atu 'o fai e fakahaofi. Mālō e ngāue! Tuku mu'a ke u vahevahe atu ha ngaahi sīpinga:

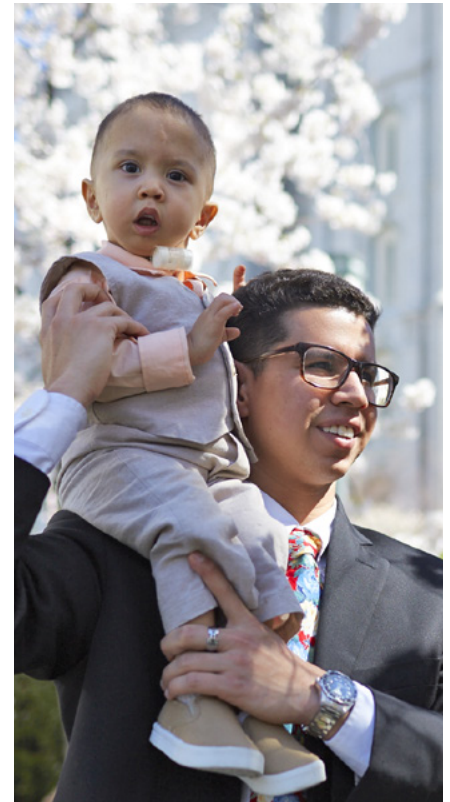
Na'e fakaafe'i 'e he ki'i ta'ahine ta'u 7 ko 'Eimí hono kaungāme'a ko 'Alianá mo hono fāmílí ki he polokalama sākalamēniti fakata'u 'enau Palaimelí. Hili ha ngaahi māhina si'i mei ai, ne papitaiso 'a 'Aliana mo hono fāmílí.

Na'e ongo'i 'e he talavou tāutaha ko 'Ālaní, ne ue'i ia ke ne vahevahe 'a e ngaahi vitiō 'o e Siasí, *Pōpoaki Faka-Māmongá*, mo ha ngaahi potufolofola ki hono kaungāme'a kotoa 'i he mitia fakasōsialé.

Na'e kamata vahevahe 'e Sisitā Līvai e ongoongolelé ki he tokotaha tu'uaki kotoa na'e tā ange ki aí.

Na'e fakaafe'i 'e Sēmisi hono kaungāme'a te'eki Siasi ko Sení ki he papi hono 'ofefiné.

Na'e 'ave 'e Sipenisā ki hono tuofine māmālohí ha fehokotaki'anga faka'initaneti ki he malanga konifelenisi 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní peá ne

lipooti mai, "Na'á ne lau e malangá pea 'oku 'i ai e faingamālie."

Kuo 'omi 'e he 'Eikí e ngaahi me'angāue kotoa 'oku fie ma'u ke tau o 'o fakahaofi 'aki hotau kaungāme'a māmālohí mo te'eki siasí. *Te tau lava kotoa 'o fai ia!*

'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke tali e ui 'a e Fakamo'uí ke o atu 'o fakahaofi. *Te tau lava 'o fai ia!*

'Oku ou fakamo'oni 'i he loto mālu-'ia 'oku ou 'ilo ko Sīsū 'a e Tauhi Sipi Leleí, pea 'okú Ne 'ofa mo tāpuekina kitautolu 'i he'etau o atu ke fai e fakahaofi. 'Oku ou 'ilo'i 'okú Ne mo'ui; 'oku ou 'ilo'i ia. I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mātiu 18:11, 14; ko e tñaki atu hono fakamamafa'i.
2. 'Ekesōtosi 4:10.
3. 'Ekesōtosi 4:11-12.
4. 'Isikeli 34:4, 10.
5. Thomas S. Monson, October 2015 General Authority Leadership Meeting, faka'aonga'i 'i he fakangofua.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:106.
7. Vakai, Luke 15:5-4.
8. Vakai ki he Mervyn B. Arnold, "Strengthen Thy Brethren," *Liahona*, Mē 2004, 46-47.
9. Henry B. Eyring, "Oku Tau Taha Pē," *Liahona*, Nov. 2013, 62.

Ko e talavou ko Fenanitō 'Alauhó ('i lotó 'i he ongo taá) ne fakahaofi ia 'e ha takimú'a tokanga, pea 'okú ne fakahaofi ha kau talavou he 'ahó ni he'ene hoko ko ha pisopé ('olunga) pea 'okú ne fiefia 'i he mālohi hono hakó 'i he Siasí (taupotu ki 'olungá).

Fai 'e 'Eletā Jairo Mazzagardi
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Feitu'u Toputapu ne Fakafoki Mai Ai e Ongoongolelei

Ko Palemaila ne Toe Fakafoki Mai ai e Ongoongolelei, pea ongonā ai e le'ó 'o e Tamaí hili ha meimei ta'u 'e uaafe.

Ne ta'u lahi ha feinga haku kaungāme'a lelei ne kau ki he Siasí, ke ne ako'i kiate au e ongoongolelei 'o e fāmilī ta'engatā. Ka na'e toki māhino pē ki hoku lotó e tokāteline 'o e fāmilī ta'engatā he taimi ne u hū ai ki he 'oupeni hausi 'a e Temipale São Pauló 'i 'Okatopa 1978, 'i he'eku hū ki he loki silá, pea ne u lotua ha ngaahi 'aho lahi ke u 'ilo pe na'e mo'oni 'a e Siasí.

Na'e 'ikai ke u tokanga ki ha tui fakalotu, ka na'e 'ohake au 'e ha mātu'a ne na 'ilo e lelei 'o e ngaahi tui fakalotu. Ne u fakakaukau au he taimi ko iá 'oku nau sai kotoa pē ki he 'Otuá.

Hili 'eku 'a'ahi ki he 'oupeni hausi 'a e temipalé, ne u fekumi ki ha tali 'i he lotu, 'i he lototui mo e fakapapau 'e tali mai 'e he 'Otuá pe ko e fē Hono siasí 'i he māmaní.

Hili ha'aku fefa'uhi fakalaumālie lahi, ne faifai peá u ma'u ha tali mahino. Na'e fakaafe'i au ke u papi-taiso. Na'á ku papi 'i he 'aho 31 'o 'Okatopa 1978, 'i he pō kimu'a pea fakatapui e Temipale Sao Pauló.

Ne u fakatokanga'i hake ne 'afio'i mo tokanga mai e 'Eikí kiate au peá Ne tali 'eku ngaahi lotú.

'I he pongipongi hokó, ne ma ō mo hoku uaifí ki São Paulo ki he fakataha'anga fakatapui 'o e temipalé.

Ne ma 'i ai ka na'e 'ikai ke u 'ilo'i e founa ke fakahounga'i 'aki e faingamālie lelei ko iá. Na'á ma 'alu ki ha konifelenisi faka'ēlia 'i he 'aho hokó.

Kuo kamata homa hala-fononga 'i he Siasí, pea 'i ai homa kaungāme'a lelei ne nau talitali lelei kimaua lolotonga e liliu ko 'eni 'o e mo'uí.

Na'e lelei 'aupito e ngaahi kalasi ki he kāingalotu fo'ou ne ma kau ki ai he Sāpate takitaha. Ne nau fakafonu kimaua 'aki 'a e 'iló peá ma faka'amu na'e lele vave uiké ka ma toe a'u ki he Sāpaté ke fafanga'i fakalaumālie kimaua.

Ne ma 'amanaki fiefia atu mo hoku uaifí ke hū he temipalé 'o sila'i homa fāmilí ki he ta'engatā. Ne hoko ia hili ha ta'u 'e taha mo e 'aho 'e fitu hoku papitaisó, ko ha momeniti faka'ofó'ofa ia. Ne u ongo'i hangē ne mavaeua e 'ōlitá ki he ongo taimi kimu'a mo ia ne hoko hili e silá.

Koe'uhi ne ta'u si'i 'eku hiki mai 'o nofo fakalao 'i he Matāfanga Fakaha-hake 'o e 'Tunaiteti Siteití, ne u meimei maheni ange ai mo ha ni'ihī 'o e tukui koló pea ko ha fanga ki'i kolo iiki kinautolu.

'I he'eku fa'a lautohi pe fanongo kau ki he me'a ne hoko kimu'a he 'Uluaki Mata-me'a-hā-maí, na'e fa'a kau ai ha falukunga kakai, ka na'e 'ikai mahino ia kiate au.

Ne kamata ke 'i ai ha'aku ngaahi fehu'i Ko e ha na'e pau ai ke toe fakafoki mai e Siasí 'i he 'Tunaiteti Siteití kae 'ikai ko Palāsila pe 'Itali ko e ongo fonua 'eku ngaahi ku'i?

'Oku 'i fē 'a e falukunga kakai ne kau he longoa'a mo e puputu'u fakalotu ne hokó—'a ia ne hoko kotoa 'i ha feitu'u nonga mo fiemālie peheé?

Ne u fehu'i ki ha kakai tokolahi ka na'e 'ikai ma'u e talí. Ne u lau e me'a kotoa pē 'i he lea faka-Potukalí pea mo e faka-Pilitāniá ka na'e 'ikai fiemālie ai hoku lotó. Ne hoko atu pē 'eku fekumí.

'I 'Okatopa 1984, ne u 'alu ai ki he konifelenisi lahí ko ha tokoni 'i he kau palesitenisí fakasiteikí. Hili iá, ne u 'alu mei ai ki Palemaila, Niu 'Ioke, ko e vivili ke ma'u ha tali.

Ne u feinga ke mahino kiate au he'e-ku a'u ki a'i: Ko e ha na'e pau ai ke fakahoko ai heni 'a hono Fakafoki mai 'o e ongoongolelé, pea ko e ha ne hoko ai ha maveuveu fakalaumālié? Ko e omi mei fē e kakai kotoa 'i he fakamatala 'a Siosefá? Ko e ha ne hoko ai 'i a'i?

'I he taimi ko iá, ko e tali fakapotopoto tahá pē he na'e fakapapau'i mai e tau'atāinā 'e he Konisitūtone 'a 'Ameliká.

Ne u 'a'ahi he pongipongi ko iá ki he Fale Kalanitiní, 'a ia ne paaki ai e fuofua tatau 'o e Tohi 'a Molomoná. Ne u 'alu ki he Vao 'Akau Tapú, 'o u lotu lahi ai.

Ne tātātaha ke 'asi ha taha 'i he hala he ki'i kolo si'isi'i ko ia ko Palemailá. 'Oku 'i fē falukunga kakai ne fakamatala 'i 'e Siosefá?

Ne u pehē ke u 'alu he ho'atā ko iá ki he faama 'a Pita Uitemaá pea 'i he'eku a'u ki a'i ne 'i ai ha tangata he matapā 'o ha ki'i fale. Ne malama fiefia hono fofongá. Ne u fakafe'iloaki ki ai pea kamata leva ke u fai ange ngaahi fehu'i tatau pē.

Na'á ne fehu'i mai leva, "Oku 'i ai hao ki'i taimi?" Ne u talaange 'io.

Na'á ne fakamatala mai 'oku tu'u he vahefonua ko iá e vaitafe 'Elí mo 'Onitaliō pea tu'u ki he fakahahaké 'a e Vaitafe Hatisoní.

'I he kongá kimu'a 'o e 1800, ne nau langa ai ha kanali ki he fefolau'akí, pea na'e fou atu ia he vahefonua ko iá, 'o a'u ki ha maile 'e 300 (km 'e 480), ke

a'u ki he Vaitafe Hatisoní. Ko ha kautaha lahi ia he taimi ko iá pea ne nau fakafalala pē ki he kakaí mo e fanga manú ke fai e ngāué.

Ko Palemaila e senitá 'o e ngaahi langa peheé. Ne fie ma'u 'e he kau tufungá ha kakai taukei, kau 'enisia, ngaahi fāmilí mo honau kaungāme'á. Ne kamata ke 'aukolo e kakaí mei he ngaahi kolo kaungā'apí mo ha ngaahi feitu'u mama'o kae hangē ko 'Ailaní ke ngāue 'i hono langa 'o e kanali.

Ko ha momeniti toputapu mo fakalaumālie mo'oni ia he na'e faifai peá u 'ilo e falukunga kakaí. Ne nau omi mo 'enua anga fakafonuá mo e tui fakalotú. 'I he'ene talanoa ki he'enua tui fakalotú, na'e fakamaama hoku 'atamaí pea fakaava 'e he 'Otuá hoku mata fakalaumālié.

'I he momeniti ko iá, na'e mahino kiate au e founga kuo teuteu 'i ai 'e he to'ukupu 'o e 'Otua ko 'etau Tamáí, 'i hono poto 'O'oná, 'a 'Ene palani ke 'omi e talavou ko Siosefa Sāmitá 'i he lotolotonga 'o e puputu'u fakalotu ko iá, he na'e fufú 'i he Mo'unga Komolá, 'a e 'ū lau'i peleti mahu'inga 'o e Tohi 'a Molomoná.

Ko e feitu'u ia hono Toe Fakafoki Mai 'o e ongoongolelé, 'a ia ne ongonai ai e le'o 'o e Tamáí 'i ha me'a-hā-mai fungani, hili ha meimei ta'u 'e uaafe, 'o Ne fefolofolai ai mo e talavou ko Siosefa Sāmitá he'ene 'alu ki he Vao'akau Tapú ke lotu mo ongona ai: "Ko Hoku 'Alo 'Ofa'angá 'Eni. Fanongo kiate Ia!"¹

Na'á ne mamata ai ki ha toko ua, na'e mahulu hake hona ngingilá mo e nāunaú 'i he me'a kotoa pē. 'Io, kuo toe hā mai e 'Otuá ki he tangatá. Ne kamata ke mavahe atu e fakapo'uli na'á ne kapu e māmaní.

Ne kamata ke fakahoko e ngaahi kikite ki hono Toe Fakafoki mai 'o e ongoongolelé. "Pea ne u mamata ki ha 'āngelo kehe 'e taha 'oku puna 'i he loto langí kuo 'iate ia 'a e ongoongolelele ta'engatá, ke malanga 'aki kiate kinautolu 'oku nofo 'i he māmaní, pea ki he pule'anga kotoa pē, mo e fa'ahinga mo e lea mo e kakai."²

Hili ha ngaahi ta'u si'i, na'e tatakí 'a Siosefa ki he ngaahi lekooti 'o e kikité, fuakavá mo e ngaahi ouau ne tuku mai 'e he kau palōfita kimu'á, 'a ia ko e Tohi 'a Molomoná.

He 'ikai lava ke toe fakafoki mai e Siasi 'o Sisū Kalaisí ta'e kau ai e ongo-ongolelei ta'engata 'a ia kuo fakahā mai he Tohi 'a Molomoná ko ha toe fakamo'oni 'o Sisū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, ko e Lami 'a e 'Otuá, na'á Ne 'ave 'a e angahala 'a māmaní.

Na'e folofola 'a Kalaisi ki Hono kakaí 'i Selusalema:

"Pea 'oku 'i ai mo 'eku fanga sipi kehe 'oku 'ikai 'i he loto 'ā ko 'ení."³

"Ko au ko e tauhi lelei ['oku ou 'ilo 'eku fanga sipi, pea nau 'ilo'i au]."⁴

'I he'eku mavahe mei he faama Uitemaá, na'e 'ikai ke u manatu'i ha'aku lea fakamāvae ki ai. 'Oku ou manatu'i pē mokulukulu hoku lo'imatá. Na'e taaitō e la'áa 'i ha langi tafitonga.

Ne fonu hoku lotó 'i he fiefia lahi pea na'e nonga hoku laumālié. Ne u fonu 'i he loto hounga'ia.

Toki mahino lelei 'eni hono 'uhingá. Kuo toe 'omi 'e he 'Eikí ha 'ilo mo ha maama kiate au.

'I he'eku folau 'o foki ki 'apí, ne hū mai ki he'eku fakakaukau ha ngaahi potu folofola: ko e ngaahi tala'ofa ne fai 'e he Tamai ko 'Ēpalahamé 'e

faitāpuekina 'a e ngaahi fāmili kotoa 'o e mamani 'o fakafou 'i hono hakó.⁵

Pea 'e fokotu'u ai heni ha ngaahi tempale ke lava 'o foaki mai ai e mālohi fakalangí ki he tangatá 'i he māmaní kae lava ke fakataha'i e ngaahi fāmili ke 'oua na'a fakamāvae'i kitautolu 'e mate ka ke fakataha'i ia 'o ta'engata.

"Pea 'e hoko 'i he ngaahi 'aho 'amuí, 'e fokotu'u ma'u 'a e mo'unga 'o e fale 'o [e 'Eikí] 'i he tumutumu 'o e ngaahi mo'ungá, 'e hiki hake ia ke mā'olunga 'i he ngaahi mo'ungá pea 'e tafe ki ai 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē."⁶

Kapau 'oku fanongo mai ha taha ki hoku le'ó ka 'oku tailiili hono lotó, 'oua na'á ke fo'i!

'Oku ou fakaafe'i koe ke ke muimui ki he sipinga 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá he taimi na'á ne lau ai 'i he Sēmisi 1:5, "Ka ai ha taha 'oku masiva 'i he potó, ke kole 'e ia ki he 'Otuá, 'a ia 'oku foaki lahi ki he kakai kotoa pē."

Na'e kau e me'a ne hoko 'i Komolá, he konga mahu'inga 'o hono Toe Fakafoki mai 'o e Ongoongolelé, hangē ko

hono ma'u 'e Siosefa Sāmita e 'ū lau'i peleti ne 'i ai e Tohi 'a Molomoná. 'Oku tokoni e tohí ni ke tau ofi ange ai kia Kalaisi, 'o laka ia 'i ha toe tohi kehe he māmaní.⁷

'Oku ou fakamo'oni kuo fokotu'u 'e he 'Eikí ha kau palōfita, kau tangata kikite mo ha kau tangata ma'u fakahā ke tataki Hono pule'angá he ngaahi 'aho kimui ní, pea ko e taumu'a 'Ene palani ta'engatá ke fakataha'i e ngaahi fāmili 'o ta'e ngata. 'Okú Ne tokanga ki He'ene fānaú. 'Okú Ne tali mai 'etau ngaahi lotu.

Na'e fai 'e Sisū Kalaisi 'a e fakalelé ma'a 'etau ngaahi angahalá tu'unga he hulu fau 'o 'Ene 'ofá. Ko e Fakamo'ui Ia 'o e māmaní. Ko 'eku fakamo'oni ia, 'i he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:17.
2. Fakahā 14:6.
3. Sione 10:16.
4. Sione 10:14.
5. Vakai, Sēnesi 12:3; 17:2–8; Kalētia 3:29; 1 Nifai 15:14–18; 'Ēpalahame 2:9–11.
6. 'Īsaia 2:2.
7. Vakai ki he talateu 'o e Tohi 'a Molomoná.

Fai 'e 'Eletā David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Tauhi Ma'u Ai pē ha Fakamolemole 'o Ho'omou Ngaahi Angahalá

Te tau lava ke tauhi ma'u ai pē ha fakamolemole 'o 'etau ngaahi angahalá, 'o fakafou 'i he ivi fakama'a 'o e Laumālie Mā'oni'oni ko hotau takaua ma'u peé.

Kuo hoko ma'u pē 'a e kupu'i lea ma'ongo'onga ne ngāue 'aki 'e he Tu'i ko Penisimani 'i he'ene akonaki fekau'aki mo e Fakamo'uí mo 'Ene Fakalelei, ko ha kaveinga 'o 'eku akó mo e fakalaululotó 'i ha ngaahi ta'u lahi.

Ne fakamatala'i 'e he Tu'i ko Penisimani 'i he'ene malanga fakalaumālie faka'osi ki he kakai na'á ne tokoni'i mo 'ofa'í, 'a e mahu'inga 'o hono 'ilo'i e nāunau 'o e 'Otuá mo 'ahi'ahi'i 'Ene 'ofá, ma'u ha fakamolemole 'o e ngaahi angahalá, mo manatua ma'u pē e mafimafi 'o e 'Otuá, pea lotu he 'aho kotoa pē mo tu'u ma'u 'i he tui.¹ Na'á ne tala'ofa ange 'i hono fakahoko 'o e ngaahi me'á ni, "te mou fiefia ma'u pē, pea fonu 'i he 'ofa 'a e 'Otuá, 'o *tauhi ma'u ai pē ha fakamolemole 'o ho'omou ngaahi angahalá.*"²

'E nofotaha 'eku pōpoaki 'i he tefito'i mo'oni ko hono tauhi ma'u, ma'u ai pē ha fakamolemole 'o 'etau ngaahi

angahalá. 'E lava 'e he fo'i mo'oni 'oku fakamatala'i 'e he kupu'i lea ko 'eni 'o fakamālohia 'etau tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalasí mo toe fakaloloto ange hotau tū'unga fakaeākongá. 'Oku ou lotua ke ue'i fakalaumālie mo fakamaama kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i he'etau fakakaukau fakataha ki he ngaahi mo'oni fakalaumālie mahu'ingá.

Fanau'i Fo'ou Fakalaumālie

'Oku fanau'i fakatu'asino kitautolu ki he mo'ui fakamatelié pea 'oku tau ma'u ha faingamālie ke fanau'i fo'ou fakalaumālie kitautolu.³ 'Oku na'ina'i mai e kau palōfitá mo e kau 'aposetoló ke tau "[fā hake] ki he 'Otuá,"⁴ pea "fanau'i fo'ou,"⁵ pea hoko "ko [ha kau] fakatupu fo'ou . . . 'ia Kalaisi"⁶ 'aki hano ma'u 'i he'etau mo'ui e ngaahi tāpuaki ne makatu'unga 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí. 'E lava ke tokoni'i kitautolu 'e he "ngaahi ngāue mā'oni'oni, [mo e] 'alo'ofa, mo e manava'ofa 'a e Misaia Mā'oni'oni"⁷ ke tau ikuna'i e ngaahi fakahema siokita 'a e tangata fakaekakanó kae hoko 'o ta'esiokita, anga'ofa, mo angamā'oni'oni ange. 'Oku na'ina'i mai ke tau mo'ui taau ka tau lava 'o "tu'u ta'e-ha-mele 'i he 'ao [o e 'Eiki] 'i he 'aho faka'osi."⁸

Ko e Laumālie Mā'oni'oni mo e Ngaahi Ouau 'o e Lakanga Fakataula'eiki

Na'e fakamatala'i mahino 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá e fatongia mahu'inga 'o e ngaahi ouau 'o e lakanga

fakataula'eikí 'i he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí: "Ko e fanau'i fo'ou'oku hoko mai ia 'i he Laumālie 'o e 'Otuá 'o fakafou 'i he ngaahi ouaú."⁹ 'Oku fakatou fakamamafa'i 'e he fakamatala mahino ko 'ení e fatongia 'o e Laumālie Mā'oni'oni mo e ngaahi ouau toputapú 'i he fanau'i fo'ou fakalaumālié.

Ko e Laumālie Mā'oni'oni ko e mēmipa hono tolu ia 'o e Tolu'i 'Otuá. Ko ha Laumālie ia 'okú ne fakamo'oni'i e mo'oni kotoa pē. 'Oku fakamatala'i 'e he folofolá e Laumālie Mā'oni'oni ko e Fakafiemālié,¹⁰ ko ha faiako,¹¹ mo ha tokotaha ma'u fakahā.¹² 'Ikai ngata aí, ka ko e Laumālie Mā'oni'oni ko ha tokotaha fakamā'oni'oni¹³ 'okú ne fakama'a mo tutu ke 'auha e kinoha'a mo e kovi 'i he laumālie hangē ko ia 'oku fai 'e he afi.

'Oku fu'u mahu'inga e ngaahi ouau mā'oni'oni 'i he ongoongolelei 'a e Fakamo'uí pea pehē ki he founa ha'u kiate Iá mo fekumi ki ha fanau'i fo'ou fakalaumālié. Ko ha ngaahi ngāue toputapu e ngaahi ouaú 'oku 'i ai hano taumu'a fakalaumālie, mahu'inga ta'engata, pea 'oku fekau'aki ia mo e ngaahi fono mo e ngaahi tu'utu'uni 'a e 'Otuá.¹⁴ Kuo pau ke fakamafa'i 'e he tokotaha 'okú ne ma'u e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki 'oku fie ma'ú, 'a e ngaahi ouau fakahaofi kotoa pē kae pehē ki he ouau 'o e sākalamēnití.

'Oku mahulu atu e ngaahi ouau fakamo'ui mo hakeaki'i 'oku fakahoko 'i he Siasi 'o e 'Eikí ne fakafoki maí, 'i ha fa'ahinga katoanga pe ngāue

fakataipe kotoa pē. Ka 'oku 'i ai e ngaahi founa kuo fakamafa'i ke tafe mai ai e ngaahi tāpuaki mo e mālohi 'o e langí ki he'etau mo'ui fakafou'ituituí.

"Pea ko e lakanga fakataula'eiki lahi ange ko 'ení 'oku pule'i 'e ia 'a e ongoongolelei pea 'okú ne ma'u 'a e kī 'o e ngaahi me'a lilo 'o e pule'angá, 'io 'a e kī 'o e 'ilo'i 'o e 'Otuá.

"Ko ia, 'oku fakahā 'i hono ngaahi ouaú 'a e mālohi 'o e anga faka-'Otuá.

"Pea 'i he 'ikai ke 'i ai hono ngaahi ouaú, mo e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí, 'oku 'ikai ke fakahā 'a e mālohi 'o e anga faka-'Otuá ki he tangatá 'i he kakanó."¹⁵

'Oku mahu'inga e ngaahi ouau ne ma'u mo tauhi he angatonú ki hono ma'u e mālohi faka-'Otuá mo e ngaahi tāpuaki kotoa pē 'oku ma'u mei he Fakalelei 'a e Fakamo'uí.

Ma'u mo Tauhi ha Fakamolemole 'o e Ngaahi Angahalá 'o Fakafou 'i he Ngaahi Ouaú

Ke mahino lahi ange e founa te tau ma'u mo tauhi ma'u ai pē ha fakamolemole 'o 'etau ngaahi angahalá, 'oku fie ma'u ke tomu'a mahino kiate kitautolu e fehokotaki 'a e ngaahi ouau toputapu 'e tolu ke ma'u ai e ngaahi mālohi 'o e langí: papitaiso 'i he fakaukú, hilifaki 'o e nimá ke ma'u e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, pea mo e sākalamēnití.

Ko e papitaiso 'i he fakauku ke ma'u e fakamolemole 'o e ngaahi angahalá "ko e ouau kamata ia 'o e ongoongolelei"¹⁶ 'o Sisū Kalaisí pea kuo pau ke

mu'omu'a e tui ki he Fakamo'uí pea 'i he fakatomala fakamātoato. Ko e ouaú ni "ko ha faka'ilonga ia mo ha fekau kuo fokotu'u 'e he 'Otuá ma'a ['Ene fānaú] ke hū ai ki Hono pule'angá."¹⁷ 'Oku fakahoko e papitaisó 'i he mafai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné. 'I he ha'u ki he Fakamo'uí mo fanau'i fo'ou fakalaumālié, 'oku fakahoko 'e he papitaisó 'a e 'uluaki fakama'a 'oku fie ma'u 'e hotau laumālié mei he angahalá.

'Oku kau 'i he fuakava 'o e papitaisó ha ngaahi tukupā mahu'inga 'e tolu: (1) ko e lotu ke to'o kiate kitautolu e huafa 'o Sisū Kalaisí, (2) ke manatu ma'u pē kiate Ia, pea (3) mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú. Ko e tāpuaki 'oku tala'ofa mai ki hono tauhi e fuakava ko 'ení ko e ["iate kitautolu] ma'u ai pē 'a hono Laumālié."¹⁸ Ko ia ai, ko e papitaisó 'a e teuteu mahu'inga ki hono ma'u e faingamālie kuo fakamafa'i mai ai e takaua 'o e mēmipa hono tolu 'o e Tolu'i 'Otuá.

"Kuo pau ke muimui mai he papitaiso ['aki] e vaí . . . 'a e papitaiso 'i he Laumālié kae toki kakato."¹⁹ Ne ako'i 'e he Fakamo'uí 'a Nikotimasi, "Kapau 'e 'ikai fanau'i 'a e tangatá 'i he vaí pea mo e Laumālie, 'e 'ikai 'aupito fa'a hū ia ki he pule'anga 'o e 'Otuá."²⁰

'Oku fakamamafa'i 'e ha fakamatala 'e tolu 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá e fehokotaki mahu'inga 'i he ngaahi ouau 'o e papitaiso 'i he fakauku ki hono fakamolemole'i 'o e angahalá pea mo e hilifaki 'o e nimá ki he me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

Fakamatala 1: "Ko e papitaisó ko ha ouau mā'oni'oni ia 'o e teuteu ke ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni; ko e fetu'utaki'anga pea mo e kī ia 'e ngāue mai ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni."²¹

Fakamatala 2: "E sai ange ke he papitaiso ha tangai 'one'one ko ha tangata, kapau 'oku 'ikai fai ia ke ma'u e fakamolemole 'o e angahalá pea mo ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Ko e papitaiso 'aki 'a e vaí ko ha kongá pē ia 'o e papitaisó, pea 'oku 'ikai hano 'aonga 'o kapau he 'ikai fakahoko 'a e kongá 'e tahá—'a ia, ko e papitaiso 'i he Laumālie Mā'oni'oni."²²

Fakamatala 3: "Oku 'ikai hano 'aonga 'o e papitaiso 'aki 'a e vaí, kae 'ikai fakahoko 'a e papitaiso 'aki

‘a e afi mo e Laumālie Mā’oni’oni.
‘Okú na mahu’inga mo ta’emalava ke fakamavahevahe’i.”²³

‘Oku toutou fakamamafa’i ‘e he folo-
folá e fehokotaki ma’u pē ‘a e tefito’i
mo’oni ‘o e fakatomalá, mo e ngaahi
ouau ‘o e papitaisó pea mo hono ma’u
e me’afuaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni,
pea mo e tāpuaki nāunau’ia hono faka-
molemole’i ‘o e angahalá.

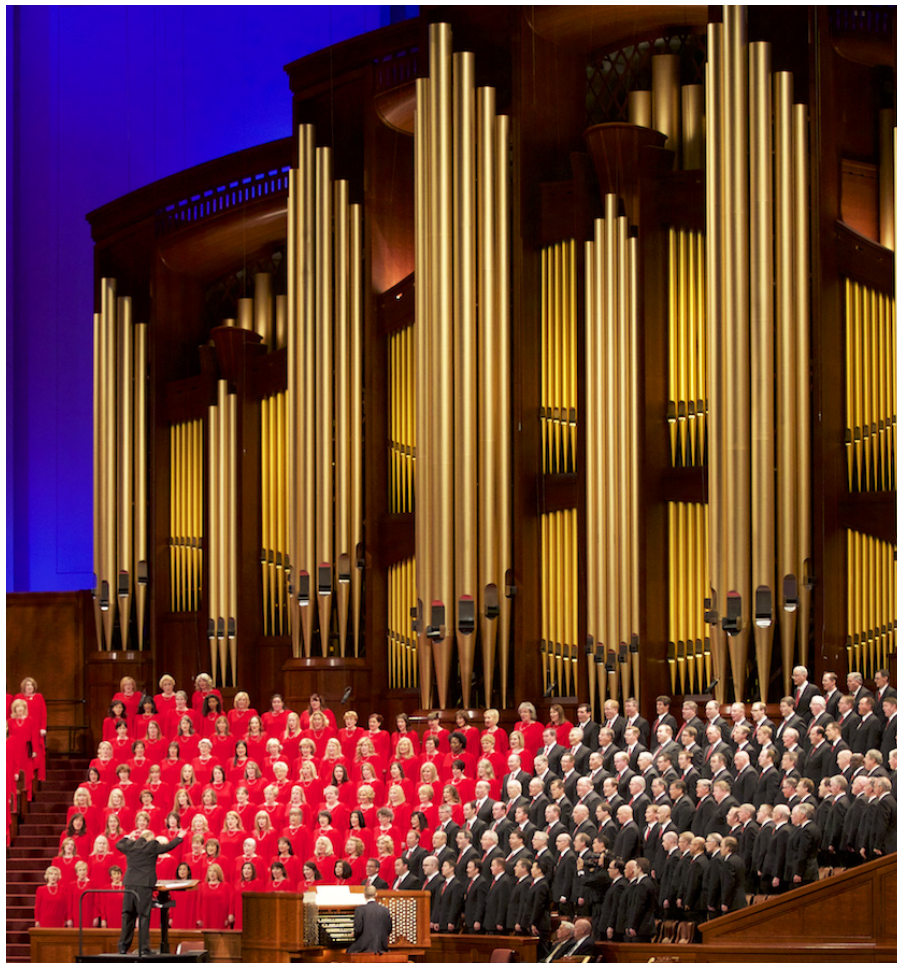
Ne fakahā ‘e Nifai, “He ko e matapā
‘oku totonu ke mou hū a’i ko e faka-
tomalá mo e papitaiso ‘i he vai; *pea
‘oku toki hoko ha fakamolemole’i ‘o
ho’omou ngaahi angahala ‘i he afi mo
e Laumālie Mā’oni’oni.*”²⁴

Ne toe fakahā tonu pē ‘e he Faka-
mo’uí ‘o pehē, “Ko ‘eni ko e fekau’eni:
Fakatomala, ‘a kimoutolu ‘a e ngaahi
ngata’anga kotoa pē ‘o e māmaní,
pea ha’u kiate au ‘o papitaiso ‘i hoku
hingoá, *coe’uhi ke fakamā’oni’oni’i
‘a kimoutolu ‘i he ma’u ‘o e Laumā-
lie Mā’oni’oni,* coe’uhi ke mou tu’u
ta’e-ha-mele ‘i hoku ‘aó ‘i he ‘aho
faka’osí.”²⁵

‘Oku fakahoko e ouau ‘o e hilifaki-
nima ke ma’u e me’afuaki ‘o e Laumālie
Mā’oni’oni ‘i he mafai ‘o e Lakanga
Taula’eiki Faka-Melekisētekí. ‘E lava ‘i
he ha’u ki he Fakamo’uí mo e fanau’i
fo’ou fakalaumālié, ‘o ma’u e mālohi
fakama’a ‘o e Laumālie Mā’oni’oni ‘i
he’etau mo’uí ke ne *toutou fakama’a*
hotau laumālié mei he angahalá. ‘Oku
mahu’inga e tāpuaki fakafiefia ko ‘ení
coe’uhí “oku ‘ikai ha me’a ‘oku ta’e-
ma’a ‘e nofo mo e ‘Otuá.”²⁶

‘Oku fakatou tāpuaki kitautolu
‘i he’etau hoko ko ha mēmipa ‘o e
Siasi ‘o e ‘Eikí kuo fakafoki maí, ‘aki
*hono tomu’a fakama’a kitautolu mei
he angahalá* ‘a ia ne fekau’aki mo
e papitaisó mo e malava ke *toutou
fakama’a mei he angahalá* coe’uhi ko
e takaua mo e mālohi ‘o e Laumālie
Mā’oni’oni—‘a ia ko e mēmipa hono
tolu ‘o e Tolu’i ‘Otuá.

Fakakaukau ki he anga e fakafalala
‘a ha tokotaha ngoue ki he sipinga ta’e
feliliuaki ‘o e kelí mo e utú. Ko e mahono
ko ia e fehokotaki ‘a e toó mo e ututá’ú
ko ha ma’u’anga tokoni pau ia ‘o ha
taumu’a te ne takiekina kotoa e ngaahi
tu’utu’uni mo e ngāue ‘e fakahoko ‘e he

tokotaha ngoue ‘i hono kotoa e ngaahi
fa’ahita’ú. ‘Oku tatau ia mo e fehokotaki
tu’uma’u he ngaahi ouau ‘o e papitaiso
‘i he fakauku ke fakamolemole’i e
angahalá mo e hilifakinima ke ma’u e
me’afuaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni ‘a ia
‘oku totonu ke ne takiekina e tapa kotoa
pē ‘o hotau tu’unga fakaākongá ‘i he
kotoa ‘o ‘etau mo’uí.

Ko e ouau hono tolu ‘oku mahu-
‘inga ki hono ma’u e mālohi faka-‘Otuá
ko e sākalamēnití. ‘Oku fekau’i ke tau
‘alu ki he fale ‘o e lotú ‘o ‘ohake ai ‘etau
ngaahi ouau toputapú ‘i he ‘aho tapu
‘o e ‘Eikí, coe’uhi ke tau ma’a ange ai
mei he māmaní.²⁷ Kātaki ‘o fakakaukau
ki he fakataipe e sino mo e ta’ata’a ‘o
e ‘Eikí, ‘a e maá mo e vai, kuo fakatou
tāpuaki’i mo fakamā’oni’oni’i. “E ‘Otuá,
ko e Tamai Ta’engatá, ‘oku mau kole ki
ho’o ‘afió ‘i he huafa ‘o ho ‘Alo ko Sisū
Kalaisí, ke tāpuaki’i mo fakatapui ‘a e
maá ni [pe vai ni] ki he ngaahi laumālie
‘o kinautolu kotoa pē ‘e ‘ilo [pe inu]

ái.”²⁸ Ko e fakamā’oni’oni’i ko hono ‘ai
ke ma’a mo toputapu. ‘Oku fakamā’oni-
‘oni’i e ongo fakataipe ‘o e sākalamēnití
‘i hono manatua e haohaoa ‘a Kalaisí,
mo ‘etau fakafalala kakato ki He’ene
Fakalelé, mo hotau fatongia ke tauhi
‘etau ngaahi ouaú mo e fuakavá ka tau
lava ‘o “tu’u ta’e-ha-mele ‘i [Hono] ‘aó ‘i
he ‘aho faka’osí.”²⁹

Ko e ouau ‘o e sākalamēnití ko
ha fakaafe mā’oni’oni ia ‘oku toutou
fakahoko ke fakatomala fakamātoato
mo fakafo’ou fakalaumālie ai. ‘Oku
‘ikai ke fakamolemole’i e angahalá ia
‘i hono ma’u pē ‘o e sākalamēnití. Ka
‘i he’etau mateuteu mo’oni mo kau atu
ki he ouau toputapú ni ‘aki ha lotu
mafesifesi mo ha Laumālie fakatomala,
pea ko e tala’ofá leva te tau ma’u *ma’u
pē* ‘a e Laumālie ‘o e ‘Eikí. Pea ‘i he ivi
fakama’a ‘o e Laumālie Mā’oni’oni’i ko
hotau takaua ma’u peé, te tau lava ai
ke tauhi *ma’u ai pē* ha fakamolemole ‘o
‘etau ngaahi angahalá.

‘Oku tāpuekina mo’oni ma’u pē kitautolu he uike takitaha ‘aki e faingamālie ke vakai’i ‘etau mo’u’i i he ouau ‘o e sākalamēnití, ke fakafou ‘etau ngaahi fuakavá, mo ma’u e tala’ofa ko ‘eni ‘o e fuakavá.³⁰

Toe Papitaiso

Taimi ‘e ni’ihi ‘oku fa’a fakahaa’i ‘e ha Kāingalotu ‘enua loto ke toe papitaiso kinautolu—ke nau ma’a mo taau ‘o hangē ko e ‘aho ne nau ma’u ai e ‘ulu-aki ouau fakahaofi ‘o e ongoongoleléi. Tuku ke u fakahā atu ‘oku ‘ikai ke tau-mu’a ‘etau Tamai Hēvaní mo Hono ‘Alo ‘Ofa’angá ke tau a’usia tu’o taha pē he’etau mo’u’i ha fa’ahinga ongo ‘o ha fakafou ‘etau fakalaumālie, fakaaekeake, mo e toe fakafoki maí. ‘Oku tokoni e ngaahi tāpuaki ‘o hono ma’u mo tauhi ma’u ai pē ha fakamolemole ‘o ‘etau angahalá ‘i he ngaahi ouau ‘o e ongoongoleléi ke mahino kiate kitautolu ko e papitaisó ko ha feitu’u ‘oku kamata mei ai ho’o fononga fakamatelie fakalaumālie, pea ‘oku ‘ikai ko ha feitu’u ia ‘oku totonu ke tau fakafou ke toutou ‘ahia.

‘Oku ‘ikai ke mavahevahe mo ta’e fehokotaki e ngaahi ouau ‘o e papitaiso ‘i he fakaukú, hilifakinima ke ma’u e me’afouaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni, pea mo e sākalamēnití; ka, ko ha ngaahi ‘elemēniti ‘o ha sīpinga ‘oku fehokotaki

mo fakatupulaki ke fakalalakaka ‘i ha founga e ma’u ai e huhu’i. ‘Oku hiki’i mo fakalahi ‘e he ouau takitaha ‘etau taumu’a fakalaumālie, fakafou, mo e ngāué. ‘Oku ‘omi ‘e he palani ‘a e Tamai, Fakalelei ‘a e Fakamo’u’i, pea mo e ngaahi ouau ‘o e ongoongoleléi e ‘alo’ofa ‘oku tau fie ma’u ke vilitaki atu ai mo fakalalakaka mei he ‘otu lea ki he ‘otu lea mo e akonaki ki he akonaki ki hotau iku’anga ta’engata.

Tala’ofa mo e Fakamo’oni

Ko ha kakai kitautolu ‘oku ‘ikai haohaoa ka ‘oku tau feinga ‘i he mo’ui fakamatelie ke mo’ui ‘o fakatatau mo e palani haohaoa ‘a e Tamai Hēvaní ki he fakalalakaka ta’engata. ‘Oku nāunau’ia, anga’ofa, mo lahi e ngaahi fie ma’u ki He’ene palani. ‘E ‘i ai e taimi te tau ma’u e loto vilitaki pea taimi ‘e ni’ihi te tau matu’aki ongo’i ta’efe’unga. Mahalo, te tau fifili pe te tau lava fakalaumālie ‘o fakahoko e fekau ke tu’u ta’e-ha-mele ‘i Hono ‘aó he ‘aho fakafou.

Ka ‘i he tokoni ‘a e ‘Eiki’ o fakafou ‘i he mālohi ‘o Hono Laumālie ke “ako’i [kitautolu] ‘i he me’a kotoa pē,”³¹ ‘e tāpuekina mo’oni kitautolu ke tau ‘ilo’i e ngaahi me’a fakalaumālie te tau malavá. ‘Oku fakafou’i mai ‘e he ngaahi ouau ha taumu’a fakalaumālie mo ha

mālohi ki he’etau mo’u’i ‘i he’etau feinga ke fanau’i fo’ou pea hoko ko e tangata mo e fefine ‘a Kalaisi.³² ‘E lava ke fakamālohia hotau ngaahi vaivaí, pea ikuna’i hotau ngaahi fakangatangata.

Neongo he ‘ikai ha taha ‘iate kitautolu ‘e haohaoa ‘i he mo’ui ni, ka te tau lava ‘o mo’ui taau lahi ange mo ta’e-ha-mele ‘i hono “fakama’a [kitautolu] ‘aki ‘a e ta’ata’a ‘o e Lamí.”³³ ‘I he’etau fekumi ke tauhi ma’u ai pē ha fakamolemole ‘o ‘etau ngaahi angahalá, ‘oku ou palōmesi mo fakamo’oni atu ‘e tāpuekina kitautolu ‘aki ha tupulaki ‘o e tui ki he Fakamo’u’i mo hano fakapapau’i fakalaumālie lahi ange, pea ko hono tumutumú, ke tu’u ta’e-halaia ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eiki’ i he ‘aho fakafou. Ko ‘eku fakamo’oni ia ‘i he huafa toputapu ‘o Sisū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Mosaia 4:11.
2. Mōsaia 4:12; tōnaki atu e fakamamafá.
3. Vakai, D. Todd Christofferson, “Uhinga ‘o e Malí, ‘Uhinga ‘o e Fāmilí,” *Liahona*, Mē 2015, 50–53.
4. Vakai, ‘Alamā 5:7.
5. Sione 3:3; Mosaia 27:25.
6. Vakai, 2 Kolinitó 5:17.
7. 2 Nifai 2:8.
8. 3 Nifai 27:20.
9. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 95.
10. Vakai Sione 14:16–27; Molonai 8:26.
11. Vakai, Sione 14:26; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:14.
12. Vakai, 2 Nifai 32:5.
13. Vakai, 3 Nifai 27:19–21.
14. Vakai, Guide to the Scriptures, “Ordinances,” scriptures.lds.org.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:19–21.
16. Bible Dictionary, “Baptism.”
17. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmīta*, 91.
18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
19. Bible Dictionary, “Baptism.”
20. Sione 3:5.
21. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmīta* 95–96.
22. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmīta* 95.
23. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmīta* 90.
24. 2 Nifai 31:17; toki tōnaki atu e fakamamafá.
25. 3 Nifai 27:20; toki tōnaki atu e fakamamafá.
26. 1 Nifai 10:21.
27. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:9–12.
28. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77; vakai foki, ‘Isaia 63:79.
29. 3 Nifai 27:20.
30. Vakai, *Teachings of Gordon B. Hinckley* (1997), 561; *The Teachings of Spencer W. Kimball*, ed. Edward L. Kimball (1982), 220; N. Eldon Tanner, in Conference Report, Oct. 1966, 98.
31. Sione 14:26.
32. Vakai, Hilamani 3:28–30.
33. Molomona 9:6.

Fai 'e 'Eletā M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ngaahi Fakataha Alēlea Fakafāmilí

'Oku ngāue mo'oni e fakataha alēlea fakafāmilí 'i he taimi 'oku mateuteu ai e mātu'á pea fanongo mo kau mai e fānaú ki he fealēlea'aki.

S i'oku kāinga 'ofeina, ko hono mālie ia 'o 'etau hoko ko e mātu'á, he 'oku hangē 'oku tau toki sai ange hono fai íá hili e lalahi 'etau fānaú. Te u vahevahe mo kimoutolu ha me'a he efiāfi ni pehē ange mai na'e mahino ange kiate au 'i he'ema kamata 'ohake mo Pāpulā 'ema fānau mahu'ingá.

Kuó u toutou fakamamafa'i 'i he lolotonga 'eku ngāue faka'aposetoló 'a e mālohi mo e mahu'inga 'o e fakataha alēlea fakafāmilí, kau ai e fakataha alēlea fakamisioná, fakasiteikí, fakauōtí, mo e fakahoualotú.

'Oku ou tui ko e fakataha alēlea ko e founga lelei taha ia ke ma'u ai ha ngaahi ola mo'oni. 'Ikai ngata ai, 'oku ou 'ilo'i ko e fakataha alēlea ko e founga ia 'a e 'Eikí pea na'á ne fakatupu 'a e me'a kotoa pē 'i he 'univēsí 'o fakafou 'i ha fakataha alēlea fakalangi, hangē ko ia 'oku fakamatala 'i he folofola mā'oni'oni.¹

Neongo ia, kuo te'eki ai ke u teitei lea 'i ha konifelenisi lahi fekau'aki mo e me'a tefito mo mahu'inga tahá—mahalo ko e mahu'inga tahá ia—'i he ngaahi fakataha alēlea kotoa pē: 'a ia ko e fakataha alēlea fakafāmilí.

'Oku fie ma'u ke 'i ai ma'u pē ha fakataha alēlea fakafāmilí. Ko hono mo'oní, 'oku nau ta'engata. Ne tau kau ki ha fakataha alēlea fakafāmilí 'i he maama fakalaumālié, 'i he'etau nofo mo 'etau mātu'a fakalangí 'o hoko ko 'ena fānau fakalaumālié.

'I he taimi 'oku fakahoko ai 'a e fakataha alēlea fakafāmilí 'i he 'ofa mo e anga faka-Kalaisí, te ne fakafepaki'i 'e ia e ivi 'o e tekinolosia fakaonopooni 'okú ne fa'a tohoaki'i 'etau tokangá mei hano fakamoleki ha taimi

mahu'inga he feohi mo e ni'ihí kehé pea 'e ala 'omi ai e koví ki hotau 'apí.

Kātaki 'o manatu'i 'oku kehe 'a e fakataha alēlea fakafāmilí ia mei he efiāfi fakafāmilí 'i 'apí 'oku fai 'i he efiāfi Mōnité. 'Oku nofotaha pē efiāfi fakafāmilí ia 'i 'apí 'i hono ako'i 'o e ongoongo-leleí mo e ngaahi 'ekitivití fakafāmilí. Ka ko e fakataha alēlea fakafāmilí ia 'e lava ke fakahoko 'i ha fa'ahinga 'aho pē he uiké, pea 'oku meimei ko ha fakataha ia 'oku—fefakafanongo'aki ai e ongomātu'á pea ki he'ena fānaú foki.

'Oku ou tui 'oku 'i ai ha fa'ahinga fakataha alēlea fakafāmilí 'e fā.

'Uluakí, ko ha fakataha alēlea fakafāmilí fakalūkufua 'oku kau ki ai e fāmilí kotoa.

Uá, ko ha fakataha alēlea fakafāmilí pule 'oku kau ki ai e tamaí mo e fa'eé.

Tolú, ko ha fakataha alēlea fakafāmilí fakangatangata 'oku kau ki ai e ongo mātu'á mo ha taha e fānaú.

Faá, ko ha fakataha alēlea fakafāmilí fakafo'ituitui 'oku kau ki ai ha taha 'o e mātu'á mo ha taha 'o e fānaú.

'I hono fakahoko kotoa e ngaahi fakataha alēlea fakafāmilí ko 'ení, 'oku fie ma'u ke tāmāte'i e ngaahi me'angāue faka'ilekitulōniká kae lava ke fesiofaki mo fefakafanongo'aki e taha kotoa.

Lolotonga e ngaahi fakataha alēlea fakafāmilí pe ngaahi taimi kehe 'o ka fe'unga ke pehē, te ke lava 'o 'ai ha kato ke fa'o ai e ngaahi me'angāue faka'ilekitulōniká kae lava 'e he taha kotoa 'i he fāmilí—kau ai 'a Mami mo Teti—'o fa'o 'enua telefoní, tepiletí (tablets), mo e MP3 'i he kató. Hili ia, te nau lava lea ke fealēlea'aki fakataha 'o 'ikai ke toe tali ha fakahoha'a he Feisipuká (Facebook), pe tali ha pōpoaki telefoni (text), Instagram, Snapchat, pe 'imeili.

Tuku ke u vahevahe nounou atu 'a e founga 'e lava ke ngāue lelei ai e ngaahi fakataha alēlea fakafāmilí ko 'ení.

'Uluakí, ko e fakataha alēlea fakafāmilí kakató, 'oku kau ki ai e mēmipa kotoa pē 'o e fāmilí.

'Oku pehē 'e he kí'i tohi tufa 'a e Siasí 'oku ui *Ko Hotau Fāmilí*, "E lava ke fai fakataha 'a e fakataha alēlea ko 'ení ke alea'i e ngaahi palopalema 'o e fāmilí, ngaahi me'a fakapa'angá, fa'u ha ngaahi palani, fepoupou'aki

mo fefakamālohia'aki kinautolu, mo felotua'aki kinautolu mo e kotoa e fāmīlī.”²

‘Oku totonu ke fakahoko e fakataha alēlea ni ‘i ha taimi ne tomu’a tukupau pea ‘oku meimei ke fakamātoato ange ia ‘i ha toe fa’ahinga fakataha alēlea fakafāmīlī.

‘Oku totonu ke kamata ‘aki ha lotu, pe ko ha hoko atu pē ‘o ha pōtalanoo kuo ‘osi kamata ‘i ha feitu’u. Kātaki ‘o fakatokanga ‘i ange ‘e lava pē ke ‘ikai ha kamata’anga pe faka’osinga pau ‘o e fakataha alēlea fakafāmīlī.

‘Oku ‘aonga mo’oni e fakataha alēlea fakafāmīlī ‘i ha taimi ‘oku mateuteu ai e mātu’ā pea fanongo mo kau mai e fānaū ki he fealēlea’aki.

Tatau ai pē pe ko e hā hotau tu’unga fakafāmīlī, ka ‘oku mātu’aki mahu’inga ke mahino kiate kinautolu e tūkunga makehe ‘o e mēmīpa takitaha e fāmīlī. Neongo ‘e kāinga hotau DNA, kae mahalo ‘e ‘i ai ha ngaahi tu’unga mo ha tūkunga te tau faikehekehe lahi ai pea ‘e ala fie ma’u ai e fetokoni’aki anga’ofa ‘a e fakataha alēlea fakafāmīlī.

Hangē ko ‘enī, he ‘ikai ke lava ‘e he talanoa mo e fevahevahe’aki pea mo e ‘ofa ‘i ha māmanī ke solova ha palopalema fakafaito’o pe palopalema fakaeloto ‘oku fehangahangai mo ha

taha pe mēmīpa ‘o e fāmīlī. ‘Oku hoko ‘a e fakataha alēlea fakafāmīlī ‘i ha taimi peheē ko ha feitu’u ‘o e uouangataha, ‘o e mateaki’i, mo e poupou ‘ofa lolotonga hono kumi ha tokoni mei tu’a ko ha solova’angā.

‘E lava ‘a e fānaū, tautautefito ki he lahi tahā, ‘o hoko ko ha tokoni (mentor) lelei ki he fānaū iiki angē kapau ‘e ngāue’aki ‘e he mātu’ā e fakataha alēlea fakafāmīlī ke kole ai ‘enau tokoni mo e poupou lolotonga e taimi faingata’ā mo e loto mafasiā.

‘I he fongā ni, ‘oku meimei tatau ai ‘a e fāmīlī mo ha uooti. ‘I he taimi ‘oku fakakau mai ai ‘e he pīsope ‘a e kau mēmīpa ‘o e fakataha alēlea fakauōtī, te ne lava ai ke fakalelei’i ha ngaahi palopalema pea lahi mo ha ngaahi lelei ‘e lava’i, ‘i ha ngaahi fongua kuo te’eki ai ke ne lava kimu’a ne te’eki kau ai ‘enau tokoni. ‘I he fongua tatau pē, ‘oku fie ma’u ke fakakau ‘e he mātu’ā ‘a e kau mēmīpa kotoa ‘o e fāmīlī ‘i he fekuki mo e ngaahi polé mo e faingata’a ‘o e mo’uū. ‘Oku faka’aonga’i ‘a e mālohi ‘o e fakataha alēlea fakafāmīlī ‘i he fongā ni. ‘I he taimi ‘oku ongo’i ai ‘e he kau mēmīpa ‘o e fakataha alēlea fakafāmīlī ‘oku nau kau atu ki hono fai ‘o ha tu’utu’uni, ‘oku nau hoko leva ko ha kau poupou lelei pea lava ke ma’u ha ngaahi ola lelei.

‘Oku ‘ikai kau atu e ongomātu’ā mo e fānaū ki he fakataha alēlea fakafāmīlī kotoa pē. Mahalo ‘e mātu’aki faikehekehe ho’omou fakataha alēlea fakafāmīlī mei he’ema fakataha alēlea fakafāmīlī ‘i ha taimi ne ma ‘ohake ai ‘ema fānaū ‘e toko fitū. Ko e ‘aho nī, ko au pē mo Pāpūlā ‘i he’ema fakataha alēlea fakafāmīlī, tukukehe kapau te mau fakahoko ha fakataha alēlea fakafāmīlī fakakātoa ‘o kau ai ‘ema fānaū lalahī, honau ngaahi malī, pea taimi ‘e ni’ihi mo homa makapunā mo e makapuna uā.

‘E lava kinautolu ‘oku te’eki mali pea na’a mo e fānaū ako ‘oku nofo mavahe mei ‘apī ‘o muimui ‘i he sīpinga ‘o e fakataha alēlea fakalangī ‘aki ha’anau fakataha’i mai honau kaungāme’ā mo e kaungāloki ke nau fealēlea’aki fakataha.

Fakakaukau ki he liliu ‘e hoko ki ha

fale nofo’anga kapau ‘e toutou fakataha ma’u pē ‘a e kaungāloki ke lotu, fakafanongo, alea’i mo palani fakataha ha me’a.

‘E lava ‘e he taha kotoa ‘o fulihi ha fakataha alēlea fakafāmīlī ke faka’aonga’i lelei ai e sīpinga fakalangi ko ‘enī kuo fokotu’u he’etau Tamai Hēvani ‘ofā.

Hangē ko ia kuo lave ki ai kimu’ā, ‘e ‘i ai ha ngaahi taimi ‘e ala tokoni lahi ai ha fakataha alēlea fakafāmīlī fakalūkufua pe fakatokolahi. ‘E lava ke fakakau ‘i he fakataha alēlea fakafāmīlī fakalūkufuā ‘a e ngaahi kuī mo e fānaū lalahī ‘oku ‘ikai nofo ‘i ‘apī. Tatau ai pē kapau ‘oku nofo mama’o ‘a e ngaahi kuī pe fānaū lalahī, te nau lava ‘o kau mai ki he fakataha alēlea fakafāmīlī ‘i he telefoni, Skype, pe Facetime.

Mahalo te mou fakakaukau’i ke fai e fakataha alēlea fakafāmīlī fakalūkufuā ‘i ha Sāpate, ‘a ia ko e ‘uluaki ‘aho ‘o e uiké; ke lava ‘o vakai’i ai ‘e he fāmīlī e uike kuo hilī mo palani ki he uike hoko maī. Mahalo ko e me’a tonu ‘eni ‘oku fie ma’u ‘e homou fāmīlī ke ‘ai ai ‘a e Sāpaté ko ha ‘usia fakafiefia.

Ko e fakataha alēlea fakafāmīlī hono uā ko ha fakataha alēlea fakafāmīlī pule ko e ongomātu’ā pē ‘oku kau ki ai. ‘E lava ‘e he ongomātu’ā ‘i ha taimi fakataha ko ‘enī ke vakai’i ‘a e tu’unga ‘o e fie ma’u fakatu’asino, fakaeloto, mo fakalaumālie ‘a e fānaū tamasi’i pe ta’ahine takitaha, pea mo ‘ene fakalalakakā.

‘Oku hoko foki ‘a e fakataha alēlea fakafāmīlī pulé ko ha taimi lelei ke talanoa ai ‘a e uaiifī mo e husepānitī ki hona

vā fakafo'ituitui. 'I he taimi na'e faka-hoko ai 'e 'Eletā Hāloti B. Li 'ema silā, na'ā ne ako'i mai ha tefito'i mo'oni 'oku ou tui 'e tokoni lahi ki he ongomātu'a kotoa pē. Na'ā ne talamai, "Oua 'aupito na'ā mo teitei mohe ta'e te mo tū'ulutui fakataha 'o fepuke'akinima, 'o fai ha'amo lotu. 'Oku fakaafe'i 'e he fa'ahinga lotu pehe'e 'a e Tamai Hēvanī ke ne fale'i kitautolu 'i he mālohi 'o e Laumālié."

Ko e fakataha alēlea fakafāmilī hono tolū ko ha fakataha alēlea fakafāmilī fakangatangata. 'Oku fakamoleki fakataha heni 'e he ongomātu'ā ha taimi mo e fānaū fakatāutaha 'i he founa totonū (formal) pe 'i ha founa faingofua pē (informal). Ko ha faingamālie 'eni ki ha fealēlea'aki 'i ha *fai ha fili tokamu'a* kau ki ha me'a te ne fai pe 'ikai ke ne fai 'i he kaha'ū. 'I he taimi 'oku fai ai 'e fa'ahinga tu'utu'uni pehe'e, mahalo te ne fie lekooti ia ke faka'aonga'i 'i he kaha'ū kapau 'e fie ma'u. Kapau 'e 'ilo'i ho fohā mo e 'ofefinē ko ha tokotaha poupu mo'oni koe, 'e lava ke fokotu'u 'e he fakataha alēlea ko 'eni ha ngaahi taumu'a mo e kaveinga ngāue ki he kaha'ū. 'Oku toe hoko foki 'eni ko ha taimi ke fanongo tokanga ai ki he ngaahi hoha'a mo e faingata'a ne ala fehanganhangai mo e fānaū, hangē ko e lotosi'i, ngaohikoviā, houtamakī, pe ilifiā.

Ko e fakataha alēlea fakafāmilī hono faā ko e fakataha alēlea fakafāmilī fakafo'ituitui, 'oku kau ai ha taha 'o e ongomātu'ā mo ha taha e fānaū. Ko e fa'ahinga fakataha alēlea fakafāmilī pehenī 'oku meimei hoko ma'u pē. Hangē ko 'eni, 'e lava ke faka'aonga'i 'e ha taha 'o e mātu'ā mo e taha 'o e fānaū ha ngaahi faingamālie angama-heni lolotonga ha fononga 'i ha kā pe ngāue holo 'i fale. 'E lava ke hoko ha 'eva ha taha 'o e fānaū mo e tama'i pe fa'ée ko ha taimi fakalaumālie mo fakaeloto makehe ke na vāofi ange ai. Fakatohimāhina'i kei taimi 'eni ke lava 'a e fānaū 'o sioloto mo 'amanaki atu ki he taimi makehe te ne feohi toko taha pē ai mo 'ene fa'éé pe tama'i.

Ka 'e kāinga, ne 'i ai ha taimi ne hoko ai hotau 'apī ko e malu'anga kotoa ne tau fie ma'ú, mei he hū noa'ia mo e ivi tākiekina mei tu'ā. Ne tau

loka'i 'a e matapaā, tāpuni 'a e matapā sio'atā, pea tāpuni mo e 'aā, pea tau ongo'i malu, mo hao 'i hotau ki'i unga'anga mei he māmani 'i tu'ā.

Kuo 'ikai ha toe 'aho pehē ia. He 'ikai ke toe lava 'e he ngaahi holisi, ngaahi matapā, mo e ngaahi 'ā hotau 'apī 'o ta'ofi e hū noa'ia 'oku fai atu mei he 'Initanetī, Wi-Fi, telefoni to'oto'ó mo e ngaahi netiuekā. Te nau lava 'o hūfia hotau falé 'aki ha fanga ki'i lomi'i si'i pē 'o e mausi pe kīpōtī.

Me'amālie, he kuo 'osi foaki 'e he 'Eikī ha founa ke fakafepaki'i 'aki e kovi 'o e tekinolosiā te ne ala takihala'i kitautolu mei he fakamoleki ha taimi lelei he feohi mo hotau fāmilī. Kuó Ne fakahoko 'eni 'aki hono 'omi e polokalama fakataha alēlea ke fakamālohia, malu'i, tokateu, pea mo fakaili 'etau feohi mahu'inga tahā.

'Oku fie ma'u mo'oni 'e he 'etau fānaū ha mātu'a 'oku fie fanongo ange kiate kinautolu, pea 'e lava 'e he fakataha alēlea fakafāmilī 'o 'oange ha taimi 'a ia 'e lava ke femahino'aki mo fe'ofofani ai e kau mēmipa 'o e fāmilī.

Na'e ako'i 'e 'Alamā, "Fealēlea'aki mo e 'Eikī 'i he me'a kotoa pē te ke fa'i, pea te ne fakahinohino'i koe 'i he me'a 'oku lelei."³ 'E hanga 'e hono fakaafe'i mai e 'Eikī 'i he lotu ke kau mai ki he 'etau fakataha alēlea fakafāmilī, 'o fakalelei'i ange hotau vaā mo e anga 'etau feohī. Te tau lava, 'i he tokoni 'a e Tamai Hēvanī mo hotau Fakamo'uí, ke fa'a kātaki, fa'a faka'atu'i, fa'a tokoni, fa'a fakamolemole, mo lotu mahino ange 'i he 'etau lotua ha tokonī. Te tau lava 'i He'ena tokonī ke ngaohi hotau 'apī ko ha kihī'i kongā 'o hēvani 'i māmani.

'E tokoni e fakataha alēlea fakafāmilī

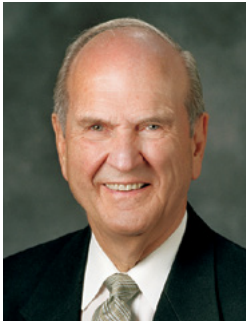
ko ē 'oku muimui ki he sīpinga 'o e fakataha alēlea 'i he langī, 'o fonu 'i he 'ofa faka-Kalaisi pea tatakī 'e he Laumālie 'o e 'Eikī, ke tau malu'i hotau fāmilī mei he ngaahi me'a 'okú ne tohoaki'i 'etau tokangā, ka te ne lava 'o kaiha'asi hotau taimi mahu'inga ke feohi fakataha a'i, pea te ne malu'i kitautolu mei he ngaahi kovi 'o e māmani.

'E hanga 'e ha fakataha alēlea fakafāmilī 'oku fakataha'i mo e lotú 'o fakaafe'i mai e Fakamo'uí, he kuó Ne talā'ofa: "He ko e potu ko ia 'oku fakataha ai 'a e toko ua pe toko tolu, 'i hoku huafā, te u 'i ai au mo kinautolu."⁴ 'Oku hanga 'e he fakaafe'i e Laumālie 'o e 'Eikī ke kau mai ki he fakataha alēlea homou fāmilī, 'o 'omi ha ngaahi tāpuaki 'oku 'ikai mafakamatala'i.

Faka'osī, kātaki 'o manatu'i 'e tokoni ha fakataha alēlea fakafāmilī 'oku fakahoko ma'u pe'e ke tau fakatokanga'i kei taimi ai e ngaahi palopalema fakafāmilī mo fakalelei'i kei taimi kinautolu he'ene kei si'i; 'e 'oange 'e he fakataha alēlea ki he mēmipa kotoa 'o e fāmilī ha ongo'i 'okú ne mahu'inga; kae me'a-tēpuú 'e tokoni ia ke tau toe lavame'a mo fiefia ange 'i he 'etau feohī mo hotau vā fetu'utaki 'i 'apī. 'Ofa ke faitāpuekina 'e he 'etau Tamai Hēvanī hotau ngaahi fāmilī 'i he 'etau fealēlea'aki fakatahá, ko 'eku lotú ia 'i he lotu fakatōkilalo pea 'i he huafa 'o Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sisū Kalaisi, 'emeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, 'Épalahame 4:26; 5:2-3.
2. *Our Family: A Practical Guide for Building a Gospel-Centered Home* (pamphlet, 1980), 6.
3. 'Alamā 37:37.
4. Mātiu 18:20.

Fai 'e Palesiteni Russell M. Nelson
Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu Mā Uá

Ko Hono Ngāue'i 'o e Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eikí

'Oku tau loto nai ke lotu, 'aukai, fekumi, hū, pea mo tokoni ki he kau tangata 'a e 'Otuá kae lava ke tau ma'u 'a e fa'ahinga mālohi ko ia 'o e lakanga fakataula'eikí?

‘I he konifelenisi lahi he māhina ‘e ono kuohilí ‘i ‘Okatopa 2015, na‘á ku lea ai ki he hou‘eiki fafine ‘o e Siasí fekau‘aki mo honau tufakanga fakalangi ko e kakai fefine ‘o e ‘Otuá. ‘Oku ou fie lea heni kiate kimoutolu hou‘eiki tangata fekau‘aki mo homou tufakanga fakalangi ko e kau tangata ‘o e ‘Otuá. ‘I he‘eku fefononga‘aki ‘i he māmaní, ‘oku ou ofo ‘i he mālohi-nga mo e lelei ‘o e kau tangata mo e fānau tangata ‘o e Siasí ni. ‘Oku ‘ikai ha founa ia ‘e lava ke lau ai e tokolahi ‘o e ngaahi loto kuo mou fakamo‘uí pea mo e mo‘uí kuo mou langaki haké. Mālō ‘aupito!

Na‘á ku fakamatala ‘i he‘eku pōpoaki he konifelenisi kuo ‘osí ‘a ‘eku a‘usia fakamamahi he ngaahi ta‘u lahi kuo hilí, ‘i he taimi na‘e ‘ikai ke u lava ai, ‘i he‘eku hoko ko e toketā faitafá, ke fakahaofi e mo‘uí ‘a ha ongo kí‘i tautehina fefine ‘e toko ua. ‘Oku ou fie lave lahi ange kau ki he fāmilí ko iá, ‘i he‘eku ma‘u ha ngofua mei he‘ena tamaí.

Na‘e uesia ‘e he mahaki mafú ha fānau ‘e toko tolu ne fanau‘i kia Lute mo Simi Hetifila. Na‘e mālōlō hona ‘uluaki fohá, ko Simi ko e Sí‘i, te‘eki fakapapau‘i hano sivi. Ne mau

toki fe‘ilongaki ‘i he taimi na‘e kumi tokoni mai ai e ongomātu‘á ma‘a hona ongo ‘ōfefiné, ko Lola ‘Ana mo hono kí‘i tehiná, ko Kei Lini. Na‘á ku loto mamahi ‘i he fakatou mālōlō ‘a e ongo kí‘i tamaiki fefiné ‘i he hili hona tafa.¹ ‘Oku mahino, na‘e uesia fakalaumālie ‘a Lute mo Simi.

Hili ha ngaahi taimi, ne u toki ‘ilo na‘á na kukuta fuoloa ‘ena loto mamahi mai kiate au pea mo e Siasí. Kuo te‘eki ai ngalo ‘iate au e me‘á ni ‘i ha meimei ta‘u ‘e onongofulu ko ‘ení, pea kuó u tēngihia ai si‘i fāmilí Hetifilá. Na‘á ku feinga tu‘o lahi ke fai ha fetu‘utaki mo kinaua, ka ne ‘ikai ola.

Pea ‘i ha pō ‘e taha ‘i Mē ‘o e ta‘u kuo ‘osí, ne faka‘aaki au ‘e he ongo kí‘i tamaiki fefiné ni mei he tafa‘aki ‘e taha ‘o e veilí. Neongo na‘e ‘ikai ke u sio pe fanongo kiate kinaua fakaetu‘asino, ka na‘á ku ongo‘i ‘ena ‘i aí. Na‘á ku ongo‘i ‘ena kolé, fakalaumālie. Ko ‘ena pōpoaki na‘e nounou mo mahino. “Misa Nalesoni, ‘oku ‘ikai te ma sila ki ha taha! *Te ke lava ‘o tokoni mai?*” Na‘e ‘ikai fuoloa mei ai, kuó u ‘ilo ne ‘osi mālōlō atu si‘ena fine‘eikí, ka na‘e kei mo‘uí pē ‘ena tangata‘eikí mo hona kí‘i tuonga‘ané.

‘I he‘eku lotolahi he kole ‘a Lola ‘Ana mo Kei Liní, na‘á ku toe feinga ke fetu‘utaki ki he‘ena tamaí, ‘a ia na‘á ku ‘ilo ‘okú ne nofo mo hono foha ko

Ko Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni mo Sisitā Ueniti Nalesoni ‘i he Temipale Peisoni, ‘lutaá mo e kau mēmipa ‘o e fāmilí ‘o Simi Hetifilá.

Sōnī. Na'á ku loto he taimi ko 'enī ke mau fe'iloaki.

Na'á ku tū'ulutui hifo 'i mu'a 'ia Simi 'i Sune, kuó ne ta'u 88 'eni, 'o fai ha fepōtalanoa'aki ongo mo'oni mo ia. Na'á ku talanoa kau ki he kole hono ongo 'ōfēfiné mo fakahā ange te u lāngilangi'ia ke fakahoko e ouau silá ma'a hono fāmīlī. Na'á ku toe fakamatala'i ange foki 'e fie ma'u ha taimi mo ha ngāue lahi 'iate ia mo Sooni ke na mateuteu mo mo'ui taau ke hū ki he tempalé, he na'e 'ikai ha taha 'iate kinaua kuo 'osi ma'u 'enitaumeni.

Na'e mālohi 'a e Laumālie 'o e 'Eikī 'i he kotoa 'emau talanoá. Pea 'i he taimi na'e fakatou tali ai 'e Simi mo Sooni 'eku kolé, na'á ku fiefia lahi! Na'á na ngāue faivelenga mo 'ena palesiteni fakasiteikī, pīsopé, ongo faiako fakapí, mo e taki faifekau fakauōtī, pea pehē ki he ongo faifekau kei talavou mo e ongo faifekau matu'otu'á. Pea 'ikai fuoloa mei ai, kuó u ta'imālie 'i he faingamālie kāfakafa ke sila'i 'a Lute kia Simi pea mo 'ena fānau 'e toko faá

kiate kinaua 'i he Temipale Peisoni 'Iutaá. Na'á ku tangi mo Uenitī 'i he'ema kau 'i he a'usia fakalaumālie ko iá. Na'e lahi ha ngaahi loto ne fakamo'ui 'i he 'aho ko iá!

'Oku ou tangane'ia 'i he'eku fakakaukau atū, 'ia Simi mo Sooni pea mo e me'a na'á na loto-fiemālie ke faí. Kuó na hoko ko e ongo mo'unga'i tangata kiate au. Kapau 'e lava ke u ma'u e faka'amu hoku lotó, ke lava 'e he tangata mo e talavou kotoa pē 'i he Siasí ni 'o fakahaa'i e loto-to'a, ivi, mo e loto-fakatōkilalo 'a e tamai mo e foha ko 'enī. Na'á na loto fiemālie ke fakamolemole'i pea mo tukuange 'a e mamahi mo e 'ulungaanga 'o e kuohilí. Na'á na loto fiemālie ke talangofua ki he fakahinohino mei hona kau taki lakanga fakataula'eikí kae lava 'e he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí 'o fakama'a mo tokoni'i kinaua. Na'á na takitaha loto ke hoko ko ha tangata 'oku mo'ui taau ke [fataki] 'a e lakanga fakataula'eikí "fakatatau ki he lakanga toputapu 'o e 'Otuá."²

'Oku 'uhinga 'a e [fataki] ke fuesia 'a e mamafa 'o e me'a 'oku puké. Ko ha falala toputapu ia ke fataki e lakanga fakataula'eikí, 'a ia ko e mālohi mo e mafai māfimafi 'o e 'Otuá. Fakakaukau ki heni: ko e lakanga fakataula'eiki kuo foaki kiate kitautolú ko e mālohi mo mafai tatau tofu pē ia na'e fakatupu 'aki 'e he 'Otuá 'a e māmani ko 'enī mo e ngaahi māmani ta'efa'alauá, 'okú ne pule'i 'a e langí mo e māmani, mo hākeaki'i 'Ene fānau talangofuá.³

Na'á ku 'i ha fakataha kimuí ni mo Uenitī ne fiefia mo mateuteu ai 'a e tā-pianó ke tā 'a e 'uluaki himí. Na'á ne hanga-taha ki he tu'ungafasí, pea 'i he ngaahi kií hono loulouhi'i nimá. Na'á ne kamata ke lomi 'a e ngaahi kií, ka na'e 'ikai ha ongo ia. Na'á ku fafana ange kia Uenitī, "Oku 'ikai ke 'i ai ha 'uhila." Na'á ku tui 'oku 'i ai ha me'a kuó ne motuhi e tafe mai 'a e 'uhilá ki he 'okaní.

Kāinga, 'i he founa tatau pē 'oku ou manavasi'i he 'oku fu'u tokolahi fau ha kau tangata kuo foaki ki ai 'a e

mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ka 'oku 'ikai ke nau ma'u e *mālohi* 'o e lakanga fakataula'eikí he kuo motuhi e tafe mai 'a e mālohí 'e he faiangahalá hangē ko e fakapikopikó, ta'efaitotonú, hikisiá, anga'ulí, pe femo'uekina 'i he ngaahi me'a 'o e māmaní.

'Oku ou manvasi'i na 'oku fu'u tokolahi fau ha kau ma'u lakanga fakataula'eiki kuo si'i pe hala'atā ha me'a 'oku nau fai ke fakatupulaki 'aki 'enau malava ke ma'u 'a e ngaahi mālohi 'o e langí. 'Oku ou hoha'a kiate kinautolu kotoa 'oku 'uli 'enau fakakaukaú, ongó, pe tō'ongá pe fakama'ama'a'i honau uaifi mo 'enau fānaú, 'o motuhia ai e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí

'Oku ou manvasi'i na'a kuo momoi 'e ha fu'u tokolahi fau 'enau tau'atāina ke filí ki he filí pea 'oku nau pehé 'i he'enu tō'ongá, "Oku ou tokanga lahi ange au ke fakatōli'a 'eku ngaahi holí 'i hano fai ha me'a ke fataki e mālohi 'o e Fakamo'uí ke tāpuekina ai e ni'ihí kehé."

'Oku ou manvasi'i, kāinga, na'a 'oku 'i ai ha ni'ihí 'iate kinautolu te nau toki 'ā hake 'i ha 'aho 'o fakatokanga'i 'a e mālohi mo'oni 'i he lakanga fakataula'eikí pea nau faka'ise'isa lahi 'i he fakamoleki lahi ange honau taimí ke ma'u ha mālohi ki he ni'ihí kehé

pe mālohi 'i he ngāue kae 'ikai feinga ke faka'aonga'i kakato e mālohi 'o e 'Otuá.⁴ Na'e ako'i 'e Palesiteni Siaosi 'Alipate Sāmita "oku 'ikai ke tau 'i hení ke nofo noa pē he mo'uí ni pea hiki ki ha tu'unga 'o e hakeaki'i; ka 'oku tau 'i hení ke fakafe'unga'i kinautolu 'i he 'aho takitaha ki he ngaahi tu'unga 'oku 'amanaki mai 'etau Tamaí te tau a'usia hili 'a e mo'uí ni."⁵

Ko e hā 'e maumau'i ai 'e ha taha hono ngaahi 'ahó pea tali e haka 'a 'Isoá⁶ ka kuo 'osi foaki ki ai 'a e faingamālie ke ma'u kotoa e ngaahi tāpuaki 'o 'Ēpalahamé?⁷

'Oku ou kole fakamātoato kiate kinautolu katoa ke tau mo'uí taau mo hotau ngaahi faingamālie ko e kau ma'u lakanga fakataula'eikí. 'E hoko mai ha 'aho, ko e kau tangata *pē ko ia* kuo nau fakamātoato'i honau lakanga fakataula'eikí, 'aki 'enau fekumi *fai-velenga* ke ako'i kinautolu 'e he 'Eikí tonu, te nau lava 'o tāpuaki'i, fakahinohino, malu'i, fakamālohia, pea mo fakamo'ui e ni'ihí kehé. Ko ha toki tangata pē kuó ne ngāue'i e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí te ne lava ke fakahoko ha ngaahi mana kiate kinautolu 'oku 'ofa a'i pea tauhi 'ene nofomalí mo e malu [hono] fāmilí, he taimí ni pea 'i he ta'engata.

Ko e hā 'a e ngāue ke fai ke fakatupulaki ai 'a e fa'ahinga mālohi peheé? Na'e fakahā 'e Pita, ko e 'Apostolo Pule 'a e Fakamo'uí—'a e Pita tatau na'ā ne foaki mo Sēmisi mo Sione 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisetekí kia Siosefa Sāmita mo 'Oliva Kautelē⁸—e ngaahi 'ulungaanga lelei 'oku totonu ke tau kumiá ke "tau kau ai 'i he anga 'a e 'Otuá."⁹

Na'ā ne fakalau 'a e tuí, lototo'á, 'iló, 'ūkumá, fa'a kākakí, anga faka'otuá, angalelei fakakāingá, 'ofá, mo e faivelengá.¹⁰ Pea 'oua na'a ngalo 'a e loto fakatōkialól!¹¹ Te u fehu'i atu, 'e fakamatala'i fēfē kitaua 'e he kau mēmipa hotau fāmilí, ngaahi kaungāme'á, mo e kaungā ngāue 'i hono fakatupulaki 'eni mo e ngaahi me'afuaki fakalaumālie kehé?¹² Ko e lahi ange hono fakatupulaki 'o e ngaahi 'ulungaanga ko iá, ko e lahi ange ia hotau mālohi he lakanga fakataula'eikí.

Ko e hā mo ha toe founda te tau lava ai 'o fakatupulaki hotau mālohi 'i he lakanga fakataula'eikí? 'Oku fie ma'u ke tau lotu fakamātoato. He 'ikai ke lava 'e hono fakamatala'i lelei 'o e ngaahi 'ekitiviti 'o e kuohilí mo e kaha'ú, hoko ai mo ha ngaahi kole ki ha ngaahi tāpuaki, 'o fokotu'u e fa'ahinga fetu'utaki mo e 'Otuá te ne

'omi 'a e mālohi tu'uloá. 'Okú ke lotu fiamālie nai ke lotu *ke 'ilo'i e founga ke lotua ai* ke ma'u ha mālohi lahi ange? 'E ako'i koe 'e he 'Eikí.

'Okú ke lotu fiamālie nai ke fekumi 'i he ngaahi folofolá mo keinanga 'i he folofola 'a Kalaisí¹⁵—ke ako *fakamāto-ato mo'oni* kae lava 'o ma'u ha mālohi lahi ange? Kapau 'okú ke lotu ke laukau 'aki koe ho uaiifí, tuku ke ne 'ilo koe 'okú ke ako e tokāteline 'a Kalaisí 'i he 'Initanetí¹⁴ pe lolotonga lau ho'o folofolá!

'Okú ke lotu fiamālie nai ke lotu ma'u pē 'i he tempalé? 'Oku hōifua 'a e 'Eikí ke fai 'Ene faiakó 'i Hono fale tapú. Fakakaukau lotu ki Ha'ane hōifua mai kapau te ke kole ange ke Ne ako'i koe fekau'aki mo e ngaahi kī, mafai, mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí, 'i ho'o foua e ngaahi ouau 'o e Lakanga Fakataula'eikí 'i he tempalé.¹⁵ Fakakaukau ki he fakautuutu 'o e mālohi e lakanga fakataula'eikí te ke lava 'o ma'ú.

'Okú ke lotu fiamālie nai ke muimui 'i he sīpinga 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoní hono tokoní 'i e ní'ihī kehé? Kuo laulauita'u 'ene fai e ngaahi me'a na'e 'ikai ke ne palani ki ai, 'o muimui 'i he ue'i 'a e Laumālié ke 'a'ahi ki ha 'api 'o ha taha pea fanongo ki he lea hangē ko 'ení, "Na'á ke 'ilo'i fēfē ko e ta'u taha 'eni e mālōlō homa 'ōfēfiné?" pe "Na'á ke 'ilo'i fēfē ko hoku 'aho fā'ele'i 'eni?" Pea, kapau 'okú ke fie ma'u mo'oni ha mālohi lahi ange 'o e lakanga fakataula'eikí, te ke fakamahu- 'inga 'i mo tokanga 'i ho uaiifí, 'o tali ia mo 'ene fale'í.

Ko 'eni, kapau 'oku ongo fu'u lahi 'eni, kātaki 'o fakakaukau ki he mei kehe ange 'etau feohi mo hotau uaiifí, fānaú, mo e kaungā ngāue 'i he ngāue kapau na'e *hangē* 'etau faka'utumauku ke ma'u e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí 'o hangē ko 'etau tōtōivi 'i he ngāue pe fakalahi e pa'anga 'i he 'etau 'akauni pangikeé. Kapau te tau hū ki he 'ao 'o e 'Eikí 'i he lotu fakatōkilalo mo kole kiate Ia ke Ne ako'i kitautilu, te Ne fakahinohino mai e founga ke fakalahi ai 'etau ma'u *Hono* mālohí.

'Oku tau 'ilo'i 'e hoko ha ngaahi mofuike 'i ha ngaahi feitu'u kehekehe 'i he ngaahi 'aho faka'osí ní.¹⁶ Mahalo

ko e taha 'o e ngaahi feitu'u kehe-kehe ko iá ko hotau 'apí, 'a ē 'e ala hoko ai e "ngaahi mofuike" fakaeloto, fakapa'anga, pe fakalaumālie. 'E lava ke lolomi 'e he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí 'a e tahí mo fakalelei'i 'a e ngaahi mafahifahi 'i lolofonua. 'E lava ke foki 'e he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí 'o fakanonga 'a e fakakaukau mo fakamo'ui 'a e ngaahi fasi 'i he lotu 'o kinautilu 'oku tau 'ofa áí.

'Oku tau lotu-fiamālie nai ke lotu, 'aukai, fekumi, hū, pea mo tokoni ko e kau tangata 'a e 'Otuá ka tau ma'u 'a e fa'ahinga mālohi ko ia 'o e lakanga fakataula'eikí? Koe'uhí ko e lotu vēke-veke lahi 'a ha ongo kī'i tamaiki fefine ke sila'i kinaua ki hona fāmilí, na'e lotu-fiamālie 'ena tamaí mo e tuonga'ané ke fai e me'a ke na ma'u ai 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki mā'oni'oni.

'E hoku kāinga 'ofeina, kuo luva mai kiate kitautilu ha falala toputapu—ko e mafai 'o e 'Otuá ke tāpuekina e ní'ihī kehé. 'Ofa te tau tu'u hake takitaha ko e tangata 'o e 'Otuá na'e 'osi tomua fakanofu—mo mateuteu ke fatakí lototo'a 'a e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá, vēkeveke ke fai ha me'a pē 'e fie ma'u ke fakatupulaki ai hono mālohi 'i he lakanga fakataula'eikí. 'I he mālohi *ko iá*, te tau lava ai 'o tokoni ki he teuteu 'o e māmaní ki he Hā'ele 'Anga Ua Mai hotau Fakamo'ui ko Sísū Kalaisí. Ko Hono Siasí 'eni, 'oku tataki 'e He'ene palōfitá, ko Palesiteni Tōmasi S.

Monisoni, 'a ia 'oku ou 'ofeina mo pou-pou'i lahi. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sísū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Russell M. Nelson, "Ko Ha Tautapa ki Hoku Tuofāfiné," *Liahona*, Nōvema 2015, 96.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:18.
3. Vakai, *Ngaahi Fatongia mo e Ngaahi Tāpuaki 'o e Lakanga Fakataula'eiki: Tohi Lēsoni ma'ae Kau Ma'u Lakanga Fakataula'eiki, Konga A mo e B* (2000); vakai foki, 'Alamā 13:7–8; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:17–20, 35–38; Mōsese 1:33, 35.
4. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:36.
5. George Albert Smith, 'i he Conference Report, Apr. 1905, 62; vakai foki, *The Teachings of George Albert Smith*, ed. Robert mo Susan McIntosh (1996), 17.
6. Vakai, Sēnesi 25:29–34.
7. Vakai, Sēnesi 12:3; 17:2–8; Kalētia 3:29; 1 Nifai 15:14–18; 'Ēpalahame 2:9–11.
8. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:20. Na'e 'uluaki foaki 'e he Fakamo'ui, Mōsese, pea mo 'Ilaisiā (na'e fa'a lau he taimi 'e ní'ihī ko 'Ilaiase) 'a e ngaahi kīi kia Pita, Sēmisi, pea mo Sione 'i he mo'ungá 'i he taimi na'e liliu ai 'i honau 'aó (vakai, Mātiu 17:1–4; Ma'ake 9:2–9; Luke 9:28–30; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 63:21).
9. 2 Pita 1:4.
10. Vakai, 2 Pita 1:5–10.
11. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 4:6 (fakatokanga 'i ange: na'e fakalahi mai heni, 'e he 'Eikí 'i ha fakahā 'a e *loto-fakatōkilaló* ki he lisi 'a Pitá).
12. Vakai, 1 Kolinitō 12:4–11; Molonai 10:8–17; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:11.
13. Vakai, 2 Nifai 32:3.
14. Vakai, 2 Nifai 31:2–21.
15. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:19–20.
16. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:33.

Fai 'e Stephen W. Owen
Palesitēni Lahi 'o e Kau Talavou

Ko e Kau Taki Lelei Tahá 'a e Kau Muimui Lelei Tahá

'E 'i ai ha ngaahi taimi 'e ngali faingata'a ai e fonongá, kae muimui pē 'i he Fakamo'u. 'Okú Ne 'afio'i e halá; he ko la ia 'a e halá.

Ne 'ave au 'e he'eku tangata'eikí 'i hoku ta'u 12, 'o tuli manu he mo'ungá. Na'á ma 'á he 3:00 pongipongi, teuteu'i 'ema hōsī, peá ma 'alu atu he tafa mo'unga 'ulu'akau'ia 'oku kei fakapo'uli 'aupito. Neongo 'eku manako mo'oni he tulimanú 'o hangē pē ko 'eku tangata'eikí, ka na'á ku ki'i ilifia he taimi ko iá. Ne te'eki ke u 'alu au ki he ngaahi mo'unga ko 'ení kimu'a, pea 'ikai ke u lava 'o sio ki he halá—pe ko ha fa'ahinga me'a he taimi ko iá! Ko e me'a pē ne u lava 'o sio ki a'i ko ha ki'i kasa si'isi'i ne to'oto'o 'e he'eku tangata'eikí 'o ki'i maamangia ai e 'ulu paini 'i mu'a 'iate kimauá. 'E fēfē kapau 'e hekea 'eku hōsī 'o tō—te ne lava nai 'o sio ki hono halá? Ka na'e fakafiemālie'i au 'e he fakakaukau ko 'ení: "Oku 'ilo'i pē 'e he Tangata'eikí 'a hono halá. Kapau te u muimui pē kiate ia, 'e lelei e me'a kotoa pē."

Pea na'e lelei e me'a kotoa pē. Ne faifai pea hopo hake e la'áá, peá ma ma'u ha 'aho fakafiefia. 'I he'ema foki ki 'apí, ne tuhu 'eku tangata'eikí ki ha fo'i mā'olunga faka'ofofa ne makehe ia

mei he toengá. Na'á ne pehē mai, "Ko e 'Otu-mo'unga Uinitíi ē. Ko e feitu'u lelei ia ki he tulimanú." Ne u 'ilo'i he taimi pē ko iá 'a 'eku loto ke foki mai 'i ha 'aho 'o kaka he 'Otu-mo'unga Uinitíi.

'I he ngaahi ta'u hokó ne u fa'a fanongo ki ha talanoa 'eku tangata'eikí ki he 'Otu-mo'unga Uinitíi, ka na'e 'ikai pē ke ma toe foki ki ai—kae 'oua

kuo 'osi ha ta'u 'e 20. Ne u telefoni ki he'eku tangata'eikí 'o talaange, "Ta 'alu ki Uinitíi." Ne ma toe teuteu'i 'ema hōsī peá ma 'alu hake he tafa-mo'ungá. Kuó u hoko 'eni ko ha taha taukei he heka hōsī 'i hoku ta'u 30, ka na'á ku 'ohovale he'eku kei ongo'i ilifia pē 'o hangē ko ia ne hoko he'eku kei ta'u 12. Ka na'e 'ilo'i 'e he'eku tangata'eikí e halá, peá u muimui pē 'iate ia.

Ne faifai peá ma a'u ki he tumutumu 'o Uinitíi. Ne faka'ofofa mo'oni, peá u ma'u e ongo mālohi ke u toe foki mai—'o 'ikai koe'uhí ko au, kae ma'a hoku uai'í mo 'eku fānaú. Na'á ku loto ke nau a'usia e me'a ne u a'usía.

Ne u ma'u ha ngaahi faingamālie lahi 'i ha ngaahi ta'u ke 'ave hoku ngaahi fohá mo ha kau talavou kehe ki he tumutumu 'o e ngaahi mo'ungá, 'o hangē pē ko hono tataki au 'e he'eku tangata'eikí. 'Oku hanga 'e he ngaahi a'usia ko 'ení 'o ue'i au ke u fakalaululoto ki he 'uhinga 'o e takí—mo e 'uhinga 'o e muimui.

Ko Sisū Kalaisi 'a e Takimu'a Lelei Tahá mo e Tokotaha Muimui Lelei Tahá

Kapau te u 'eke atu, "Ko hai e taki lelei taha kuo mo'ui?"—ko e hā ho'o talí? 'Oku mahino pē 'a e talí, ko Sisū Kalaisi. Na'á ne tā 'a e sīpinga haohaoa 'o e tu'unga fakatakimu'a kotoa pē.

Kapau te u 'eke atu, "Ko hai 'a e tokotaha *muimui lelei* taha kuo mo'ui?"—'ikai nai ko e talí ko Sisū Kalaisi pē? Ko Ia 'a e takimu'a lelei

Kau Taki mo e Kau 'Ōfisa Mā'olunga 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

KO E KAU PALESITENISĪ 'ULUAKĪ

Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki

Thomas S. Monson
Palesiteni

Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Uā

KO E KŌLOMU 'O E KAU 'APOSETOLO 'E TOKO HONGOFULU MĀ UĀ

Russell M. Nelson

Dallin H. Oaks

M. Russell Ballard

Robert D. Hales

Jeffrey R. Holland

David A. Bednar

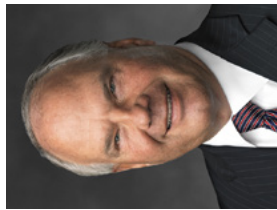
Quentin L. Cook

D. Todd Christofferson

Neil L. Andersen

Ronald A. Rasband

Gary E. Stevenson

Dale G. Renlund

KO E KAU PALESITENISĪ 'O E KAU FITUNGOFULŪ

L. Whitney Clayton

Donald L. Hallstrom

Richard J. Maynes

Craig C. Christensen

Ulisses Soares

Lynn G. Robbins

Gerrit W. Gong

tahá *ko'e'uhí* he ko Ia 'a e tokotaha muimui lelei tahá—'okú Ne muimui kakato ki He'ene Tamaí, 'i he me'a kotoa pē.

'Oku ako'i 'e he māmaní kuo pau ke mālohi e kau takí; ka 'oku ako'i 'e he 'Eikí ia kuo pau ke nau angavaivai. 'Oku ma'u 'e he kau taki fakamāmaní e mālohi mo e ivi tākiekiná mei honau talēnití, taukei fakangāuē mo e koloá. 'Oku ma'u 'e he kau taki anga faka-Kalaisí e mālohi mo e ivi tākiekiná "i he feifeinga'i, 'i he fa'a kātaki fuoloa, 'i he angavaivai mo e angamalū, pea mo e 'ofa ta'emāluoi."¹

'I he 'afio mai 'a e 'Otuá, ko e kau takimu'a lelei tahá ne nau hoko ma'u pē ko e kau muimui lelei tahá.

Tuku mu'a ke u vahevahe atu ha a'usia 'e ua na'á ne ako'i au 'o kau ki he takí mo e muimui mei he'eku feohi kimuí ni mo e kau talavou 'o e Siasí.

'Oku Tau Hoko Kotoa ko ha Kau Taki

Ne ma toki 'alu mo hoku uai'í ki ha houalotu sākalamēnití 'a ha uooti kehe mei homa uōtí. Kimu'a pea kamata e fakataha'angá, ne ha'u ha talavou 'o kole mai pe te u loto ke tokoni 'i hono tufa 'o e sākalamēnití. Ne u talaange, "Te u fiefia ke tokoni."

Ne u tangutu mo e kau tikoni kehé pea u 'eke ki he tikoni ofi mai kiate aú, "Te u tufa au ki fē?" Na'á ne talamai te u kamata tufa mei mui he falelotú 'i he 'otu sea 'i lotó pea 'e 'i he tafa'aki ia 'e tahá he 'otu tatau pē, pea ma toki ha'u ai pē ki mu'a.

Ne u talaange, "Kuo fu'u fuoloa 'eku ta'e fai e me'á ni."

Na'á ne tali mai, "E sai pē ia. Te ke sai pē koe. Ne u ongo'i pehē pē he'eku kamata."

'I he houalotu sākalamēnití, na'e lea ai 'a e ki'i tikoni ta'u sí'si'i taha he kōlomú, 'a ia na'e toki fakanofa pē 'i ha ngaahi uike sí'i kimu'a ai. Hili e lotú ne fakatahataha hake e kau tikoni kehé 'o fakahā 'enau laukau 'aki ia ko ha mēmipa 'o 'enau kōlomú.

'I he'eku talanoa mo kinautolu he 'aho ko iá, ne u 'ilo'i ai 'oku 'a'ahi mo fakaafe'i 'e he kau mēmipa kotoa 'o e ngaahi kōlomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné e kau talavou kehé 'i he

uike takitaha ke kau atu ki he'enuu kōlomú.

Ko ha kau takimu'a lelei e kau talavou kotoa ko 'ení. Ne mahino 'oku tokoni lahi e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, mātu'á, mo ha ni'ihi ke fakahinohino'i kinautolu 'i honau fatongia. 'Oku 'ikai ke sio e kakai lalahi tokanga ko 'ení ki he tu'unga 'oku 'i ai e kau talavou, ka ko e tu'unga te nau lava 'o a'usia. 'I he'enuu talanoa 'o kau ki he kau talavou, 'oku 'ikai ke nau nofotaha 'i he'enuu tōnounou. Ka 'oku nau fakamamafa'i e tu'unga fakatakimu'a lelei 'oku hā meiate kinautolú.

Kau talavou, ko e anga ia e 'afio atu 'a e 'Eikí kiate kimoutolú. 'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke peheni ho'o vakai kiate koé. 'E 'i ai ha taimi 'i ho'o mo'u'i 'e ui ai koe ke ke taki. 'E 'i ai ha ngaahi taimi 'e fie ma'u ai ke ke muimui. Ko 'eku pōpoaki he 'ahó ni kiate kimoutolú neongo pe ko e hā ho uui'i, te ke hoko ma'u pē ko ha taki mo ha tokotaha muimui. Ko e tu'unga fakatakimu'á ko hano fakahaa'i ia 'o e tu'unga fakaākongá—ko hano tokoni'i pē 'o e ni'ihi kehé ke nau ha'u kia

Kalaisi, 'a ia ko e me'a ia 'oku fai 'e he kau ākonga mo'oní. Kapau 'okú ke feinga ke muimui kia Kalaisi, te ke lava 'o tokoni'i e ni'ihi kehé ke nau muimui kiate Ia, pea lava ke ke hoko ai ko ha taki.

'Oku 'ikai ma'u 'ete lava 'o hoko ko e takí mei ha anga fakafeohi ngofua, pōto'i he fakalotoá, pe na'a mo ha talēniti lea he kakaí. Ka 'oku ma'u ia mei ho'o tukupā ke muimui kia Sisū Kalaisí. 'Oku ma'u ia mei ho'o loto ke, hangē ko e lea 'a 'Ēpalahamé, "ko ha tokotaha 'oku muimui lahi ange ki he mā'oní'oní."² Kapau te ke lava 'o fai ia—neongo 'a e 'ikai te ke mataotao aí, ka 'okú ke feinga ke fai iá—'okú ke hoko leva ko ha taki.

Ko ha Tu'unga Fakatakimu'a e Ngāue he Lakanga Fakataula'eiki

'I ha taimi 'e taha na'á ku 'a'ahi ai 'i he'eku 'i Nu'u Silá ki ha fa'ē te'eki ke mali mo ha fānau ta'u hongofulu tupu 'e toko tolu. Ne ta'u 18 e foha lahi tahá pea na'á ne toki ma'u e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí he Sāpate ki mu'a. Ne u 'eke ange pe kuó ne lava 'o faka'aonga'i e lakanga fakataula'eiki ko

I he'etau hoko ko e kau ma'u lakanga fakataula'eiki, 'oku 'ikai fe'unga ke tau ha'u pe kia Kalaisi; ko hotau fatongia he taimi ni ke "fakaafe'i 'a e kakai kotoa pe ke nau ha'u kia Kalaisi."⁴ He 'ikai ke tau fiamalie pe 'i he'etau ma'u e ngaahi tapuaki fakalaumalié; kuo pau ke tau taki e kakai 'oku tau 'ofa ai ki he ngaahi tapuaki tatau—pea 'i he'etau hoko ko e kau akonga 'a Sisū Kalaisi, kuo pau ke tau 'ofa he taha kotoa pe. 'Oku tatau pe fekau kiate kitautolu mo e fekau 'a e Fakamo'ui kia Pitā: "Pea 'o ka ke ka toe liliu, ke ke tokoni ho kāingā."⁵

Muimui he Tangata 'o Kāleli

'E 'i ai ha ngaahi taimi 'e ngali faingata'a ai e fonongā, kae muimui pe he Fakamo'ui. Ko hono mo'oní, 'okú Ne 'afio'i e halá; he ko Ia 'a e halá.⁶ Ko e fakamātoato ange ko ia ho'o ha'u kia Kalaisi, ko e lahi ange ia ho'o holi ke tokoni'i e ni'ihī kehē ke nau a'usia e me'a kuó ke a'usiá. Ko e fo'i lea 'e taha ki he fa'ahinga ongo ko 'ení ko e 'ofa haohaoá, "a ia kuo foaki [e he Tama] kiate kinautolu kotoa pe 'oku muimui mo'oni 'i hono 'Alo ko Sisū Kalaisi."⁷ Te ke toki fakatokanga'i 'i ho'o muimui mo'oni kia Kalaisi, 'okú ke toe tatakai ai mo ha ni'ihī kehe kiate Ia, he 'oku pehē 'e Palesitēni Tōmasi S. Monisoni, "I he'etau muimui he Tangata 'o Kāleli—'a ia ko e 'Eiki ko Sisū Kalaisi—e ongo'i hotau ivi tākiekina lelei fakatāutahā 'i ha feitu'u pe te tau 'i ai, 'o tatau ai pe ko e hā hotau fatongia."⁸

'Oku ou fakamo'oni atu ko e Siasi mo'oni 'eni 'o Kalaisi. 'Oku tatakai kitautolu 'e ha palōfita 'a e 'Otuá, ko Palesitēni Monisoni—ko ha taki ma'ongo'onga 'oku toe hoko ko ha tokotaha muimui mo'oni 'o e Fakamo'ui. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41.
2. Vakai 'Epalahamē 1:2.
3. Fetohi'aki fakafō'ituitui; toki fakatonutonu e sipelá mo e faka'ilonga leá.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:59; toki fakamamafa'i.
5. Luke 10:32.
6. Vakai, Sione 14:6.
7. Molonai 7:48.
8. Thomas S. Monson, "Your Personal Influence," *Liahona*, May 2004, 20.

ía. Na'á ne talamai, "Oku 'ikai ke fu'u mahino kiate au hono 'uhingá."

Ne u talaange 'okú ne ma'u he taimi ni e mafai ke foaki ha tapuaki lakanga fakataula'eiki 'o e fakafiemalié pe fakamo'ui. Ne u vakai ki he'ene fa'éé, kuo ta'u lahi e te'eki 'i ai ha tokotaha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisitēki 'i hono tafa'akí. Ne u pehē ange, "Oku ou tui 'e fakafiefia, kapau te ke tuku ha tapuaki ki ho'o fine'eiki."

Na'á ne talamai, "Oku 'ikai te u 'ilo hono fongā."

Ne u fakamatala'i ange te ne lava 'o hili hono nimá ki he 'ulu 'o 'ene fa'éé, ui hono hingoá, fakahā 'okú ne fai e tapuaki 'aki e mafai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisitēki, pea lea 'aki ha me'a pe 'oku fakahā 'e he Laumalié ki hono 'atama'i mo e lotó, pea faka'osi 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi.

'I he 'aho hono hokó, ne u ma'u ha'ane 'i-meili. Ko hano kongā 'eni: "Ne u tapuaki'i 'eku fa'éé he poó ni. . . . Ne u mātu'aki ongo'i manavasi'i mo ta'efe'unga, ko ia ai ne u lotu hokohoko ke fakapapau'i te u ma'u e Laumalié, koe'uhí he 'ikai ke u lava 'o foaki ha tapuaki ta'e kau ai [e Laumalié]. 'I he'eku kamata ke fakahoko e tapuaki, ne 'ikai ke u toe manatu'i au mo hoku ngaahi vaivai'angá. . . . Ne ['ikai ha'aku

'amanaki] ki he fu'u mālohi fakalaumalié mo fakaeloto ne u ongo'i. . . . Hili íá, ne fu'u ongo mālohi e laumalié 'o e 'ofá pea 'ikai ke u toe lava 'o mapukepuke hoku lotó, peá u fā'ofua ki he'eku fine'eiki mo tangi 'o hangē ha ki'i pēpē. . . . Lolotonga 'eku tohi atu ko 'ení, [oku ou ongo'i] e [mālohi] 'o e Laumalié 'o 'ikai ke u lotu ke toe fai angahala. . . . 'oku ou 'ofa 'i he ongo-ongolele'i ni."³

'Ikai nai 'oku fakafiefia ke sio ki ha lava 'e ha talavou ngali angamaheni pe 'o fakahoko ha ngaahi me'a ma'ongo'onga 'i hono faka'aonga'i 'o e lakanga fakataula'eiki, neongo 'ene ongo'i ta'efe'ungá? Ne u toki 'iló ni kuo ma'u e uiui'i 'o e kaumātu'a kei talavou ko 'ení pea te ne hū ki he senitā ako'anga fakafaifekau he māhina katu'ú. 'Oku ou tui te ne tatakai ha ngaahi laumalié lahi kia Kalaisi koe'uhí he kuó ne ako 'a e fongā 'o e muimui kia Kalaisi 'i he'ene ngāue 'i he lakanga fakataula'eiki—'o kamata pe mei hono 'apí, 'a ia 'oku hoko ai 'ene sipingá ko ha tākiekina mālohi ki hono tehina ta'u 14.

Ngaahi tokoua, 'oku 'ikai ke u 'ilo'i pe 'oku tau fakatokanga'i pe 'ikai e kakai 'oku nau faka'apa'apa'i kitautolu—'a e kau mēmipa 'o e fāmili, kaungāme'á, pea na'a mo ha sola.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí

Ko e Fakahīkīhiki'i 'o Kinautolu 'Oku Fakahaofi

'I he'etau fa'ifa'itaki e 'ofa 'a e Fakamo'uí, te Ne tāpuekina mo fakatupulaki mo'oni 'a 'etau feinga ke fakahaofi 'etau nofomalí mo fakamālohia hotau fāmilí.

Na'á ku 'i he Temipale Felengifeeti Siamané 'i he ngaahi ta'u lahi kuo hilí fe'unga mo ha'aku fakatokanga 'i atu ha ongomātu'a touleleleka 'okú na pikinima. Na'e fakafiefia ki hoku lotó 'a 'ena fakahaa'i 'ena fetokanga'akí mo 'ena fe'ofa'akí.

'Oku 'ikai ke u 'ilo'i pau 'a e 'uhinga na'e ongo lahi pehē ai kiате au e 'ata ko 'ení. Mahalo ko e faka'ofa'ofa 'o e fe'ofa'akí na'e ma'u 'e he ongomātu'á—ko ha fakataipe mahino 'o e vilitakí mo e fetauhi'akí. Na'e mahino kuo fuoloa e [nofomali] 'a e ongomātu'á ni pea 'oku kei ma'ui'ui mo mālohi 'ena fe'ofa'akí.

Ko ha Sosaieti Molengofua

Te u pehē ko ha 'uhinga 'e taha 'eku manatu'i fuoloa e 'ata ko 'ení ko 'ene fehanga hangai mo ha ni'ihī 'o e ngaahi tō'onga 'o e 'ahó ní. 'Oku hangē 'oku molengofua 'a e me'a kotoa 'i ha ngaahi sosaieti lahi he funga 'o e māmaní. Ko 'ene kamata maumau pe hōloa pē ha me'a—pea na'a mo e taimi pē kuo tau

kamata pāhia aí—'oku tau lí ki tu'a pe fetongi 'aki ha me'a lelei ange—ha me'a fo'ou mo faka'ofa'ofa ange.

'Oku tau fai 'eni 'i he telefoni to'oto'ó, valá, kaá—pea, ko e fakamamahí, 'oku a'u ki he'etau feohí.

Neongo 'e mahu'inga ke faka'ata'atā 'etau mo'uí mei he ngaahi me'a fakamāmani 'oku 'ikai ke tau toe fie ma'ú, ko 'ene a'u mai ki he ngaahi me'a 'oku ta'engata hono mahu'ingá—'a 'etau nofomalí, hotau fāmilí, mo hotau tu'unga mahu'ingá—'e lava ke 'omi ha ongo'i fakame'apango'ia mo'oni 'e he fakakaukau 'o e fetongi e 'uluakí 'aki 'a e fakaonopōnī.

'Oku ou fakamālō 'i he'eku kau ki ha siasi 'okú ne fakamahu'inga'i 'a e nofomalí mo e fāmilí. 'Oku 'iloa e kāingalotu 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i māmani kotoa ko e lava ke ma'u ai ha ni'ihī 'o e ngaahi nofomali mo e fāmilí lelei tahá. 'Oku ou tui, 'oku tupu pea kaunga ia ki he fo'i mo'oni mahu'inga ne fakafoki mai 'e Siosefa Sāmitá, ko e nofomalí mo e fāmilí na'e fakataumu'a ia ke ta'engata. 'Oku 'ikai fakataumu'a 'a e fāmilí ia ke 'ai pē ke tokamālie e ngaahi me'á 'i māmani pea lí'aki 'i ha'atau a'u ki hēvani. Ka, ko e *founga* ia 'o e langí. Ko ha 'ata ia 'o ha sīpinga fakasilesitiale mo ha fakataipe 'o e fāmilí ta'engata 'o e 'Otuá.

Ka 'oku 'ikai mālohi e nofomalí mo e ngaahi vā fetu'utaki fakafāmilí koe'uhí pē ko 'etau kau ki he Siasí. 'Oku fie ma'u ki ai 'a e ngāue ta'etuku, mo loto'aki. Kuo pau ke ue'i kitautolu 'e he tokāteline 'o e fāmilí ta'engatá ke tau lí'oa hotau lelei tahá ke fakahaofi mo fakalelei'i 'etau nofomalí mo e fāmilí. 'Oku ou tangane'ia mo salute kiate kinautolu kuo nau fakatolonga mo tanumaki 'a e ngaahi vā fetu'utaki pelepelengesi mo ta'engatá ni.

'Oku ou faka'amu he 'ahó ni ke u lea 'o fakahihiki'i kinautolu kuo haó.

Ko hono Fakahaofi 'Etau Nofomalí

Kuó u fakahoko 'i he ngaahi ta'u kuo maliu atú, 'a e ouau silá ki ha tokolahí 'o e kau mali fakatu'amelie mo 'ofá. Kuo te'eki ai ke u fetaulaki mo ha taha kuo fakakaukau, 'i he'ena fesiofaki 'i he 'ólitá, te na iku vete mo loto mamahi.

Me'apango, he 'oku hoko 'i ha ní'ihí.

Ka neongo iá, 'i he fakalau atu 'a e ngaahi 'ahó, pea liliu mo e natula 'o e fe'ofa'akí, 'oku 'i ai ha ní'ihí 'oku ta'ofi māmālie 'enau fakakaukau ki he'enua fiefiá kae kamata fakatokanga'i 'a e fanga ki'i fehālaaki ikí. 'Oku fakatauele'i ha ní'ihí 'i he fa'ahinga 'atakai peheé 'e he fakakaukau fakamamahi tokua ko honau malí 'oku 'ikai poto fe'unga, fakatupu fiefia, pe hā kei sí'i ange. Pea nau fakakaukau tokua ko ha 'uhinga

lelei ia ke nau toe ki'i kumikumi atu.

Kāinga, kapau 'oku ofiofi 'eni ke ne fakamatala'i kimoutolu, 'oku ou fakatokanga atu 'oku mou 'i he hala 'oku fakatau ki he takitaha ma'ana e nofomalí, movete 'a e 'apí, mo e loto mamahí. 'Oku ou kōlenga atu ke mou ta'ofi he taimí ni, tafoki, pea foki mai ki he hala malu 'o e ngeiá mo e mātē'aki'i e ngaahi fuakavá. Pea, 'oku 'aonga foki e tefito'i mo'oni tatau ki hotau hou'eiki fafine 'ofeiná.

Kae, tuku mu'a ke u lea atu kiate kinautolu ko hotau ngaahi tokoua te'eki mali 'oku mo'unofoa 'i he fakakaukau hala tokua kuo pau ke nau 'uluaki ma'u 'a e "fefine haohaoá" kimu'a pea nau toki lava 'o teu mali fakamātoato pe malí.

Sí'oku ngaahi tokoua 'ofeina, tuku ke u fakamanatu atu, kapau na'e 'i ai ha fefine haohaoa, 'okú ke pehē 'e tokanga atu kiate koe?

'I he palani 'o e fiefia 'a e 'Otuá, 'oku 'ikai ko 'etau kumí ha taha haohaoa ka ko ha taha 'a ia, te tau lava 'i he'etau fetokoni'aki 'i he'etau mo'uí ke fokotu'u ha feohi 'ofa, tu'uloa mo haohaoa ange. Ko e taumu'á ia.

Ngaahi tokoua, 'oku mahino kiate kinautolu 'oku nau fakahaofi 'enau nofomalí 'oku fie ma'u ki he me'á ni ha taimi lōloa, ha fa'a-kātaki, pea, ko e mahu'inga tahá, 'a e ngaahi tāpuaki

'o e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí. 'Oku fie ma'u ai koe ke ke anga'ofa, 'oua 'e meheka, 'ikai kumi e me'a pē 'a'au, 'ikai 'itangofua, 'ikai fakakaukau kovi, pea fiefia 'i he mo'oní. Ko hono fakalea 'e tahá, 'oku fie ma'u ai 'a e manava'ofá, 'a e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí.¹

He 'ikai hoko kotoa 'eni 'i he taimi pē taha. Ko e nofomali lelei 'oku langa māmālie, mei he 'aho ki he 'aho, 'i he mo'uí kotoa.

Pea ko e ongoongo fakafiefia ia.

He neongo pe ko e hā e lahi e ta'e-oli homo vā he lolotongá ní, kapau te ke tñaki māmālie atu pē 'a e anga'ofá, 'ofá, fakafanongó, feilaulaú, mahinó, mo e ta'e-siokitá, 'e faifai pē pea kamata ke tupulaki ia ki ha tu'unga mā'olunga.

'Oku hangē he 'ikai toe 'osí, ka ke manatu'i: ko e nofomali fiefiá 'oku fakataumu'a ke tu'uloa ia 'o ta'engata! Ko ia, "oua naá mo fiu 'i he failelei, he 'okú mo 'ai 'a e tu'unga 'o ha [nofomali mā'ongo'onga]. Pea 'oku tupu mei he ngaahi me'a ikí 'a e ngaahi fu'u me'a lalahi."²

Mahalo ko ha ngāue 'e māmālie, ka 'oku 'ikai fie ma'u ia ke ta'efakafiefia. Ko hono mo'oní, 'ikai 'oku hāhāmolofia ke hoko ha vete mali 'i he taimi 'oku fiefia ai 'a e husepānití mo e uaiifí?

Ko ia, ke mou fiefia!

Ngaahi tokoua, faka'ohovale'i ho uaiifí 'aki ha'o fai e ngaahi me'a 'oku fiefia ai.

'Oku fili 'a kinautolu 'oku nau fakahaofi 'enau nofomalí ke nau fiefia. Neongo hono mo'oni 'oku 'i ai ha fa'ahinga palopalema fakaeloto 'oku fie ma'u ki ai ha faito'o pau, 'oku ou sai'ia 'i he faka'uto'uta poto ko 'ení meia 'Ēpalahame Linikoni: "Oku ma'u 'e he tokolahi taha 'o e kakaí e fiefiá 'o hangē pē ko 'enau fakakaukau ki ai." 'Oku fenāpasi lelei ia mo hono potu folofolá: "Kumi, pea te mou 'ilo."³

Kapau te tau kumi e ta'ehaohaoá 'i hotau malí pe fakatupu'itá 'i he'etau nofomalí, kuo pau ke tau ma'u ia, koe'uhí 'oku tōfuhia ai 'a e taha kotoa. 'I he tafa'aki 'e tahá, kapau te tau siofi pē 'a e lelei, te tau ma'u ia, koe'uhí he 'oku lahi e ngaahi 'ulungaanga lelei 'i he taha kotoa pē.

Ko kinautolu 'oku nau fakahaofi 'a e nofomalí 'oku nau sí'aki 'a e me'a ta'e'aongá kae fakatupulaki e me'a 'oku 'aongá. 'Oku nau fakafefia'i 'a e fanga kí'i ngáue iiki 'o e 'ofá 'okú ne fakatupu e ngaahi ongo 'o e manava-'ofá. Ko kinautolu 'oku nau fakahaofi e nofomalí 'oku nau fakahaofi 'a e ngaahi to'u tangata 'o e kaha'ú.

Ngaahi tokoua, manatu'i e 'uhinga ne mo fe'ofa'aki aí.

Ngáue 'i he 'aho takitaha ke 'ai ho'omou nofomalí ke mālohi mo fiefia ange.

'E hoku ngaahi kaungāme'a 'ofeina, tau fai mu'a hotau lelei tahá ke tau kau he lau fakataha mo e ní'ihí ko e ngaahi laumālie faka'e'i'eiki mo fiefia 'oku nau fakahaofi 'enau nofomalí.

Ko Hono Fakahaofi Hotau Fāmilí

'Oku ou fie lea he 'ahó ni 'o fakahihiki'i 'a kinautolu 'oku nau fakahaofi 'a honau vā mo honau fāmilí. 'Oku fie ma'u 'e he fāmilí kotoa 'a e fakahaofi.

Neongo hono faka'ofa'ofa e 'iloa 'o e Siasí ni 'i hono ngaahi fāmilí mālohí, ka te tau ala ongo'i he taimi 'e ní'ihí kuo pau ke fai 'eni ki he fāmilí Siasí kotoa pē tukukehe pē ho'otautolú. Ka

ko hono mo'oní, 'oku 'ikai ha fāmilí ia 'e haohaoa.

'Oku 'i ai e fanga kí'i taimi fakaoli nai he fāmilí kotoa pē.

Hangē ko e taimi 'oku kole atu ai ho'o mātu'á ke ke 'ai ha'ana "taá," pe ko e taimi ne toutou talaatu ai ho mehikitanga uá 'okú ke kei ta'emalí he 'okú ke fu'u filifli, pe ko e taimi 'oku pehē ai ho tokoua-'i-he-fono fakaangá ko 'ene fakakaukau fakapolitikalé ko e fakakaukau ia 'o e ongoongoleleí, pe ko e taimi 'oku fokotu'utu'u ai 'e he tangata'eikí ha tā fakafāmilí pea teuteu e taha kotoa 'o hangē ko e kau 'etifaiva 'i he'ene fo'i hele'uhila manakoá.

Pea 'oatu leva kiate koe e teunga 'o e ngelí.

'Oku pehē 'a e ngaahi fāmilí.

Mahalo 'oku tau 'inasi he tupu'anga tatau, ka 'oku 'ikai ke tau faitatau. 'Oku kehekehe hotau laumālié. 'Oku takekina kitautolu 'e he'etau ngaahi a'usiá 'i he founga kehekehe. Pea te tau takitaha ma'u 'a e ola kehekehe.

Te tau lava 'o fili ke fakafefia'i e ngaahi faikehekehe ko 'ení mo fakahounga'i ia 'i he'ene tānaki mai e lelei mo e ngaahi me'a faka'ohovale ki he'etau mo'uí, kae 'oua e feinga ke

fakamālohí'i e taha kotoa ki he me'a 'oku tau fie ma'ú.

Neongo ia, 'oku fai 'e he kau mēmipa hotau fāmilí he taimi 'e ní'ihí ha ngaahi fili pe fai ha ngaahi me'a 'oku ta'e-faka'atu'i, fakamamahi, pe anga-'uli. Ko e hā 'oku totonu ke tau fai 'i he ngaahi me'a pehení?

'Oku 'ikai taha pē foungá ki he ngaahi tūkungá kotoa. 'Oku lavame'a 'a kinautolu 'oku nau fakahaofi honau fāmilí he na'a nau fealēlea'aki mo honau malí mo e fāmilí, fekumi ki he finangalo 'o e 'Eikí, mo fakafanongo ki he ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní. 'Oku nau 'ilo ko e me'a 'oku tonu ki he fāmilí 'e tahá he 'ikai tonu ia ki he toengá.

Neongo ia, 'oku 'i ai ha me'a 'oku tonu ia 'i he me'a kotoa pē.

'Oku tau 'ilo 'i he Tohi 'a Molo-moná ki ha kakai na'a nau 'ilo 'a e fakapulipuli ki he fiefiá. "Na'e 'ikai ha feke'ike'i" 'i ha ngaahi to'u tangata lahi. "... Pea ko e mo'oni 'oku 'ikai lava ke 'i ai ha kakai 'oku lahi hake 'enau fiefiá 'i he kakai kotoa pē kuo fakatupu 'e he to'ukupu 'o e 'Otuá." Na'a nau fakahoko fēfē ia? "Koe'uhí ko e 'ofa 'a e 'Otuá na'e 'i he loto 'o e kakai."⁴

Ko e hā pē ha palopalema 'oku fehanga'anga mo ho fāmilí, ko e hā pē ha me'a kuo pau ke ke fai ke fakalele'i kinautolu, ko e kamata'anga mo e ngata'anga 'o e foun'gá ko e manava'ofá, 'a e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí. Ka 'ikai 'a e 'ofa ko 'ení, na'a mo e ngaahi fāmilí 'oku ngali haohaoá, 'oku nau faingata'a'ia. Neongo ia, na'a mo e ngaahi fāmilí 'oku lahi honau faingata'a'ia 'oku nau ikuna.

“Oku 'ikai faka'a'au 'o ngata 'a e 'ofá.”⁵

'Oku hoko ia 'i he fakahaofi 'o e nofomalí! 'Oku hoko ia 'i he fakahaofi 'o e fāmilí!

Teke'i 'a e Hikisiá

Ko e fili lahi 'o e manava'ofá 'a e hikisiá. Ko e hikisiá ko e taha ia 'o e ngaahi 'uhinga lalahi taha ki he faingata'a'ia 'a e nofomalí mo e fāmilí. Ko e hikisiá 'oku 'itangofua, ta'eanga'ofa, mo meheka. Ko e hikisiá 'oku pōlepole 'i hono mālohi 'o'oná kae tukunoa'i e lelei 'a e ni'ihí kehé. Ko e hikisiá 'oku siokita mo 'itangofua. 'Oku faka'apē 'e he hikisiá ko e kovi kae tā 'oku 'ikai, mo fūfuu'i hono vaivai 'o'oná 'aki 'a e fie ngutu-potó. Ko e hikisiá 'oku mahalo kovi, fakatu'atamaki, 'ita, mo 'ikai fa'a kātaki. 'Io, kapau ko e

manava'ofá ko e 'ofa haohaoa ia 'a Kalaisí, ta ko e hikisiá ko e 'ulungaanga totonu ia 'o Sētané.

'E ala hoko e hikisiá ko ha vaivai'anga angamaheni 'o e tangatá. Ka 'oku 'ikai ko ha kongá ia hotau tukufakaholo fakalaumālié, pea 'oku 'ikai ha feitu'u mo'ona 'i he kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá.

Ngaahi tokoua, 'oku fuonounou e mo'uí. 'E lava ke fuoloa 'a e ongo'i faka'ise'isá—'e 'i ai ha ni'ihí 'e 'i ai hano ngaahi nunu'a 'e a'u ki he ta'engatá.

'E lava 'e ho'o fakafeangai ki ho uai'fi pe fānaú pe mātu'á pe ngaahi tokouá 'o takiekina e ngaahi to'u tangata ka hokó. Ko e hā e fa'ahinga tukufakaholo 'okú ke fie tuku ki ho hakó? Ko e tukufakaholo 'o e sāuní, vākoví, fetongitukí, 'itá pe ilifíá? Pe ko e tukufakaholo 'o e 'ofá, loto fakatōkilaló, fa'a fakamolemolé, manava'ofá, mo e tupulaki fakalaumālié?

'Oku fie ma'u ke tau manatu'i kotoa, “Ko ia na'e 'ikai fakahā 'a e 'ofá, 'e ma'u 'e ia 'a e fakamaau ta'e ha 'ofa.”⁶

Koe'uhí ko ho'omou vā fetu'utaki fakafāmilí, pea koe'uhí ko homou lau-mālié, manava'ofa mu'a, he “oku fiefia 'a e 'ofá ki he fakamāu.”⁷

Teke'i 'a e hikisiá.

Ko e kole fakamolemole mo'oni ki ho'o fānaú, ki ho uai'fi, ki ho fāmilí,

pe ngaahi kaungāme'á 'oku 'ikai ko ha faka'ilonga ia 'o e vaivai ka ko e mālohi. 'Oku mahu'inga ange nai ho'o totonú 'i hano ohi ha 'ātakai 'o e tanu-makí, fakamo'uí, mo e 'ofá?

Fokotu'u ha ngaahi hala fakakava-kava; 'oua 'e faka'auha kinautolu.

Na'a mo e taimi 'oku 'ikai ko hao fo'uí—tautautefito ki he taimi 'oku 'ikai ke ke hala a'í—tuku ke ikuna'i 'e he 'ofá 'a e hikisiá.

Kapau te ke fai 'eni, 'e mole atu ha faingata'a pē 'okú ke fehanga'anga mo ia, pea tu'unga 'i he 'ofa 'a e 'Otuá 'oku 'i ho lotó, 'e mōlia atu 'a e fakafekikí. 'Oku 'aonga 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'eni 'o hono fakahaofi e ngaahi vā fetu'utakí kiate kinautolu hono kotoa, tatau ai pē pe kuo tau mali, vete mali, uitou, pe te'eki mali. Te tau lava kotoa 'o hoko ko ha kau faifakahaofi ki ha ngaahi fāmilí mālohi.

Ko e 'Ofa Ma'ongo'onga Tahá

Kāinga, 'i he'etau ngāue ke fakahaofi 'a 'etau nofomalí mo hotau fāmilí, tau muimui mu'a 'i he sīpinga 'a e Tokotaha 'okú Ne fakahaofi kinautolú. Na'e ikuna'i 'e he Fakamo'uí “hotau laumālié 'aki e 'ofá.”⁸ Ko Sīsū Kalaisi hotau 'Eikí. Ko 'Ene ngāue ko 'etau ngāue. Ko ha ngāue fakahaofi ia, pea 'oku kamata ia 'i hotau 'apí.

Ko e 'ofá 'i he palani 'o e fakamo'uí ko e ta'e-siokita mo e feinga ki he lelei 'a e ni'ihí kehé. Ko e 'ofa 'eni 'a 'etau Tamai Hēvaní kiate kinautolú.

'I he'etau fa'ifa'itaki e 'ofa 'a e Fakamo'uí, te Ne tāpuekina mo fakatupulaki mo'oni 'a 'etau feinga ke fakahaofi 'etau nofomalí mo fakamālohia hotau fāmilí.

'Ofa ke tāpuakina kimoutolu 'e he 'Eikí 'i ho'omou ngāue ta'etūkua mo mā'oni'oni ke kau 'iate kinautolu 'oku fai fakahaofi. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, 1 Kolinitó 13:4–7; vakai foki, Molonai 7:47.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:33.
3. Mātiu 7:7; Luke 11:9; 3 Nifai 14:7.
4. Vakai, 4 Nifai 1:15–16.
5. 1 Kolinitó 13:8; vakai foki, Molonai 7:46.
6. Sēmisi 2:13, Paaki Faka-Pilitāniá.
7. Sēmisi 2:13, Paaki Faka-Pilitāniá.
8. “E Tamai Ta'engata,” *Ngaahi Himi*, fika 94.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí

Ngaahi Fāmilī Ta'engatá

Ko hotau fatongia he lakanga fakataula'eikí ke fakamu'omu'a 'etau tokangá ki hotau ngaahi fāmilí mo e ngaahi fāmilī 'oku tau feohí.

Oku ou fiefia ke 'i heni mo kimoutolu 'i he efiáfí ni 'i he fakataha lahi 'o e lakanga fakataula'eikí 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ko ha taimi ma'ongo'onga 'eni 'i he hisitōlia 'o e Siasí. 'I he ta'u 'e teau valungofulu mā ua kuo hilí, 'i he 1834, 'i Ketilani 'i 'Ohaiō, na'e ui kotoa mai e kau ma'u lakanga fakataula'eikí ke nau fakataha 'i ha fale ako 'akau na'e sikuea fute pē 'e 14 (4.2-x-4.2-m). Na'e lipooti 'i he fakataha ko iá ne pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: "Oku 'ikai ke lahi ange ho'omou 'ilo fekau'aki mo e iku'anga 'o e Siasí mo e pulē'angá

'i ha ki'i pēpē 'oku kei huki 'i he funga 'o 'ene fa'eé. 'Oku 'ikai ke mahino ia kiate kimoutolu. . . . Ko ha ki'i tokosí'i pē 'o e kau Lakanga Fakataula'eikí 'oku mou vakai ki ai he pōní, ka 'e fakafonu 'e he Siasí ni 'a 'Amelika Tokelau mo 'Amelika Tonga—te ne fakafonu 'a e māmaní."¹

'Oku 'i ai ha kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'e lauimiliona, 'i ha fonua 'e 110, 'oku nau kau mai ki he fakatahá ni. Mahalo na'e mamata mai 'a e Palōfita ko Siosefá ki he taimí ni mo hono kaha'u nāunau'ia.

Ko 'eku pōpoaki he pōní ko ha feinga ke fakamatala 'i e kaha'u ko iá

mo e me'a kuo pau ke tau fai ke kau ai he palani 'o e fiefiá na'e teuteu 'e he'e-tau Tamai Hēvaní ma'atautolú. Kimu'a pea fanau'i kitautolú, ne tau nofo ko ha fāmilī mo 'etau Tamai Hēvani ta'engata mo hākeaki'í. Na'á Ne fa'u ha palani 'e malava ai ke tau fakalalakaka mo tupulaki 'o hangē ko Iá. Na'á Ne fai iá ko 'Ene 'ofa 'iate kitautolú. Ko e tau-mu'a 'o e palaní ke faka'atá ke tau ma'u e faingamālie 'o e mo'ui ta'engatá 'o hangē ko 'etau Tamai Hēvaní. Na'e 'omi 'e he palani ko 'eni 'o e ongoongolelé e mo'ui fakamatelié 'a ia 'e sivi'i ai kitautolu. Makatu'unga he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí, ne 'omai mo ha tala'ofa, kapau te tau talangofua ki he fono mo e ngaahi ouau fakataula'eikí 'o e ongoongolelé, te tau ma'u e mo'ui ta'engatá, 'a ia ko 'Ene me'a'ofa fungani tahá ia.

Ko e mo'ui ta'engatá ko e fa'ahinga mo'ui ia 'oku ma'u 'e he 'Otua ko 'etau Tamai Ta'engatá. Na'e folofola 'a e 'Otuá 'o pehē ko 'Ene taumu'a "ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-matē mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá" (Mōsese 1:39). Ko e taumu'a mahu'inga 'a e tokotaha ma'u lakanga fakataula'eikí kotoa pē 'i he ngāue ko hono tokoni'i e kakaí ke nau ma'u e mo'ui ta'engatá.

'Oku fakataumu'a e ngāue mo e ouau kotoa pē 'o e lakanga fakataula'eikí ke tokoni ke liliu e fānau 'a e Tamai Hēvaní 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí ke nau hoko ko ha kau mēmipa 'o ha ngaahi 'iuniti fakafāmilī kakato. 'Oku mahino foki "ko e ngāue mahu'inga 'a e tangata kotoa pē ko e tui ki

he ongoongolelei, tauhi e ngaahi fekaú, pea fokotu'u mo fakakakato ha 'iuniti ta'engata 'o e fāmilí,"² pea tokoni'i e ni'ihí kehé ke nau fai mo e me'a tatau.

Koe'uhi 'oku mo'oni ia, 'oku totonu ke nofotaha mo fakataumu'a e me'a kotoa pē 'oku tau fai he mali faka-silesitalé. 'Oku 'uhinga ia ki he pau ke tau feinga ke sila ki ha hoa ta'engata 'i he tempale 'o e 'Otuá. Kuo pau ke tau poupu'i mo e ni'ihí kehé ke nau fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava 'okú ne ha'i fakataha e husepānití mo e uai'í, mo honau fāmilí, 'i he mo'uí ni mo e mo'ui ka hokó.

Ko e hā 'oku totonu ke mahu'inga ai e me'a ni kiate kitautolu takitaha—talavou pe motu'a, tikoní pe taula'eiki lahi, foha pe tamai? Koe'uhí he ko hotau fatongia he lakanga fakataula'eiki ke fakamu'omu'a 'etau tokangá ki hotau ngaahi fāmilí mo e ngaahi fāmilí 'oku tau feohí. 'Oku totonu ke fakatefito e tu'utu'uni kotoa pē 'i he taumu'a ke malava ha fāmilí 'o fakataha mo e Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi. 'I he'etau ngāue he lakanga fakataula'eiki, 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a 'e toe mahu'inga ange 'i he me'a ni.

Tuku ke u talaatu 'a hono 'uhingá ki ha tikoní 'oku fanongo mai he pooni 'i he'ene hoko ko ha mēmipa 'o ha fāmilí mo ha kōlomu.

Mahalo pē 'oku fakahoko pe 'ikai ke fakahoko 'i hono fāmilí ha lotu fakafāmilí pe fai ma'u pē ha efiafi fakafāmilí. Kapau 'e mahino ki he'ene tamai e ngaahi fatongiá ni, 'o ne ui fakataha e fāmilí ke lotu pe lau e folofolá, 'e lava ke vēveveke fiefia e tikoní ke kau fiefia atu ki ai. Te ne lava ke poupu'i hono ngaahi tokouá mo e tuofāfiné ke kau ki ai peá ne fakahiki-hiki'i kinautolu 'i he'enua fai iá. Te ne lava ke kole ki he'ene tamai ke ne tuku ha tāpuaki he fokotu'u 'a e akó pe 'i ha taimi 'e fie ma'u ai.

Mahalo pē he 'ikai ke ne ma'u ha tamai faivelenga. Ka 'e hanga 'e he holi 'a hono lotó ke a'usia e ngaahi me'a ko iá, 'o 'omi e mālohi 'o e langí ma'anautolu 'oku nau feohí koe'uhi ko 'ene tuí. Te nau fekumi ki he mo'ui fakafāmilí 'oku fie ma'u 'e he tikoní ko iá 'aki hono lotó kotoa.

'E lava ke sio e akonaki 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné 'i hono fatongia faiako faka'apí ko ha faingamālie ia ke tokoni ki he 'Eiki ke liliu e mo'ui 'a ha fāmilí. Na'e fokotu'u mai 'e he 'Eiki 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'o pēhē:

"Ko e fatongia 'o e akonakí, ke le'ohi 'a e siasí ma'u ai pē, pea ke ne 'iate kinautolu mo fakamālohia 'a kinautolu;

"Pea tokanga ke 'oua na'a 'i ai ha fai angahala 'i he siasí, pe ko ha felotokovi'aki 'iate kinautolu, pe loi, pe lau'ikovi, pe lea kovi" (T&F 20:53–54).

Pea 'oku faitatau ia, mo e fatongia ko 'eni 'oku foaki ki he taula'eiki 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné:

"Ko e fatongia 'o e taula'eiki ke malanga, akonaki, fakamatala, na'ina'i, mo fai papitaiso, pea 'oatu 'a e sākalamēnití,

"Pea 'a'ahi ki he fale 'o e kāingalotú taki taha, pea na'ina'i kiate kinautolu ke nau lotu 'aki 'a e 'elelo pea 'i he lilo 'o fai 'a e ngaahi fatongia fakafāmilí kotoa pē" (T&F 20:46–47).

Mahalo te ke fifili, 'o tatau pē mo au 'i he taimi ne u hoko ai ko ha akonaki mo ha taula'eiki kei talavou, ki he founga hono fakahoko e ngaahi tukupā ko iá. Ne 'ikai pē ke u fakapapau'i pe 'e fēfē ha'aku na'ina'i ki ha fāmilí ke nau ngāue ke ma'u e mo'ui ta'engatá ta'e faka'ita'i pe ngali fakaanga'i ha taha.

Ne u 'ilo ko e akonaki pē te ne liliu ha lotó, 'a ē 'oku ha'u mei he Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku fa'a hoko ia 'i he'etau fakamo'oni'i e Fakamo'uí, 'a ia na'á [Ne] hoko pea 'okú [Ne] hoko ko e mēmipa haohaoa 'o e fāmilí. 'I hono tukutaha 'etau 'ofá kiate Iá, 'e tupulaki e ma'u-ma'ulutá mo e nofo melinó 'i he ngaahi 'api te tau 'a'ahi ki aí. Te tau ma'u e Laumālie Mā'oni'oni 'i he'etau tokoni ki he ngaahi fāmilí.

'E lava 'e he ma'u lakanga fakataula'eiki kei talavou, 'i he'ene lotú, leá, mo e anga 'ene poupu'i e kau mēmipa 'o e fāmilí, 'o 'omi e tākiekina mo e sippinga 'a e Fakamo'uí ki honau 'atamaí mo e lotó.

Ne faka'alí'ali mai 'e ha taki lakanga fakataula'eiki poto 'e taha na'e mahino ia kiate ia. Na'á ne kole ki hoku foha kei talavou ke ne tataki 'ena faiako faka'apí. Na'á ne pēhē mahalo pē he 'ikai ke tali lelei 'e he fāmilí 'ene akonakí, ka na'á ne 'ilo 'e ongo ange ki honau loto fefeká e akonaki faingofua mo e fakamo'oni 'a ha ki'i tamasi'i.

Ko e hā 'e lava ke fai 'e ha kaumātu'a kei talavou ke tokoni 'i hono fa'u ha ngaahi fāmilí ta'engata? Mahalo pē kuo mei 'alu atu ki he mala'e ngāue fakafai'efekau. Te ne lotu 'aki hono lotó kotoa ke ne lava 'o 'ilo, ako'i, mo papitaiso ha ngaahi fāmilí. 'Oku ou kei manatu'i ha talavou faka'ofó'ofa mo hono mali hoihoifua mo ha'ana ongo tamaiki fefine faka'ofó'ofa ne nau tangutu mo au mo hoku hoa faifekau 'i ha 'aho 'e taha. Ne fakamo'oni'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni kiate kinautolu e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki maí. Na'á na ma'u ha tui fe'unga 'o na kole mai ai ke ma tuku ange ha tāpuaki ki he'ena ongo tamaiki fefiné 'o hangē ko e me'a na'á na sio ai 'i ha taha 'o 'etau houalotu sākalamēnití. Na'á na 'osi ma'u e holi ke tāpuaki'i 'ena fānaú, ka na'e te'eki ke mahino kiate kinaua ko e tāpuaki mo'oni 'e toki ma'u pē ia 'i he ngaahi tempale 'o e 'Otuá hili ha'ana fai ha ngaahi fuakava.

'Oku ou kei ongo'i loto mamahi pē he'eku fakakaukau atu ki he ongo mātu'a ko iá mo e ongo tamaiki fefiné, kuo nau motu'a he taimi ni, ka 'oku 'ikai ke nau ma'u e tala'ofa 'o e fāmilí

ta'engata. Na'e 'osi ongo'i 'e he'ena ongo ma'u'á e ngaahi tāpuaki 'e lava ke nau ma'ú. Ko 'eku faka'amú ke nau ma'u 'apē ha founga, pe ha feitu'u ke nau fe'unga ai ke hoko ko ha fāмили ta'engata.

'Oku 'i ai ha kau faifekau kehe 'oku nau ma'u e fiefia ne a'usia 'e hoku foha ko Mātiu he mala'e 'o e ngāue faka-faifekau. Na'á ne 'ilo mo hono hoá ha uitou masiva mo ha'ane fānau 'e toko 11. Na'á ne fie ma'u ma'anautolu e me'a 'okú ke fie ma'ú—ke ma'u ha fāмили ta'engata. Ne ngali fu'u faingata'a ki hoku fohá pea hangē ka 'ikai malava he taimi ko iá.

Ne u 'a'ahi ki he ki'i kolo ko iá hili ha ngaahi ta'u mei hono papitaiso 'e hoku fohá e uitou, pea na'e fakaafe'i au 'e he uitou ke u fe'iloaki mo hono fāмили he lotú. Ne u ki'i tatali fuoloa koe'uhí ne ha'u 'ene fānau, mo e makapuna tokolahí, mei ha ngaahi falelotu kehekehe 'i he 'ēlia ko iá. Ne 'i ai ha foha 'e taha ne ngāue faivelenga 'i he kau pīsopelikí, pea tāpuekina ha kongalahi 'ene fānau 'i he ngaahi fuakava 'o e temipalé pea kuó ne sila ki ha fāмили ta'engata. 'I he'eku mavahe mei he fefine lelei ko 'ení, na'á ne fā'ofua (na'á

ne pukupuku 'aupito, he na'e fe'unga hake pē hono lōloá mo hoku kongalotó) mo ne pehē mai, "Kātaki, 'o tala kia Mātiu ke foki mai ki Silei kimu'a peá u maté." Na'á ne 'amanaki fiefia atu ke ma'u e fiefia 'o e me'a'ofa mahu'inga taha 'a e 'Otuá, tu'unga pē 'i he ongo faifekau faivelenga ko iá.

'Oku 'i ai ha ngaahi me'a kuo pau ke fai 'e he faifekau 'i he'ene foki mei he ngāue fakafaifekau, ke tu'uma'u he'ene tukupā ke fekumi ki hano fāмили ta'engata ma'ana mo e ni'ihí te ne 'ofa aí. 'Oku 'ikai ha toe tukupā mahu'inga ange 'i taimi mo 'itānití ka ko e malí. Kuó ke fanongo he fale'i fakapotopoto ke fakamu'omu'a e malí 'i he palani ko ia he 'osi si'i pē 'a e ngāue fakafaifekau. 'E fakahoko fakapotopoto ia 'e he tamaio'eiki ma'u lakanga fakataula'eiki faivelengá.

'I he'ene fakakaukau'i e malí, te ne 'ilo'i ai ko 'ene fili ia e mātu'a 'o 'ene fānau pea mo e tukufakaholo te nau ma'ú. Te ne fai e filí 'i he fekumi fakamātoato pea fakakaukau'i ia 'i he fa'a lotu. Te ne fakapapau'i ko e tokotaha te na malí 'okú na ma'u e mahino tatau ki he fāмили mo 'ene ngaahi tui ki he taumu'a 'a e 'Eikí ki he malí, pea ko

ha fefine ia te ne falala 'e mo'ui fiefia ai 'ene fānau.

Na'e fai 'e Palesiteni N. 'Eletoni Tena e fale'i fakapotopoto ko 'ení: "Ko e mātu'a 'oku totonu ke ke faka'apa'apa 'i 'o lahi ange 'i ha toe taha kehé, 'a e mātu'a ko ia ho'o fānau 'i he kaha'ú. 'Oku 'i ai e totonu 'a e fānau ko iá ki he mātu'a lelei taha te ke lava ke foaki ma'anautolú—ko ha mātu'a 'oku ma'a."³ 'E malu'i koe mo ho'o fānau 'e he angama'á. 'Okú ke mo'ua ke foaki kiate kinautolu e tāpuaki ko iá.

'Oku 'i ai ha ngaahi husepāniti mo ha ngaahi tamai 'oku fanongo mai he pooni. Ko e hā ho'o me'a 'e fai? Ko 'eku faka'amú ke tupulaki ho'o holi ke fai e liliu 'e fie ma'u kiate koe mo ho fāмили ke mou lava 'o nofo ai 'i he pule'anga fakasilesitalé 'i ha 'aho. 'I ho'o hoko ko ha tamai 'oku ma'u e lakanga fakataula'eikí, pea 'i ho tafa'akí ho uai'í, te ke lava ke tākiekina e lotu 'o e mēmipa kotoa 'o e fāмили mo pou'ou'i ke nau 'amanaki lelei atu ki he 'aho ko iá. Te ke 'alu ki he houalotu sākalamēnití mo ho fāмили, te ke fai ha fakataha fakafāмили 'oku 'i ai e Laumālie Mā'oní'oní, te ke lotu mo ho uai'í mo e fāмили, peá ke teuteu ke 'ave ho fāмили ki he temipalé. Te mou fononga fakataha pē he halá ki he 'api 'o e fāмили ta'engata.

Te ke fai ki ho uai'í mo e fānau 'a e founga ko ia kuo fai atu 'e he Tamai Hēvaní ma'au. Te ke muimui he sīpinga mo e fakahinohino 'a e Fakamo'uí ke tataki ho fāмили 'i He'ene foungá.

"Oku 'ikai lava pe 'oku 'ikai totonu ke ngāue 'aki ha mālohi pe ivi 'o e lakanga fakataula'eikí, kae ngata pē 'i he feifeinga'i, 'i he fa'a kātaki fuoloa, 'i he angavaivai mo e angamalú, pea mo e 'ofa ta'emālualoi;

"'I he anga'ofa, mo e 'ilo haohaoa, 'a ia 'e fu'u fakafuofuolahi 'a e laumālié ta'e 'i ai ha mālualoi pea ta'e-ha-kākā—

"Pea valokí 'i hono taimi, 'i he lea māsila, 'o ka ue'i ke fai pehē 'e he Laumālie Mā'oní'oní; pea hili ia ke toki fakahā ange 'a e 'ofa lahi ange kiate ia kuó ke valokí, telia na'á ne lau koe ko hono fili" (T&F 121:41–43).

Kuo 'osi fakahā 'e he 'Eikí ki he ngaahi tamai 'o e lakanga fakataula'eikí e fa'ahinga husepāniti te nau a'u ki ai.

‘Okú Ne folofola ‘o pehē, “Ke ke ‘ofa ‘i ho uaiifí ‘aki ho lotó kotoa, pea pikitai kiate ia kae ‘ikai ki ha toe taha kehe” (T&F 42:22). ‘I he lea ‘a e ‘Eikí ki he husepānití mo e uaiifí, ‘okú Ne fekau, “Oua na ‘á ke . . . tono, . . . pe fai ha fa‘ahinga me‘a pehē” (T&F 59:6).

Kuo fokotu‘u ‘e he ‘Eikí e tu‘unga ‘ulungaanga ki he to‘u tupú. “A e fānau, fai talangofua ki ho‘omou mātu‘á ‘i he me‘a kotoa pē: he ‘oku lelei lahi ia ki he ‘Eikí” (Kolose 3:20) pea “faka-‘apa‘apa ki ho‘o tamaí mo ho‘o fa‘éé” (Ekesōtosi 20:12).

‘I he folofola ‘a e ‘Eikí ki he taha kotoa ‘i he fāmilí, ko ‘Ene fale‘í ke mou fe‘ofa‘aki mo fetokoni‘aki.

‘Okú Ne kole mai ke tau “feinga ke fefakakakato‘aki e mo‘ui ‘a e mēmipa . . . takitaha” ‘o e fāmilí, ke “fakamālohia e vaivaí; toe fakafoki mai [e] [tokotaha] ‘ofeina kuo heé, pea fiefia ‘i honau ivi fakalaumālie ne toe fakafo‘ou.”⁴

Na‘e toe kole mai e ‘Eikí ke tau fai e me‘a kotoa te tau lavá ke tokoni ki hotau kāinga kuo pekiá ke tau toe fakataha ‘i hotau ‘api ta‘engatá.

‘Oku hanga ‘e ha kulupulita ‘o e taula‘eiki lahi kuo ngāue faivelenga ‘o tokoni ke ‘ilo ‘e he kakaí ‘enau ngaahi kuí pea ‘ave e ngaahi hingoá ki he temipalé, ‘o fakahaofi ai ‘a kinautolu kuo pekiá. ‘E ‘i ai ha fakamālō ‘i he maama ka hokó ki he kau taula‘eiki lahi ko iá, mo kinautolu ne fakahoko e ngaahi ouaú, koe‘uhí he na‘e ‘ikai ngalo ‘iate kinautolu honau fāmilí ‘oku tatali mai he maama ‘o e ngaahi laumālié.

Kuo pehē ‘e he kau palōfitá: “Ko e ngāue mahu‘inga taha ‘a e ‘Eikí te ke lava ‘o faí, ko e ngāue ko ia ‘okú ke fai ‘i homou ‘apí. ‘Oku mahu‘inga kotoa e faiako faka‘apí, ngāue fakapísopé, mo e ngaahi fatongia kehe ‘i he Siasí, ka ko e ngāue mahu‘inga tahá ‘a ia ‘oku fai ‘i homou ‘apí.”⁵

Ko e me‘a mahu‘inga taha ‘e ma‘u ‘i ho ‘apí, mo ho‘o ngāue ‘i he lakanga fakataula‘eikí, ‘e ma‘u ia mei he fanga ki‘i ngāue ‘okú ne tokoni‘i kitautolu mo kinautolu ‘oku tau ‘ofa aí ke nau ma‘u e mo‘ui ta‘engatá. Mahalo ‘e ngali iiki e fanga ki‘i ngāue ko iá ‘i he mo‘uí ni, ka te ne ‘omi e ngaahi tāpuaki ‘oku ta‘engatá ‘i itāniti.

‘I he‘etau faivelenga ‘i he‘etau ngāue ke tokoni‘i e fānau ‘a e Tamai Hēvaní ke foki ki ‘api kiate Iá, te tau fe‘unga ai ke ma‘u e fakafe‘iloaki ‘oku tau loto kotoa ke fanongo ki aí he taimi ‘e ‘osi ai ‘etau ngāue he māmaní. Ko e ngaahi leá eni: “Mālō, ko e tamaio‘eiki lelei mo angatonu: kuó ke faitotonu ‘i he me‘a si‘i, te u fakanofu koe ke ke pule ki he me‘a lahi: hū koe ki he fiefia‘anga ‘o ho‘o ‘eikí” (Mātiu 25:21).

‘Oku kau ‘i he “ngaahi me‘a lahi” ko iá ‘a e tala‘ofa ki ha hako ‘e ta‘engata. Ko ‘eku lotú ke tau fe‘unga kotoa mo tokoni‘i e ni‘ihi kehé ke nau fe‘unga ke ma‘u e tāpuaki fakalangi ko iá ‘i he ‘api ‘o ‘etau Tamai mo Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisí. ‘I he huafa toputapu ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 157.
2. Bruce R. McConkie, in Conference Report, Apr. 1970, 26.
3. N. Eldon Tanner, *Church News*, Apr. 19, 1969, 2.
4. Bruce R. McConkie, in Conference Report, Apr. 1970, 27.
5. Harold B. Lee, *Decisions for Successful Living* (1973), 248–49.

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Ko ha Falala Toputapu

'Oku 'ikai ngata pē 'i hono 'omi 'e he me'a'ofa mahu'inga ko 'eni 'o e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí 'a e ngaahi fatongia molumalú ka ko ha ngaahi tāpuaki mahu'inga foki ma'atautolu pea mo e ni'ihī kehē.

Ehoku kāinga 'ofeina, 'oku ou lotua e Laumālié ke Ne tataki au 'i he'eku lea he efiāfi ní. 'Oku 'i ai ha me'a 'oku tau tatau ai. Kuo fakafalala mai kiate kitautilu ke tau ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí 'o e 'Otuá mo ngāue 'i Hono huafá. 'Oku tau ma'u e falala toputapu ko iá. 'Oku fakafalala mai ha me'a lahi kiate kitautilu.

'Oku tau lau 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, vahe 121, veesi 36, "Ko e ngaahi totonu 'o e lakanga fakataula'eikí kuo fakama'u ta'e lava ke veteki ki he ngaahi mālohi 'o e langí." He toki me'a'ofa faka'ofa mo'oni kuo foaki mai kiate kitautilu. 'Oku 'atautolu e fatongia ke le'ohi mo malu'i e lakanga fakataula'eikí ko iá pea mo'ui

taau ki he ngaahi tāpuaki nāunau'ia kotoa kuo tokonaki 'e he'etau Tamai Hēvaní ma'atautolú—pea mo'oe ni'ihī kehē 'o fakafou 'iate kitautilu.

Ko e fē pē ha feitu'u te ke 'alu ki ai, 'okú ke 'alu pē mo ho lakanga fakataula'eikí. 'Okú ke tu'u nai 'i he ngaahi potu mā'oni'oni? Kimu'a peá ke 'ai koe mo ho lakanga fakataula'eikí ke 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki 'aki hao 'alu ki ha feitu'u pe kau 'i ha ngaahi 'ekitiviti 'oku 'ikai ke ke taau mo ia pe mo e lakanga fakataula'eikí, ki'i tu'u 'o fakakaukau 'i e ngaahi nunu'á. Manatu'i koe mo e tu'unga 'oku fie ma'u 'e he 'Otuá ke ke a'usiá. Ko ha fānau koe 'o e tala'ofá. Ko ha tangata koe 'o e mafi. Ko ha foha koe 'o e 'Otuá.

'Oku 'ikai ngata pē 'i hono 'omi 'e he me'a'ofa mahu'inga ko 'eni 'o e mālohi e lakanga fakataula'eikí 'a e ngaahi fatongia molumalú ka ko ha ngaahi tāpuaki mahu'inga foki ma'atautolu pea mo e ni'ihī kehē. 'Ofa te tau mo'ui taau ma'u pē, 'i ha potu pē te tau 'i ai, ke kolea hono mālohí, he 'oku 'ikai ke tau 'ilo'i 'a e taimi 'e hoko mai ai 'etau fie ma'ú mo hotau faingamālie ke fai iá.

Na'e ngāue hoku kaungāme'a 'i he lolotonga 'o e Tau Lahi 'a Māmani hono II, 'i he Pasifiki Tongá fe'unga mo hano fana'i hifo e vakapuna na'á ne 'i a'í ki loto tahi. Na'á ne puna fakamalū lelei hifo mo e kau mēmipa 'o e timí mei he vakapuna velá, pamu honau vakaletá, pea piki ki ai 'i ha 'aho 'e tolu.

Na'a nau fakatokanga'i 'i he 'aho hono tolu ha me'a na'a nau 'ilo'i ko ha vaka fakahaofi mo'ui. Na'e fakalaka hake ia 'iate kinautilu. 'I he pongi-pongi hono hokó, na'e toe fakalaka hake 'iate kinautilu. Na'e kamata ke siva 'enau 'amanakí 'i he'enau 'ilo'i ko e 'aho faka'osi 'eni 'e 'i he feitu'u ai ko 'eni 'a e vaka fakahaofi mo'ui.

Pea toki folofola 'a e Laumālie Mā'oni'oni ki hoku kaungāme'a: "Okú ke ma'u e lakanga fakataula'eikí. Fekau 'a e kau fakahaofi mo'ui ke nau fakahaka kimoutolu."

Na'á ne fai 'o hangē ko hono ue'i: "I he huafa 'o Sisū Kalaisí pea 'i he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí, tafoki mai 'o fakahaka kimautolu."

Na'e lau momeniti pē kuo 'i honau tafa'akí e vaká, 'o fakahaka kinautilu. Ko ha taha ma'u lakanga fakataula'eikí faivelenga mo mo'ui taau, kuó ne faka'aonga'i e lakanga fakataula'eikí ko iá, 'o tāpuaki'i 'ene mo'ui mo e mo'ui 'a e ni'ihī kehē.

Tau fakapapau'i mu'a, 'i heni he taimí ni, ke tau mateuteu ma'u pē ki he taimi 'oku fie ma'u ai kitautilu, 'etau taimi tokoní, mo hotau taimi tāpuekiná.

'I he'etau faka'osi ko 'eni e fakataha lahi 'o e lakanga fakataula'eikí, 'oku ou pehē ko kimoutolú ko e "kakai kuo fili, ko e kau taula'eikí faka'e'i'eikí" (1 Pita 2:9). 'Ofa te tau mo'ui taau ma'u pē mo e ngaahi ngeia fakalangí ni, ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Ngaahi Filí

'Ofa te tau fili ma'u pē totonú 'oku faingata'á, kae 'ikai ko e me'a hala 'oku faingofuá.

Kāinga, kimu'a pea kamata 'eku pōpōaki he 'aho ní, 'oku ou fie fakahā ha temipale fo'ou 'e fā 'a ia, 'e langa 'i he ngaahi māhina mo e ta'u ka hokó, 'i he ngaahi feitu'u ko 'ení: Kuito, 'Ekuetoa; Halale, Simipāpuē; Pēlemi, Palāsila; pea mo ha temipale hono ua 'i Lima, Pēlū.

Ko e taimi ne u hoko ai ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apo-setolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he 1963, na'e 12 pē temipale 'o e Siasí ne lolotonga faka'aonga'í. 'I he fakatapui ko ia 'o e Temipale Polovo Siti Senitaá he uike 'e ua kuo hilí, kuo a'u 'eni ki ha temipale 'e 150 'oku ngāue'aki 'i he funga 'o e māmaní. Hono 'ikai ke tau fakamālō 'i he ngaahi tāpuaki 'oku tau ma'u 'i he ngaahi fale toputapú ni.

Ka, 'e kāinga, 'oku ou fie fakahaa'i 'eku hounga'ia 'i he faingamālie ke vahevahe ai ha fanga ki'i fakakaukau mo kimoutolu he pongipongí ni.

Ne u fakakaukau kimuí ni ki he ngaahi fili 'oku tau faí. Kuo taku 'oku vilo e matapā 'o e hisitōliá 'i ha fanga ki'i hinihi iiki, pea 'oku pehē pē mo e mo'ui 'a e kakaí. 'Oku hanga 'e he ngaahi fili 'oku tau faí 'o fakapapau'i mai hotau iku'angá.

Ko e taimi ne tau mavahe ai mei he maama fakalaumālié 'o hū mai ki he mo'ui fakamatelié, na'a tau omi mo e me'a'ofa 'o e tau'atāina ke filí. Ko 'etau taumu'á ke ma'u 'a e nāunau fakasilesitiale, pea ko e kongā lahi 'o e ngaahi fili 'oku tau faí, te nau fakapapau'i ai pe te tau a'usia pe 'ikai, 'etau taumu'á.

'Oku maheni hamou tokolahi mo e talanoa kia 'Alisi' i he talanoa 'iloa 'a Lewis Carroll ko e Alice's Adventures in Wonderland. Te mou manatu'i ne a'u mai ki ha mangahala 'oku ua e hala ke afe aí, pea na'e afe ongo halá ni ki ha ongo tafa'aki kehekehe. 'I he'ene kei fakakaukau'i e hala 'e afe aí, kuo fakafetaulaki atu ha pusi, pea 'eke ange 'e 'Ālisi ki ai, "Ko e fē hala te u muimui aī?"

Ne tali ange 'e he pusí, "E maka-tu'unga pē ia he feitu'u 'okú ke fie 'alu ki aí. Kapau 'oku 'ikai ke ke 'ilo 'a e feitu'u 'okú ke fie 'alu ki aí, ta 'oku 'ikai mahu'inga pe ko e fē hala ia te ke 'alu aí."¹

'Oku 'ikai ke tau tatau mo 'Ālisi, he 'oku tau 'ilo'i e feitu'u 'oku tau fie ō ki aí, pea 'oku mahu'inga 'a e hala ke tau fou aí, he ko e hala te tau fou ai 'i he mo'ui ní 'oku fakatau ia ki hotau iku'anga 'i he mo'ui ka hokó.

'Ofa te tau fili ke langaki 'i loto 'iate kitautolu ha tui ma'ongo'onga mo mālohi ke hoko ko hotau malu'i lelei taha mei he ngaahi fokotu'utu'u 'a e filí—ha tui 'oku mo'oni, 'a e fa'ahinga tui te ne pouaki mo fakamālohia 'etau holi ke fili 'a e totonú. Ka 'ikai e fa'ahinga tui peheé, he 'ikai ke tau lava ha me'a. Ka te tau lava ai 'o fakahoko 'etau ngaahi taumu'á.

Neongo 'oku fu'u mahu'inga ke tau fili fakapotopoto, ka 'oku 'i ai e taimi te tau fai ai ha ngaahi fili fakavalevale. 'Oku hanga 'e he me'a'ofa 'o e fakatomala ne foaki 'e hotau Fakamo'uí 'o 'ai ke tau lava 'o fakatonutonu 'etau mo'uí, ka tau lava 'o foki ki he hala 'oku fakatau ki he nāunau fakasilesitiale 'oku tau kumiá.

'Ofa te tau pukepuke 'a e lotota'a ke fakafepaki'i e loto 'o e tokolahí. 'Ofa te tau fili ma'u pē totonú 'oku faingata'á, kae 'ikai ko e me'a hala 'oku faingofuá.

'I he'etau fakalaululoto ki he ngaahi fili 'oku tau fai faka'aho 'i he'etau mo'uí—tatau ai pē pe ko e fili ko 'ení pe ko e fili ko 'eé—kapau te tau fili 'a Kalaisi, ta kuo tonu 'etau filí.

Ko e faka'anaua ia hoku lotó 'i he loto fakatōkilalo mo'oni ke pehē ma'u pē, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

¹ To'o mei he Lewis Carroll, *Alice's Adventures in Wonderland* (1898), 89.

Fai 'e Bonnie L. Oscarson
Palesitēni Lahi 'o e Kau Finemuí

'Oku ou Tui Nai?

Kapau 'oku mo'oni e ngaahi me'á ni, ta 'oku tau ma'u e pōpoaki ma'ongōonga taha 'o e 'amanaki lelei mo e tokoni kuo 'ilo 'e he māmaní.

‘I he ‘aho 30 ‘o Mā‘así, ‘i he ta‘u ‘e taha kuohilí, ne ‘ave e ki‘i tamasi‘i ta‘u ua ko ‘Ētane Kaniseka mei ‘Amelikani Fooki, ‘Tutaá ki he falemahakí ko e niuomōnia pea fonu vai hono ma‘ama‘á. Hili ha ‘aho ‘e ua ne faka‘au ke toe kovi ange e tu‘unga ne ‘i a‘i pea pau ai ke fakapuna helikopeta ki he Falemahaki ma‘á e Fānaú ‘i Sōleki Sití. Na‘e faka‘atā si‘ene fa‘ē loto hoha‘a ko Míseli ke heka he sea mu‘á ke ‘ave ‘ene tamá. Ne ‘oange ki ai ha hetiseti (headset) ke ne lava ‘o fetu‘utaki mo e ni‘ihi kehe he helikopetá. Na‘e lava ke ne fanongo ki he ngāue ‘a e kau tokoni fakafaito‘ó ki he‘ene ki‘i tamasi‘i pea mahino kia Míseli, he ko ha neesi foki ia ki he fānaú, na‘e ‘i ha tu‘unga fakatu‘utāmaki ‘a ‘Ētane.

Ne fakatokanga‘i ‘e Míseli he taimi faingata‘á ni ‘oku nau lolotonga puna ‘i ‘olunga he Temipale Tuleipa ‘Tutaá. Na‘á ne vakai hifo ki he tele‘á pea lava ke ne sio ki he Temipale Soatani Livá, Temipale Mo‘unga ‘Oukilí, pea pehē ki he Temipale Sōlekí ‘i he mama‘ó. Na‘á ne fakakaukau: “Okú ke tui ki ai pe ‘ikai?”

Na‘á ne fakamatala ki he me‘á ni ‘o pehē:

“Ne u ‘ilo ki he ngaahi tāpuaki ‘o e temipalé pea [ko e] fāmili ‘oku ta‘engata’ ‘i he Palaimelí mo e Kau

Finemuí. Ne u vahevahe e pōpoaki ‘o e fāmili ki he kakai lelei ‘o Mekisikou he‘eku ngāue fakafaipekaú. Ne sila‘i au ki hoku hoa ta‘engata ki taimi mo e ta‘engata ‘i he temipalé. Ne u ako‘i e ngaahi lēsoni kau ki he fāmili ‘i he‘eku hoko ko ha taki he Kau Finemuí, peá u vahevahe ha ngaahi talanoa kau ki he ta‘engata ‘a e fāmili ki he‘eku fānaú he efiāfi fakafāmili ‘i ‘apí. Ne u ‘ILO‘I ia, ka NA‘Á KU TUI nai ki ai? Ne oma pē ‘eku ma‘u e talí ‘o hangē ko ‘eku fakakaukau ki he fehu‘i: Ne fakapapau‘i ‘e he Laumalié ki hoku lotó mo e ‘atama‘i ‘a e tali ne u ‘osi ‘ilo‘i—NA‘Á KU tui ki ai!

“Ne u lotu he taimi ko iá ‘o fakahaa‘i hoku lotó ki he‘eku Tamai Hēvaní, ‘o fakamālō kiate Ia ko e ‘ilo mo e tui na‘á ku ma‘u ‘oku ta‘engata ‘a e fāmili. Na‘á ku fakamālō kiate Ia koe‘uhí ko Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisí ‘a ia ne malava ai e me‘a kotoa. Na‘á ku fakamālō kiate Ia koe‘uhí ko ‘eku tamá pea fakahaa‘i ki he‘eku Tamai Hēvaní kapau ‘okú Ne fie ma‘u ke foki ange ‘a ‘Ētane ki Hono ‘api fakalangí, ‘oku SAI pē ia. Na‘á ku falala kakato ki he‘eku Tamai Hēvaní peá u ‘ilo‘i te u toe fakataha mo ‘Ētane. Ne u fakamālō ne u ma‘u e ‘ilo MO tui ‘oku mo‘oni e ongoongolelé ‘i he taimi faingata‘a ko ia. Ne u fiemālie.”¹

Ne nofo falemahaki ‘a ‘Ētane ‘i ha ngaahi uike lahi ‘o ma‘u ha tokanga fakafaito‘o ha mataotao. Na‘á ne ‘atā mei falemahaki ‘o fakataha mo hono fāmili tu‘unga ‘i he lotu, ‘aukai mo e tui ‘a e ni‘ihi ne ‘ofa a‘i, fakataha mo e tokanga ko iá. ‘Okú ne sai mo mo‘ui lelei pē he ‘ahó ni.

Ne hanga ‘e he me‘á ni ‘o fakapapau‘i kia Míseli ne ‘ikai ko ha lea ‘ata‘atā ‘a e me‘a ne ako‘i kiate ia ‘i he kotoa ‘ene mo‘uí; ‘oku mo‘oni ia.

‘Oku tau fu‘u maheni pē nai mo e ngaahi tāpuakí ‘o e hoko ko e kāinga-lotu ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, pea ‘ikai ke mahino kakato ai kiate kitautolu ‘a e mana mo e faka‘ei‘eiki ‘o e tu‘unga fakaākonga ‘i he Siasi mo‘oni ‘o e ‘Eiki? ‘Oku tau halaia nai ‘i hono fakatukutuku‘i e me‘a ofa mahu‘inga

taha 'e lava ke tau ma'ú? Ne ako'i tonu mai 'e he Fakamo'uí, "Kapau te ke tauhi 'eku ngaahi fekaú 'o kātaki ki he ngata'angá, te ke ma'u 'a e mo'ui ta'engata, 'a ia ko e me'a'ofa 'oku mahu'inga taha 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa pē 'a e 'Otuá."²

'Oku tau tui 'oku mahulu atu e Siasí ni 'i ha'ane hoko pē ko ha feitu'u lelei ke o ki ai he Sāpaté 'o ako ke hoko ko ha tokotaha lelei. 'Oku mahulu atu ia 'i ha feohi'anga fakasōsiale fakakalalitane pē 'oku tau feohi ai mo ha kakai lelei. 'Oku 'ikai ko ha ngaahi fakakaukau lelei pē ia 'e lava ke ako'i 'e he mātu'á ki he'enu fānaú 'i 'api ke nau hoko ko ha kakai talangofua mo lelei. 'Oku mahulu atu e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he ngaahi me'á ni kotoa.

Fakakaukau angé ki he ngaahi me'a mahu'inga 'oku tau taukave'i he Siasí ni. 'Oku tau tui kuo fakafoki mai 'a e siasí tatau ko ia ne fokotu'u 'e Sisū Kalaisi 'i He'ene 'i he māmaní 'i ha palōfita ne ui 'e he 'Otuá 'i hotau kuongá pea 'oku ma'u 'e hotau kau takí 'a e mālohi mo e mafai tatau ne ma'u 'e he kau 'Aposetolo he kuonga mu'á ke ngāue 'i he huafa 'o e 'Otuá. 'Oku ui ia ko e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá. 'Oku tau talaki 'oku lava ke tau ma'u he taimi kotoa pē 'i he mafai ko 'eni kuo fakafoki maí, 'a e ngaahi ouau fakahaofi 'o hangē ko e

papitaisó, mo e fiefia 'i he me'afoaki fakahaohaoa mo fakama'a 'o e Lau-mālie Mā'oni'oni. 'Oku 'i ai 'etau kau 'aposetolo mo e kau palōfita ke tataki e Siasí ni 'aki e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki, pea tui 'oku folofola 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú 'i he kau palōfita ko 'eni.

'Oku tau tui foki koe'uhí ko e mālohi ko 'eni 'o e lakanga fakataula'eiki, 'oku tau lava ai ke fai ha ngaahi fuakava pea ma'u mo e ngaahi ouau 'i he temipale mā'oni'oni 'a ia te tau lava ai ha 'aho ke foki ki he 'ao 'o e 'Otuá pea nofo mo Ia 'o ta'engata. 'Oku tau talaki foki 'e lava ke ha'i fakataha e ngaahi fāmilí ki he ta'engata 'i he mālohi ko 'eni 'i he taimi 'oku fakahoko ai 'e ha ongome'a 'a e fuakava fo'ou mo ta'engata 'o e malí 'i he ngaahi fale toputapu 'oku tau tui mo'oni ko e fale 'o e 'Otuá. 'Oku tau tui 'e lava ke tau ma'u e ngaahi ouau faifakamo'ui ko 'eni 'o 'ikai ma'atautolu pē kae ma'a 'etau ngaahi kui ne mo'ui he māmaní 'o 'ikai ma'u ha faingamālie ke kau 'i he ngaahi ouau faifakamo'ui mahu'inga ko 'eni. 'Oku tau tui 'e lava ke tau fakahoko e ngaahi ouau ko 'eni ma'a 'etau ngaahi kuí 'i he ngaahi ouau fakafongā he ngaahi temipale mā'oni'oni tatau.

'Oku tau tui kuo tau ma'u ha toe ngaahi tohi folofola 'o fakafou mai 'i ha palōfita mo e mālohi 'o e 'Otuá, 'o tānaki mai ha toe fakamo'oni ki he

Tohi Tapú 'i hono talaki ko Sisū Kalaisi 'a e Fakamo'ui 'o e māmaní.

'Oku tau talaki ko e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e pulé'anga 'o e 'Otuá pea ko e Siasí mo'oni pē ia 'e taha he māmaní. 'Oku ui ia ko e Siasí 'o Sisū Kalaisi he ko Ia 'okú Ne tatakí; ko Hono Siasí ia, pea 'oku malava e ngaahi me'á ni kotoa koe'uhi ko 'Ene feilaulau fakalelei.

'Oku tau tui 'oku 'ikai toe ma'u e ngaahi me'a makehé ni 'i ha toe feitu'u pe kautaha 'i he māmaní. Neongo e lelei mo e fakamātoato 'a e ngaahi tui fakalotu mo e ngaahi siasí kehé, ka 'oku 'ikai ke nau ma'u 'a e mafai ke fakahoko e ngaahi ouau faifakamo'ui 'oku ma'u 'i he Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

'Oku tau 'ilo'i e ngaahi me'á ni, ka 'oku tau tui nai ki ai? Kapau 'oku mo'oni e ngaahi me'á ni, ta 'oku tau ma'u e pōpoaki ma'ongo'onga taha 'o e 'amanaki lelei mo e tokoni kuo 'ilo 'e he māmaní. 'Oku mahu'inga ta'engata kiate kitautolu mo hotau ngaahi 'ofa'angá 'a e tui ki he ngaahi me'á ni.

Ke tuí, 'oku fie ma'u ke 'oua na'a tau 'ilo'i pē 'a e ongoongolelei ka ke ongo'i ia! 'E lava pē ke tau mo'ui 'aki e ongoongolelei he ko e me'a ia 'oku 'amanaki mai ki aí, pe ko e me'a ia ne tau tupu hake aí pe ko ha 'ulungaanga pē ia. Mahalo 'oku te'eki a'usia 'e ha ni'ihi e me'a ne ongo'i 'e he kakai 'o e Tu'i ko Penisimaní hili 'ene malanga ongo na'á ne faí. "Pea na'a nau kaila kotoa pē 'i he le'o pē 'e taha, 'o pehē: 'Io, 'oku mau tui ki he ngaahi folofola kotoa pē kuó ke folofola 'aki kiate kimautolú; pea 'oku mau 'ilo'i foki 'a hono pau mo hono mo'oni, koe'uhí ko e Lau-mālie 'o e 'Eiki Māfimaí, 'a ia kuo fakatupu ha fu'u liliu lahi 'i loto 'iate kimautolu, pe 'i homau lotó, 'o 'ikai ai ke mau toe ma'u ha holi ke faikovi, ka ke faillele ma'u ai pē."³

'Oku fie ma'u ke tau feinga kotoa ke liliu hotau lotó mo e natulá ke 'oua na'a tau toe holi ke muimui ki he founga 'a e māmaní ka ke fakahōifua pē ki he 'Otuá. Ko e liliu mo'oni ko ha founga ia 'oku fakahoko 'i ha

vaha'ataimi pea kau ai mo ha loto fiemalie ke tui. 'Oku hoko mai ia 'i he'etau fekumi 'i he folofola kae 'ikai ko e 'Initaneti. 'Oku hoko mai ia 'i he'etau talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá. 'Oku hoko mai 'a e uluí 'i he'etau tokoni'i e ni'ihí kehé. 'Oku hoko mai ia 'i he lotu fakamatoató, 'alu ma'u pē ki he temipalé, mo hono fakahoko faivelenga hotau ngaahi fatongia mei he 'Otuá. 'Oku fie ma'u ke ngāue'i ma'u pē mo faka'aho.

'Oku fa'a fehu'i mai, "Ko e hā 'a e pole faingata'a taha 'oku fehanga-hangai mo ho'omou to'u tupú?" 'Oku ou tali ange 'oku ou tui ko e ivi taki-ekina mālohi ko ia 'enau mo'uí 'e he "fu'u fale lahi mo 'ata'ataá."⁴ Kapau ne tohi fakapatonu mai e Tohi 'a Molo-moná ma'a hotau kuongá, ta he 'ikai puli 'ene 'aonga kiate kitautolu kotoa e ngaahi pōpoaki 'i he misi 'a Lihai ki

he 'akau 'o e mo'ui pea mo e ola 'o e fanga ki'i louhi'inima ne tuhú kae pehē ki he manuki mei he fu'u fale lahi mo 'ata'ataá.

Ko e me'a fakamamahi taha kiate aú ko e fakamatala kau kiate kinautolu ne nau feinga atu he 'ao fakapo'ulí 'i he hala hangatonu mo lausí'i, 'o pikitai ki he va'a ukameá, pea a'usia 'enau taumu'á pea kamata ke nau 'ahi'ahi'i e fua haohaoa mo melie 'o e 'akau 'o e mo'uí. 'Oku pehē leva 'e he folofola ko kinautolu ne kofu faka'ofó'ofa 'i he fu'u fale lahi mo 'ata'ataá "na'a nau tu'u 'i he founa manuki mo tuhu 'aki honau louhi'i nimá kiate kinautolu kuo nau a'u mai 'o nau lolotonga kai 'i he fuá.

"Pea hili 'enau kai 'i he fuá na'a nau mā, koe'uhí ko kinautolu na'e lolotonga manuki mai kiate kinautolú; pea na'a nau tō atu ki ha ngaahi hala tapu 'o puli ai pē."⁵

'Oku fakamatala'i 'e he ngaahi vēsí ni 'a kitautolu kuo tau ma'u e ongo-ongolelei 'o Sisū Kalaisí. Tatau ai pē pe na'e fanau'i kitautolu ai, pe ne tau fekuki mo e faingata'a ke ma'u ia, ka kuo tau 'ahi'ahi'i e fuá ni, 'a ia ko e "fungani lelei hake 'i he ngaahi fua kehe kotoa pē"⁶ pea te ne lava ke 'omi kiate kitautolu 'a e mo'ui ta'engatá, 'a ia 'oku "mahu'inga taha 'i he ngaahi me'afoaki kotoa pē 'a e 'Otuá." 'Oku fie ma'u pē ke hokohoko atu 'etau kaí pea 'oua na'a tau muimui kiate kinautolu 'oku nau fakakata 'aki 'etau ngaahi tuí pe ko kinautolu 'oku fiefia hono 'ai ke tau ongo'i veiveiuá pe ni'ihí 'oku nau fakaanga'i e kau taki 'o e Siasí mo e tokäteliné. Ko ha fili ia 'oku tau fai faka'aho—ke fili 'a e tuí kae 'ikai ko e veiveiuá. Kuo poupou'i kitautolu 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālati ke tau "nofoma'u 'i he vaká, faka'aonga'i ho sāketi fakahaofi mo'uí, pea piki nima ua."⁷

Kuo tau 'osi 'i vaka 'i he'etau kau ki he siasi mo'oni 'o e 'Eikí. 'Oku 'ikai fie ma'u ke tau fekumi 'i he ngaahi fakakaukau fakapoto 'o e māmaní ki he mo'oni te ne 'omi 'a e fakafiemālié, tokoní mo e fakahinohino te tau hao malu ai 'i he ngaahi 'ahi'ahi 'o e mo'uí—kuo tau 'osi ma'u ia! Hangē ko e lava 'e he fa'ē 'a 'Ētané 'o vakavakai'i e tui kuó ne ma'ú pea fakahaa'i 'i he loto falala "Oku ou tui ki aí," 'e lava ke pehē pē mo kitautolu!

'Oku ou fakamo'oni ko ha me'a'ofa mahu'inga fau 'a 'etau kau ki he pule-anga 'o e 'Eikí. 'Oku ou fakamo'oni ki he ngaahi tāpuaki mo e nonga 'oku 'ikai lava ke makupusi 'e he 'atamai 'o e tangatá ka kuo teuteu 'e he 'Eikí ma'anautolu 'oku talangofua mo faivelengá. Ko 'eku fakamo'oní ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tohinoa fakatāutaha ne vahevahe mo Bonnie L. Oscarson.
2. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7.
3. Mōsaia 5:2.
4. 1 Nifai 8:26.
5. 1 Nifai 8:27–28; toki tānaki atu hono fakamamafá.
6. 1 Nifai 15:36.
7. Vakai, M. Russell Ballard, "Nofoma'u 'i he Vaká pea Piki ke Ma'u!" *Liahona*, Nōvema 2014, 92.

Fai 'e Pīsope W. Christopher Waddell
Tokoni Ua 'i he Kau Pīsopeleki Pulé

Ko ha Sīpinga 'o e Melinó

'Oku fie ma'u 'e he melino 'oku tau fekumi kotoa ki ai, ke tau ngāue—'o ako kia Sīsū Kalaisi, 'o fakafanongo ki He'ene folofolá pea 'áeva fakataha mo Ia.

‘I he ngaahi ta’u si’i kuohilí, na’e kole mai ki homa ‘ofefiné mo e foha ‘i he fonó ke na ako’i ha kalasi Palaimeli ko e fānau tangata longomo’ui ta’u fā ‘e toko nima. Ko homa ‘ofefiné na’e vahe ke faiakó, kae tokoni ki ai homa foha ‘i he fonó, peá na fai hona lelei tahá ke paotoloaki ha loto nonga neongo e fa’a longoa’á, kae lava ke ako’i e tefito’i mo’oni ‘o e ongoongo-leleí ki he fānaú.

‘I ha taha ‘o e ngaahi kalasí, hili ha ngaahi fakatokanga ne fai ki ha ki’i tamasi’i longomo’ui, na’e taki leva ‘e homa foha ‘i he fonó e ki’i tamasi’i ta’u faá ki tu’a mei he lokiakó. ‘I he’ena a’u pē ki tu’á pea ‘amanaki ke ne talanoa ki he ki’i tamasi’i ‘o fekau’aki mo hono ‘ulungāangá mo e fie ma’u ke kumi mai ‘ene mātu’á, na’e hanga ‘e he ki’i tamasi’i ‘o ta’ofi homa foha ‘i he fonó ‘oku te’eki ai ke ne leá ‘aki ‘ene hiki hono nimá ki ‘olunga peá ne pehē ange le’o-lahi, “Taimi ‘e ni’ihi ‘oku fa’a faingata’a pē ia ke u fakakaukau kia Sīsū!”

‘I he’etau fononga ‘i he mo’ui fakamatelié, neongo e nāunau’ia e feitu’u ‘oku tau fononga ki ai pea fakafiefia mo e fonongá, ka te tau mo’ulaloa kotoa pē ki he ngaahi faingata’a mo e

mamahí ‘i he hala fonongá. Na’e ako’i mai ‘e ‘Eletā Siosefa B. Uefilini: “Oku vilo takai e ve’eteka ‘o e mamahí ‘iate kitautolu kotoa. Kuo pau ke ‘i ai pē taimi ‘e a’usia ai ‘e he taha kotoa ‘a e mamahí. “Oku ‘ikai hao ha taha mei ai”¹ “Oku ‘ikai hanga ‘e he ‘Eikí, ‘i He’ene fakapotopotó, ‘o ta’ofi ha taha mei he loto mamahí mo e mamahí.”² Ka neongo ia, ko ‘etau malava ko ia ke tau fononga’ia e halá ni ‘i he nonga pe

‘ikai, ‘e makatu’unga ia ‘i hono faingata’a ke tau manatu’i ‘a Sisuú.

‘Oku ‘ikai makatu’unga e nonga ‘o e ‘atamaí, nonga ‘o e konisēnisí pe nonga ‘o e lotó mei he’etau malava ko ia ke faka’ehi’ehi mei he faingata’á, mamahí mo e loto mamahí. Neongo ‘etau ngaahi kōlenga loto fakamāto-ató, ka he ‘ikai maliu e hu’unga ia ‘o e faingata’a kotoa pea ‘ikai fakamo’ui e mahaki kotoa, pea he ‘ikai lava ke mahino kakato e tokāteline, tefito’i mo’oni pe founga ngāue ne ako’i ‘e he kau palōfita, kau tangata kikite mo e tangata ma’u fakahaá. Kaekehe, kuo tala’ofa mai ‘a e melinó—mo hano makatu’unga.

Na’e ako’i ‘e he Fakamo’ui ‘i he Kosipeli ‘a Sioné, neongo e ngaahi faingata’a ‘o e mo’ui, ka ‘e lava ke tau fiefia, ‘amanaki lelei pea ‘oku ‘ikai fie ma’u ke tau ilifia he kuó Ne fakahā, Ke mou ma’u ‘a e [melinó] ‘iate au.”³ ‘E hoko ma’u ai pē ‘a e tui kia Sīsū Kalaisí mo ‘Ene feilaulau fakaleleí, ko e ‘uluaki tefito’i mo’oni ‘o e ongoongoleleí pea ko e fakava’e ke langa ai ‘etau ‘amanaki lelei ki ha “melino ‘i māmani mo e mo’ui ta’engatá ‘i he maama ka hoko māi.”⁴

‘I he’etau kumia e melinó ‘i he uhouhonga ‘o e faingata’a faka’aho ‘o e mo’ui, kuo ‘omi ai ha sīpinga faingofua kiate kitautolu ke fakama’unga ‘aki ‘etau fakakaukau ‘i he Fakamo’ui, ‘a ē na’e folofola: “Ako ‘iate au, pea fanongo ki he’eku ngaahi leá; ‘áeva ‘i he angamalū

‘o hoku Laumālié, pea te ke ma’u ‘a e melinó ‘iate au. Ko Sisū Kalaisi au.”⁵

Ako, fakafanongo pea fou—‘i ha sitepu ‘e tolu mo ha tala’ofa.

Sitepu ‘Uluaki: “Ako ‘Iate Au”

‘Oku tau lau he tohi ‘a ‘Īsaia ‘o pehē, “Pea ‘e ‘alu ‘a e kakai tokolahi mo nau pehē, Mou ha’u ke tau ‘alu hake ki he mo’unga ‘o [e ‘Eikí], ki he fale ‘o e ‘Otua ‘o Sēkopé; pea te ne akonaki’i kitautolu ‘i hono ngaahi halá.”⁶

‘Oku tau ako kia Sisū Kalaisi mo hono fatongia ‘i he palani ‘a e Tamaí He’ene Fakatupu e māmaní, ‘i he ngaahi temipale ‘oku faka’au ke nau kāpui e māmaní, he ko Ia hotau Fakamo’uí mo e Huhu’í, ko e tupu’anga ‘etau melinó.

Kuo ako’i mai ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: “E lava ke hoko e māmaní ko ha feitu’u mohu palopalema mo faingata’a ke nofo ai. . . . ‘I he’etau ō ki he fale mā’oni’oni ‘o e ‘Otua, ‘i he’etau manatua e ngaahi fuakava ‘oku tau fai aí, te tau lava ke matu’uaki mo ikuna’i lelei ange ai e ‘ahi’ahi mo e fakatauvele kotoa pē. Te tau ma’u ha nonga ‘i he hūfanga’anga toputapú ni.”⁷

‘I ha konifelenisi fakasiteiki he ngaahi ta’u kuohilí ne vahe mai ke u lele atu ki ai he’eku kei ngāue ‘i Saute ‘Ameliká, ne u fe’iloaki ai mo ha ongo-mātu’a ne na kei mamahi pē he mālōlō kei pēpē hona fohá.

Ne u fuofua fetaulaki mo Misa Tumili ‘i ha ‘initaviu he konifelenisí peá u ‘ilo ai e mole ne hokó. ‘I he’ema talanoá, ne ‘ikai ngata pē he’ene ongo’i mamahi he pekia hono fohá ka na’á ne toe faingata’a’ia angé ko e pehē ko ia he ‘ikai toe sio kiate ia ha ‘ahó. Na’á ne pehē ko ‘ena toki kau fo’ou mai ki he Siasí pea kuó na fakahū ha pa’anga fe’unga ke na ō faka’osi ai ki he temipalé kimu’a pea toki fā’ele’i hona fohá, pea kuó na sila ai pea sila foki mo hona ongo ‘ofefiné kiate kinaua. Na’á ne fakamatala’i e founa ne nau fakahū ‘aki ha pa’anga ke nau ‘alu mo foki ai mei he temipalé ka na’e ‘ikai lava ke ‘ave hona fohá ke sila’i foki mo ia.

‘I he’eku ‘ilo’i mahalo ko ha ma’uhalá, ne u fakamatala’i ange te ne toe sio mo’oni ki hono fohá kapau te ne

faivelenga he kuo fe’unga pē ouau sila ne sila’i ai ia ki hono uai’i mo e ongo ‘ofefiné, ke fakama’u ‘aki foki hono fohá kiate ia he na’e fa’ele’i ia ‘i he fuakava.

Na’á ne ofo peá ne fehu’i mai pe ‘oku mo’oni ‘eni, pea ‘i he’eku fakapapau’i angé, na’á ne kole mai pe te u lava ‘o talaange ki hono uai’i e me’á ni, he ‘oku ‘ikai pē ke ne si’i ma’u ha fiemālie talu e ongo uike ‘e ua mei he mālōlō hono fohá.

‘I he ho’atā Sāpaté hili e konifelenisí, ne u fe’iloaki ai mo Sisitā Tumili peá u fakamatala’i ange e tokāteline nāunau’iá ni kiate ia. Neongo na’e kei mālohi ‘ene ongo’i faingata’a’ia he mole ne hokó, ka kuó ne a’usia ha ‘amanaki lelei ‘i he’ene fehu’i tangi mai kiate au, “Te u toe lava mo’oni koā ‘o fuofua ‘eku ki’i tamasi’i? ‘Oku ‘a’aku koā ia ‘o ta’engata?” Ne u fakapapau’i ange, kapau te ne tauhi ‘ene ngaahi fuakavá, ‘e kei ‘aonga pē ‘a e mālohi faisila ne fakahoko he temipalé koe’uhí ko e mafai ‘o Sisū Kalaisí, pea te ne malava ai ‘o toe sio ki hono fohá mo fuofua ia ha ‘aho.

Neongo na’e loto mamahi ‘a Sisitā Tumili he mālōlō hono fohá, ka na’e mavahe ‘i he loto hounga’ia mo e nonga koe’uhí ko e ngaahi ouau ‘o e temipalé, ne malava koe’uhi ko hotau Fakamo’uí mo e Huhu’í.

Ko e taimi kotoa pē ‘oku tau ō ai ki he temipalé—ko e me’a kotoa pē ‘oku tau fanongo, fakahoko mo lea’akí; ‘i he ouau kotoa ‘oku tau kau ki aí; mo e

fuakava kotoa ‘oku tau faí—‘oku fakatefito ia ‘ia Sisū Kalaisi. ‘Oku tau ongo’i nonga he’etau fanongo ki He’ene folofolá mo ‘Ene sīpingá. Na’e ako’i mai ‘e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí, “Mou ō ki he fale ‘o e ‘Eikí ‘o ongo’i ai Hono Laumālié pea fetu’utaki ai mo Ia, pea te ke ma’u ai ha nonga ‘oku ‘ikai toe ma’u ia ‘i ha feitu’u kehe.”⁸

Sitepu Hono Uá: “Fanongo ki He’eku Ngaahi Leá”

‘Oku tau lau ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ‘o pehē, “Neongo pē ko e fai ia ‘i hoku le’o pē ‘o’okú pe ‘i he le’o ‘o ‘eku kau tamaio’eikí, ‘oku tatau ai pē.”⁹ Talu mei he kuonga ‘o ‘Ātamá ‘o tuku’au mai ki hotau palōfita lolotongá, ‘a Tōmasi Sipenisā Monisoni, mo e folofola mai e ‘Eikí ‘i Hono kau fakafongonga kuo fakamafai’i. Ko kinautolu ‘oku fili ke fanongo mo muimui ki he folofola ‘a e ‘Eikí, hangē ko ia ‘oku fakafou mai He’ene kau palōfitá, te nau malu mo ma’u ha nonga.

‘Oku tau ma’u he Tohi ‘a Molomoná ha ngaahi sīpinga lahi ‘o e mahu’inga e na’ina’i fakapalōfita ko ‘ení mo e muimui ki he palōfitá, kau ai ha lēsoni mei he me’a-hā-mai ‘a Lihai ki he ‘akau ‘o e mo’uí, ‘i he 1 Nifai vahe 8. Kuo te’eki ha taimi ‘e fe’efi’efihi ange ai pe lahi ange ai e takihala, manuki mo e fakatupu puputu’u e longoa’a mei he ngaahi matapā sio’ata ‘o e fu’u fale lahi mo ‘ata’ataá ka ko hotau kuongá. ‘Oku tau

lau he potu folofolá ni ki ha falukunga kakai 'e ua mo 'enau tali ki he kaikaila ne fai mei he falé.

'Oku tau lau he veesi 26, 'o pehē:

"Pea na'á ku siosio holo foki mo au, 'o u vakai atu, 'oku 'i he kauvai 'e taha 'o e vaitafé ha fu'u fale lahi mo 'ata'atā; pea na'e tu'u ia 'o hangē 'oku 'i he 'ataá, 'o mā'olunga mei he kekekelé. . . .

"Pea na'e fonu 'i he kakai, . . . pea na'a nau tu'u 'i he founa 'o e manuki mo tuhu 'aki honau louhi'i nimá kiate kinautolu kuo nau a'u mai 'o nau lolotonga kai 'i he fuá.

"Pea hili 'enau [*ahi'ahi'i*] 'a e fuá, na'a nau mā, koe'uhi ko kinautolu na'e lolotonga manuki mai kiate kinautolú; pea na'a nau tō atu ki ha ngaahi hala tapu 'o puli."¹⁰

I he veesi 33 'oku tau lau ai ki ha ni'ihi kehe na'e kehe 'enau tali ki he taukae mo e manuki ne fai mei he falé. Ne fakamatala'i 'e he palōfita ko Lihai ko e kakai ko ia ne 'i he falé "na'a nau tuhu mai 'i he manuki kiate au mo kinautolu foki na'e lolotonga *kai* 'i he fuá; ka na'e 'ikai te mau tokanga kiate kinautolu."¹¹

Ko e faikehekehe mahu'inga 'o e ni'ihi ne nau mā, hē mo puli atú, pea mo kinautolu na'e 'ikai ke nau tokanga ki he manuki mei he falé ka nau tu'u fakataha mo e palōfita, 'oku ma'u ia he ongo kupu'i leá ni: 'uluaki, "hili 'enau [*ahi'ahi'i*]," pea uá "ko kinautolu na'e lolotonga *kai*."

Ne a'u e 'uluaki kulupú ki he 'akaú, 'o nau ki'i tu'u hifo ai ha taimi mo e palōfita ka na'a nau *'ahi'ahi'i* 'a e fuá. Na'e hanga he 'ikai hokohoko atu 'enau kai, 'o faka'atā ke uesia kinautolu 'e he fakatuta ne fai atu mei he falé, pea tohoaki'i ai kinautolu mei he palōfita ki he ngaahi hala tapú, 'o nau pulia ai.

Na'e kehe e ni'ihi ia ne 'ahi'ahi'i pea heé mei he ni'ihi ko ia ne hokohoko atu 'enau *kai* 'i he fuá. Na'e tukunoa'i 'e he ni'ihi ko 'eni e longoa'a mei he falé, ka nau poupu ki he palōfita mo fiefia 'i he malu mo e nonga na'e ma'u ai. He 'ikai lava ke tau mateaki'i fakakonga pē 'a e 'Eiki mo 'Ene kau tamaio'eiki. Kapau ko ia, ta 'oku tau tu'u laveangofua ai kiate kinautolu 'oku feinga ke faka'auha 'etau melinó. I he 'etau fakafanongo ki he

'Eiki 'o fakafou He'ene kau tamaio'eiki kuo fakamafai'i, 'oku tau tu'u ta'eue'ia ai he ngaahi potu mā'oni'oni.

'Oku 'omi 'e he filí ha founa loi 'e hangē ko e ngaahi talí ia ka te tau toe mama'o ange ai mei he melino 'oku tau fekumi ki ai. 'Oku hangē ia ha me'a 'oku 'asi ngali mo'oni mo malú, kae hangē ko e fu'u fale lahi mo 'ata'ataá, 'e holofa, peá ne faka'auha 'a kinautolu kotoa 'oku fekumi ange ki he nonga ai.

'Oku mo'oni e fo'i hiva Palaimeli ko e: "Ngaahi Lea 'a e Palōfita: Tauhi e ngaahi fekaú ['Oku 'i ai e *malú* mo e *nongá*]."¹²

Sitepu Hono Tolú: "A'eva 'i he Angamalú 'o Hoku Laumalié"

Neongo pe ko e hā e ngali mama'o 'etau hē mei he halá, ka 'oku kei fakafe'i pē kinautolu 'e he Fakamo'uí ke tau foki ange 'o 'a'eva mo Ia. Ko e fakafe ko 'eni ke 'a'eva mo Sisū Kalaisí, ko ha fakafe'i ia ke tau ō mo Ia ki Ketisemani, pea mei Ketisemani ki Kālevale pea mei Kālevale ki he Fonualoto 'i he Ngoué. Ko ha fakafe ia ke tau sio pea faka'aonga'i 'Ene feilaulau fakalelei ma'ongo'ongá he 'oku fakatāutaha mo ta'engata hono 'aongá. Ko ha fakafe ia ke fakatomala, ke ma'u ha ivi mei hono mālohi faifakama'á pea mo ala atu ki Hono to'ukupu 'ofa 'oku mafao maí. Ko ha fakafe ia ke tau fiemālie.

Kuo tau ongo'i kotoa pē, 'i ha taimi he'etau mo'uí, 'a e mamahi mo e loto

mafasia 'o e angahalá mo e maumau-fonó he "kapau 'oku tau pehē 'oku 'ikai ha'atau angahala, 'oku tau kākaa'i 'a kinautolu pea 'oku 'ikai 'iate kinautolu 'a e mo'oni."¹³ Ka neongo e "tatau ['etau] angahalá mo e kula'aho'aho," ko 'etau faka'aonga'i pē Fakalelei 'a Sisū Kalaisí pea 'a'eva fakataha mo Ia 'o fakafou 'i he fakatomala mo'oni, "e hoko ia ke hinehina 'o hangē ko e 'uha hina ekiaki."¹⁴ Neongo 'etau mafasia he ongo'i halaiá, ka te tau lava pē 'o ma'u ha fiemālie.

Na'e pau ke ongo'i 'e 'Alamā ko e Si'i 'ene ngaahi angahalá he taimi na'e 'a'ahi ai kiate ia ha 'āngelo 'a e 'Eiki. Na'á ne fakamatala'i 'ene a'usía 'i he ngaahi leá ni:

"Na'e a'usia 'e hoku laumalié 'a e mamahi taupotu tahá peá u mamahi 'i he'eku ngaahi angahala kotoa pē.

". . . 'Io, na'e mahino kiate au kuó u angatu'u ki hoku 'Otuá, pea kuo 'ikai te u tauhi 'ene ngaahi fekau mā'oni'oni."¹⁵

Neongo e mamafa 'ene ngaahi angahalá pea lolotonga e me'a fakamamahi ni, na'á ne hoko atu 'o pehē:

"Na'á ku manatu'i foki 'eku fanongo ki ha kikite 'a 'eku tamaí ki he kakai 'o kau ki he hā'ele mai ha tokotaha 'a ia ko Sisū Kalaisi, ko ha 'Alo 'o e 'Otuá, ke ne fai ha fakalelei ki he ngaahi angahala 'a e māmaní.

". . . Na'á ku tangi 'i hoku lotó: 'E Sisū, 'a koe ko e 'Alo 'o e 'Otuá, 'alo'ofa mai kiate au."¹⁶

“Pea na’e . . . ‘ikai ai, te u ma’u ha fakamolemole ki he’eku ngaahi angahalá, kae ‘oua kuó u tangi ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisí ke ne ‘alo’ofa mai. Kae vakai, na’á ku tangi kiate ia pea *na’á ku ma’u ha fiemālie ki hoku laumālie.*”¹⁷

Hangē ko ‘Alamaá, te tau ma’u foki ha fiemālie ki hotau laumālie ‘i he’etau ‘a’eva mo Sisū Kalaisi, fakatomala mei he’etau ngaahi angahalá pea faka’aonga’i Hono mālohi faifakamo’uí ‘i he’etau mo’uí.

Ko e fiemālie pe nonga ‘oku tau fekumi kotoa ki aí, ‘oku mahulu hake ia ‘i he faka’amú pē. ‘Oku fie ma’u ia ke tau ngāue—‘o ako ‘iate Ia, ‘o fakafanongo ki He’ene folofolá pea ‘a’eva fakataha mo Ia. Mahalo he ‘ikai ke tau lava ‘o pule’i e me’a kotoa pē ‘oku hoko ‘i hotau ‘ātakaí, ka te tau lava ‘o pule’i e founga ‘oku tau faka’aonga’i ai e sipinga ‘o e melino ‘oku ‘omi ‘e he ‘Eiki—ko ha sipinga ‘oku faingofua ai ‘etau fakakaukau kia Sisūú.

‘Oku ou fakamo’oni ko Sisū Kalaisi ‘a e halá mo e mo’oni mo e mo’uí”¹⁸ pea ‘oku fakafou ‘iate Ia pē, ‘a e malava ke tau ma’u e fiemālie mo’oni ‘i he mo’uí ni mo e mo’ui ta’engatá ‘i he maama ka hoko maí. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Henry B. Eyring, “The Caregiver,” *Liahona*, Nov. 2008, 27.
2. Joseph B. Wirthlin, “Come What May, and Love It,” 26.
3. Sione 16:33; tǎnaki atu e fakamamafá.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:23.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:23–24.
6. ‘Īsaia 2:3.
7. Thomas S. Monson, “Ko e Temipale Mā’oni’oni—Ko ha Maama ki he Māmaní,” *Liahona*, Mē 2011, 93.
8. Gordon B. Hinckley, in “Rejoice in the Blessings of the Temple,” *Liahona*, Dec. 2002, 33.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:38 AM.
10. 1 Nifai 8:26–28; tǎnaki atu hono fakamamafá’i.
11. 1 Nephi 8:33; tǎnaki atu hono fakamamafá’i.
12. “Tauhi e Ngaahi Fekauú,” *Tohi Hiva e Fānaú*, 68; tǎnaki atu e fakamamafá.
13. 1 Sione 1:8.
14. ‘Īsaia 1:18.
15. ‘Alamá 36:12–13.
16. ‘Alamá 36:17–18.
17. ‘Alamaá 38:8; toe tǎnaki atu ‘a e fakamamafá’i.
18. Sione 14:6.

Fai ‘e ‘Eletā D. Todd Christofferson

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

Ngaahi Tamaí

Te u nofotaha he ‘ahó ni ‘i he lelei ‘oku lava ke fakahoko ‘e he kakai tangatá ‘i he fatongia fakaetangata mā’olunga tahá—ko e husepāniti mo e tamaí

‘Oku ou lea he ‘ahó ni ‘i he ngaahi tamaí. ‘Oku mahu’inga e ngaahi tamaí ‘i he palani fakalangi ‘o e fiefiá, pea ‘oku ou fakalotolahi’i atu ‘a kinautolu ‘oku feinga ke fakahoko lelei e fatongia ko íá. ‘Oku ‘ikai ke u fakamaa’i pe tukuhifo ha taha ‘i hono fakahīkihiki’i mo fakalotolahi’i e tu’unga fakaetamaí mo e ngaahi tamaí. ‘Oku ou nofotaha pē au he ‘ahó ni ‘i he lelei ‘oku lava ke fakahoko ‘e he kakai tangatá ‘i he fatongia fakaetangata mā’olunga tahá—‘a ia ko e husepāniti mo e tamaí.

Ne pehē ‘e Tēvita Pelekenihooi, ko e tangata na’á ne fa’u e tohi *Fatherless America*, “‘I he sosaieti ‘Ameliká he ‘ahó ni ‘oku fu’u tō kehekehe mo

‘ikai ke mahino ‘enau fakakaukau ki he tu’unga fakaetamaí. ‘Oku matu’aki fakangaloki ia ‘e ha kakai ‘e ni’ihi. ‘Oku fakatupu ‘ita ia ki ha ni’ihi. ‘Oku ‘i ai ha ni’ihi kehe, kau ai ha ngaahi fāmili poto, ‘oku nau li’aki pe fehi’a ai. ‘Oku ‘i ai pē mo ha ni’ihi tokolahi ‘oku ‘ikai ke nau fakafepaki’i, pe ‘ikai ke nau fu’u tokanga ki ai. ‘Oku faka’amu e kakai tokolahi te tau lava ‘o fai ha ngāue ki ai, ka ‘oku nau tui kuo ‘ikai ke kei malava ‘e hotau sosaieti ‘o fakahoko ia.”¹

‘I he Siasí, ‘oku tau tui ki he tu’unga fakaetamaí. ‘Oku tau tui ko e “tangata lelei ‘a ē ‘oku ne fakamu’omu’a hono fāmili.”² ‘Oku tau tui ne “tu’unga ‘i ha palani fakalangi, ‘oku ‘a e ngaahi tamaí ai, ke nau pule’i honau fāmili ‘i

he 'ofa mo e mā'oni'oni pea ko honau fatongia ke tokonaki 'a e ngaahi fie ma'u 'o e mo'u'i pea mo ha malu'i ma'a honau ngaahi fāmīlī.³ 'Oku tau tui ki he fatongia makehe fakafāmīlī 'a ia, "oku ha'isia ai 'a e ngaahi tamaí mo e ngaahi fa'eé ke nau fetokoni'aki ko ha kaungā-ngāue tu'unga tatau."⁴ 'Oku tau tui 'oku fu'u mahu'inga, he ko e tu'unga fakaetamaí 'oku makehe pea 'ikai lava ke tongia.

'Oku sio e nīihi ki hono lelei e tu'unga fakaetamaí 'i ha ngaahi 'uhinga fakasōsiale, ko ha me'a ke ne ha'i e tangatá ki he'enu fānaú, 'o fakamālohia ke nau hoko ko ha tangatá i fonua lelei mo fakakaukau 'i e fie ma'u 'a e nīihi kehé, ke ne liliu "e fakakaukau motu'a ko e fānaú ko e fatongia pē ia 'o e fa'eé ki he fakakaukau ko e fatongia foki mo ia 'o e tamaí. . . . I hono fakalea 'e tahá, 'oku mahu'inga ke hoko e kakai tangatá ko ha ngaahi tamaí. 'Oku mahu'inga ki he fānaú ke 'i ai ha ngaahi tamaí. 'Oku mahu'inga ki he sosaieti ke 'i ai ha ngaahi tamaí."⁵ Neongo 'oku mo'oni mo mahu'inga e ngaahi fakakaukau ni, ka 'oku tau 'ilo

'Oku fakaha'i 'e he ngaahi tamaí 'enu 'ofá 'i he'enu ngāue ke tauhi honau ngaahi fāmīlī.

Neongo 'oku fie ma'u ha feilaulau 'i he tu'unga fakaetamaí, ka 'oku ta'e-hano-tatau e fiemālie 'oku ma'u ai.

'oku mahulu ange e tu'unga fakaetamaí 'i ha fakakaukau fakasōsiale pe ola 'o ha fa'ahinga fakalalakaka. 'Oku fakalangi e tupu'anga 'o e fatongia fakaetamaí, 'o kamata 'aki ha Tamai 'i Hēvani, pea 'i he māmani fakamatelié ni, ne kamata 'aki e Tamai ko 'Ātamá.

'Oku fakaha'i he'etau Tamai Hēvaní e haohaoa mo hono fakalangi e tu'unga fakaetamaí. 'Oku kau 'i Hono 'ulungāngā mo e angá ha lelei lahi mo ha 'ofa haohaoa. Ko 'Ene ngāue mo e nāunaú 'a e fakalalakaka, fiefia, mo e mo'ui ta'engata 'o 'Ene fānaú.⁶ He 'ikai lava ke fakatataua e ngaahi tamaí 'i he māmani hinga ko 'eni ki he Tu'i Fungani Mā'olungá, ka 'oku fai honau lelei tahá, ke fa'ifa'itaki kiate Ia, pea 'oku nau fakahoko mo'oni 'Ene ngāue. 'Oku fakalāngilangi' i kinautolu 'aki ha falala ma'ongo'onga mo fakamātoato.

'Oku fakaha'i 'e he tu'unga fakaetamaí kiate kinautolu kakai tangatá hotau vaivai'angá mo e fie ma'u ke tau fakalalakaká. 'Oku fie ma'u 'e he tu'unga fakaetamaí ha feilaulau, ka ko ha ma'u'anga nonga mo ha fiefia 'oku 'ikai fakatataua. Ko ia ai, ko e sīpinga taupotu tahá 'a 'etau Tamai Hēvaní, 'okú ne 'ofeina kinautolu, ko 'Ene fānaú fakalaumālie, 'o Ne foaki mai ai Hono 'Alo 'Ofá'anga Tofu pē 'e Taha ne Fakatupú ke fakamo'ui mo hākeaki' i kinautolu.⁷ Ne folofola 'a Sīsū 'o pehē, "Oku 'ikai ha tangata 'e lahi hake 'ene 'ofá 'i he me'á ni, ke ne foaki 'ene mo'u'i koe'uhi ko hono kāingá."⁸ 'Oku fakahā 'e he ngaahi tamaí e 'ofa ko iá 'i he'enu faka'aonga 'i 'enu mo'u'i he 'aho takitaha, ke ngāue 'o tokoni mo tokonaki ma'a honau ngaahi fāmīlī.

Mahalo ko e me'a mahu'inga taha he ngāue 'a e tamaí ko hono liliu e lotu 'o 'ene fānaú ki he'enu Tamai Hēvaní. 'E lava 'e ha tamaí ke ne fakaha'i 'ene faitōnunga ki he 'Otuá he 'aho kotoa pē, 'i he'ene sīpingá mo e leá pea ko hono foaki atu ia 'e he tamaí ko iá ki he'ene fānaú e ki 'o e nonga he mo'ui ní mo e mo'ui ta'engatá he maama ka hoko maí.⁹ 'Oku hanga 'e he tamaí 'oku lau folofola ki he'ene fānaú pea toe lau fakataha e folofolá mo kinautolú, 'o fakataukei' i kinautolu ki he le'ó 'o e 'Eikí.¹⁰

'Oku tau ma'u 'i he folofolá 'a hono toutou fakamamafa'i mai e fatongia 'o e mātu'á ki hono ako'i 'o e fānaú:

"Pea ko e tahá, kapau 'oku ma'u ha fānaú 'e ha ongo mātu'a 'i Saione, pe 'i ha taha 'o hono ngaahi siteiki 'a ia kuo fokotu'ú, 'a ia 'oku 'ikai te nau ako'i 'a kinautolu ke nau 'ilo'i 'a e tokāteline 'o e fakatomalá, tui kia Kalaisi ko e 'Alo 'o e 'Otua mo'u'i, pea mo e papitaiso mo e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki 'o e nimá, 'i he taimi 'oku nau ta'u valu ai, 'e 'i he 'ulu 'o e mātu'á 'a e angahalá. . . .

"Pea ke nau ako'i foki 'enu fānaú ke lotu, pea ke 'a'eva 'i he angatonu 'i he 'ao 'o e 'Eikí."¹¹

I he 1833, na'e valoki'i ai 'e he 'Eikí e kau Palesitenisí 'Uluaki ko 'enu ta'e-tokanga ki he fatongia ko hono ako'i 'o e fānaú. Na'á Ne tala fakapatonu ki he toko taha, "Kuo 'ikai te ke ako'i 'a ho'o fānaú 'i he māma mo e mo'oni, 'o fakatatau ki he ngaahi fekaú; pea 'oku kei ma'u 'e he tokotaha angakoví na, 'a e mālohi kiate koe, pea ko e me'a 'eni 'oku tupu ai ho'o faingata'a'ia."¹²

'Oku fie ma'u ke ako'i 'e he ngaahi tamaí e fono mo e ngāue 'a e 'Otuá ki he to'u tangata takitaha. Pea hangē ko hono fakahā 'e he tangata Sāmē:

"He na'á ne fokotu'u ma'u 'a e fonó 'ia Sēkope, 'o ne tu'utu'uni 'a e akonaki 'i 'Isileli, 'a ia na'á ne fekau'i 'etau ngaahi tamaí, koe'uhi ke nau faka'ilo ia ki he'enu fānaú:

"Koe'uhi ke 'ilo ia 'e to'u tangata 'e hokó, 'io 'a e fānaú 'e fanau'i; 'a ia te

nau [tupu] hake 'o fakahā ia ki he'enuau fānaū:

"Koe'uhi ke nau 'amanaki lelei ma'u ai pē ki he 'Otuá, pea 'oua na'a fakangalongalo'i 'a e ngaahi ngāue 'a e 'Otuá, kae tauhi 'ene ngaahi fekaú."¹³

Ko e mo'oni ko ha fatongia fakatou'osi ia 'o e tama'i mo e fa'eé ke ako'i e ongoongolelei, ka 'oku fakamahino mai 'e he 'Eikí 'Ene fie ma'u ke takimu'a e ngaahi tama'i 'i hono fakamu'omu'a e me'á ni. (Pea tau manatu'i mu'a ko e fanga ki'i fetalanoa'aki, ngāue mo e va'inga fakataha ha fa'ahinga taimi peé, ko ha ngaahi 'elemēniti mahu'inga ia 'o e ako'i.) 'Oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke tākiekina 'e he ngaahi tama'i e kaha'u 'enuau fānaū, pea 'oku faka'amua mo fie ma'u 'e he fānaū ha fa'ifa'itaki'anga.

Ne tāpuekina 'aki au ha tama'i lelei. 'Oku ou manatu'i he'eku ta'u 12, ne hoko 'eku tangata'eikí ko ha kanititeiti ki he kosilio fakakoló 'i homau ki'i koló. Na'e 'ikai ke ne fai ha fu'u kempini fēfē—ka ko e me'a pē ne u manatu'i ko hono fekau'i au mo hoku ngaahi tokouá 'e he Tangata'eikí ke mau 'alu 'o tufa ha fanga ki'i pepa he 'api kotoa pē, 'o kole ki he kakai ke nau fili 'ia Paula Kulisitofasoni. 'I hono tufa atu 'o e ki'i pepá, ne tokolahi ha kakai lalahi ne nau talamai ko ha tangata lelei mo faitotonu 'a Paula pea te nau fili ai. Ne u matu'aki laukau'aki 'eku tangata'eikí. Ne u ma'u ai ha loto falala mo e holi ke molomolomuiva 'e iate ia. Na'e 'ikai ke ne haohaoa—he 'oku 'ikai ha taha pehē—ka na'á ne angatonu mo failelei pea hoko ko ha sippinga ke fie muimui ki ai hono fohá.

'Oku hoko e valoki'i mo e fakatonu-tonú ko ha kongá 'o e ako'i. Pea hangē ko e lau 'a Paulá, "He ko ia 'oku 'ofa ki ai 'a e 'Eikí 'okú ne tautea."¹⁴ Ka kuo pau ke matu'aki tokanga e tama'i ki he founga fakatonu-tonú telia na'a hoko ai ha ngaohi kovia, 'a ia he 'ikai pē teitei lava ia ke fakatonuhia'i. 'I he taimi 'oku fai ai 'e ha tama'i ha fakatonu-tonu, kuo pau ko 'ene fai iá ko e 'ofa pea tatakai ia 'e he Laumālie Mā'oní'oní:

"Pea valoki'i 'i hono taimi, 'i he lea māsila, 'o ka ue'i ke fai pehē 'e he Laumālie Mā'oní'oní; pea hili ia ke toki fakahā ange 'a e 'ofa lahi ange kiate ia

kuó ke valoki'i, telia na'á ne lau koe ko hono fili;

"Koe'uhi ke ne 'ilo'i 'oku mālohi ange 'a ho angatonú 'i he ngaahi afo 'o e maté."¹⁵

Ko e fakatonu-tonu ko ia he sippinga fakalangí 'oku 'ikai fai ia ko e tautea ka 'oku fekau'aki mo hano tokoni'i ha taha 'oku 'ofa'i ki he hala 'o e mapule'i kitá.

Na'e folofola e 'Eikí 'o pehē "oku ma'u 'e he fānaū kotoa pē 'a e totonu ke 'eke'i honau tauhi mei he'enuau ngaahi mātu'á kae 'oua ke nau ta'u motu'a fe'unga."¹⁶ Ko ha me'a topu-tapu 'a hono ngāue'i ha pa'anga ma'á e fāmilí. Neongo 'oku 'ikai ke fenāpasi mo e tu'unga fakaetama'i, 'a e mavahe mei he fāmilí ke tokonaki ma'á e fāmilí—ka ko e 'elito ia 'o ha tama'i lelei. "Ko ha fatongia 'oku fa'a fekolosi-'aki ai e ngāue mo e fāmilí."¹⁷ 'Oku 'ikai ke fakatonuhia'i heni ha tangata 'okú ne li'aki hono fāmilí koe'uhi ko 'ene ngāue, ka ko e fakamamahi tahá, ko ha taha 'oku 'ikai fie ngāue ka 'oku fiemālie pē ia ke tuku hono fatongia tauhi ki ha ni'ihí kehe. 'Oku pehē 'e he Tu'i ko Penisimani:

"Pea 'e 'ikai te mou tuku ho'omou fānaū ke fiekaia, pe telefua; pea 'e 'ikai foki te mou tuku ke nau maumau'i 'a e ngaahi fono 'a e 'Otuá, pea kē mo feke'ike'i 'iate kinautolu. . . .

"Ka te mou ako'i 'a kinautolu ke nau 'a'eva 'i he ngaahi hala 'o e mo'oní mo e anga fakamo'omo'oní; te mou ako'i 'a kinautolu ke nau fe'ofa'aki mo fetauhi-'aki 'iate kinautolu."¹⁸

'Oku tau 'ilo'i e faingata'a'ia e kakai tangata 'oku 'ikai malava ke ma'u ha founga mo ha koloa fe'unga ke tauhi 'aki si'onau ngaahi fāmilí. 'Oku 'ikai ko ha me'a fakamā ia kiate kinautolu kuo fai honau lelei tahá 'i ha vaha'a taimi pea 'ikai pē ke lava 'o fakakakato honau ngaahi fatongia mo e ngafa fakaetama'i. "Ka 'e fie ma'u ke fai ha liliu fakafo'ituitui ia 'o ka hoko ha faingata'a'ia fakaesino, mate, pe ko ha ngaahi toe tūkunga kehe. 'Oku totonu ke tokoni 'a e kāinga ofi 'i hano fie ma'u."¹⁹

Ko e ongo me'a lelei taha 'e lava 'e ha tama'i ke fai ma'a 'ene fānaū—ko 'ene 'ofa he fa'e 'o 'ene fānaū—mo 'ai ke 'asi e 'ofa ko iá. 'Okú ne fakapapau'i

mo fakamālohia e nofomalí 'a ia ko e fakava'e ia 'o 'ena mo'ui mo e malu fakafāmilí.

'Oku 'i ai ha kakai tangata 'oku hoko ko ha tama'i tāutaha pe tama'i fakataimi pe tama'i ki ha fānau honau uai'fi. 'Oku matu'aki ngāue mālohi hanau tokolahi mo fai honau lelei tahá 'i ha fatongia 'oku fa'a faingata'a. 'Oku mau faka-'apa'apa'i kinautolu 'oku nau fai e me'a kotoa 'e malavá 'i he 'ofa, kātaki, mo e feilaulau fakatāutaha ke feau e ngaahi fie ma'u fakafo'ituitui mo fakafāmilí. 'Oku totonu ke tau fakatokanga'i na'e foaki kakato mai 'e he 'Otuá Hono 'Alo Tofu Pē Taha Na'e Fakatupú, ki ha tama'i fakataimi. Ko hono mo'oní 'e ma'u 'e Siosefa ha ni'ihí 'o e ngaahi lelei koe'uhí 'i he tupu hake 'a Sisuú, na'á Ne "tupulaki 'i he potó mo e lahi, pea na'e 'ofeina ia 'e he 'Otuá mo e tangatá."²⁰

'Oku fakamamahi 'a e 'ikai ke ma'u 'e ha fānau 'e ni'ihí ha tama'i ke nau nofo ko e tupu mei he maté, li'e-kiná, pe vete malí. 'Oku 'i ai ha fānau 'oku 'i ai pē ha'anau tama'i ka 'oku 'ikai ke ne loto'aki pe ta'etokanga pe

Ko e tama'i 'okú ne lau 'a e folofolá ki he'ene fānaū pea fakataha mo 'ene fānaū, ko 'ene 'ai ia ke nau maheni mo e le'o 'o e 'Eikí.

'Oku 'amanaki mai e 'Eikí ke tokoni e ngaahi fāmilí 'i hono tofa e kaha'u 'enuau fānaū pea 'oku fie ma'u 'e he fānaū ha fa'ifa'itaki'anga.

ta'efiepoupou. 'Oku mau kole atu ki he ngaahi tamaí kotoa pē ke toe fua lelei ange e fatongia pea hoko 'o lelei ange. 'Oku mau kole atu ki he mītiā mo e ngaahi me'a fakafiefiā, ke lahi ange hono faka'asi mai e ngaahi tamai lelei 'oku nau 'ofa mo'oni 'i honau ngaahi uai'fi mo tataki lelei 'enau fānaú, kae tuku hono toutou faka'asi mai e ngaahi tamai ta'emahino mo fakavalevalé pe "ko e kau tangata fakatupu palopalemá."

'Oku mau lea atu ki he fānau 'oku palopalema e tu'unga fakafāmilí, 'oku 'ikai ke hōloa homou mahu'ingá koe'uhi ko e me'a ko iá. 'Oku hoko e faingata'á 'i ha taimi 'e ni'ihi ko ha faka'ilonga ia 'o e falala 'a e 'Eikí kiate koé. Te Ne lava 'o tokoni'i fakahangatonu koe, pe fakafou mai 'i ha ni'ihi kehe, ke ke matu'uaki ai e me'a 'okú ke fehanganagai mo iá. Te ke malava ke hoko ko ha to'u tangata 'uluaki 'i ho fāmilí, ke fakahoko ai e sīpinga fakalangi 'a e 'Otuá ne tu'utu'uni ma'á e fāmilí pea tāpuekina kotoa ai e ngaahi to'u tangata 'e muimui mai 'iate koé.

Ki he kau talavou, 'i ho'o 'ilo'i ho fatongia ko ha tokotaha ke tokonaki mo malu'í, 'oku mau pehē atu ai, teuteu he taimi ni 'aki ha'o faka'utu-mauku he akó pea palani ke hoko atu hili e ako mā'olungá. Ko e akó 'a e kī ki hono fakatupulaki e taukei mo e lavame'a te ke fie ma'ú, 'o tatau ai pē pe ko ha 'univēsi, ako fakatekinikale, ako ngāue, pe polokalama tatau mo ia. Ngāue 'aonga 'aki e ngaahi faingamālie ke feohi mo e kakai he ngaahi to'u kehekehe, kau ai e fānaú, pea ako e founga ki hono fokotu'u ha vā fetu'utaki 'oku fakafiefia mo fakatupulakí. 'Oku 'uhinga 'eni ki he fepōtalanoaki hangatonu mo e kakaí pea fakahoko fakataha ha ngaahi me'a, ka 'oku 'ikai ko hono toe fakalelei'i pē ho'o taukei he pōpoaki telefoní. Mo'ui angatonu koe'uhi 'i ho'o hoko 'o tangatá te ke angama'a ki ho malí mo ho'o fānaú.

'Oku mau lea atu ki he to'u tangata kei tupu hake kotoa pē, 'o tatau ai pē ko e hā e tu'unga 'oku 'i ai ho'o tamai (pea te u pehē 'e toe mā'olunga ange e tu'unga ko iá 'i ho'o motu'a

mo toe poto angé), fakapapau'i ke ke faka'apa'apa'i ia mo ho'o fa'eé 'aki ho'o tō'onga mo'uí. Manatu ki he faka'anaua 'amanaki lelei 'a ha tamai ne fakamatala'i 'e Sioné: "Oku 'ikai ha'aku fiefia 'e lahi hake, ka ko 'eku fanongo 'oku 'a'eva 'eku fānaú 'i he mo'oni."²¹ Ko ho'o angamā'oni'oni 'a e fakalāngilangi fisifisimu'a taha 'e lava ke ma'u 'e ha tamai.

Te u pehē ki hoku ngaahi tokouá, 'a e ngaahi tamai 'i he Siasí ni, 'oku ou 'ilo'i ho'o faka'amu ke hoko ko ha tamai lelei angé. Ne u faka'amu pehē pē mo au. Ka neongo hotau ngaahi fakangatangata, tau vilitaki atu pē mu'a. Tau li'aki e mo'ui fakatāutahá mo e tō'onga tau'atāina 'oku talaki 'e he kuonga ní ka tau tomu'a fakakaukau'i e fiefia mo e lelei 'a e ni'ihi kehé. Ko e mo'oni 'e hanga he'etau Tamai Hēvaní 'o fakatupulaki kitautolu pea 'ai ke ola lelei 'etau ngaahi feingá, neongo 'etau ta'efe'ungá. 'Oku fakalotolahi'i au 'e ha talanoa ne hā 'i he *New Era* he ngaahi ta'u kuo maliu atú. Ne fakamatala'i 'e he tokotaha fa'u tohi e me'a ni:

"I he'eku kei talavou, ne nofo homau fāmilí 'i ha fale loki taha pē 'i he fungavaka uá. Ne u mohe he sea 'i loto falé. . . .

"Ne ngāue 'eku tangata'eikí he ngaohi'anga ukameá pea na'á ne 'alu hengihengia ki he ngāue he 'aho takitaha. 'I he pongipongi kotoa pē na'á ne . . . ta'ota'o hifo hoku kafú pea tu'u taimi si'i. Ne hangē ha'aku misí 'eku ongo'i e tu'u 'a e tangata'eikí he tafa'aki seá, 'o siofi au. 'I he'eku 'ā māmālie haké, ne u ongo'i mā he'ene tu'u aí. Ne u mohe loi pē. . . . 'I he'ene tu'u 'i hoku ve'e mohengá ne u fakatokanga 'i 'okú ne lotu 'aki e kotoa 'ene tokangá, iví, 'o tukutaha kotoa pē—'iate au.

"Ne lotua au he'eku tangata'eikí he pongipongi kotoa pē. Na'á ne lotua ke u ma'u ha 'aho lelei, ke u malu, ke u ako mo teuteu ki he kaha'ú. Koe'uhi 'e toki fe'iloaki pē mo au he efiafi, na'á ne lotua e kau faiako mo hoku kaungāme'a te u feohi mo ia he 'aho ko iá. . . .

"Ne 'ikai ke mahino lelei kiate au e me'a na'e fai he'eku tangata'eikí he ngaahi pongipongi ko iá he'ene lotua aú. Ka 'i he'eku motu'a angé, ne u

ongō'i 'ene 'ofa mo e tokanga ki he me'a kotoa pē ne u faí. Ko e taha ia 'eku ngaahi manatu melie faka'ofa'ofa tahá. Ne toki mahino kakato kiate au e ongo ne ma'u ma'aku he'eku tamaí, 'i ha 'osi ha ngaahi ta'u kimui, hili 'eku mali, pea 'i ai ha'aku fānaú, ne u hū honau ngaahi lokí 'o lotua kinautolu lolotonga 'oku nau kei mohé.”²²

Ne fakamo'oni a 'Alamá ki hono fohá:

“Vakai, 'oku ou pehē kiate koe, ko ia [a Kalaisi] kuo pau ke hā'ele maí . . . ; 'io, te ne hā'ele mai 'o fakahā 'a e ongoongo fakafiefia 'o e fakamo'uí ki hono kakaí.

“Pea ko 'eni, 'e hoku foha, ko 'eni 'a e ngāue fakafaifekau na'e ui koe ki aí, ke fakahā 'a e ngaahi ongo-ongo fakafiefiá ni ki he kakaí ni, ke teuteu honau 'atamaí; pe ke . . . nau teuteu 'a e 'atamai 'o 'enau fānaú ke fanongo ki he folofolá 'i he taimi 'o 'ene hā'ele maí.”²³

Ko e ngāue ia 'a e ngaahi tamaí he 'aho ní. 'Oku ou fakatauange pē 'e tāpuekina kinautolu 'e he 'Otuá pea ke nau fe'unga mo ia, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. David Blankenhorn, *Fatherless America: Confronting Our Most Urgent Social Problem* (1995), 62.
2. Blankenhorn, *Fatherless America*, 5.
3. “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani,” *Liahona*, Nōvema. 2010, 129.
4. “Ko e Fāmilí: Ko Ha Fanongonongo ki Māmani,” 129.
5. Blankenhorn, *Fatherless America*, 25, 26.
6. Vakai, Mōse 1:39.
7. Vakai, Sione 3:16.
8. Sione 15:13.
9. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:23; Mōse 6:59.
10. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 18:34–36.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:25, 28.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:42.
13. Saame 78:5–7.
14. Hepelū 12:6.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:43–44.
16. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 83:4.
17. Blankenhorn, *Fatherless America*, 113.
18. Mōsaia 4:14–15.
19. “Ko e Fāmilí: Ko Ha Fanongonongo ki Māmani,” 129.
20. Luke 2:52.
21. 3 Sione 1:4.
22. Julian Dyke, “Thanks, Dad,” *Tambuli*, Oct. 1994, 45.
23. 'Alamá 39:15–16.

Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook

'O e Kólomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Sio Kiate Koe 'i he Loto Temipalé

'Oku ou fakatauange ke tau takitaha faka'apa'apa ki he Fakamo'uí mo fai ha liliu pē 'oku fie ma'u ke tau sio ai kiate kitautolu 'i Hono ngaahi temipale topupú.

‘Oku 'ikai fa'a lava ke māku-pusi e mafola atu e palani 'o e Fakamo'uí 'a e 'Eikí he lolotonga 'o e kuonga fakakosipelí ni.¹ 'Oku hā 'eni 'i hono fakahā 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni e temipale fo'ou 'e 4 'i he fakataha ko 'eni 'o e konifele-nisí. Ko e taimi ne ui ai 'a Palesiteni Monisoni ko e 'Aposetoló he 1963, ko e temipale pē 'e 12 ne faka'aonga 'i 'i he māmani.² 'I hono fakatapui ko ia 'o e Temipale Polovo Siti Senitaá, 'oku 'i

ai he taimí ni ha temipale 'e 150, pea 'e 'i ai ha temipale 'e 177 'i he 'osi hono fakatapui e ngaahi temipale kotoa kuo fanongonongó. Ko ha me'a 'eni ke tau fiefa ai 'i he loto fakatōkilalo.

'I he 'aho peheni he ta'u 'e teau valungofulu kuo hili, 'i he 'aho 3 'o 'Epeleli 1836, na'e hoko ai ha me'a-hā-mai ma'ongo'onga ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá mo 'Ōliva Kautele 'i he Temipale Ketilani. Na'e hoko 'eni hili ha uike pē taha mei he fakatapui

'o e temipalé. Na'á na mamata 'i he me'a-hā-maí ni 'oku tu'u 'a e 'Eikí 'i he funga tu'unga malanga 'o e temipalé. Na'e kau 'eni he ngaahi me'a na'e fakahā ange 'e he 'Eikí:

"Tuku ke fiefia mo e lotu 'o hoku kakaí kotoa pē, 'a ia kuo nau langa 'aki honau tūkuingatá 'a e falé ni, ki hoku hingoá.

"He vakai, kuó u tali 'a e falé ni, pea 'e 'i heni 'a hoku hingoá; pea te u fakahā au 'e au ki hoku kakaí 'i he 'alo'ofa 'i he falé ni."³

Na'e hā 'i he me'a toputapu ko iá, ha kau palōfita 'o e kuonga mu'á, kau ai 'a 'Ilaisiá, 'o ne fakafoki mai 'a e ngaahi kī mahu'inga 'o e ngaahi ouau fakatemipalé.

'Oku tau ongo'i 'a e fa'ahinga fiefia 'oku hoko 'i Kuito, 'Ekuetoa; Halale, Simipāpuē; Pēlemi, Palásila; pea mo Lima, Pēlū, 'o fakatou tatau pē ki he kāingalotú mo e kau faifekaú, fakatatau mo e me'a ne hoko 'i Pengikoki, Taileni, 'i he taimi ne fakahā ai e temipale ko iá he ta'u 'e taha kuo hilí. Na'e 'imeili 'a Sisitā Seli Sīnia, ko e uaifi 'o Tēvita Sīnia, ko e palesiteni fakamisiona 'o Taileni he taimi ko iá, ki he fāmilí mo e kaungāme'á hili 'enau fanongo ki hono fakahā 'e Palesiteni Monisoni e temipalé, ne "houa 'e 12 'enau ta'e-mamohé pea tō mo e ngaahi lo'imata lahi 'o e fiefia." Na'á na telefoni ki he ongo 'asisiteni he misioná 'i he 11:30 efiāfi ke fakahā kiate kināua. Na'e telefoni leva e ongo 'asisitení ki he kau faifekaú kotoa.

Ne a'u mai 'a e lipōtí na'e "ā kotoa e misioná 'i he tu'uapoó 'o hopohopo 'i honau funga mohengá." Ne ki'i tūkuhua ange 'a Sisitā Sīnia ki he fāmilí mo e kaungāme'á, "Kātaki 'o 'oua 'e 'ai ke 'ilo 'e he Potungāue Ngāue Fakafaifekaú!"⁴

Na'e tatau pē mo e ongo'i fakalau-mālie lahi 'a e kāingalotu 'i Taileni. 'Oku ou tui kuo 'osi 'i ai ha ngaahi teuteu fakalaumālie 'i he lotó mo e ngaahi 'apí pea mo ha ngaahi fakahā mei he langí 'i he teuteu 'a e Kāingalotu 'o e feitu'u 'e tu'u ai 'a e ngaahi temipale fo'ou ne toki fakahaá.

'Oku 'i ai ha fanga ki'i sio'ata 'a Sisitā Sīnia 'i Taileni, na'e ngaohi makehe ki he'ene talatalaifale fakatāutahá, tautefito ki he kau sisitā. Na'e 'i ai ha temipale

ne tā 'i he sio'atá mo e fakalea ko 'ení, "Sio Kiāte Koe 'i he Loto Temipalé." Ko e taimi 'oku sio ai 'a e kakaí ki he sio'atá, 'oku nau sio kiate kināutolu 'i he lotu temipalé. Na'e ako'i 'e Sisitā Sīnia 'a e kau fiefanongó mo e kāingalotú ke nau fakakaukau kiate kināutolu 'i he lotu temipalé pea fakahoko 'a e ngaahi liliu ne fie ma'u ki he'enau tō'onga mo'uí mo e ngaahi teuteu fakalaumālie ke a'usia e taumu'a ko iá.

Ko 'eku tukupā he pongipongí ní ke tau takitaha fakakaukau kiate kitautolu 'i he lotu temipalé, ko e fē pē ha potu 'okú ke nofo ai. Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni: "Kuo te'eki ai ke ke ma'u kakato e ngaahi tāpuaki 'oku lava ke 'oatu 'e he Siasí kae 'oua kuó ke hū 'i he Fale 'o e 'Eikí. Ko e tāpuaki mahu'inga mo fungani taha 'o 'etau kau ki he Siasí 'a e ngaahi tāpuaki ko ia 'oku tau ma'u 'i he ngaahi temipale 'o e 'Otuá."⁵

Neongo e tōnounou he angamā-oni'oni' 'i he māmaní he 'aho ni, ka 'oku tau mo'ui 'i ha taimi toputapu mo mā'oni'oni. Kuo laui senituli hono fakamatala'i hotau kuongá 'e he kau palōfitá, 'i he lotu 'ofa mo e faka'ānaua.⁶

Na'e fakamo'oni' 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmita 'aki 'ene fakatou lau e 'Opataia⁷ he Fuakava Motu'á mo e 1 Pita⁸ 'i he Fuakava Fo'ou, 'a e taumu'a ma'ongo'onga 'a e 'Otuá ki hono fakahoko 'o e papitaiso ma'á e pekiá mo faka'atá kitautolu ke tau hoko ko e kau faifakamo'ui 'i he Mo'unga ko Saioné.⁹

Kuo fakatu'umālie'i 'e he 'Eikí hotau kakaí mo 'omi ha ngaahi ma'u'anga tokoni mo e fakahinohino fakapalōfita ke tau lava 'o lototo'a ai 'i hono fai hotau ngahi fatongia fakatemipalé ma'á

Ne tokoni ha fanga ki'i sio'ata ne ngaohi nima ki he kakaí 'i Taileni ke nau sio ai ki honau 'atá 'i he temipalé.

e kakaí mo'uí mo e pekiá fakatou'osi.

'Oku mahino kiate kitautolu 'a e tau-mu'a 'o e mo'uí, palani 'o e fakamo'ui 'a e Tamaí ma'a 'Ene fānaú, feilaulau huhu'i 'a e Fakamo'ui, pea mo e fatongia mahu'inga 'o e fāmilí 'i he fa'unga 'o e langí, tu'unga 'i he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí kuo fakafoki maí.¹⁰

'Oku hanga 'e hono fakataha'i 'o e lahi ange e ngaahi temipalé mo e fakalalakaka 'o e tekinolosiá 'o fakahoko hotau ngaahi fatongia toputapu he hisitōlia fakafāmilí ki he'etau ngaahi kuí, pea hoko ai e kuongá ni ko e kuonga monū'ia taha ia 'i he kotoa 'o e hisitōliá. 'Oku ou fiefia 'i he faivelenga makehe hotau to'u tupú 'i he fakahokohoko fakamotu'aleá mo e fekumi ki he'enau ngaahi kuí pea fakahoko e papitaisó mo e hilifakinimá 'i he temipalé. 'Okú ke kau mo'oni 'i he kau faifakamo'ui na'e kikite'i ki he Mo'unga ko Saioné.

Te Tau Teuteu Fēfē ki he Temipalé?

'Oku tau 'ilo ko e angamā-oni'oni' mo e fakamā-oni'oni'í ko ha ongo konga mahu'inga ia 'o e teuteu ki he temipalé.

'I he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá vahe 97, 'oku pehē ai, "Pea 'e fakatatau ki he hanga 'e hoku kakaí 'o langa ha fale kiate au 'i he huafa 'o e 'Eikí, pea 'ikai tuku ke hū ki ai ha me'a ta'ema'a, koe'uhí ke 'oua na'a 'uli'i iá, 'e nofo ai 'a hoku nāunaú."¹¹

Na'e fakamo'oni hingo'a 'a e Palesiteni 'o e Siasí 'i he lekomeni temipalé 'o a'u mai ki he 1891, ke malu'i e ngeia 'o e temipalé. Na'e toki foaki leva 'a e fatongia ko iá ki he kau pīsopé mo e kau palesiteni fakasiteikí.

'Oku tau faka'amu lahi ke mo'ui taau 'a e kāingalotu 'o e Siasí ke ma'u ha lekomeni temipale. Mou kātaki 'o 'oua te mou pehē ko e temipalé ko ha taumu'a ia 'oku tāumama'o pe ta'emalava. 'E lava ke a'usia 'e he tokolahi taha 'o e kāingalotú e ngaahi fie ma'u mā'oni'oni kotoa pē 'i ha ki'i taimi nounou kapau 'oku nau loto'aki ke taau mo fakatomala kakato mei he maumau fonó pea ngāue mo 'enau pīsopé. 'Oku kau heni 'a e lotu fiamālie ke fakamolemole'i kitautolú kae 'oua 'e nofotaha 'etau tokangá 'i he'etau

ngaahi tōnounou pe angahalá ke ta'ofi ai ha'atau malava ke hū ki he tempale toputapú.

Na'e fakahoko e Fakalelei 'a e Fakamo'uí ma'á e fānau kotoa 'a e 'Otuá. 'Oku feau 'e He'ene feilaulau huhu'í e ngaahi fie ma'u 'a e fakamaau totonú ma'anautolu kotoa 'oku fakatomala mo'oní. 'Oku fakamatala'i 'eni 'e he folofolá 'i ha founga mātu'aki faka'ofó'ofa:

"Neongo 'a e tatau ho'omou angahalá mo e kula 'aho'ahó, 'e hoko ia ke hinehina 'o hangē ko e 'uha hina ekiaki."¹²

"Pea 'e 'ikai te u toe manatu [ki ai]."¹³

'Oku mau fakapapau'i atu 'e hanga 'e hono mo'uí'aki e ngaahi tefito'i mo'oni mā'oni'oní 'o 'oatu 'a e fiefiá, lavame'á, mo e nongá kiate koe mo ho fāmilí.¹⁴

'Oku fakapapau'i 'e he kāingalotú, 'o tatau pē kakai lalahí mo e to'u tupú,¹⁵ 'a honau tu'unga tāú 'i he'enu tali e ngaahi fehu'i ki he lekomeni tempalé. Ko e fie ma'u mahu'ingá ke fakatupulaki ho'o fakamo'oni ki he 'Otuá ko e Tamaí; Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí; mo e fakafoki mai 'o 'Ene ongoongolelei pea a'usia e tokoni 'a e Laumālie Mā'oni'oní.

'Oku Hulufau e Ngaahi Tāpuaki 'o e Tempalé

Ko e ngaahi tefito'i tāpuaki 'o e tempalé 'a e ngaahi ouau ko ia 'o e hakeaki'i. 'Oku fekau'aki e palani 'o e ongoongolelei mo e hakeaki'i pea 'okú ne fālute 'a hono fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapu mo e 'Otuá. 'Oku fakahoko 'a e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakavá ni ma'á e kakai mo'uí 'i he tempalé, tukukehe 'a e papitaisó mo e hilifakinimá. 'Oku ma'u 'a e ngaahi ouau fakamo'uí mo e ngaahi fuakava kotoa ma'á e kakai pekiá 'i he tempalé.

Na'e ako'i 'e Pilikihami 'Iongi, "Kuo 'ikai ha me'a 'e taha na'e malava ke fai 'e he 'Eikí ma'a hono fakamo'uí 'o e fá'ahinga 'o e tangatá, 'oku pehē na'e te'eki ai ke ne fakahoko; . . . kuo 'osi fakakakato 'a e me'a kotoa pē na'e malava ke fakahoko ma'a honau fakamo'uí, 'o fakafou mai pea 'i he Fakamo'uí tonu pē."¹⁶

'Oku fokotu'u 'e he kau taki 'o e Siasí ha ngaahi siteiki, uooti, ngaahi kōlomu, ngaahi houalotu 'o e Siasí,

ngaahi misiona, mo e ngaahi alá me'a pehē, 'i hotau ngaahi falelotú mo ha ngaahi fale kehe pē. Ka 'oku fokotu'utu'u 'e he 'Eikí 'a e ngaahi fāmilí ta'engatá 'i he tempalé pē taha.

'Oku mahino 'oku tali kakato 'e he 'Eikí 'i Hono fale mā'oni'oní 'a kinautolu 'oku loto fakatomala mo laumālie mafesifesi he kuo nau fakatomala mo'oni mei he'enu ngaahi angahalá.¹⁷ 'Oku tau 'ilo "Oku 'ikai filifilimānako 'a e 'Otuá."¹⁸ Ko e taha e ngaahi me'a mahu'inga taha 'oku ou sai'ia ai 'i he tempalé he 'oku 'ikai fakafaikehekehe 'i 'a kinautolu 'oku ō ki ai 'e he koloá, tu'ungá, pe fá'ahinga fatongia pē. 'Oku tau tu'unga tatau kotoa 'i he 'ao 'o e 'Otuá. 'Oku teunga hinehina 'a e tokotaha kotoa ke fakahaa'i ko e kakai ma'a mo angatonu kitautolu.¹⁹ 'Oku tau tangutu fakataha kotoa mo ha faka'anaua 'i he lotó ke hoko ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine taau 'o ha Tamai Hēvani 'ofa.

Ki'i fakakaukau angé ki he malava 'a e hou'eiki fafine mo tangata 'i he māmaní kotoa, tu'unga 'i he "ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava 'oku ma'u 'i he ngaahi tempale toputapú, . . . ke foki ki he 'ao 'o e 'Otuá pea . . . ke fakataha 'i 'o ta'engata."²⁰ 'Oku nau fakahoko 'eni 'i ha loki sila faka'ofó'ofa mo toputapu 'oku atā ki he kāingalotu mo'uí taau kotoa ke hū ki he tempalé. Ka hili 'enu fakahoko e ngaahi fuakava ko 'ení, te nau lava "ke sio kiate

kinautolu 'i he ngaahi [sio'ata] 'oku tu'u fehāngaaki 'i he tempalé." "Pea hanga 'e he fetapaki 'o e ongo sio'ata 'o e tempalé 'o 'ai e 'atá ke hangē 'oku a'u atu ia ki 'itānití."²¹ 'Oku tokoni e 'ata 'o e ngaahi 'imisi ko 'eni ke tau fakalaululoto ki he ngaahi mātu'a, ngaahi kui, pea mo e to'u tangata kotoa ki mu'á. 'Oku nau tokoni ke tau fakatokanga'i 'a e ngaahi fuakava toputapu 'okú ne fakahoko kitautolu ki he ngaahi to'u tangata kotoa 'oku muimui maí. 'Oku fu'u mahu'inga fau 'eni, pea 'oku kamata ia 'i he taimi 'okú ke "sio ai kiate koe 'i he tempalé."

Na'e fale'i kitautolu 'e Palesiteni Hauati W. Hanitā ke tau "fakakaukau ki he ngaahi akonaki faka'e'i'eiki 'i he lotu fakatapui 'o e Tempale Ketilaní, ko ha lotu na'e pehē 'e he Palófitā ko Siosefa Sāmítā na'e foaki mai kiate ia 'i he fakahā. Ko ha lotu 'okú ne kei tāpuaki'i fakafō'ituitui mo fakafāmilí kitautolu pea 'i he'etau hoko ko ha kakaí, tu'unga 'i he mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki kuo foaki 'e he 'Eikí kiate kitautolu ke tau faka'aonga 'i 'i Hono ngaahi tempale mā'oni'oní."²² 'E lelei kiate kitautolu kapau te tau ako 'a e vahe 109 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá pea muimui ki he na'ina'i 'a Palesiteni Hanitā "ke fokotu'u 'a e tempale [o 'Eikí] ko e faka'ilonga ma'ongo'onga 'o [etau] hoko ko e mēmipá."²³

'Oku toe hoko foki 'a e tempalé ko ha potu 'o e hūfanga'anga, 'o e fakafeta'i,

fakahinohino, mo mahino, pea “ke fakahaohaoa’i ‘a kinautolu ‘i he ‘ilo’i . . . ‘o e ngaahi me’a kotoa pē ‘oku kau ki he pule’anga ‘o e ‘Otuá ‘i he māmani.”²⁴ Kuo hoko ia ‘i he’eku mo’uí kotoa ko ha potu ‘o e fiemālie mo e nonga ‘i ha māmani ‘oku ta’emanonga mo’oni.²⁵ ‘Oku faka’ofo’ofa ke hu’i atu e hoha’a ki māmani ‘i he feitu’u toputapu ko iá.

Ko e taimi lahi ‘i he tempalé pea mo ‘etau kau ‘i he fakatotolo he hisitōlia fakafāmilí, ‘oku tau ongo’i ai ha ngaahi ue’i mo ma’u ha ngaahi fakakaukau mei he Laumālie Mā’oni’oni.²⁶ Taimi ‘e ni’ihi ‘i he tempalé, ‘oku fa’a faka’au ‘o fu’u manifi ‘a e veifí ‘i hotau vā mo kinautolu ‘i he tafa’aki ‘e tahá. ‘Oku tau ma’u ha tokoni makehe ‘i he’etau feinga ke hoko ko e kau faifakamo’ui he Mo’unga ko Saioné.

Na’e tokoni’i ‘e ha uaifi ‘o e taha hotau Kau Taki Mā’olunga kuo mālōlō fakalangilangi pē he taimi ní, ‘i he ngaahi ta’u kuo hilí ha tamai, fa’ē mo ‘ena fānau ‘i ha tempale ‘i ‘Amelika Lotoloto, ke nau ma’u e ngaahi fuakava ta’engatá he loki silá, ‘oku tu’u ai e ngaahi sio’ata ‘o e tempalé. ‘I he’ene ‘osí pea nau tafoki ‘o sio ki he sio’atá, na’á ne fakatokanga’i atu ha fofonga he sio’atá ‘o ha taha na’e ‘ikai ke ‘i he lokí. Na’á ne ‘eke ki he fa’ēe pea ‘ilo ai na’e ‘i ai ha ‘ofefine na’e mālōlō ka na’e ‘ikai ke ne ‘i he lokí. Na’e fakafofonga’i leva ‘a e ‘ofefine kuo pekiá ‘i he ouau toputapú.²⁷ ‘Oua ‘aupito na’a mou ta’etoka’i e tokoni ‘oku fai ‘i he tempalé mei he tafa’aki ‘e taha ‘o e veifí.

Kātaki ‘o fakatokanga’i hono vivili ‘emau faka’amu ke fai ‘e he tokotaha kotoa e ngaahi liliu ‘oku fie ma’u ka ne taau ai mo e tempalé. Toe vakai’i he fa’a lotu ho tu’unga ‘i ho’o mo’uí, kumia e fakahinohino ‘a e Laumālié, pea tala-noa mo ho’o pīsopé fekau’aki mo hono teuteu’i koe ki he tempalé. Na’e pehē ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, “Oku ‘ikai ha toe taumu’a ‘e mahu’inga ange ke ke ngāue ki ai ka ko e mo’ui taau ke hū ki he tempalé.”²⁸

Ko e Fakamo’ui ‘a e “Fungani Makatuliki Ta’eu’ia ‘o ‘etau Tuí mo Hono Siasí.”

Na’á ku montū’ia ke kau mo Palesiteni Henelí B. ‘Aealingi ‘i hono toe

fakatapui ‘o e Tempale Suva Fisí he māhina ‘e ua kuo hilí. Ko ha me’a makehe mo toputapu ia. Na’e hanga ‘e he lototo’a mo e ngaahi ongo fakalaumālie mālohi ‘a Palesiteni ‘Aealingí ‘o ‘ai ke hoko atu hono toe fakatapuí neongo e tu’unuku mai e taha ‘o e ngaahi saikolone kovi taha kuo lékooti ‘i he Hemisifia Fakatongá. Na’e malu’i fakatu’asino mo fakalaumālie ‘a e to’u tupú, kau faifekau’ mo e kāingalotú.²⁹ Na’e hā mahino ai e to’ukupu ‘o e ‘Eikí. Na’e hoko hono toe fakatapui e Tempale Suva Fisí ko ha hūfanga’anga ia mei he afaá. Taimi lahi, ‘i he’etau foua e ngaahi matangi ‘o e mo’uí, ‘oku tau sionu ai ki he to’ukupu ‘o e ‘Eikí he’ene fakahoko ha malu’i fakalangi.

Na’e toe fakafofoki hono ‘uluaki fakatapui ‘o e Tempale Suva Fisí ‘i he ‘aho 18 ‘o Sune 2000. ‘I he meimei ‘osi e tempalé, kuo puke fakamālohi ‘a e kau mēmipa ‘o e falealeá ‘e ha kulupu ‘o ha kau fakafepaki. Na’e maumau’i mo tutu e loto kolo ‘o Suvá, ‘i Fisi. Na’e tu’utu’uni ‘e he sōtia ke pule’i fakakautau e fonuá.

Na’á ku ‘alu mo e kau palesiteni fakasiteiki ‘e toko fā ‘i Fisí, ‘i he’eku hoko ko e palesiteni faka’ēliá, ‘o tala-noa mo e kau taki fakakautau ‘i he ‘api sōtia Kuini ‘Elisapetí. Hili ‘emau fakamatala e fokotu’utu’u ki he fakatapuí,

na’a nau poupu ka na’a nau hoha’a ki he malu ‘a Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí. Na’a nau fokotu’u ha ki’i polokalama fakatapui si’isi’i pē ‘o ‘ikai ha toe me’a ‘e fai ‘i tu’a he tempalé, hangē ko e ouau ‘o e makatulikí. Na’a nau fakamamafa’i ‘e lava ke hoko ha taha pē ‘i tu’a he tempalé ko ha me’a ke hoko ai ha fetā’aki.

Ne tali ‘e Palesiteni Hingikelí ‘a e ki’i sēsini fakatapui tokosi’i ke kau pē ki ai ‘a e kau palesiteni tempale fo’ou mo ha kau taki fakalotofonua tokosi’i; pea ‘ikai toe fakaafe’i ha ni’ihi telia hono fakatu’utāmaki. Neongo iá, na’á ne fakamamafa’i mahino, “Kapau te tau fakatapui ‘a e tempalé, te tau fakahoko e ouau ‘o e makatulikí he ko Sisū Kalaisi ‘a e fungani makatulikí, pea ko Hono Siasí ‘eni.”

Ko e taimi ne mau hū atu ai ki tu’a ki he ouau ‘o e makatulikí, na’e ‘ikai ke ‘i ai ha kakai ta’esiasi, hala ha fānau, pe faiongoongo, pe ha toe taha kehe ai. Ka na’e fakahaa’i ‘e ha palōfita angatonu ‘a ‘ene lototo’á mo ‘ene tukupā ta’e toe ue’ia ki he Fakamo’ui.

Na’e lea kimui ange ai ‘a Palesiteni Hingikelí ‘o kau ki he Fakamo’ui ‘o pehē: “Oku ‘ikai ha taha ke fakatataua Ia. Kuo te’eki ‘aupito ha taha pehē. Pea he ‘ikai pē teitei ‘i ai ha taha pehē. Fakafeta’i ki he ‘Otuá ‘i he me’a’ofa mai Hono ‘Alo ‘Ofa’angá, ‘o Ne foaki ‘Ene mo’ui ka tau lava ‘o mo’ui pea ko Ia ‘a e fungani makatuliki ta’e-ue’ia ‘o ‘etau tuí mo Hono Siasí.”³⁰

Kāinga, ‘oku ou fakatauange ke tau takitaha faka’apa’apa’i e Fakamo’ui mo fai ha liliu pē ‘oku fie ma’u ke tau “sio ai kiate kitautolu ‘i Hono ngaahi tempale toputapú.” ‘I he’etau fai iá, te tau lava leva ‘o fakahoko ‘Ene ngaahi taumu’a mā’oni’oni mo teuteu’i kitautolu mo hotau fāmilí ki he ngaahi tāpuaki kotoa ‘e lava ke Ne foaki mai mo Hono Siasí ‘i he mo’ui ni pea mo ‘itāniti foki. ‘Oku ou fakamo’oni’i mo’oni ‘oku mo’ui ‘a e Fakamo’ui. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 112:30–32.
2. Ko e tempale hono 12, ‘a e Tempale Lonitoni ‘Ingilaní, na’e fakatapu ia ‘i he ‘aho 7 ‘o Sepitema 1958.

3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 110:6–7.
4. Shelly Senior, email, Apr. 6, 2015.
5. Thomas S. Monson, “Ko e Temipale Mā’oni’oni—ko ha Faka’ilonga ki he Māmaní,” *Liahona*, Mē 2011, 93.
6. Vakai, ‘Īsaia 2:2.
7. Vakai, ‘Opataia 1:21.
8. Vakai, 1 Pita 4:6.
9. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Siosefa Sāmīta* (2007), 409.
10. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Uilifooti Utalafi* (2004), 177, 192–93.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 97:15; vakai foki, veesi 17.
12. ‘Īsaia 1:18.
13. Selemaia 31:34.
14. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:23.
15. Makehe mei he lekomeni ‘oku ma’u ‘e he kakai lalahi ‘osi ma’u ‘enitaumení, ‘oku ‘i ai ha lekomeni fakangatangata ki he papitaiso ma’á e kau pekiá e lava ke ma’u ‘e he to’u tupu mo e kakai lalahi te’eki ma’u ‘enitaumení. ‘Oku fakatou fie ma’u ‘i he ongo lekomení e fakamo’oni hingoa ‘a e tokotaha ‘okú ne ma’u ko e fakamahino ‘o ‘enau mo’ui tū. ‘Oku ‘aonga ‘a e lekomeni fakangatangata ki ha ta’u ‘e taha ‘o ne ‘oange ai ha faingamālie ki he kau pīsopekikí ke nau talanoa fakata’u mo e tokotahá ki he’ene tu’unga mo’ui tū.
16. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Pilikihami Tongi* (1997), 39.
17. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42.
18. Ngāue 10:34; vakai foki, Molonai 8:12; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:35; 38:16.
19. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 100:16.
20. “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmaní,” *Liahona*, Nōv. 2010, 129.
21. Gerrit W. Gong, “Temple Mirrors of Eternity: Ko ha Fakamo’oni ‘o e Fāmilí,” *Liahona*, Nōv. 2010, 37.
22. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Hauati W. Hanitā* (2015), 183.
23. *Ngaahi Akonaki: Hauati W. Hanitā*, [178].
24. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 97:13–14.
25. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:26–27.
26. ‘Oku tau fa’a ui ‘eni ko e Laumālie ‘o ‘Ilaisiaá. Kuo ako’i mai ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ko e Laumālie ‘o ‘Ilaisiaá ko hono “fakahaa’i mai ia e fakamo’oni ‘a e Laumālie Mā’oni’oni ki he natula fakatōtia ‘o e fāmilí” (“A New Harvest Time,” *Ensign*, May 1998, 34).
27. Vahevahe ‘i he fakangofua.
28. Thomas S. Monson, “Ko e Temipale Mā’oni’oni—ko ha Faka’ilonga ki he Māmaní,” 93.
29. Na’e nofo ‘a e kau faifekau mo e to’u tupu ne ‘omi mei he ‘otu motú ‘i he ngaahi faleako ‘o e ngaahi ‘apiako ‘a e Siasí pea mo e ngaahi falelotú pea ne nau malu ai mei he ngaahi ha’aha’a kovi taha ‘o e Saikolone ko Uinisitoní.
30. Gordon B. Hinckley, “Four Cornerstones of Faith,” *Liahona*, Feb. 2004, 4–5.

Fai ‘e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisí ‘Uluaki

Te Ne Hili Koe ki Hono Umá ‘o Fua Koe ki ‘Api

Hangē ko e ‘ilo ‘e he Tauhi Sipi Leleí ‘a ‘Ene Sipi heé, kapau ‘e hiki hake ho lotó ki he Fakamo’ui ‘o māmaní, te Ne ‘ilo koe.

Ko e taha ‘eku ngaahi manatu fakaloloma ‘i he’eku kei si’i na’e kamata ‘aki ha tatangi faka’aulolongo ‘a e me’a fakaongofilí ‘o ne faka’aaki au mei he’eku mohé. Na’e ‘ikai fuoloa, kuo toe hoko, ko ha pākakihiki mo e ‘alamuhu ‘a e ngaahi tapilí, ‘o fakautuutu kae ‘oua kuó ne lulu’i ‘a e ‘eá. ‘I hono ako’i lelei kimautolu he’e-mau fa’eé, na’a mau takitaha to’o ‘emau kato ‘o lele hake ‘i ha fo’i tafungofunga ki he toitoi’anga mei he fakapā-pomú. Lolotonga ‘emau fakatovave he pō kaupō’ulí, ne ngangana mei he langí ha ngaahi me’a ulo lanumata mo hinehina ke faka’ilonga’i ‘a e feitu’u ki he ngaahi vakapuna laku pomú. Ko e me’a faikehé, he na’e ui ‘e he taha kotoa ‘a e ngaahi maama ulo ko ‘ení ko e ‘akau Kilisimasi.

Na’á ku ta’u fā, pea ko e fakamo’oni au ki he tau ‘a māmaní.

Tulesiteni

Na’e ‘ikai mama’o e kolo ko Tulesitení mei he feitu’u na’e nofo ai hoku fāmilí. Mahalo na’e lauafe e taimi ne toutou siononu ai e ni’ihi ne nofo aí, ki he me’a na’á ku sio ki aí. Na’e kapu ‘a Tulesiteni ‘e ha ngaahi afi ulo lalahi,

ko e fakatupu ‘e he toni ‘one ‘e lauiafe ne pā aí, ‘o ne faka’auha ha peseti ‘e 90 ‘o e koló, kae toe pē ha fanga ki’i fokotu’unga maka mo e efu.

Na’e taimi nounou pē, kuo ‘auha e kolo na’e ui fakatenetene ko e “Puha Siuelí.” Na’e tohi ‘e ‘Ēlisi Kasinea, ko ha fa’utohi Siamane, fekau’aki mo e faka’auhá, “Ne langa hono faka’ofo’ofá ‘i ha ta’u ‘e afe, ka kuo faka’auha ia ‘i ha pō pē ‘e taha.”¹ Na’e ‘ikai ke u mafakakaukau’i ‘i he’eku kei si’i pe ‘e toe fakalelei’i fēfē ‘a e maumau he tau ne fakatupu ‘e homau kakaí. Na’e ngali siva kotoa e ‘amanaki ‘a e māmaní pea hangē ka ‘ikai hano kaha’ú.

Na’á ku ma’u ‘i he ta’u kuo ‘osí ha faingamālie ke foki ki Tulesiteni. Hili ha ta’u ‘e fitungofulu mei he taú, kuo toe hoko e koló ko ha “Puha Siueli.” Kuo ‘osi fakamaau e fale holó, pea kuo toe langa mo fakalelei’i e koló.

Na’á ku fakatokanga’i he lolotonga ‘eku ‘a’ahí, ‘a e falelotu Lütelo Falangikesi (Fraunkerche) faka’ofo’ofá, ko e Church of Our Lady. Na’e ‘uluaki langa ia ‘i he 1700, pea ne hoko ko e taha ‘o e ngaahi siueli ngingila ‘o Tulesitení, ka na’e holoki ia ‘e he taú ki ha ki’i fokotu’unga maka pē. Na’e pehē ai pē

Kapau 'oku malava ke toe langa ha kolo ne 'auha 'o hangē ko Tulisiteni 'i Siamané, 'oku mou pehē 'e ta'emalava nai 'e he'etau Tamai Māfimaŋi ke Ne toe fakafō'ou 'Ene fānau kuo hingá, faingata'a'ia mo heé?

'i ha ngaahi ta'u lahi, kae 'oua kuo fakapapau'i ke toe langa 'a e Falangikesí.

Na'e tauhi mo lekooti pē e maka mei he falelotu ne 'auhá pea fakamaau ke lava 'i ha taimi 'o faka'aonga'i 'i hono toe langá. Te ke lava he 'ahó ni ke mamata ki he ngaahi maka 'uli'uli he velá 'oku 'alavalava 'i he holisi ki tu'á. 'Oku 'ikai ngata pē he hoko 'a e "ngaahi faka'ilongá" ni ko e fakamanatu e hisitōlia 'o e taú he fale ko 'ení, ka ko ha maka fakamanatu foki ia 'o e 'amanaki lelei—ko e faka'ilonga mahu'inga 'o e malava 'e he tangatá ke fa'u ha mo'ui fo'ou mei he efú.

'I he'eku fakalaululoto ko ia ki he hisitōlia 'o Tulesiteni mo fakatumutumu 'i he mohu fakakaukau mo e lotu fakapapau'i 'e kinautolu ne nau toe langa e me'a ne faka'auha kakató, 'oku ou ongo'i ai e ivi tākiekina lelei 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Na'á ku pehē, ko e mo'oni kapau 'e lava 'e he tangatá 'o toe langa e fale holó, fokotu'unga maka, mo e toenga 'o e kolo kuo holafá ke hoko ko ha fale mātu'aki faka'ofó'ofa 'oku fakatuputupu langi, 'ikai 'oku mafeia lahi ange 'e he Tamai Māfimaŋi ke toe fakafoki mai 'Ene fānau kuo hingá, faingata'a'ia, pe molé?

'Oku 'ikai mahu'inga pe ko e hā e ngali lahi 'o e tu'unga uesia pe hōloa kakato 'o 'etau mo'uí. 'Oku 'ikai mahu'inga pe ko e hā e lahi e kulamūmū 'etau ngaahi angahalá, 'a e lahi 'etau

loto 'itá, 'etau ta'elatá, li'ekina, pe ko e mamahi hotau lotó. Na'a mo kinautolu 'oku siva mo'oni e 'amanakí, 'oku mo'ui taumu'a valeá, kuo nau lavaki'i e falalá, tukuange honau ngeiá, pe tafoki mei he 'Otuá, 'e kei malava pē ke fakalelei'i ia. 'Oku 'ikai ha mo'ui maumau ia 'e ta'emalava ke fakalelei'i, tukukehe pē 'a e ngaahi foha 'o e malá'ia.

Ko e ongoongo fakafiefia 'eni 'o e ongoongolelei: tu'unga 'i he palani ta'engata 'o e fiefia ne foaki he'etau Tamai Hēvani 'ofá pea tu'unga 'i he feilaulau ta'efakangatangata 'a Sisū Kalaisí, he 'ikai ngata pē 'i he lava ke huhu'i kitautolu mei he tu'unga hingá mo fakafoki ki he haohoa, ka te tau toe lava foki ke fakalalakala 'o mahulu hake he fakakaukau fakamatelié 'o hoko ko e kau 'ea-hoko 'o e mo'ui ta'engatá pea ma'u e nāunau ta'e-mafakamatala'i 'o e 'Otuá.

Ko e Talanoa Fakatātā 'o e Sipi Heé

Na'e 'ikai sai'ia e kau taki fakalotu he lolotonga e ngāue fakafaifekau 'a e Fakamo'uí ki he fakamoleki 'e Sisū hono taimi he feohi mo e kakai na'a nau ui ko e "kau angahalá."

Mahalo na'e hangē kiate kinautolu 'okú Ne tali pe fakanainai'i 'a e tō'onga angahalá. Mahalo na'a nau tui ko e founge lelei taha ke tokoni'i ai e kau angahalá ke nau fakatomalá ko hono fakamalá'ia'i, manuki'i, mo fakamaa'i kinautolu.

'I he taimi ne 'afio'i ai 'e he Fakamo'uí e fakakaukau 'a e kau Fālesi mo e kau tangata tohi, na'á Ne fai ha talanoa:

"Ko hai ha tangata 'iate kimoutolu 'oku teau 'ene sipí, pea ka mole hanau taha, 'e 'ikai tuku 'a e hivangofulu mā hivá 'i he toafá, kae 'alu 'o kumi 'a ia kuo molé, kae 'oua ke ne 'ilo ia?"

"Pea ka 'ilo'i 'e ia, 'okú ne hili ia ki hono umá, pea fiefia."²

Kuo faka'uhinga'i 'i he ngaahi senituli kuo maliu atú 'a e tala fakatātaá ni ko ha ui ke ngāue, ke tau fakafoki mai 'a e sipi molé pea mo tokoni kiate kinautolu 'oku heé. Neongo 'oku taau 'eni, ka 'oku ou fifili pe 'oku toe lahi ange hono 'uhingá.

'E lava 'apē, ko e 'uluaki mo e tefito'i taumu'a mahu'inga taha 'a Sisuú, ke ako'i mai e ngāue 'a e Tauhi Sipi Lelei?

'E malava nai ko 'Ene fakamo'oni'i 'eni e 'ofa 'a e 'Otuá ki He'ene fānau heé?

'Oku malava nai ko e pōpoaki 'a e Fakamo'uí 'oku tokaima'ananga 'e he 'Otuá kinautolu 'oku molé—pea te Ne kumi kinautolu, ala atu 'o tokoni'i mo fakahaofi kinautolu?

Kapau 'oku pehē, ko e hā kuo pau ke fai 'e he fanga sipí ke taau mo e tokoni fakalangi ko 'eni?

'Oku fie ma'u nai ke 'ilo 'e he fanga sipí e founge faka'aonga'i ha me'a faka'ata la'ā ke fika'i ai honau tu'unga fakasiokālafí? 'Oku fie ma'u nai ke nau lava 'o faka'aonga'i ha GPS ke 'ilo e feitu'u 'oku nau 'i ai? Ko ha me'a pau nai ke nau taukei 'i he fa'u ha polokalama komipiuta ke ui tokoni ai? 'Oku fie ma'u nai 'e he fanga sipí ha fakamo'oni 'a ha taha malu'i (sponsor) kae toki ha'u 'a e Tauhi Sipi Lelei 'o fakahaofi kinautolu?

'Ikai. 'Oku 'ikai teitei pehē ia! 'Oku taau pē 'a e fanga sipí ia mo e fakahaofi fakalangi koe'uhí he 'oku 'ofa'i ia 'e he Tauhi Sipi Lelei.

Kiate au, ko e talanoa fakatātā 'o e sipi molé, ko e taha ia 'o e ngaahi fakamatala 'amanaki lelei taha 'i he folofolá kotoa.

'Oku 'afio'i mo 'ofeina kitautolu 'e hotau Fakamo'uí, 'a ia ko e Tauhi Sipi Lelei. 'Okú Ne 'afio'i mo 'ofeina koe.

Na'è faka'āonga'i ha ngaahi fo'i maka kuo 'alavalava 'uli'uli mei he afi ke toe langa 'aki e siasi faka-Lütelo ko e Falangikesi, pea 'oku tu'u ia ko ha faka'ilonga ma'ongo'onga 'o e malava e tangatá ke fa'u ha mo'ui fo'ou mei he efú.

'Okú Ne 'afio'i e taimi 'okú ke hē aí, pea 'okú Ne 'afio'i e feitu'u 'okú ke 'i aí. 'Okú Ne 'afio'i ho'o mamahí. Ho'o kole tāuma'ú. Ho'o manavasi'í. Ho ngaahi lo'imatá.

'Oku 'ikai mahu'inga e founa ia ne ke hē aí—pe ne tu'unga 'i ha'o fili pē 'a'au pe 'i ha ngaahi tūkunga ne 'ikai ke ke lava 'o mapule'i.

Ko e me'a pē 'oku mahu'ingá ko 'Ene fānau koe. Pea 'okú Ne 'ofa 'iate koe. 'Okú Ne 'ofa He'ene fānau.

Te Ne kumi koe he 'okú Ne 'ofa 'iate koe. Te Ne hili fiefia koe ki Hono umá. Pea 'i He'ene 'omi koe ki 'apí, te Ne pehē ki he tokotaha kotoa, "Tau fiefia mo au, he kuó u 'ilo 'a 'eku sipi 'a ia na'e molé."³

Ko e Hā Kuo Pau Ke Tau Fai?

Kae mahalo te ke pehē, ko e hā 'oku fie ma'u meiate aú? Ko e mo'oni kuo pau ke u fai ha me'a lahi ange kae 'ikai tatali pē ke toki fakahaofi au.

Neongo 'oku finangalo 'etau Tamai 'ofá ke foki kotoa ange 'Ene fānau kiate Ia, he 'ikai ke Ne teitei fakamālohi'i ha taha ki langi.⁴ He 'ikai fakahaofi kitautolu 'e he 'Otuá kapau 'oku 'ikai ke tau loto ki ai.

Ko e hā leva e me'a kuo pau ke tau fai?

'Oku mahinongofua pē 'Ene fakaafé: "Tafoki . . . kiate au."⁵

"Ha'u kiate au."⁶

"Unu'unu mai kiate au pea te u 'unu'unu atu kiate kimoutolu."⁷

Ko e founa 'eni 'oku tau fakahaofi ai kiate Ia 'etau loto ke fakahaofi kitautolú.

'Oku fie ma'u ai ha kii tui. Kae 'oua na'a siva ho'o 'amanakí. Kapau he 'ikai ke ke lava 'o ma'u ha tui he taimi ni, kamata 'aki e 'amanaki lelei.

Kapau 'oku 'ikai ke ke lava 'o pehē 'okú ke 'ilo 'oku 'i ai ha 'Otuá, te ke lava pē 'o 'amanaki 'okú Ne 'i ai. Te ke lava 'o faka'amu ke ke tui.⁸ 'Oku fe'unga ia ke kamata 'aki.

Hili ia, ngāue'i 'a e 'amanakí, fetu'utaki ki he Tamai Hēvani. 'E fakahoko mai 'e he 'Otuá 'Ene 'ofá kiate koe, pea 'e kamata leva 'Ene ngāue 'o e fakahaofi mo e liliú.

'I he fakalau atu e taimi, te ke fakatokanga'i Hono to'ukupú 'i ho'o mo'uí. Te ke ongo'i 'Ene 'ofá. Pea 'e tupulekina 'a e holi ke 'a'eva 'i He'ene māmá mo muimui 'i Hono halá 'i he fo'i laka kotoa 'o e tuí te ke fakahoko.

'Oku tau ui 'a e ngaahi sitepu ko 'eni 'o e tuí ko e "talangofua."

'Oku 'ikai ko ha lea manakoa 'eni he ngaahi 'ahó ni. Ka ko e talangofuá ko ha fo'i fakakaukau 'oku mata'ikoloa 'aki 'e he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, he 'oku tau 'ilo "e lava 'o fakamo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē, 'i he Fakalelei 'a Kalaisí, tu'unga 'i he talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e Ongongolelei."⁹

'I he 'etau tupulaki 'i he tuí, kuo pau ke tau toe tupulaki foki 'i he faivelengá. Na'a ku lau mei ha taha fa'u tohi Siamane kimu'a ange na'e tangilaulau 'i he faka'auha 'o Tulesiteni. Na'a ne toe tohi foki mo e kupu'i lea "Es gibt nichts Gutes, ausser: Man tut es." Ko kimoutolu 'oku 'ikai ke mou lea 'i he lea fakasilesitialé, ko hono liliú 'eni "Oku hala ha me'a ia 'e lelei kae 'oua ke ke fai ia."¹⁰

Mahalo te ta lāulea lelei pē ki he ngaahi me'a fakalaumālié. Mahalo te ta ala ue'i e loto 'o e kakaí 'aki 'eta fakauhingá 'i fakapoto e ngaahi tefito fakalotú. Te tau ala vikia 'etau tui fakalotú mo "faka'anaua ki [hotau] nofo'anga 'i langi."¹¹ Ka, kapau he 'ikai ke liliu he'etau tuí 'etau tō'onga mo'uí—kapau he 'ikai tākiekina he'etau tuí 'etau ngaahi fili pe tu'utu'uni faka'ahó—ta

'oku muna pē 'etau tui fakalotú, pea ta 'oku 'ikai lelei 'etau tuí, kapau 'oku 'ikai mate, pea 'oku tu'u ia 'i he tu'unga fakatu'utāmaki ke mate.¹²

Ko e talangofuá ko e toto mo'ui ia 'o e tuí. 'Oku tu'unga 'i he talangofuá 'etau ma'u e maama ki hotau laumālié.

Ka 'oku ou tui 'oku tau ma'uhala e talangofuá he taimi 'e ni'ihī. Mahalo te tau lau ko 'etau taumu'á e talangofuá kae 'ikai ko e founa ia ke a'usia ai 'etau taumu'á. Pe te tau toutou fakamālohī'i ha taha ke talangofua pea fekau'i fefeka 'i he'etau o'i kinautolu 'oku tau 'ofa aí, 'o toutou tenge mo tā ke hoko ko ha taha mā'oni'oni mo fakalangi angé.

'Oku 'ikai ha toe veiveiua, 'oku 'i ai e taimi 'oku fie ma'u ai ke fakahaa'i fefeka mai ke tau fakatomala. 'To, 'oku 'i ai ha ni'ihī mahalo 'e toki ongo pē ki ai 'i he founa ko 'enī.

Kae mahalo 'oku 'i ai ha tala fakatātā 'e taha te ne lava 'o fakamatala'i e 'uhinga 'oku tau talangofua ai ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá. Mahalo ko e talangofuá ia 'oku 'ikai ko e founa hono tuki mo o'i mo tenge hotau laumālié ki ha me'a 'oku 'ikai ko 'etau mo'ui ia. Ka, ko e founa ia 'oku tau 'ilo'i ai hotau tu'unga mo'oni mo hotau anga totonú.

Kuo fakatupu kitautolu 'e he 'Otuā Māfima'fi. Ko Ia 'a 'etau Tamai Hēvani. Ko 'Ene fānau fakalaumālie mo'oni kitautolu. 'Oku ngaohi kitautolu 'aki ha ngaahi me'a fakalangi 'oku mātu-'aki mahu'inga mo pelepelengesi fau, pea 'oku 'iate kitautolu ha 'ulungaanga fakalangi.

Ka neongo iá, 'i heni he māmaní, 'oku uluisino he'etau fakakaukāu mo 'etau tō'ongá 'a e me'a 'oku kovi, ta'e-mā'oni'oni, mo ta'ema'á. 'Oku fakamele'i hotau laumālié 'e he efu mo e 'uli 'o e māmaní, 'o faingata'a ai ke fakatokanga'i mo manatu'i hotau 'inasi tuku-fakaholó mo 'etau taumu'a fakalangí.

Ka he'ikai lava 'e he ngaahi me'a ni kotoa 'o liliu hotau tu'unga totonú. 'Oku kei tu'u pē mahu'inga fakalangi hotau natulá. Ko e taimi 'oku tau fili ai ke tafoki hotau lotó mei hotau Fakamo'ui 'ofeiná pea tu'u 'i he hala 'o e tu'unga fakaākongá, 'oku hoko ai ha fá'ahinga me'a fakafo. 'Oku fakafonu hotau lotó 'e he 'ofa 'a e 'Otuá; 'oku

fakafonu 'e he maama 'o e mo'oni 'etau fakakaukāu; 'oku kamata leva ke mole 'iate kitautolu 'a e holi ke faiangahalá; pea 'oku 'ikai ke tau toe fie 'a'eva lōloa ange 'i he fakapo'ulí.¹³

'Oku 'ikai leva ke tau toe lau 'a e talangofuá ko ha tautea ka ko ha hala vetekina ki hotau iku'anga fakalangí. Pea 'oku kamata ke mole māmalie atu leva 'a e 'uli, efu, mo e ngaahi fakangatanga 'o e māmani ko 'enī. Pea iku leva ke 'asi mai meiate kitautolu 'a e laumālie pelepelengesi mo ta'engata 'o e fakalangí, pea tau natula 'aki e anga 'oku leleí.

'Okú ke Taau ke Fakahaofi

Kāinga, 'oku ou fakamo'oni 'oku 'afio mai 'a e 'Otuá kiate kitautolu 'i hotau tu'unga totonú—pea 'okú Ne 'afio'i 'oku taau ke fakahaofi kitautolu.

Mahalo te ke ongo'i kuo ta'e'aonga ho'o mo'ui. Mahalo ne ke faiangahala. Mahalo 'okú ke ilifia, 'ita, loto mamahi, pe fakamamahi'i 'e he veiveiua. Kae hangē ko hono 'ilo 'e he Tauhi Sipi Leleí 'Ene sipi molé, kapau 'e hiki hake ho lotó ki he Fakamo'ui 'o e māmaní, te Ne 'ilo'i koe.

Te Ne fakahaofi koe.

Te Ne hiki hake koe 'o hili ki

Hono umá.

Te Ne fua mai koe ki 'api.

Kapau 'oku lava 'e he nima fakamatelié ke liliu 'a e fokotu'unga maká

mo e faleholó 'o hoko ko ha fale faka'ofa'ofa 'o e lotu, ta te tau lava 'o falala 'e malava pea 'e hanga he'etau Tamai Hēvani 'ofá 'o fakafo'ou mo fakalei'i kitautolu. Ko 'Ene palaní ke langa hake kitautolu ke tau hoko ko ha me'a 'oku ma'ongo'onga ange mei hotau tu'unga he kuo hili—'o lelei ange 'i he me'a te tau lava 'o fakakaukāu. 'I he'etau fo'i laka kotoa pē 'o e tuí he hala 'o e tu'unga fakaākongá, 'oku tau tupu ai 'o hoko ko e kakai nāunau'ia ta'engata mo fiefia ta'e-hano-ngata'anga na'e fakataumu'a kitautolu ki aí.

Ko 'eku fakamo'oni 'eni, mo 'eku tāpuakí pea mo 'eku lotú 'i he loto fakatōkilalo mo'oni pea 'i he huafa toputapu 'o hotau 'Eikí, 'a ia ko Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Erich Kästner, *Als ich ein kleiner Junge war* (1996), 51–52.
2. Luke 15:4–5.
3. Luke 15:6.
4. Vakai, "Know This, That Every Soul Is Free," *Hymns*, no. 240.
5. Sioeli 2:12.
6. Mātiu 11:28.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:63.
8. Vakai, 'Alamā 32:27.
9. Vakai, Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:3.
10. Erich Kästner, *Es gibt nichts Gutes, ausser: Man tut es* (1950).
11. "Kuó u Fai Ha Lelei?" *Himi*, fika 129.
12. Vakai, Sēmisi 2:26.
13. Vakai, Sione 8:12.

Fai 'e 'Eletā Robert D. Hales

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Laumālie Mā'oni'oni

'Oku ou fakahaa'i 'eku 'ofa mo e hounga'ia ki he Tamai Hēvaní ko e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'okú Ne fakafou mai ai Hono finangaló mo tokoni'i 'etau mo'uí.

S i'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou lea atu he 'ahó ni 'i hoku fatongia ko ha tamaio'eiki 'a e 'Eikí pea mo ha kui ua. 'Oku ou akonaki mo fakamo'oni kiate kimoutolu mo hoku hako 'ofeiná kau ki he me'a'ofa mahu'inga 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

Te u kamata 'aki 'eku fakahaa'i atu e Maama 'a Kalaisí, 'a ia 'oku foaki ki he "tangata [mo e fefine] kotoa pē 'oku ha'u ki he māmani."¹ 'Oku tau monū'ia kotoa mei he maama toputapú ni. 'Oku 'i he "me'a kotoa pē pea nofo'ia 'i he me'a kotoa pē,"² pea 'okú ne 'ai ke tau 'ilo'i e me'a 'oku tonú mei he me'a 'oku halá.³

Ka 'oku kehe 'a e Laumālie Mā'oni'oni mei he Maama 'a Kalaisí. Ko e mēmipa Ia hono tolu 'o e Tolu'i 'Otuá, ko ha tokotaha mavahe pea ko ha laumālie pē mo ha ngaahi fatongia toputapu, pea 'oku taumu'a taha pē mo e Tamaí pea mo e 'Aló.⁴

Te tau 'a'usia ma'u pē e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'i he'etau hoko ko e kāingalotu 'o e Siasí. 'Oku papitaiso kitautolu 'i he fakauku 'i he lakanga fakataula'eiki 'a e 'Otuá kuo fakafoki maí ke fakamolemole'i 'etau ngaahi angahalá pea hilifakinima ko ha kau mēmipa 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku foaki mai kiate kitautolu 'i he

ouaú ni 'a e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki e nima 'o e kau ma'u lakanga fakataula'eiki.⁵ Hili íá, 'e lava ke tau ma'u pea tauhi e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'aki hono manatu'i ma'u pē 'a e Fakamo'uí, tauhi 'Ene ngaahi fekaú, fakatomala mei he'etau ngaahi angahalá, pea ma'u 'a e sākalamēnití 'i he mo'ui taau he 'aho Sāpaté.

'Oku 'omi 'e he Laumālie Mā'oni'oni e fakahā fakatāutahá ke tokoni ki he'etau ngaahi fili mahu'inga 'o e mo'uí hangē ko e akó, ngāue fakafaifekaú, ngāué, malí, fānaú, feitu'u te tau nofo ai mo hotau fāmilí, mo e ngaahi alā me'a peheé. 'I he ngaahi me'á ni, 'oku

'amanaki mai e Tamai Hēvaní te tau faka'aonga'i 'etau tau'atāina ke filí, ako e me'a 'oku hokó 'i hotau 'atamaí 'o fakatatau ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé, pea 'ohake 'etau filí kiate Ia 'i he lotu.

'Oku mahu'inga e fakahā fakatāutahá, ka ko ha konga pē ia 'e taha 'o e ngāue 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Hangē ko ia 'oku fakamo'oni ki ai e ngaahi folofolá, 'oku fakamo'oni 'a e Laumālie Mā'oni'oni ki he Fakamo'uí mo e 'Otuá ko e Tamaí.⁶ 'Okú ne ako'i kitautolu ki he "ngaahi me'a fakamelino 'o e pule'angá"⁷ pea 'ai ke tau "mohu 'amanaki lelei."⁸ 'Okú ne "takiekina [kitautolu ke fai lelei] . . . [pea] ke fakamaau mā'oni'oni."⁹ 'Okú ne foaki "ki he tangata [mo e fefine] kotoa pē . . . [ha] me'afuaki [fakalaumālie . . . koe'uhí ke 'aonga ia ki he kakai kotoa pē."¹⁰ 'Okú ne "omi kiate [kitautolu] ha potu"¹¹ pea "fakamanatu'i [kiate kitautolu] 'a e me'a kotoa pē."¹² 'Oku hanga 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o "fakamā'oni'oni" kitautolu¹³ pea ma'u "ha fakamolemole'i 'o [etau] ngaahi angahalá."¹⁴ Ko ia 'a e "Fakafiemālié," 'a ia na'e "talá'ofa ki he kau ākonga [a e Fakamo'uí]."¹⁵

'Oku ou fie fakamanatu pē kiate kitautolu kotoa na'e 'ikai ke 'omi e Laumālie Mā'oni'oni ke ne pule'i kitautolu. 'Oku 'i ai hatau ni'ihí 'oku fekumi ta'e fakapotopoto ki he fakahinohino 'a e Laumālié he fanga ki'i fili kotoa pē 'oku fakahoko he'etau mo'uí. 'Oku fakama'ama'a'i 'e he me'á ni Hono fatongia toputapú. 'Oku faka'apa'apa'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni e tefito'i mo'oni 'o

e tau'atāina ke filí. 'Okú ne lea ki hotau 'atamáí mo hotau lotó 'o kau ki he ngaahi me'a mahu'inga lahi.¹⁶

Te tau ongo'i kehekehe pē e takiekina 'a e Laumālie Mā'oni'oni. 'E ongo'i 'Ene takiekiná 'i ha tu'unga kehekehe 'o fakatatau ki he'etau fie ma'ú mo e tūkunga fakafo'ituituí.

'Okú tau 'ilo'i pau 'i he ngaahi 'aho kimui ní, ko e palōfítá pē 'okú ne ma'ú ha fakahā ma'á e Siasí fakakātoa 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oni. 'Okú fa'a ngalo ia he ni'ihi, 'o hangē ko e feinga 'a 'Ēlone mo Meliame ke fakaloto'i 'a Mōseke ke nau tui tataú. Ka na'e ako'i kinaua mo kitautolu 'e he 'Eikí. Na'á ne folofola:

"Kapau 'oku 'iate kimoutolu ha taha 'oku kikite, ko au ko [e 'Eikí] te u fakahā au kiate ia. . . .

"Te ma lea fakataha mo ia mo ngutu taha."¹⁷

'E 'i ai e taimi 'e hanga 'e he filí 'o 'ahi'ahi'i kitautolu 'aki ha ngaahi fakakaukau hala pea tau feto'oaki ia mo e

Laumālie Mā'oni'oni. 'Okú ou fakamo'oni atu 'e malu'i kitautolu mei hono kākā'i 'i hono tauhi faivelenga e ngaahi fekaú mo tauhi 'etau ngaahi fuakavá. 'E lava ke tau 'ilo 'i he Laumālie Mā'oni'oni 'a e kau palōfita loi ko ia 'oku nau ako'i ko ha tokāteline e ngaahi fekau 'a e tangatá.¹⁸

'I he'etau ma'ú 'a e ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni, 'oku fakapotopoto ke tau manatu'i he 'ikai lava ke tau ma'ú fakahā ma'á e ni'ihi kehé. 'Okú ou 'ilo'i ha talavou na'á ne talaange ki ha finemui, "Ne u misi ko koe hoku uaií." Ne fakakaukau e finemuí ki he fakamatalá peá ne tali ange, "Ko 'eku toki ma'ú pē ha misi tatau, te u 'alu atu leva ke ta talanoa."

'E lava ke fakatauele'i kotoa kitautolu ke hanga he'etau fie ma'ú fakatāutahá 'o lomekina e tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Ne kole e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ki he Tamai Hēvaní ki ha ngofua ke 'oange 'a e 'uluaki peesi 'e 116 'o e Tohi 'a Molomoná kia Māteni Hālisi. Ne fakakaukau 'a Siosefa ko ha me'a

lelei ia. Ne 'ikai 'oange 'e he Laumālie Mā'oni'oni ha ngaahi ongo fakapapau kiate ia 'i he'ene fuofua [kolé]. Ne faifai pea faka'atā 'e he 'Eikí ke 'oange 'e Siosefa 'a e ngaahi pēsí. Ne fakamoleki ia 'e Māteni Hālisi. Na'e to'o fakataimi 'e he 'Eikí mei he Palōfítá e me'afuaki ke liliú, pea na'e ako 'e Siosefa ha lēsoni fakamamahi mo mahu'inga na'á ne takiekina ia he toenga 'ene ngāué.

'Okú mahu'inga e Laumālie Mā'oni'oni ki Hono Fakafoki Mai 'o e Ongongolelei. Na'e fakamatala 'a e Palōfita ko Siosefá 'o kau ki he'ene lau 'i he'ene kei talavou 'a e Sēmisi 1:5, "Na'e te'eki ai ke hū mamafa ha potufolofola ki ha lotu 'o ha tangata 'o lahi ange 'i he mālohi ne hū 'aki 'a e me'á ni ki hoku lotó 'i he taimi ko 'eni."¹⁹ Ko e mālohi ko ia ne fakamatala 'i 'e Siosefa Sāmitá ko e ivi takiekina ia 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Ko hono olá, ne 'alu 'a Siosefa ki ha vao'akau ofi ki honau 'apí 'o tū'ulutui ke 'eke ki he 'Otuá. Na'e matu'aki mahu'inga mo faka'ofu'ofa e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Māi ne hokó Ka ko e hala ki he 'ahi fakatāutaha mai 'a e Tamai pea mo e 'Aló ne kamata ia mei ha ue'i mei he Laumālie Mā'oni'oni ke ne fai ha lotu.

Na'e fakahā mai e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei kuo fakafoki maí 'i he sippinga 'o e fekumi 'i he lotú, pea ma'ú mo muimui ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Fakakaukau ki he ngaahi sippinga ko 'eni—ko ha ni'ihi pē 'eni: ko hono liliu 'o e Tohi 'a Molomoná; ko hono fakafoki mai 'o e lakanga fakataula'eikí mo hono ngaahi ouaú, 'o kamata 'aki e papitaisó; pea mo hono fokotu'u 'o e Siasí. 'Okú ou fakamo'oni he 'ahó ni, 'oku ma'ú 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí pea mo e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e fakahaá 'i he sippinga toputapu tatau. Ko e sippinga toputapu tatau pē 'eni 'oku lava ai ke ma'ú e fakahā fakatāutahá.

'Okú mau faka'apa'apa 'i kotoa kinautolu kuo nau muimui ki he Laumālie Mā'oni'oni ke ma'ú ai e ongoongolelei ne fakafoki maí, 'o kamata 'aki e kau mēmipa tonu he fāmili 'o Siosefa Sāmitá. 'I he taimi ne fakahā ai 'e he talavou ko Siosefá ki he'ene tamai e 'ahi mai 'a Moloná, ne ma'ú 'e he'ene tamai ha'ane fakamo'oni pau.

Ne faka'atā leva 'a Siosefa he taimi pē ko iā mei hono ngaahi ngafa he ngoue- 'angá kae poupou'i ke muimui ki he fakahinohino 'a e 'ängeló.

I he'etau hoko ko ha mātu'á mo e kau taki, fakatauange ke tau fai pehē mo kitautolu. Tau poupou'i mu'a 'etau fānaú mo e nī'ihī kehē ke nau muimui ki he fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oni. I he'etau fai iá, tuku mu'a ke tau muimui ki he sīpinga 'a e Laumālie Mā'oni'oni, 'o taki 'i he angavai-vai, angamalū, anga'ofa, fa'a kātaki pea mo e 'ofa ta'emālualoi.²⁰

Ko e Laumālie Mā'oni'oni ko ha fakafehokotaki'anga ia e ngāue 'a e 'Otuá 'i he fāmilí pea 'i he Siasí. I he mahino ko iá, tuku ke u vahevahe atu ha ngaahi sīpinga fakatāutaha 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he'eku mo'uí mo e ngāue 'i he Siasí? 'Oku ou 'oatu ia ko ha fakamo'oni fakatāutaha 'oku hanga 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o tāpuekina kotoa kitautolu.

I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí, ne u palani mo Sisitā Heili ke fai ha ma'u me'atokoni efiāfi makehe mo ha nī'ihī 'o hoku kaungā ngāué 'i homa 'apí. I he'eku foki ki 'api mei he ngāué, ne u ongo'i ke afe 'i ha 'api 'o ha uitou 'oku ou faiako faka'api ki ai. I he'eku tuki-tuki atu he matapā 'o e fefiné ni, na'á ne pehē mai, "Ne u lotua ke ke ha'u." Ne u ma'u 'a e ongo ko iá mei fē? Mei he Laumālie Mā'oni'oni.

Hili ha'aku puke lahi, ne u tokanga'i ha konifelenisi fakasiteiki. Ne u palani ke mavahe mei he falelotú he hili pē 'a e fakataha takimu'a 'a e lakanga fakataula'eikí, ke kei ma'u pē haku ivi. Ka 'i he 'osi 'a e lotu tukú, ne pehē mai e Laumālie Mā'oni'oni kiate au, "Ko ho'ó 'alú ki fē?" Ne ue'i au ke u lulululu mo e tokotaha kotoa 'i he'enu mavahe mei he lokí. I he laka mai ha kaumātu'a kei talavou 'e taha, ne ue'i au ke fai kiate ia ha pōpoaki makehe. Na'á ne sio pē ki lalo, pea na'á ku tali ke sio mai ki hoku matá, pea na'e lava ke u pehē ange, "Lotu ki he Tamai Hēvaní, fakafanongo ki he Laumālie Mā'oni'oni, muimui ki he ngaahi ue'i fakalaumālie te ke ma'ú, pea 'e lelei e me'a kotoa 'i ho'ó mo'uí." Ne toki talamai 'e he palesiteni fakasiteikí kimui ne fakafoki

tōmu'a mai e talavou mei he'ene ngāue fakafaipekaú. Ne ngāue 'a e palesiteni fakasiteikí 'o fakataha mo ha ue'i fakalaumālie mahino, 'o ne palōmesi ai ki he tamai 'a e talavou kapau te ne 'omi hono fohá ki he fakataha lakanga fakataula'eikí, 'e talanoa ki ai 'a 'Eletā Heili. Ko e hā ne u nofo ai 'o lulululu mo e taha kotoa peé? Ko e hā ne u ki'i tu'u ai ke talanoa mo e talavou makehé ni? Ko hai na'e ma'u mei ai e fale'i ko 'ení? 'Oku faingaofua pē ia: ko e Laumālie Mā'oni'oni.

I he kongā kimu'a 'o e 2005, ne tatakī au ke u teuteu ha pōpoaki konifelenisi 'o kau ki he kau faifekau malí. Hili e konifelenisi, ne talamai 'e ha tangata: "I he'emaufakafanongo ki he konifelenisi, . . . ne ongo mo'oni 'a e Laumālie 'o e 'Eikí ki hoku lotó. . . . Ne 'ikai toe fakafehu'ia e pōpoaki ko iá kiate au pea mo hoku 'ofa'angá. Te ma 'alu 'o ngāue fakafaipekau, pea ko e taimí 'eni. I he'eku . . . vakai ki hoku uaiifí, ne u 'ilo'i na'á ne ma'u e ongo tatau mei he Laumālié."²¹ Ko e hā na'e hoko mai ai 'a e tali ko 'ení 'i he taimi tatau? Mei he Laumālie Mā'oni'oni.

Ki hoku hakó mo kimoutolu kotoa pē 'oku fanongoa hoku le'ó, 'oku ou fai atu 'eku fakamo'oni ki he fakahā fakatāutahá mo e ma'u hokohoko e tatakī faka'ahó, fakatokangá, fakalotolahí, mālohí, fakama'a fakalaumālié, fiemālié, mo e nonga 'oku ma'u 'e homau fāmilí 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku tau a'usia 'i he Laumālié 'a e "ngaahi 'alo'ofa ongongofua

'a Kalaisí"²² pea 'oku 'ikai ngata e ngaahi maná.²³

'Oku ou fai atu 'eku fakamo'oni makehe 'oku mo'ui e Fakamo'uí. 'Oku ou fakahā'i 'eku 'ofa mo e hounga'ia ki he Tamai Hēvaní ko e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'okú Ne fakafou mai ai Hono finangaló mo paotoloaki 'etau mo'uí. I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:2; vakai foki, Sione 1:9.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:6.
3. Vakai, Fakahinohino Ki he Ngaahi Folofolá, "Maama 'o Kalaisí"; vakai foki, Molonai 7:12–19.
4. Vakai, Sione 17.
5. Vakai, lēsoni 5, "Fakahoko 'o e Ngaahi Ouau 'o e Lakanga Fakataula'eikí," 'i he *Ngaahi Fatongia mo e Ngaahi Tāpuaki 'o e Lakanga Fakataula'eikí: Tohi Lēsoni ma'á e Kau Ma'u Lakanga Fakataula'eikí, Konga B* (2000), 42–50.
6. Vakai, Sione 15:26; Loma 8:16.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 39:6.
8. Loma 3:13.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11:12.
10. Tokātekine mo e Ngaahi Fuakava 46:11–12; vakai foki, Molonai 10:8–17; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 13–16.
11. 'Alamā 18:35.
12. Sione 14:26.
13. 3 Nifai 27:20.
14. 2 Nifai 31:17.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:3.
16. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 8:2–3.
17. Nōmipa 12:6, 8.
18. Vakai, Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:19.
19. Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:12.
20. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41–42.
21. Tohi meia Frederick E. Hibben.
22. 1 Nifai 8:8.
23. Vakai, Molonai 7:29.

Fai 'e 'Eletā Gerritt W. Gong
'O e Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulú

Manatu Ma'u Ai Pē Kiate Ia

'Oku ou fakamo'oni mo lotua te tau manatu ma'u ai pē kiate ia—'i he taimi kotoa, me'a kotoa, mo e feitu'u kotoa pē te tau 'i ai.

S i'i kāinga 'ofeina, 'i he'eku ngāue 'i 'Ēsiá, ne fa'a fehu'i mai 'e he kakaí, "Eletā Kongo, ko e toko fiha nai 'oku nofo 'i he 'Ēlia 'Ēsia 'o e Siasí?"

Ne u talaange, "Ko e vaeua 'o e tokolahi 'o e māmaní—ko e toko 3.6 piliona."

Ne fehu'i mai 'e ha taha, "Oku fai-ngata'a nai ke manatu'i honau hingoá kotoa?"

Ko e manatu'í—mo e fakangalo'í—ko e kongá pē ia 'o e mo'ui faka'ahó. Hangē ko 'ení, ne fiu kumi 'e hoku

uaifí 'a 'ene telefoni to'oto'o fo'ou'ú pea faifai peá ne pehē ke tā ki ai mei ha telefoni kehe. 'I he fanongo hoku uaifí ki he tatangi 'ene telefoni, na'á ne fakakaukau, "Ko hai nai 'oku tā ma? Kuo te'eki ke u 'oange e fika ko iá ki ha taha!"

Ko e manatu'í—mo e fakangalo'í—ko e kongá pē ia 'o 'etau fononga ta'engatá. 'Oku tokoni 'a e taimí, tau-'atāina ke filí mo e manatú ke tau ako, tupulaki mo fakalalakaka 'i he tuí.

'I he fakalea 'o ha himi manakoa:

*Tau hiva fakamālō kia Sisū,
[Pea faka'apa'apa'i mo fakalangilangi'i
ai. . . .
Kāingalotu, mou ma'u pea fakamo'o-
ni'i ia
Mou manatu kiate Ia].¹*

'Oku tau fuakava 'i he'etau ma'u e sākalamēniti he uike takitaha, ke manatu ma'u ai pē kiate Ia. 'Oku tau ma'u ha ngaahi potufofolola 'e meimei 400 tupu nai kau ki he fo'i lea ko e manatu, pea ko ha ngaahi founga 'eni 'e ono 'e lava ke tau manatu ma'u ai pē kiate Ia.

'Uluakí, 'e lava ke tau manatu ma'u pē kiate Ia 'i he'etau loto falala ki He'ene ngaahi fuakavá, tala'ofá mo e fakapapaú.

'Oku manatu'i 'e he 'Eikí 'a 'Ene ngaahi fuakava ta'engatá—meia 'Ātama ki he 'aho 'e "tali ai ['e he hako 'o 'Ātamá] 'a e mo'oní, pea hanga hake kiate au, 'e vakai hifo 'a Saione, pea tete-tete 'a e ngaahi langí kotoa 'i he fiefia."²

'Oku manatu'i 'e he 'Eikí 'a 'Ene ngaahi tala'ofá, 'o kau ai e tala'ofa ke tātaki fakataha 'a 'Isileli kuo fakamo-veteveté 'o fakafou he Tohi 'a Molo-moná: Ko Ha Fakamo'oni 'e Taha 'o Sisū Kalaisi pea mo e tala'ofa ki he kāingalotú mo e faifekau kotoa 'okú ne manatu'i e mahu'inga 'o e ngaahi laumālié.³

'Oku manatu'i pea fakapapaú 'i he 'Eikí 'a e fonuá mo e kakaí. 'I he kuonga femo'uekina mo puputu'ú ni,⁴ 'oku "falala e ni'ihiki he ngaahi salioté, mo e ni'ihiki [ki] he fanga hōsī: ka te tau manatu 'i 'a e huafa 'o e ['Eiki] ko hotau 'Otuá,"⁵ 'a ia 'okú ne tataki 'a e "kaha'ú 'o hangē ko ia he kuohilí."⁶ 'I he "kuonga fakatu'utāmakí,"⁷ 'oku tau "manatu 'oku 'ikai ko e ngāue 'a e 'Otuá 'oku ta'ofi, ka ko e ngāue 'a e tangatá."⁸

Uá, 'e lava ke tau manatu ma'u ai pē kiate Ia 'i he'etau fakahaa'i 'i he loto hounga'ia 'a Hono to'ukupú 'i he'etau mo'ui.

'Oku fa'a faingofua ange ke 'ilo'i e to'ukupu 'o e 'Eikí 'i he'etau mo'ui 'i he toki manatu ki he me'a ne hokó. Hangē ko e fakalea 'a e filōsefa Kalisitiane ko Sōleni Kiekātí: "E mahino e me'a ne hokó 'i he'etau manatu ki aí. Ka . . .

kuo pau ke tau mo'ui ke fehanganhagai mo e me'a e hoko atu."⁹

Ne toki fakafefia i e ta'u 90 'o 'eku fine'eiki. Na'a ne fakamo'oni loto hounga'ia ki he ngaahi tapuaki 'o e ngaahi me'a lalahi kuo hoko i he'ene mo'ui. 'Oku tokoni 'a e hisitolia fakafamilí, tukufakaholo fakafamilí, mo e ngaahi fehokotaki fakafamilí ke tau manatu ki he kuohilí, pea 'omi ha sipinga mo e amanaki lelei ki he kaha'ú. 'Oku fakamo'oni e laine ma'u mafai 'o e lakanga fakataula'eiki mo e ngaahi tapuaki fakapeteliaké ki he to'ukupu 'o e 'Otuá i he ngaahi to'u tangatá.

Kuó ke fakakaukau nai 'okú ke hoko pē ko ho'o tohi manatu 'o e mo'ui—'o fakahaa'i e me'a mo e founga 'okú ke fili ke manatu'í?

Hangē ko 'ení, i he'eku kei si'í, ne u fie va'inga pasiketipolo he akó. Ne u ako va'inga ma'u pē. Ne tuhu e faiakó he 'aho 'e taha ki he'emaui senitá 'iloa fakavahefonua fute 6- 'inisi 4 (mita 'e 1.93) pea mo 'emaui foueti 'iloa fute 6- 'inisi 2 (mita 'e 1.88), peá ne pehē mai kiate au, "Te u lava 'o fakakau koe he timí, kae mahalo he 'ikai te ke va'inga." 'Oku ou manatu'í 'ene angalelei 'o poupu maí, "Ko e hā 'oku 'ikai te ke feinga ai he timi soká? Te ke sai ai." Ne fiefia hoku fāmilí i he'eku fuofua fakahuú.

'Oku lava ke tau manatu'í 'a kinautolu ne nau 'omi hatai faingamālié, pea toe 'omi ha faingamālie tu'o ua i he faitotonu, angalelei, fa'a kātaki mo e poupu. Pea tau hoko ko ha taha 'e manatu'í 'e he ni'ihí kehé i he taimi te nau fie ma'u tokoni aí. Ko e manatu i he loto hounga'ia ki he tokoni 'a e ni'ihí kehé mo e takiekina 'a e Laumālié ko ha founga ia 'oku tau manatu ai kiate Iá. Ko ha founga ia 'oku tau lau ai hotau ngaahi tapuakí pea sio ki he me'a kuo fai 'e he 'Otuá.¹⁰

Tolú, te tau lava 'o manatu ma'u ai pē kiate Ia i he'etau falala ki he fakapapau mai 'a e Eiki, "Ko ia ia kuó ne fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá, oku fakamolemole'i ia, pea ko au ko e 'Eiki, 'oku 'ikai te u toe manatu ki ai."¹¹

I he taimi 'oku tau fakatomala kakato aí, 'o kau ai 'etau vetehia pea sí'aki 'etau angahalá, 'oku tau fehu'í ai

mo 'Inosi i hono to'o atu e loto halaiá, "Eiki, 'oku fai fēfee'i ia?" pea fanongo ki he talí "Ko e me'a i ho'o tui kia Kalaisí¹² pea mo 'Ene fakaafe ke "fakamana-tu'í au."¹³

I he'etau fakatomalá pea pehē 'e he kau taki lakanga fakataula'eiki 'oku tau tāú, 'oku 'ikai fie ma'u ia ke hokohoko atu 'etau toutou vetehia mei he'etau ngaahi angahala 'o e kuohilí. 'Oku 'ikai 'uhinga e tāú ke tau haohaoa. 'Oku faka-afe'i kitautolu 'e he palani 'o e fiefia 'a e Tamai Hēvaní ke tau loto fakatōkilalo 'o fiemālie i he'etau fononga'ia e mo'ui ke hoko o haoahoa 'ia Kalaisi ha 'aho,¹⁴ 'o 'ikai hoha'a, puputu'u pe loto mamahi ma'u pē i hotau ngaahi vaivai lolotongá. Manatu'í, 'okú Ne afio'i e me'a kotoa 'oku 'ikai ke tau loto ke 'ilo 'e ha tahá—ka 'okú Ne kei 'ofa'i pē kitautolu.

'Oku fa'a sivi'i 'etau falala ki he 'alo'ofa, fakamaui totonu, mo e fakamaui 'a Kalaisí, pea mo 'Ene fakaafe ke faka'atá 'Ene Fakalelei ke fakamo'ui kitautolu i he'etau fakamolemole'i e ni'ihí kehé mo kitautolú.

Ne i ai ha finemui i ha fonua kehe ne tohi kole ngāue ko ha faiongo-ongo, ka na'e 'ikai anga'ofa e pule na'a ne vahe e ngāue. Na'a ne talaange, "E fakapapau'í 'e he'eku fakamo'oni

hingoá he 'ikai te ke hoko ko ha fai-ongoongo ka te ke keli sua (sewer)." Ko ia pē 'a e fefine na'e keli sua i he ha'oha'onga 'o ha kau tangata tokolahi.

Hili ha ngaahi ta'u, na'a ne hoko ko ha 'ofisa pule. Ne ha'u ha tangata i ha 'aho 'e taha ko e fie ma'u 'ene fakamo'oni hingoá ki ha ngāue.

Na'e fehu'í ange 'e he fefiné, "Okú ke manatu'í au?" Na'e 'ikai ke ne manatu'í.

Na'e pehē ange 'e he fefiné, "Oku 'ikai ke ke manatu'í au, ka 'oku ou manatu'í koe. Ne hanga 'e ho'o fakamo'oni hingoá 'o fakamo'oni'í he 'ikai ke u hoko ko ha faiongoongo. Na'e tupu mei ho'o fakamo'oni hingoá 'a 'eku hoko toko taha pē ko ha fefine keli sua i he loto-lotonga 'o ha kau tangata tokolahi."

Na'a ne talamai, "Oku ou ongo'i 'oku totonu ke u fai lelei ange ki he tangata ko iá i he me'a na'a ne fai kiate au—ka 'oku 'ikai ke u ma'u e mālohi ko iá." Ko e taimi 'e ni'ihí 'oku 'ikai ke tau ma'u e mālohi ko iá, ka 'e lava ke ma'u ia i hono manatu'í e Fakalelei 'a hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí.

'E lava ke tau manatu ma'u ai pē kiate Ia i he mole 'a e falalá, siva e amanakí, toutou loto mamahí, pea i he'etau fie ma'u e fakamaui totonú mo

e 'alo'ofá, 'i he'etau 'ita pea tangí, pea mo e taimi 'oku tau fie 'ilo ai e me'a ke pukepuke pe tukuangé. 'Oku 'ikai fakamamahi e mo'uí 'o hangē ko 'etau fakakaukaú. 'E lava ke tokoni 'Ene anga'ofa ta'efakangatangata ke tau 'ilo 'a e halá, mo'oní mo e mo'uí.¹⁵

'I he'etau manatu ki He'ene folofolá mo e sipingá, he 'ikai te tau faka'ita'i ha taha pe 'itangofua.

Ne ngāue fakamakēniki e tangata-eiki hoku kaungāme'á. Ne hā 'ene ngāue faitotonú 'o a'u ki he taimi kuo fanofano lelei ai hono nimá. Ne talaange 'e ha taha 'i ha temipale ki he tangata'eiki hoku kaungāme'á 'oku totonu ke ne fanofano ke ma'a hono nimá pea toki ha'u 'o ngāue ai. Ne 'ikai ke ne 'ita, ka na'e kamata leva ke ne fufulu 'enau 'ū peletí 'i ha vai koa lahi ange kimu'a pea toki 'alu ki he temipalé. 'Okú ne fakatāta'i 'a kinautolu 'oku "alu hake ki he mo'unga 'o [e 'Ei-kí]" pea "tu'u 'i hono potu mā'oni'oni" 'i he nima ma'a mo e loto mā'oni'oni.¹⁶

Kapau 'oku tau ongo'i ta'e'ofa, 'ita fuoloa, fakafisifisi pe 'i ai ha 'uhinga ke tau kole fakamolemole ai, ko e taimi 'eni ke fai ai iá.

Faá, 'okú Ne fakaafe'i kitautolu ke tau manatu 'okú Ne talitali lelei ma'u pē kitautolu ki 'api.

'Oku tau ako 'aki hono fai ha fehu'i mo ha fekumi. 'Oua mu'a na'a tuku e fekumí kae 'oua kuo mou a'u—'i he fakalea 'a T. S. 'Eliotí—"[na'á ke] a'usia iá ko ho'o holi ke 'ilo mo tokangá."¹⁷ 'I ho'o lau e Tohi 'a Molomoná, fakaava ho lotó ke hangē pē ko ha'o toki lau iá. Kātaki 'o toe lotu fakamātoato o hangē ko e fuofua taimí.

Falala ki he manatu ko ia ki he kuo-hilí. Tuku ke ne fakalahi ho'o tuí. 'Oku 'ikai ha me'a he 'ikai lava ke fakamolemole'i 'e he 'Otua.

'Oku kole mai e kau palōfita e kuonga mu'á mo onopōnī ke 'oua 'e tuku ke hanga 'e he tōnounou, fehalákí, pe vaivai fakaetangata—'a e ni'ihī kehé pe 'a kitautolú—'o 'ai ke mole meiate kitautolu e ngaahi mo'oni, fuakava, mo e mālohi huhu'i 'o 'Ene ongoongolelei kuo fakafoki māí.¹⁸ 'Oku mahu'inga 'eni 'i ha siasi 'oku tupulaki 'i he'etau kau ki aí, neongo e 'ikai ke

tau haohaoá. Ne pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, "Kuo te'eki ke u fakahā atu kiate kimoutolu 'oku ou haohaoa; ka 'oku 'ikai hala e ngaahi fakahā kuó u ako'i atú."¹⁹

Nimá, te tau lava 'o manatu ma'u pē kiate Ia 'i he Sāpaté 'i he sākalamēnití. 'I he faka'osinga e ngāue 'a e Fakamo'uí 'i he matelié pea 'i he kamata'anga 'Ene ngāue hili e toetu'ú—fakatou'osi—na'á Ne hanga 'o to'o 'a e maá mo e uainé pea kole ke tau manatu ki Hono sinó mo e ta'ata'á,²⁰ "he 'i ho'omou fai ia ma'u peé te mou manatu ai ki he houa ko 'eni na'á ku 'iate kimoutolu aí."²¹

'I he ouau ko ia 'o e sākalamēnití, 'oku tau fakamo'oni'i ki he 'Otua ko e Tamáí 'oku tau loto fiemālie ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Hono 'Aló pea manatu ma'u ai pē kiate Ia mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú, 'a ia kuó Ne tuku kiate kitautolú, ke 'iate kitautolu ma'u ai pē Hono Laumālié.²²

Hangē ko ia 'oku ako'i 'e 'Amulekí, 'oku tau manatu kiate Ia 'i he'etau lotua 'etau ngoué, fanga monumanú, pea mo hotau fāmilí, pea 'i he'etau manatu'i 'a e faingata'a'ia, telefuá, mahakí mo e faingata'a'ia.²³

Faka'osí, ko hono onó, 'oku fakaafe'i kitautolu 'e hotau Fakamo'uí

ke tau manatu ma'u ai pē kiate Ia 'o hangē ko 'Ene manatu ma'u pē kiate kitautolú.

'I he Maama Fo'ou, ne fakaafe'i 'e hotau Fakamo'uí kuo toetu'ú 'a e ni'ihī ne 'i a'í ke omi tahataha pea ala ki Hono vakavaká pea ki he mata'i fa'o 'i Hono to'ukupú mo e to'ukupu kekekelé.²⁴

'Oku fakamatala'i 'e he folofolá 'a e toetu'ú ko hono "fakafoki e kupu kotoa mo e hokotanga huí ki . . . honau anga totonu mo haohaoá," pea "na'a mo ha tu'oni lou'ulu mei he 'ulú he 'ikai mole ia."²⁵ 'I he'ene peheé, fakakaukau angé pe ko e hā 'oku kei 'asi ai 'a e ngaahi matakafó 'i he sino haohaoa mo toetu'ú hotau Fakamo'uí.²⁶

Kuo tutuki ha kau tangata 'i ha ngaahi taimi he hisitōliá. Ko hotau Fakamo'uí pē ko Sisū Kalaisí 'okú Ne kei 'ofa mo ma'u e faka'ilonga 'o 'Ene 'ofa haohaoá. Ko Ia pē 'okú Ne fakahoko 'a e kikite 'o Hono hiki hake 'i he kolosí ka Ne 'oatu kotoa kitautolu kiate Ia.²⁷

'Oku folofola hotau Fakamo'uí: "Io, te nau fa'a fakangalo'i, ka 'e 'ikai te u fakangalo'i koe.

"Vakai, kuó u tohi tongi koe 'i hoku ongo 'aofinimá."²⁸

'Okú Ne fakamo'oni: "Ko au ia 'a ia

na'e hiki haké. Ko Sisū au 'a ia na'e kalusefaí. Ko au ko e 'Alo 'o e 'Otuá."²⁹

'Oku ou fakamo'oni 'i he lotu faka-tōkilalo mo lotua te tau manatu ma'u ai pē kiate Ia—'i he taimi kotoa, me'a kotoa, mo e feitu'u kotoa pē te tau 'i ai.³⁰ 'I he huafa toputapu mo mā'oni- 'oni 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Tau Fakamalō Kia Sisū," *Ngaahi Himi*, fika 97.
2. Liliu 'a Siosefa Sāmita, Sēnesi 9:22 ('i he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá).
3. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:10–16.
4. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:26; 88:91–4.
5. Saame 20:7.
6. "Be Still, My Soul," *Hymns*, no. 124.
7. 2 Timote 3:1; vakai foki, veesi 2–7.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 3:3.
9. *Kierkegaard's Journals and Notebooks: Volume 2, Journals EE–KK*, Bruce H. Kirmmse and others, ed. (2008), 2:179; emphasis in original.
10. Vakai, "Tānaki Ho Ngaahi Tāpuaki," *Ngaahi Himi*, fika 148.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42; vakai foki, 'Īsaia 43:25.
12. 'Īnosi 1:7, 8.
13. 'Īsaia 43:26.
14. Vakai, Molonai 10:32.
15. Vakai, Sione 14:6.
16. Saame 24:3; vakai foki, veesi 4; faka'aonga'i e a'usía 'i he fakangofua.
17. T. S. Eliot, "Little Gidding," in *Four Quartets* (1943), section 5, lines 241–42.
18. Ki ha sipinga, vakai, 'Eta 12:23–28; Dieter F. Uchtdorf, "Ha'u Ke Tau Kau Fakataha," *Liahona*, Nōvema 2013, 21–24.
19. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 603. 'Okú ne hoko atu heni 'o pēhē, "Ko ha me'a pau nai ke sia'ki au ko ha me'a noa pē?"
20. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 27:2–4, fakahā fakaonopōni ke faka'aonga'i e vai kae 'ikai ko e uainé.
21. Liliu 'a Siosefa Sāmita, Ma'ake 14:21 ('i he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá).
22. Vakai, Molonai 4:3; 5:2; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77, 79.
23. Vakai, 'Alamá 34:20–21. 'Oku toe kole mai pē 'a e 'Eiki 'i he fakahā 'i onopōni ke tau, "Manatui 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'a e kakai masivá mo e faingata'a'ia, pea mo e mahakí mo e tukuhāusia" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 52:40).
24. Vakai, 3 Nifai 11:14–15.
25. 'Alamá 40:23.
26. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:37.
27. Vakai, 3 Nifai 27:14; ki ha sipinga, vakai foki, Sione 12:32–33; 1 Nifai 11:33; Mōsaia 23:22; 'Alamá 13:29; 33:19; Hilamani 8:14–15.
28. 'Īsaia 49:15–16; vakai foki, 1 Nifai 21:15–16.
29. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:52.
30. Vakai, Mōsaia 18:9.

Fai 'e 'Eletā Patrick Kearon

'O e Kau Fitungofulú

Hūfanga'anga Mei he Afaá

'Oku 'ikai tala 'e he momeniti peheni pe ko hai e kau kumi hūfanga', ka 'oku hanga 'e he'etau tali ki ai 'o fakamahino'i ko hai kitautolu.

“**H**e na'á ku fiekaia pea na'a mou foaki 'a e me'akai kiate au: “Na'á ku fieinua, pea na'a mou foaki 'a e inu kiate au: Ko e muli au, pea na'a mou fakaafe'i au: “Telefua, pea na'a mou fakakofu'i au. . . .

“ . . . Ko e me'a 'i ho'omou fai ia ki ha taha 'oku kii'i si'i hifo 'i hoku kāingá ni, ko ho'omou fai ia kiate au.”¹ 'Oku fakafuofua 'oku 'i ai ha kau kumi hūfanga 'e toko 60 miliona nai he māmaní, 'o 'uhingá ko e “toko 1 mei he toko 122 kotoa pē . . . kuo fakamālohi'i ke hola mei honau 'apí,”² pea ko e vaeua 'e taha 'o kinautolu ko e fānau.³ 'Oku fakaloloma ke fakakaukau ki he tokolahi 'oku kau ki ai pea mo hono 'uhinga ki he mo'ui fakafo'ituitui 'a e taha kotoa. 'Oku ou lolotonga ngāue 'i 'Iulope, pea kuo hū mai ha kau kumi hūfanga 'e taha mo e vahe fā 'e taha miliona 'i he ta'u kuo hilí mei ha ngaahi fonua 'o e Hahake Lotolotó mo 'Afilika kuo fakamamahi'i 'e he taú.⁴ 'Oku mau mamata ki hanau tokolahi 'oku omi mo e vala pē 'oku nau tuí mo ia 'oku nau lava 'o to'oto'o 'i ha ki'i kato siisii 'e taha. Ko honau tokolahi 'oku ako lelei, pea kuo lí'aki kotoa honau 'apí, 'apiakó mo e ngāue.

'Oku ngāue fakataha 'a e Siasí 'i he fakahinohino 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí mo ha kautaha 'e 75 'i ha ngaahi fonua 'e 17 'i 'Iulope. Ko honau ni'ihiki ko e ngaahi kautaha fakavaha'apule'anga lalahi pea ni'ihiki ko ha ngāue pē 'a ha fanga ki'i kolo iiki, ni'ihiki mei he ngaahi kautaha fakapule'anga, kautaha fakalotu mo e kautaha 'ofa fakae-tangata. 'Oku tau monū'ia ke ngāue fakataha pea ako mei he ni'ihiki kuo ta'u lahi 'enau ngāue mo e kau kumi hūfanga he māmaní.

'I he'etau hoko ko e kāingalotu 'o e Siasí, pea mo ha kakaí, 'oku 'ikai ke tau toe vakai ki hotau hisitōliá ki he taimi ne tau hoko ai ko e kau kumi hūfanga, 'o toutou tuli fakamālohi'i mei 'api mo e fāmá. 'I he faka'osinga 'o e uike kuo 'osí, ne lea 'a Sisitā Linitā Peatoni kau ki he kau kumi hūfanga pea kole ki he kau fafine 'o e Siasí ke fakakaukau, “Fēfē kapauko au na'e hoko mai ki ai e talanoa?”⁵ Ko e me'a 'oku hoko kiate kinautolú *ne hoko* ia kiate kitautolu he ngaahi ta'u si'i kuo hilí.

'Oku talanoa'i lahi 'i he ngaahi pule'angá pea 'i he sosaieti 'a e 'uhinga 'o ha taha kumi hūfanga pea mo e me'a 'oku totonu ke fai ke tokoni'i e kau

kumi hūfangá. 'Oku 'ikai fakataumu'a 'eku leá ke hoko ko ha kongá 'o e alea ko iá, pe fakamatala ki he tu'utu'uni fekau'aki mo e hikifonua, ka ke tokanga taha ki he *kakai* kuo tuli mei honau 'apí mo e fonua 'e ha tau ne 'ikai ke nau kamata.

'Oku 'afio'i 'e he Fakamo'u' 'a e ongo 'o e kumi hūfangá—he na'á Ne pehē. 'I he kei si'i 'a Sisuú ne hola hono fāmilí ki 'Isipite ke hao mei hono tamate'i 'i he tu'utu'uni 'a Hēlotá. Na'e fakamanamana'i pea tu'u fakatu'utāmaki e mo'u' 'a Sisuú 'i ha ngaahi taimi 'o 'Ene ngāue pea iku 'o Ne tukulolo ai ki he fa'ufa'u 'a e kau tangata koví ke tamate'i Ia. Mahalo 'oku toe fakaofa ange kiate kitautolu 'a 'Ene toutou ako'i kitautolu ke tau fe'ofa'aki, ke 'ofa 'o hangē ko 'Ene 'ofá, ke 'ofa ki he kaungá'apí 'o hangē pē ko 'etau 'ofa 'iate kitautolú. Ko e mo'oni ko e, "lotu mā'oni'oní mo e ta'e hano mele 'i he 'ao 'o e 'Otua ko e Tamaí, ko e 'a'ahi ki he ngaahi tamai

maté mo e kau fefine kuo mate honau 'unohó 'i he'enua mamahí"⁶ pea ke "tokanga'i 'a e masivá mo e faingata'a-iá, pea tokoni'i 'a [kinautolu] ke 'oua te nau faingata'a'ia."⁷

'Oku fakalaumālie ke mamata ki he me'a kuo foaki 'e he kāingalotu 'o e Siasí he funga māmaní ke tokoni'i e ni'ihi fakafo'ituitui mo e ngaahi fāmilí kuo lahi 'enua molé. Kuó u mamata ki ha kāingalotu tokolahi kae tautautefito ki 'Iulope, kuo nau a'usia ha fiefia mo e tupulaki 'o e laumālié, 'i he'enua talia 'iate kinautolu pē ke tokoni'i 'a kinautolu 'i honau 'ātakáí 'oku vivili 'enua fie ma'ú. Kuo foaki 'e he Siasí ha nofo'anga pea mo ha tokoni fakafaito'o. Kuo fakatahataha'i 'e ha ngaahi siteiki mo e misiona ha ngaahi nāunau fakahaisini 'e lauiafe. Kuo 'omi 'e ha ngaahi siteiki kehe ha me'akai mo e vai, vala, kote 'e 'ikai viviku, pasikala, tohi, kato āfei, matasio'ata laukonga mo ha me'a lahi ange.

Kuo tokoni ha ni'ihi mei Sikotilani ki Sisilí 'i ha ngaahi fatongia kehekehe. Kuo ngāue tokoni ha kau toketā mo e kau neesi he taimi ne a'u mai ai e kau kumi hūfangá kuo nau pīponu, mokosia pea uesia 'i he'enua feinga ke hao mai. 'I he kamata ko ia ke fakanofonofa e kau kumi hūfangá, ne tokoni'i kinautolu 'e he kāingalotú ke ako e lea fakafonua 'o e fonua 'oku nau 'i aí, ko e ni'ihi ne nau poupou'i e fānaú mo e mātu'á 'aki e ngaahi me'ava'inga, nāunau tāvalivali, hiva pea mo e va'inga. Ne foaki 'e ha ni'ihi ha kulasi, hui niti mo e hui lālanga, pea ako'i e ngaahi taukei ko 'ení ki he kau kumi hūfangá ki he kei talavou mo e toulekeleka.

'Oku fakamo'oni e kāingalotu taukei 'o e Siasí kuo nau ngāue ta'u lahi mo hoko ko e takí ki he mo'oni'i me'a kuo 'omi 'e hono tokoni'i e kakai ko 'ení ha a'usia faka'ofa'ofa mo lelei 'i he'enua tokoní.

Ke tui ki he mo'oni e ngaahi me'a 'oku hokó, kuo pau ke sio ki ai. 'I he fa'ahita'u momokó, ne u fe'iloaki mo ha fefine feitama mei Silia 'i ha hūfanga'anga, na'á ne fu'u fie ma'u ha fakapapau he 'ikai fā'ele'i 'ene tamá 'i he faliki momoko 'o e fu'u holo ne nofo aí. Na'á ne hoko ko ha palōfesa 'i ha 'univēsiti 'i Silia. Ne u talanoa 'i Kalisi mo ha fāmilí ne kei pīponu, tetetete pea ilifia mei he'enua folau mai 'i ha ki'i vaka leta mei Toake. 'I he'eku sio ki honau fofongá mo fanongo ki he'enua talanoa ki he'enua manavahē 'o holá pea mo 'enua fononga fakatu'utāmaki ke kumi hūfangá, he 'ikai toe tatau e anga 'eku vakai.

'Oku tokolahi ha kau ngāue tokoni 'i he ngaahi tafa'aki kehekehe 'oku nau tokanga'i mo tokoni'i. Ne u sio ki ha ngāue ha mēmipa 'o e Siasí 'i ha ngaahi māhina, 'i he poó kakato ke tokoni'i 'a kinautolu ne toki a'u mai mei Toake ki Kalisi. Ne kau 'i he'ene ngāue 'a 'ene fakahoko e 'uluaki tokoni ki he ni'ihi ne 'i ai 'enua fie ma'u fakafaito'o vivili; na'á ne tokanga'i e kau fefine mo e fānu ne fononga toko tahá; pea fā'ofua kiate kinautolu ne mālōlō honau 'ofa'angá pea fai hono lelei tahá ke tufa e ma'u'anga tokoní ki he tokolahi taha 'e lavá. Kuó ne hoko mo ha

tokolahi hangē ko iá ko ha kau 'āngelo tokoni he 'ikai ngalo 'iate kinautolu ne nau faitokoniá, pe ko e 'Eikí 'a ia ko 'Ene fekau na'á ne fakahokó.

'Oku hangē 'a kinautolu kuo nau foaki ke tokoni'i e faingata'a'ia 'i honau 'ātaaká ko e kakai 'o 'Alamaá: "Pea ko ia, 'i he'enu tu'umālié, na'e 'ikai te nau teke'i ha tokotaha 'a ia na'e tēlefua, pe na'e fiekaia pe na'e feinua, pe na'e puke, pe kuo 'ikai fafanga'i; . . . na'a nau angalelei ki he kakai kotoa pē, 'o tatau ki he lalahi mo e iiki, 'a e pōpula mo e tau'atāina, 'a e tangata mo e fefine, pe na'e ta'e kau ki he siasí pe na'e kau ki he siasí, 'o 'ikai ke nau filifili mānako, pe ko hai na'e masivá."⁸

Kuo pau ke tau tokanga telia na'a tau anga 'aki e fakaongo ki he ongo-ongo fekau'aki mo e tūkunga 'o e kau kumi hūfangá, 'i he taimi 'oku faka'aulolongo ai e fuofua fakatokangá, kae hili ko iá, 'oku kei hoko pē 'a e taú pea kei 'aukau mai pē e ngaahi fāmilí. 'Oku laui miliona e kau kumi hūfanga he māmaní 'oku 'ikai kei kau he ongo-ongó honau talanoá ka 'oku kei vivili 'enua fie ma'u tokoní.

Kapau 'okú ke fehu'i, "Ko e hā te u lava 'o fai?" tau fuofua manatu'i 'oku 'ikai totonu ke tau ngāue kapau 'e uesia ai hotau fāmilí mo hotau ngaahi fatongia kehé,⁹ pe 'amanaki ke fokotu'utu'u

'e he kau takí ha ngaahi ngāue ma'atau-tolu. Ka te tau lava ko e to'u tupu, kau fafine, mo e fāmilí 'o kau 'i he ngāue 'ofa fakaetangata ma'ongo'onga ko 'ení.

'I he tali ki he fakaafe ko ia 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí ke fakahoko ha ngāue tokoni 'ofa faka-Kalaisi ki he kau kumi hūfanga he māmaní,¹⁰ ne fokotu'utu'u ai 'e he kau palesitenisí lahi 'o e Fine'ofá, Kau Finemuí mo e Palaimelí ha ngāue tokoni 'oku ui "Ko e Muli Au." Ne fakafe'iloaki 'eni 'e Sisitá Peatoni ki he hou'eiki fafine 'o e Siasí 'i he faka'osinga 'o e uike kuo 'osí 'i he fakataha lahi 'a e kakai fefiné. 'Oku lahi ha ngaahi fakakaukau lelei, ma'u'anga tokoni, mo e ngaahi fokotu'u ki he ngāue tokoní 'i he *IWasAStranger*.lds.org.

Kamata 'aki ia ha'o tū'ulutui 'o lotu. Fakakaukau leva ke fakahoko ha me'a ofi ki 'api, 'i homou tukui koló 'a ia 'okú ke 'ilo ai ha kakai 'oku nau fie ma'u tokoni ke liliu ki honau tūkunga fo'ou. Ko e taumu'a taupotu tahá ke nau liliu 'o lelei ange pea hoko ko ha taha fa'a ngāue mo fakafalala pē kiate ia.

'Oku 'ikai fakangatangata e faingamālie ke tau tokoni mo hoko ko ha kaungāme'á. Te ke ala tokoni ki he kau kumi hūfangá ke ako e lea fakafonua e fonua 'oku nau 'i aí, fakalelei'i 'enua taukei ngāue pe akoako fakahoko ha 'initaviu ngāue. Te ke ala tokoni ki ha

fāmilí pe fa'ē tāutaha 'i he'enua feinga ke liliu ki ha anga fakafonua 'oku 'ikai ke nau angamaheni ki ai, pea a'u pē ki hano 'ave kinautolu ki falekoloa pe ki he akó. 'Oku 'i ai ha ngaahi uooti mo e siteiki 'oku fengāue'aki mo ha ngaahi kautaha falala'anga. Te mou lava 'o foaki ki he ngāue tokoni 'ofa fakaetangata kāfakafa 'a e Siasí 'o fakatatau ki homou tūkungá.

'E lava foki ke tau fakalahi 'etau 'ilo ki he ngaahi me'a 'oku hoko he māmaní 'o tupu ai e mavahe 'a e ngaahi fāmilí mei honau 'apí. Kuo pau ke tau poupu'i hono kātakí'i e ngaahi faikehekehé pea taukave'i e faka'apa-apa' mo e mahinó 'i he ngaahi anga fakafonua mo e tukufakaholó. 'E hoko e fe'iloaki mo e fanongo tonu ki he talanoa 'o e kau kumi hūfangá, 'o 'ikai mei he 'atá pe nusipepá ke ke liliu ai. 'E fakatupulaki e anga fakakaume'a mo'óní, 'a e anga'ofá, pea mo e feohi lelei.

Ne fakahinohino'i mai 'e he 'Eikí ke hoko e ngaahi siteiki 'o Saioné "ko ha malu'anga" mo "ha unga'anga mei he afaá."¹¹ Kuo tau ma'u ha unga'anga. Tau hū atu mei hotau ngaahi feitu'u malú pea vahevahe kiate kinautolu mei he'etau me'a 'oku hulú, 'amanaki ki ha kaha'u lelei ange, *tui* ki he 'Otuá pea 'i hotau kāingá mo ha 'ofa 'oku fakalaka atu 'i he faikehekehe fakafonua mo e fakakaukau ki he mo'oni

nāunau'ia ko e fānau kotoa kitautolu 'etau Tamai Hēvaní.

“He na'e 'ikai foaki 'e he 'Otuá kiate kitautolu 'a e laumālie 'o e manavasí; ka ko e mālohi, mo e 'ofa.”¹²

'E hoko e kumi hūfangá ko ha me'a mahu'inga 'i he mo'ui 'a kinautolu 'oku kumi hūfangá ka 'oku 'ikai ke ne fakahaa'i pe ko hai kinautolu kiate kinautolu. Hangē ko e toko laui-afe ta'efa'alaua 'i mu'a iate kinautolú, 'e hoko 'eni ko ha vaha'ataimi—'oku tau 'amanaki pē ko ha vaha'ataimi nounou—'i he'enu mo'uí. 'E hoko honau ni'ihí ko e kau ma'u pale Faka-'e'iiki, ngāue fakapule'anga, toketā, kau saienisi, kau hiva, tāvalivali, taki fakalotu, pea tokoni 'i ha mala'e kehe. Ne ma'u 'e he tokolahi 'o kinautolu 'a e ngaahi me'á ni kimu'a pea mole e me'a kotoá. 'Oku 'ikai hanga 'e he momeniti ko 'eni 'o tala pe ko hai kinautolu, ka 'oku hanga 'e he'etau talí 'o fakahaa'i ko hai kitautolu.

“Ko 'eku tala mo'oni atu kiate kimoutolu, ko e me'a 'i ho'omou fai ia ki ha taha 'oku kihí si'i hifo 'i hoku kāingá ni, ko ho'omou fai ia kiate aú.”¹³ 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Ke ma'u ha toe fakamatala lahi ange, vakai ki he IWasAStranger.lds.org mo mormonchannel.org/blog/post/40-ways-to-help-refugees-in-your-community.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mātiu 25:35–36, 40.
2. Vakai ki he Stephanie Nebehay, “World's Refugees and Displaced Exceed Record 60 Million,” Dec. 18, 2015, reuters.com.
3. Vakai, “Facts and Figures about Refugees,” unhr.org.uk/about-us/key-facts-and-figures.html.
4. Vakai, “A Record 1.25 Million Asylum Seekers Arrived in the EU Last Year,” Mar. 4, 2016, businessinsider.com.
5. Linda K. Burton, “Ko e Muli Au,” *Liahona*, Mē 2016, 14.
6. Sēmisi 1:27.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:35; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 81:5.
8. 'Alamā 1:30.
9. Vakai ki he tohi 'a e Kau Palesitenisi 'Uluakí, Mā'asi 26, 2016; vakai foki, Mōsaia 4:27.
10. Vakai, Tohi 'a e Kau Palesitenisi 'Uluakí, 27, 'Okatopa 2015.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 115:6; vakai foki, 'Isaia 4: 5–6.
12. 2 Timote 1:7.
13. Mātiu 25:40.

Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Fehangahangai 'i he Me'a Kotoa Pē

'Oku 'ai 'e he fehanga-hangai ke tau fakalalakaka ai ki he me'a 'oku finangalo e Tamai Hēvaní ke tau a'usiá.

Ko e 'elito 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí e palani 'a e Tamai 'o e fakamo'uí ki he fakalalakaka ta'engata 'o 'Ene fānau. 'Oku tokoni e palani ko ia 'oku fakamatala 'i he fakahā fakaonopōni ke mahino kiate kitautolu ha ngaahi me'a lahi 'oku tau fehanga-hangai mo ia 'i he mo'ui fakamatelié. 'Oku nofotaha 'eku pōpoakí 'i he fatongia mahu'inga 'o e fehanga-hangai 'i he palani ko iá.

1.

Ko e taumu'a 'o e mo'ui fakamatelié 'a e fānau 'a e 'Otuá ke 'oange e ngaahi a'usia 'oku fie ma'u "ke fakalalakaka hake ki he haohoa' mo 'ilo'i fakapapau 'a honau iku'anga fakalangí 'i he'enu tu'u ko e 'ea hoko ki he mo'ui ta'engata."¹ 'I hono ako'i mālohi kitautolu 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni he pongopongi 'o e 'aho ní, 'oku tau fakalalakaka 'i hono fai 'o e ngaahi filí, 'a ia 'oku sivi'i ai kitautolu ke fakahaa'i te tau tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá (vakai, 'Ēpalahame 3:25). Ko hono sivi'i kuo pau ke tau ma'u e tau'atāina ke fili 'i ha me'a 'e ua. Ke ma'u e ngaahi me'a ke fakahoko ai 'etau tau'atāina ke filí, kuo pau ke 'i ai e fehanga-hangai.

'Oku mahu'inga foki mo e toenga 'o e palani. 'I he'etau fai e ngaahi fili halá—he 'oku mahino pē te tau fai ia—'oku 'uli'i kitautolu 'e he angahalá pea pau ai ke fakama'a ka tau laka atu ki hotau iku'anga ta'engata. 'Oku 'omi 'e he palani 'a e Tamai e founga ke fai ai 'eni, 'a e founga ki hono fakafiemālie'i e ngaahi fie ma'u ta'engata 'a e fakamaau totonú: 'a hono totongi huhu'i kitautolu mei he'etau ngaahi angahalá 'e he Fakamo'uí. Ko e Fakamo'ui ko iá 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, ko e 'Alo Tofu pē Taha Ia 'o e Tamai Ta'engata, ko 'Ene feilaulau fakalelei—mo 'Ene mamahí—'oku totongi huhu'i ai 'etau ngaahi angahalá kapau te tau fakatomala.

'Oku hā 'i he Tohi 'a Molomoná e taha 'o e ngaahi fakamatala lelei taha ki he fatongia 'o e palani ki he fehanga-hangai, 'i he ngaahi akonaki 'a Lihai ki hono foha ko Sēkopé.

“He 'oku totonu ke 'i ai, 'a e fehanga-hangai 'i he me'a kotoa pē. Ka ne 'ikai ke pehē, . . . 'e 'ikai lava 'o fakahoko 'a e angatonú, pe fai angahalá, pe mā'oní'oní pe mamahí, pe lelei pe koví” (2 Nifai 2:11; vakai foki, veesi 15).

Ne toe hoko atu 'a Lihai 'o pehē, “na'e tuku 'e he 'Eiki ko e 'Otuá ki

he tangatá ‘a e tau‘atāina ke ne fili ma‘aná. Ko ia, ‘e ‘ikai lava ke fili ‘a e tangatá ‘o kapau ‘e ‘ikai fakatauele‘i ia ‘e he me‘a ‘e tahá, pe ko e me‘a kehé” (veesi 16). ‘Oku tatau pē ia mo e lea ‘a e ‘Eikí ‘i he fakahā ‘o onopōnī, “Pea ‘oku ‘aonga ke ‘ahi‘ahi‘i ‘e he tēvoló ‘a e fānau ‘a e tangatá, pe ‘e ‘ikai lava ke nau hoko ko e nī‘ihi ke fili ma‘anau-tolu pē” (T&F 29:39).

Na‘e fie ma‘u ke ‘i ai e fehanga-hangai ‘i he Ngoue ko ‘Ītení. Na‘e pehē ‘e Lihai, kapau na‘e ‘ikai ke fai ‘e ‘Ātama mo ‘Ivi e fili ne tupunga ai e mo‘ui fakamatelié, “te na nofo ai ‘i ha anga-ta‘ehalaia, . . . ‘o ‘ikai fai ha lelei, he na‘e ‘ikai te na ‘ilo‘i ha angahala” (2 Nifai 2:23).

Talu mei he kamata‘angá mo e mahu‘inga ‘a e tau‘atāina ke filí mo e fehanga-hangai ki he palani ‘a e Tamai kae pehē ki he angatu‘u ‘a Sētane ki aí. Pea hangē ko hono fakahā ‘e he ‘Eikí kia Mōse, ‘i he fakataha alēlea ‘i he langí “ne feinga [‘a Sētane] ke faka‘auha ‘a e tau‘atāina ke fili ‘a e tangatá” (Mōse 4:3). Na‘e mahino mo‘oni pē e faka‘auha ko iá he ngaahi lea ne fai ‘e Sētane. Na‘á ne ha‘u ki he Tamai ‘o talaange, “Vakai, ko au ‘eni, fekau‘i au, te u hoko ko ho ‘alo, pea te u huhu‘i ‘a e fa‘ahinga kotoa pē ‘o e tangatá, koe‘uhí ke ‘oua ‘e mole ha fo‘i laumālie ‘e toko taha, pea ko e mo‘oni kuo pau ke u fai ia; ko ia ke ke foaki kiate au ‘a ho lāngilangí” (Mōse 4:1).

Ko ia ai, na‘e fokotu‘u ‘e Sētane ke ne fakahoko e palani ‘a e Tamai ‘i ha founa ‘e ta‘ofi ai hono fakahoko e taumu‘a ‘a e Tamai pea foaki kia Sētane ‘a Hono lāngilangí.

Na‘e mei fakapapau‘i ‘e he fokotu‘u ‘a Sētane ha faitatau ‘oku haohaoa: te ne “huhu‘i e fa‘ahinga kotoa ‘o e tangatá,” pea he ‘ikai ke mole ha fo‘i laumālie ‘e toko taha. He ‘ikai ‘i ai ha tau‘atāina ke fili pe lava ha taha ‘o fai ha fili pea, ko ia ai, he ‘ikai fie ma‘u ke hoko ha fakafepaki pe fai ha fehanga-hangai. He ‘ikai ke fai ha sivi‘i, ‘ikai ha lotomamahi, pea ‘ikai ha lavame‘a. He ‘ikai ha fakalalakaka ke fakahoko ai e taumu‘a ‘a e Tamai na‘e fie ma‘u ma‘a ‘Ene fānaú. ‘Oku lekooti ‘i he ngaahi folofolá na‘e iku e fakafepaki ‘a Sētane ki ha “tau ‘i

he langí” (Fakahā 12:7), ‘a ia ne ma‘u ai ‘e he vaheua ‘e tolu ‘o e fānau ‘a e ‘Otuá ‘a e totonu ke a‘usia e mo‘ui fakamatelié ‘i he fili ko ia ki he palani ‘a e Tamai pea fakafisinga‘i e palani ‘a Sētane.

Na‘e fakataumu‘a ‘a Sētane ke ne ma‘u e lāngilangi mo e mālohi ‘o e Tamai ma‘ana (vakai, ‘Īsaia 14:12–15; Mōse 4:1, 3). Na‘e folofola ai e Tamai, “Ko ia, ko e me‘a ‘i he angatu‘u ‘a Sētane kiate aú, . . . na‘á ku pule ke kapusi hifo ia ki lalo” (Mōse 4:3) fakataha mo e ngaahi laumālie kotoa ne nau faka‘aonga‘i ‘enau tau‘atāina ke filí ke muimui ki ai (vakai, Sute 1:6; Fakahā 12:8–9; T&F 29:36–37). Ne kapusi ‘a Sētane mo hono kau muimui ki he maama fakamatelié ko e ngaahi laumālie ta‘e ‘i ai ha sino pea na‘a nau feinga ke kākāa‘i mo fakapōpula‘i e fānau ‘a e ‘Otuá (vakai, Mōse 4:4). Ko ia ai ko e tokotaha angakoví na, na‘á ne fakafepaki mo feinga ke *faka‘auha* e palani ‘a e Tamai, pea *fakahoko* mo‘oni ia, koe‘uhí ko e fehanga-hangai ‘oku lava ke fai ai ha filí pea ko e faingamālie ia ke fakahoko ai e ngaahi fili totonu ‘e iku ai ki he tupulakí, ko e taumu‘a ia e palani ‘a e Tamai.

II.

‘Oku mahino ‘aupito, ‘oku ‘ikai ko e fakatauele pē ke fai angahalá ‘a e fa‘ahinga fakafepaki ‘i he mo‘ui fakamatelié. Na‘e ako‘i ‘e he tamai ko Lihai kapau na‘e ‘ikai e Hingá, na‘e mei “nofo [‘a ‘Ātama mo ‘Ivi] ‘i he anga ta‘e-halaia, ‘o ‘ikai ma‘u ha fiefia, he na‘e ‘ikai te na ‘ilo‘i ha mamahi” (2 Nifai 2:23). Kapau na‘e ‘ikai a‘usia ha fehanga-hangai he mo‘ui fakamatelié, “e hangē leva ‘a e me‘a kotoa pē ko ha me‘a pē ‘e tahá” ‘a ia he ‘ikai ke ma‘u ai ha fiefia pe mamahi (veesi 11). Ko ia ai, ne hoko atu e fakamatala ‘a e Tamai ko Lihai, hili hono fakatupu ‘e he ‘Otuá e me‘a kotoa pē “ke fakahoko ai ‘a ‘ene ngaahi taumu‘a ta‘engatá ki he iku‘anga faka‘osi ‘o e fa‘ahinga ‘o e tangatá, . . . na‘e totonu ke ‘i ai ha fehanga-hangai; ‘io ‘a e fua tapu ‘oku fehanga-hangai mo e ‘akau ‘o e mo‘uí; ko e taha na‘e melie mo e taha na‘e mahi” (veesi 15).² Na‘e faka‘osi ‘aki ‘ene ako ki he kongá ko ‘eni ‘o e palani ‘o e fakamo‘uí ‘a e ngaahi leá ni:

“Kae vakai, kuo fai ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘i he poto ‘o ia ‘okú ne ‘afio‘i ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē.

“Na’e hinga ‘a ‘Ātamá koe’uhi ke ‘i ai ‘a e fa’ahinga ‘o e tangatá; pea ‘oku ‘i ai ‘a e fa’ahinga ‘o e tangatá, koe’uhi ke nau ma’u ‘a e fiefiá” (veesi 24–25).

Ko e ngaahi fehangaahangai ko ia ‘oku fakafōtunga mai ‘i he ngaahi tūkunga faingata’a ‘oku tau fepaki mo ia ‘i he matelié, ko e kongá pē ia ‘o e palani ‘okú ne fakatupulaki ‘a ‘etau fakalakalaka ‘i he matelié.

III.

‘Oku tau a’usia kotoa ha ngaahi fakafepaki kehekehe ‘okú ne sivi’i kitautolu. Ko e ni’ihi ‘o e ngaahi sivi’i ko ‘ení ko ha ngaahi fakatauele ke fai angahala. Ko e ni’ihi ko ha ngaahi faingata’a’ia fakamatelie ‘oku ‘ikai kaunga ki ai e angahala fakatāutahá. ‘Oku ‘i ai e ni’ihi ‘oku fu’u lalahi. Pea iiki ha ni’ihi. ‘Oku hokohoko atu ha ni’ihi, pea fakataimi pē ha ni’ihi. He ‘ikai ke tau hao mei ai. ‘Oku faka’atā kitautolu ‘e he fehangaahangá pe fakafepakí ke tau fakalakalaka ki he me’a ‘oku finangalo e Tamai Hēvaní ke tau a’usiá.

Hili e kakato hono liliu ‘e Siosefa Sāmita e Tohi ‘a Molomoná, na’á ne kumi ha tokotaha faipulusi. Na’e ‘ikai

ke faingofua ‘eni. Ko e faingata’a he na’e fu’u lōloa e tohí, totongi hono pākí mo hono fakatahataha’i ha tatau ‘e lauiafé, ne fakalotosi’i. Ne ‘uluaki ‘alu ‘a Siosefa kia E. B. Kulenitini, ko ha tangata fai paaki mei Palemaila, ka na’e ‘ikai ke ne tali. Na’á ne toe feinga ki ha tangata fai paaki ‘e taha ‘i Palemaila, ka na’e ‘ikai pē ke ne tali. Na’á ne fononga leva he maile ‘e 25 (40 km) ki Lōsesitā, ki ha tangata fai pulusi ‘iloa ‘i he feitu’u fakahihifo ‘o Niu Toké, ka na’e ‘ikai pē ke ne tali. Ne tali ia ‘e ha tangata fai pulusi ‘e taha ‘i Lōsesitā, ka na’e ‘ikai ke fe’unga e ngaahi tūkunga ne fie ma’ú.

Hili ha ngaahi uike, pau pē na’e puputu’u ‘a Siosefa ‘i hono fakafepakí’i e ngāue ne ‘oange kiate ia ‘e he ‘Otuá. Na’e ‘ikai ke ‘ai ‘e he ‘Eikí ke faingofua, ka na’á Ne ‘ai ke malava. ‘I he feinga hono nima ‘a Siosefá, ‘a ia ko e tu’o ua ia ‘ene ‘alu ki he faipulusi mei Palemaila ko Kulenitini, ne toki tali e kolé.³

Hili ha ngaahi ta’u mei ai, na’e tuku pōpula ‘a Siosefa ‘i ha tūkunga fakamamahi ‘i he Fale Faka-pōpula Lipetí ‘i ha ngaahi māhina lahi. ‘I he’ene lotu ke ma’u ha fakafiemālie, ne fakahā ‘e

he ‘Eikí kiate ia “‘e foaki ‘e he ngaahi me’á ni kotoa pē ‘a e potó kiate koe, pea ‘e hoko ia ‘o ‘aonga kiate koe” (T&F 122: 7).

‘Oku tau maheni kotoa mo e kalasi kehekehe ‘o e fehangaahangá he mo’ui fakamatelié ‘a ē na’e ‘ikai tupunga mei ha ngaahi angahala fakatāutaha, ‘o kau ai e mahamahakí, faingata’a’ia fakasinó, mo e maté. Na’e fakamatala’i ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ‘o pehē:

“Mahalo kuo ‘i ai hamou ni’ihi ne tangi ki he ‘Otuá koe’uhi ko homou faingata’a’iá, mo fakakaukau pe ko e hā e ‘uhinga ‘oku faka’atā ai ‘e he Tamai Hēvaní ke ke foua e ngaahi faingata’a ‘okú ke lolotonga fekuki mo iá. . . .

“Ko ‘etau mo’ui fakamatelié, na’e ‘ikai ke teitei taumu’a ia ke faingofua pe fakafiefa ma’u pē. ‘Oku ‘afio’i ‘e he’etau Tamai Hēvaní . . . ‘oku tau ako mo tupulaki pea hoko ‘o lelei mei he ngaahi faingata’a lalahí, mamahi lahi ‘o e lotó, mo e ngaahi fili ‘oku faingata’a. ‘Oku tau a’usia kotoa e ngaahi ‘aho fakamamahi ‘i he taimi ‘oku pekia ai ha taha ‘oku tau ‘ofa ai, ngaahi taimi fakamamahi ‘i he ‘ikai ke tau toe mo’ui lelei aí, ongo’i li’ekina ‘i he taimi ‘oku hangē ai kuo li’aki kitautolu ‘e kinautolu ‘oku tau ‘ofa aí. ‘Oku hanga ‘e he me’á ni mo ha ngaahi faingata’a’ia kehe ‘o sivi’i mo’oni ‘etau malava ke kātaki.”⁴

Ko ha sīpinga ‘o e fakafepaki pe fehangaahangai ‘oku ‘ikai ke fu’u fakamafasiá, ‘a ‘etau feinga ko ia ke tauhi e ‘aho Sāpaté. ‘Oku tau ma’u e fekau ‘a e ‘Eikí ke tauhi e Sāpaté. ‘E lava ‘e ha’ataua ngaahi fili ‘e ni’ihi ‘o maumau’i e fekau ko iá, ka ko e ngaahi fili kehe ki he anga hono faka’aonga’i e taimí he Sāpaté ko e me’a pē ia ‘atautolu pe te tau fai e me’a ‘oku lelei pe lelei angé pe me’a ‘oku lelei tahá.⁵

Ke fakamahino e fehangaahangai ‘o e ‘ahí’ahí, ‘oku fakamatala’i ‘e he Tohi ‘a Molomoná ha ngaahi founga ‘e tolu ‘oku faka’aonga’i ‘e he tēvoló ‘i he ngaahi ‘aho faka’osí. ‘Uluakí, te ne “tekelili ‘i he loto ‘o e fānau ‘a e tangatá, pea ue’i hake ‘a kinautolu ke nau ‘ita ki he me’a ‘oku lelei” (2 Nifai 28: 20). Uá, te ne “fakaftemālie’i, pea kākāa’i fakaooloo ‘a [e kāingalotú] ke nau fitemālie fakakakano,” pea nau

pehē, “oku lelei ‘a e me‘a kotoa pē ‘i Saione” (veesi 21). Tolú, te ne tala kiate kitautolu “oku ‘ikai ha heli; pea . . . ‘oku ‘ikai ko e tēvoló au, he ‘oku ‘ikai ha taha pehē” (veesi 22), pea ko ia ai ‘oku ‘ikai ha me‘a ia ‘e tonu pe hala. Koe‘uhí ko e fakafepaki pe fehanga-hangai ko ‘ení, ‘oku fakatokanga mai ai ke ‘oua na‘a tau “nofo fakafiefiemālie pē ‘i Saione!” (veesi 24).

‘Oku hangē ‘oku fehanga-hangai e Siasí ‘i hono misiona fakalangí, mo kitautolu ‘i he‘etau mo‘ui fakatāutahá pea mo ha faingata‘a lahi ange he ‘ahó ni. Mahalo pē ‘i he tupulaki e mālohi ‘o e Siasí pea tupulaki mo ‘etau tui mo e talangofua ko ha kāingalotú, ‘e toe lahi ange e ivi fakafepaki ‘o Sētané pea ‘e hokohoko atu ai pē ‘etau “fehanga-hangai ‘i he me‘a kotoa pē.”

‘Oku ‘i ai e fakafepaki ‘e nīhi ‘oku hoko pē ia mei he kāingalotu ‘o e Siasí. ‘Oku faka‘aonga‘i ‘e ha nīhi e ‘uhinga fakatāutahá pe poto faka‘ata-mai ke fakafepaki‘i ‘aki e fakahinohino ‘a e kau palōfitá pea ui kinautolu “ko e fa‘ahi fakaangá”—‘o hangē ko ia ‘oku fai he ngaahi pulé‘anga kuo fokotu‘ú. Neongo ‘e sai ia ki he me‘a fakatemokalati, ka ‘oku ‘ikai ke fenāpasi e fa‘ahinga fakakaukau ia ko ‘ení mo e fokotu‘utu‘u e pulé‘anga ‘o e ‘Otuá, ‘a ia ‘oku faka‘apa‘apa‘i ai hono fai ha fehu‘i kae ‘ikai ko e fakafepaki (vakai, Mātiu 26:24).

Ko e sipinga e tahá, ‘oku lahi ha ngaahi me‘a ‘i he hisitōlia ‘o e kamata mai hotau Siasí, hangē ko e me‘a ne fai pe ‘ikai ke fai ‘e Siosefa Sāmita he tūkunga kotoa pē, pea ‘oku ngāue ‘aki ia ‘e ha nīhi ke makatu‘unga ai ‘enau fakafepaki. ‘Oku ou lea atu ki he taha kotoa pē, faka‘aonga‘i e tuí pea tuku e falalá he akonaki ‘a e Fakamo‘uí pea ‘oku totonu ke tau “‘ilo ‘a kinautolu ‘i honau ngaahi fuá” (Mātiu 7:16). ‘Oku fai ‘e he Siasí ha ngāue lahi ke ‘ata ki tu‘a ‘etau ngaahi lekōtí, ka ‘i he hili ‘emau malava ‘o pulusi atu e me‘a kotoa pē, ‘oku kei nofo pē hotau kāingalotu ‘e nīhi mo ha ngaahi fehu‘i angamaheni he ‘ikai lava ‘o ma‘u atu hono talí ‘i hano ako‘i pē. Ko e kongia ia he hisitōlia ‘o e Siasí ‘oku taku ko e “fehanga-hangai ‘i he me‘a kotoa pē.” ‘Oku ‘i ai ha ngaahi me‘a ‘oku toki ‘ilo pē ia ‘i he tuí (vakai, T&F 88:118). Kuo pau ke hoko ‘etau tui ki he fakamo‘oni kuo tau ma‘u mei he Laumālie Mā‘oni‘oní ko e me‘a taupotu taha ia ‘oku tau falala ki aí.

‘Oku ‘ikai ta‘ofi ‘e he ‘Otuá ia e tau-‘atāina ke filí mei ha taha ‘o ‘Ene fānaú ‘aki ha‘ane kaunoa ‘i ha ngaahi me‘a ke fakafiemālie‘i ai ha nīhi kehe. Ka ‘okú Ne fakama‘ama‘a e mafatukituki ‘o hotau ngaahi faingata‘a‘iá pea fakamālohia kitautolu ke tau lava ‘o matu‘uaki, ‘o hangē ko e me‘a na‘á ne fai ki he kakai ‘o ‘Alamaá he fonua ko Heilamí (vakai, Mōsaia 24:13–15). ‘Oku ‘ikai ke

ne ta‘ofi e ngaahi fakatamakí kotoa, ka ‘okú ne tali ‘etau lotu ke fakatafoki kinautolu, ‘o hangē ko ia na‘á ne fai ki ha saikolone mālohi makehe na‘á ne fakamanamana‘i ke ta‘ofi hono fakatapai ‘o e temipale ‘i Fisí;⁶ pe ko ‘Ene fakasí‘isí‘i ‘a honau ngaahi olá ‘o hangē ko ia na‘á Ne fai ‘i he fakapā pomu ‘a e kau tautoitoí ‘i he mala‘e vakapuna ‘i Palāsolo ne mole ai ha ngaahi mo‘ui tokolahi kae lavea pē ha‘atau kau faifekau ‘e toko fā.

‘Oku tau ma‘u ‘a e fakapapau ‘a e ‘Otuá ‘i he fehanga-hangai kotoa ‘i he matelié, te Ne “fakatapai [hotau] ngaahi faingata‘a‘iá ke hoko ko [hotau] tāpu-aki” (2 Nifai 2:2). Kuo toe ako‘i foki ke mahino kiate kitautolu ko ‘etau ngaahi a‘usia fakamatelié mo ‘Ene ngaahi fekaú ‘i He‘ene palani ma‘ongo‘onga ‘o e fakamo‘uí, ‘oku fakahaa‘i mai ai kiate kitautolu e taumu‘a ‘o e mo‘uí mo hano fakapapau‘i mai ‘oku ‘i ai ha Fakamo‘uí, pea ‘i hono huafá ‘oku ou fakamo‘oni ai ki he mo‘oni ‘o e ngaahi me‘a ni. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani,” *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
2. Ko ia ai, ‘oku ako‘i mai ‘e he fakahā fakaeonopōnī kapau he ‘ikai ke tau a‘usia ha me‘a ‘oku fakamamahi, he ‘ikai ke tau lava ‘o a‘usia ha me‘a ‘oku fakafiefia (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:39).
3. Vakai, Michael Hubbard MacKay and Gerrit J. Dirkmaat, *From Darkness unto Light: Joseph Smith’s Translation and Publication of the Book of Mormon* (2015), 163–79.
4. Thomas S. Monson, “Joy in the Journey” (address given at the BYU Women’s Conference, May 2, 2008), womensconference.byu.edu. Ko ha fakamatala nounou ki he anga‘i sipotí mo e temokalati ne fai ‘e John S. Tanner, ‘oku hoko he taimí ni ko e palesiteni ‘o BYU–Hauai‘i, kau ai e fakakaukau ni ki ha kaveinga ‘oku tau maheni kotoa mo ia: “Ko e ako ko ia ke poto hono tali e ‘ulungia ‘oku ‘ikai ko ha fatongia fakapule‘anga ia; ka ko ha me‘a pau ia he tui fakalotú. Na‘e fa‘u ‘e he ‘Otuá e mo‘ui fakamatelié ke fakapapau‘i ai e ‘fehanga-hangai ‘i he me‘a kotoa pē” (2 Nifai 2:11). Ko e kongia ‘o ‘Ene palani ‘a e ‘ulungia mo e tōnōnōu ke fakahoko ai hotau fakahao-haoa‘i. . . . ‘Oku fakahoko ‘e he ‘ulungia ha kongia mahu‘inga ‘i he‘etau ‘fononga ki he haohaoá” (*Notes from an Amateur A Disciple’s Life in the Academy* [2011], 57).
5. Vakai, Dallin H. Oaks, “Good, Better, Best,” *Liahona*, Nov. 2007, 104–8.
6. Vakai, Sarah Jane Weaver, “Rededication Goes Forward,” *Church News*, Feb. 28, 2016, 3–4.

Fai 'e 'Eletā Kent F. Richards
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Mālohi 'o e Anga Faka-'Otuá

Ko e tempale kotoa pē ko e fale mā'oni'oni mo toputapu ia 'o e 'Otuá 'a ia te tau lava 'o ako pea 'ilo ai e mālohi 'o e anga faka-'Otuá.

‘I he ngaahi māhina si’i kimu’a pea pekia ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, na’á ne fakataha mo e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ke talanoa ‘i e ngaahi fie ma’u vivili taha ‘a e Siasí he taimi faingata’a ko iá. Na’á ne talaange kiate kinautolu, “*Oku tau fie ma’u ‘a e tempalé ‘o laka hake ia ‘i ha toe fa’ahinga me’a.*”¹ Ko e mo’oni, ‘oku tau fie ma’u ange mo hotau fāmilí ‘a e tempalé ‘i ha toe fa’ahinga me’a he ‘ahó ni.

Na’á ku fiefia ‘i he a’usia ne u ma’u ‘i ha’aku kau atu kimuí ni ki hano fakatapui ha tempale. Ne u sai’ia he ‘oupeni hausí, fakafé’iloaki ki ha kau ‘a’ahi tokolahi ne omi ke mamata he tempalé; kátoanga fakafonua longo-mo’uí mo vēkeveke ‘a e to’u tupú, pea hoko atu ai e ngaahi fakataha faka’ofo’ofa ‘o e fakatapuí. Na’e ongo mo’oni e Laumálié. Ne faitāpuekina ha kakai tokolahi. Pea ‘i he pongipongi hokó, ne u hū atu mo hoku uai’í ki he fai’anga papitaisó ke kau atu ki hono papitaiso ha ní’ihi ‘o ‘ema ngaahi kuí. ‘I he hiki hoku nimá ke kamata e ouaú, ne u ongo’i mālohi e Laumálié. Ne u toe fakatokanga ‘i ko e mālohi mo’oni ‘o e tempalé ‘oku ‘i he ngaahi ouaú.

Hangē ko ia kuo fakahā ‘e he ‘Eikí, ‘oku ma’u e kakato ‘o e Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisētekí ‘i he tempalé mo hono ngahi ouaú, “kuo tu’utu’uni ke ‘i ai ‘a e ngaahi kī ‘o e lakanga fakataula’eiki mā’oni’oni, koe-uhí ke mou ma’u ‘a e lāngilangi mo e nāunaú.”² “Ko ia, ‘oku fakahā ‘i hono ngaahi ouaú ‘a e mālohi ‘o e anga faka-'Otuá.”³ Ko e tala’ofa ‘eni kiate koe mo ho fāmilí.

Ko hotau fatongiá ke “ma’u” ‘a ia ‘oku ‘omi ‘e he’etau Tamaí⁴ “He ko ia ia ‘okú ne talí ‘e foaki ‘o lahi ange ‘aupito kiate ia, ‘io ‘a e mālohí”:⁵ ‘a e mālohi ke ma’u kotoa ‘a ia te Ne lava pea loto fiamālie ke foaki kiate kitautolú—he taimí ni pea mo e ta’engata;⁶ ‘a e mālohi ke hoko ko e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine ‘o e ‘Otuá,⁷ ke ‘ilo’i ‘a e “ngaahi mālohi ‘o e langí,”⁸ ke lea ‘i Hono huafá,⁹ pea ke ma’u e “mālohi ‘o [Hono] Laumálié.”¹⁰ ‘E lava ke tau ma’u fakatāutaha e ngaahi mālohí ni ‘i he ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava ‘i he tempalé.

Na’e mamata mai ‘a Nifai ki hotau kuongá ‘i ha mata-me’a-hā mai ma’ongo’onga: “Ko au, Nifai, na’á ku vakai ki he mālohi ‘o e Lami ‘a e ‘Otuá, pea na’e tō ia ki he kau mā’oni’oni ‘o e siasi ‘o e Lamí, pea ki he kakai ‘o e fuakava ‘o e ‘Eikí, ‘a ia kuo fakamovete-vete ki he funga kotoa ‘o e māmaní; pea na’e fakamahafu ‘a kinautolu ‘aki ‘a e mā’oni’oni pea mo e mālohi ‘o e ‘Otuá ‘i he fu’u nāunau lahi.”¹¹

Ne u toki ma’u ni e faingamālie ke ‘i ha tempale fakataha mo Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni mo hono fāmilí ‘i he’ene fakatahataha ‘i kinautolu ‘i he ‘ōlita fai’anga silá ‘o fakamatala ‘i ange ko e me’a kotoa ‘oku tau fai ‘i he Siasí—‘a e ngaahi fakataha, ‘ekitiviti, lēsoni, mo e ngāue kotoa—ke teuteu’i kitautolu ke omi ki he tempalé pea tū’ulutui ‘i he ‘ōlitá ke ma’u ‘o ta’engata e ngaahi tāpuaki kotoa kuo tala’ofa ‘e he Tamaí.¹²

‘I he’etau ongo’i ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e tempalé ‘i he’etau mo’uí, ‘oku fakatafoki hotau lotó ki hotau fāmilí, ‘a kinautolu ‘oku mo’uí mo e pekiá.

Ne u toki mamata ki ha kau fakataha ‘a ha to’u tangata ‘e tolu ‘o ha fāmilí ki hono papitaiso ‘enau ngaahi kuí. Ne kau atu mo e kuifefin—neongo na’á ne ki’i manavasi’i ki hono fakauku iá. Na’á ne tangi ‘i he fiefia ‘i he’ene ‘alu hake mei he vai, pea fá’ofua ki hono husepānití, Ne fepapitaiso’aki e kuitangata mo e tamaí pea pehē ki he tokolahi ‘o e makapuná. Ko e hā ha toe fiefia lahi ange ‘e lava ke a’usia fakataha ‘e ha fāmilí? Ko e tempale kotoa pē ‘oku nau fakamu’omu’a ha taimi ma’á e fāmilí ke nau lava ‘o fakataimitēpile ‘i ha taimi ki he fai’anga papitaisó.

Kimu'a he pekia 'a Palesitēni Siosefa F. Sāmītā nā'ā ne ma'u ha mata-me'a-hā-mai ki hono huhu'i e pekiā. Nā'ā ne ako'i 'oku fakafalala kakato mai 'a kinautolu 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumalié ki he ngaahi ouau 'oku tau ma'u ma'anautolú. 'Oku pehē 'e he folofolá, "Ko e kau pekia ko ia 'oku fakatomalá 'e huhu'i 'a kinautolu, 'o kapau te nau talangofua ki he ngaahi ouau 'o e fale 'o e 'Otuá."¹³ 'Oku tau ma'u e ngaahi ouaú ma'anautolu, ka 'oku nau fakahoko pea taliui ki he fua-kava kotoa 'oku fekau'aki mo e ouau takitaha. Ko e mo'oni 'oku manifi e veifí kiate kinautolu pea kakato ha konga kiate kinautolu 'i he tempalé.

Ko e hā leva hotau fatongia fakatāutaha ke kau atu ki he ngāué ni, 'i he'etau hoko ko ha kau pataloni mo e kau ngāué? 'I he 1840, ne ako'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmītā ki he Kāingalotú "kuo pau ke fai ha feinga lahi, pea 'e fie ma'u mo ha koloa—pea koe'uhí kuo pau ke fakavave'i 'a e ngāué [ke langa e tempalé] 'i he mā'oni'oni, 'oku taau ai mo e Kāingalotú ke nau fuatautau hono mahu'inga 'o e ngaahi me'ā ni, 'i honau 'atamaí, . . . pea fakahoko leva 'a e ngaahi sitepu 'oku fie ma'u ke nau ngāue aí; pea 'i he'enau fakamahafu kinautolu 'aki 'a e loto-to'á, ke nau tukupā ke fai 'a e me'a kotoa pē te nau lavá, pea loto tokanga lahi ange 'o hangē 'oku fakatetu'a kotoa 'a e ngāué kiate kinautolu pē."¹⁴

'Oku tau lau 'i he tohi 'a Fakahaá 'o pehē:

"Ko hai 'a kinautolú ni 'oku teunga 'aki 'a e ngaahi kofu hinehina tōtōlofá? pea 'oku nau ha'ú mei fē?

". . . Ko kinautolu 'eni na'e ha'u mei he mamahi lahi, pea kuo nau fō ke hinehina honau kofu tōtōlofá 'i he ta'ata'a 'o e Lamí.

"Ko ia ai 'oku nau 'i he mu'a nofo'a faka'eí'eiki 'o e 'Otuá, 'o tauhi ia 'i he 'aho mo e pō 'i hono fale tapú: pea ko ia 'oku nofo 'i he nofo'a faka'eí'eikí, 'e nofo ia 'iate kinautolu."¹⁵

'Oku 'ikai nai ke mou lava 'o sioloto kiate kinautolu 'oku ngāue he tempalé he 'aho nī?

'Oku toko 120,000 tupu e kau ngāue ouau 'i he ngaahi tempale 'e 150 'oku

lolutonga ngāue he funga māmaní. Ka 'oku 'i ai e faingamālie ki ha ni'ihi tokolahige ange ke ma'u e a'usia faka'ofu'ofa ko 'ení. 'I he taimi ne fanongonongo ai 'e Palesitēni Kōtoni B. Hingikeli 'a e fakakaukau ko ia ki ha ngaahi tempale iiki lahi ange 'i he māmaní, nā'ā ne ako'i ko e "kau ngāue ouau kotoa pē ko ha kakai fakalotofonua 'e ngāue 'i ha ngaahi fatongia kehe 'i honau uōtí mo e siteikí."¹⁶ 'Oku angamaheni 'aki hono ui e kau ngāué ke nau ngāue 'i ha ta'u 'e 'ua pe tolu pea lava ke toe fakalōlōa. 'I hono uiui'i kimoutolú, 'oku 'ikai fakataumu'a ia ke mou ngāue 'i he fuoloa taha te mou lavá. 'Oku tokolahi e kau ngāue fuoloa kuo tukuange pea nau mavahe mo e 'ofa ki he tempalé pea faka'atā ha ni'ihi kehe, ha kau ngāue fo'ou ke ngāue.

Ne ako'i 'e he 'Aposetolo ko Sione A. Uitisoú he meimeí ta'u 'e 100 kuo hilí 'o pehē: "Oku tau fie ma'u ha kau ngāue tokolahi ange ke fakahoko e ngāue faka'ofu'ofa ko [ení]. . . 'Oku tau fie ma'u ke tokolahi ange e ului ki he ngāue fakatempalé, mei he to'u

kotoa pē. . . . Kuo hokosia e taimi, . . . 'i he ngāue ke fakahoko e ngāue fakatempale fo'ou ni, ke ngāue 'a e kakai kotoa 'i he to'u kotoa pē. . . . Ko e ngāue fakatempalé 'oku . . . lelei ia ki he kakai kei talavou mo longomo'uí pea pehē ki he kau toulekeleka kuo nau a'usia e ngaahi mafasia 'o e mo'uí. 'Oku fie ma'u ke 'i he tempalé 'a e talavou 'o lahi ange 'i he'ene tamaí pe kuitangatá, koe'uhí kuo lahi e ngaahi me'a ia kuo nau a'usia 'i he'enau mo'uí; pea fie ma'u 'e he finemui 'oku toki kamata 'ene mo'uí 'a e laumalié, takiekina mo e fakahinohino 'oku ma'u 'i he kau atu 'i he ngaahi ouau 'o e tempalé."¹⁷

'Oku talitali lelei 'e he kau palesitēni tempale 'o ha ngaahi tempale lahi ha kau talavou mo ha kau finemui ko ha kau faifekau ne toki ma'u honau uiui'i mo e 'enitaumení, ke hoko ko ha kau ngāue ouau 'i ha taimi nounou kimu'a pea nau 'alu ki he MTC. 'Oku 'ikai ngata 'i hono faitāpuekina e kakai kei talavou ni ke ngāué, ka "oku nau tānaki atu ki he faka'ofu'ofa mo e laumalie 'o e taha kotoa 'oku ngāue 'i he tempalé."¹⁸

Ne u kole ki ha kau talavou mo ha kau finemui ne ngāue kimu'a mo e hili 'enau ngāue fakafaipekaú ke vahevahe e ngaahi me'a 'oku nau ongo'i. Na'a nau faka'aonga'i e ngaahi kupu'i lea hangē ko 'eni ke fakamatala'i 'enau a'usia 'i he tempalé:

I he'eku ngāue he tempalé, . . .

- 'Oku ou ongo'i "ofi ange ki he'eku Tamai Hēvani mo e Fakamo'u'i";
- 'Oku ou ongo'i 'a e "fiemālie kakato mo e fiefia";
- 'Oku ou ongo'i 'oku "ou 'i 'api";
- 'Oku ou ma'u ha ongo 'o e "toputapu, mālohi, mo e ivi";
- 'Oku ou ongo'i "a e mahu'inga 'o 'eku ngaahi fuakava toputapú";
- "Oku ou mo'ui 'aki 'a e tempalé";
- "Oku ofi mai e ni'ihī 'oku tau ngāue ki ai lolotonga e ouaú";
- "Okú ne 'omi kiate au ha mālohi ke ikuna'i e ngaahi 'ahi'ahi"; pea
- "Kuo liliu 'e he tempalé 'eku mo'uí 'o ta'engata."¹⁹

'Oku hoko e ngāue he tempalé ko ha a'usia mahu'inga mo mālohi ki he to'u kotoa pē. 'Oku ngāue fakataha foki ha ongome'a mali fo'ou. Kuo ako'i 'e Palesiteni Nalesoni 'o pehē, "Ko e tokoni 'i he tempalé . . . ko ha 'ekitiviti faka'e'i'eiki ia ma'á ha fāmilī."²⁰ I ho'omou hoko ko e kau ngāue ouaú, makehe mei hono ma'u e ngaahi ouaú ma'a ho'omou ngaahi kuí, 'oku mou

lava foki 'o ngāue 'i he ngaahi ouau ma'anautolu.

Kuo pehē 'e Palesiteni Uilifooti Utalafi:

"Ko e hā ha toe uiui'i 'e mahu'inga ange ki ha tangata [pe fefine] 'i he māmanī ka ke ne ma'u 'a e mālohi mo e mafai ke 'alu atu 'o fakahoko e ngaahi ouau 'o e fakamo'u'i? . . .

" . . . 'Oku mou hoko ai ko ha me'angāue 'i he to'u kupu 'o e 'Otuá 'i hono fakamo'ui e laumālie ko iá. 'Oku 'ikai ha me'a kuo foaki ki he fānau 'a e tangatá 'oku tatau mo ia."²¹

'Okú ne hoko atu 'o pehē:
"E fakahoko 'a e ue'i vanavanaiki 'a e Laumālie Mā'oni'oni kiate [kimoutolu] fakataha mo e ngaahi koloa 'o e Langí, mo e fengāue'aki mo e kau 'āngeló, mei he taimi ki he taimi."²²

"Oku fe'unga pē 'eni ia mo e ngaahi feilaulau kotoa pē 'okú ta fakahoko [lolotonga] 'i he ngaahi ta'u si'i 'oku tau nofo ai 'i he kakanó."²³

Ne toki fakamanatu mai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni kiate kitautilu "oku fu'u mahu'inga fau e ngaahi tāpuaki 'o e tempalé."²⁴ "Oku 'ikai ha feilaulau 'e fu'u lahi."²⁵

Ha'u ki he tempalé. Toutou ha'u. Ha'u mo ho fāmilī pea ma'anautolu. Ha'u, pea tokoni'i e ni'ihī kehē ke omi.

"Ko hai 'a kinautilu ni 'oku teunga 'aki 'a e ngaahi kofu hinehina tōtōlofá?" 'E kāinga, ko kimoutolu ia—kuo mou ma'u e ngaahi ouau 'o

e tempalé, tauhi ho'omou ngaahi fuakava 'i he tempalé, 'o a'u ki hono fai e feilaulau; 'a kimoutolu 'oku mou tokoni'i homou fāmilī ke ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e ngāue fakatemipalé pea mo kimoutolu 'oku mou tokoni'i e ni'ihī kehē. Mālō e ngāue. 'Oku ou fakamo'oni ko e tempale kotoa pē ko Hono fale mā'oni'oni mo toputapu ia te tau lava 'o ako pea 'ilo ai e mālohi 'o e anga faka-'Otuá, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 482; toki tānaki atu e fakamamafá.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:34.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:20.
4. Vakai, Ma'ake 4:20, 24–25.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 71:6.
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:38. "Pea ko ia ia ne tali 'eku Tamai 'okú ne tma'u 'a e pule'anga 'o 'eku Tamai; ko ia ko e me'a kotoa pē 'oku ma'u 'e he'eku Tamai, 'e foaki ia kiate ia." Ko e ngaahi tala'ofa 'eni 'oku fekau'aki mo e ngaahi fuakava 'o e ngaahi ouau 'i he tempalé; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:20–24.
7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 39:4; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:8; Mōse 6:65–68.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:36.
9. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:20. "Kae kehe ke lava 'a e tangata takitaha 'o lea 'i he huafa 'o e 'Otuā ko e 'Eiki, 'io ko e Fakamo'ui 'o e māmanī."
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:30.
11. 1 Nifai 2:14; tānaki atu hono fakamamafá'i.
12. Vakai, Russell M. Nelson, "Personal Preparation for Temple Blessings," *Liahona*, July 2001, 37.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:58; vakai foki, veesi 53–54.
14. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmīta* 480–81.
15. Fakahā 7:13–15.
16. Gordon B. Hinckley, "Some Thoughts on Temples, Retention of Converts, and Missionary Service," *Ensign*, Nov. 1997, 49.
17. John A. Widtsoe, "The Worth of Souls," *Utah Genealogical and Historical Magazine*, Oct. 1921, 51.
18. Fetohi'aki fakatātaha meia Palesiteni Brent Belliston, Tempale Poisi 'Aitahoó.
19. Fetohi'aki fakatātaha.
20. Russell M. Nelson, "Listen to Learn," *Ensign*, May 1994, 86.
21. "Discourse by President Wilford Woodruff," *Millennial Star*, May 14, 1896, 307.
22. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Uilifooti Utalafi* (2004), xxxii.
23. *Ngaahi Akonaki: Uilifooti Utalafi*, 199.
24. Thomas S. Monson, "Ngaahi Tāpuaki 'o e Tempalé," *Liahona*, Nōvema 2015, 93.
25. Thomas S. Monson, "Ko e Tempale Mā'oni'oni—Ko ha Maama ki he Māmanī," *Liahona*, Nōvema 2011, 92.

Fai 'e 'Eletā Paul V. Johnson
'O e Kau Fitungofulú

Pea He 'Ikai Kei 'i ai Ha Mate

He ko ia kotoa pē kuó ne tuku hifo ha taha 'oku 'ofa ai ki ha fa'itoka, 'oku hoko e Toetu'ú ko ha ma'u'anga 'amanaki lelei ma'ongo'onga ia.

‘I he uike kuohilí ko e Toetu’ú ia, na’e toe tukutaha ai ‘etau fakakaukaú ki he feilaulau fakalelei mo e Toetu’u ‘a e ‘Eiki ko Sísū Kalaisí. Na’á ku fakakaukau mo fifili ‘i he ta’u kuo maliu atú ki he Toetu’ú ‘o lahi ange ‘i he angamahení.

Na’e sí‘i mālōlō homa ‘ofefine ko ‘Alisá ‘i he meimei ta’u ‘e taha kuohilí. Na’á ne fefa’uhi mo e kanisáá ‘i ha meimei ta’u ‘e valu, lahi mo e ngaahi

tafa, ngaahi faito’o kehekehe, ngaahi mana fakafiefia, pea mo e loto mamahi lahi. Na’á ma mamata ki he hōloa sí‘ono sinó pea a’u ki he ngata’anga sí‘ene mo’ui fakamatelié. Na’e mātu’aki fakamamahi ke mamata ki he me’a ne hoko ki he’ema ki’i ta’ahiné—‘a e ki’i pēpē longomo’ui kuo tupu ‘o hoko ko ha fefine, uaifi, mo e fa’ē talēniti’ia, mo faka’ofa’ofá. Na’á ku pehē ‘e lomekina au ‘e he loto mamahi.

Na’e tohi ‘e ‘Alisa ‘i he Toetu’u ‘o e ta’u kuo ‘osí, laka sí‘i pē he māhina ‘e taha peá ne mālōlō ‘o pehē: “Ko e Toetu’ú ko ha fakamanatu ‘o e me’a kotoa ‘oku ou faka’amu ki aí. Ke ‘i ai ha ‘aho ‘e fakamo’ui ai au pea ke ‘i ai ha ‘aho te u sai ai. Ke ‘i ai ha ‘aho he ‘ikai toe ‘i ai ha konga ukamea pe pelesitiki ‘i hoku sinó. Ke ‘i ai ha ‘aho ‘e ‘ata’atā ai hoku lotó mei he ilifá pea tau’atāina ‘eku fakakaukaú mei he loto hoha’á. ‘Oku ‘ikai ke u lotua ke vave ‘ene hokó, ka ‘oku ou fiefia ‘oku ou tui mo’oni ki ha mo’ui fakafiefia ‘i he hili ‘a e maté.”¹

‘Oku fakapapau’i mai ‘e he Toetu’u ‘a Sísū Kalaisí ‘a e me’a tofu pē ko ia ne ‘amanaki ki ai ‘a ‘Alisá pea fakatō-kakano ‘iate kitautolu kotoa ha “uhinga [ki he] ‘amanaki lelei ‘oku ‘iate [kitautolú].”² Na’e pehē ‘e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli ko e Toetu’ú ko e “me’a ma’ongo’onga taha ia kuo hoko ‘i he hisitōlia ‘o e fa’ahinga ‘o e tangatá.”³

Na’e fakahoko ‘a e Toetu’u koe-‘uhí ko e Fakalelei ‘a Sísū Kalaisí pea ‘oku mahu’inga ia ki he palani lahi ‘o e fakamo’uí.⁴ Ko e fānau fakalau-mālie kitautolu ‘a ha ongomātu’a fakalangi.⁵ ‘Oku fakataha’i hotau laumālie mo hotau sinó ‘i he’etau ha’u ki he māmaní. ‘Oku tau a’usia ‘a e ngaahi fiefia mo e ngaahi palopalema kotoa ‘oku fekau’aki mo e mo’ui fakamatelié. Ko e taimi ‘oku mate ai

ha taha, 'oku mavahe 'a e laumālie mei hono sinó. 'Oku 'ai 'e he Toetu'ú ke lava 'a e sino mo e laumālie 'o ha taha 'o toe fakataha'í, ka 'i he taimi ko 'ení 'e ta'e-fa'a-mate 'a e sinó pea mo haohaoa—'o 'ikai mo'ulaloo ki he mamahí, mahakí, pe ki ha ngaahi palopalema kehe.⁶

He 'ikai toe fakamāvae'i 'a e laumālie mei he sinó, 'i he hili 'a e toetu'ú, he kuo ikuna kánokato e Toetu'u 'a e Fakamo'uí 'i he maté. 'Oku fie ma'u ke tau ma'u e laumālie ta'e-fa'a-maté ni—ko ha laumālie mo ha sino—kuo fakataha'i 'o ta'engata, ka tau lava 'o a'usia hotau iku'anga ta'engatá. 'E lava ke tau ma'u "hono kakato 'o e fiefiá,"⁷ koe'uhí ko e fehokotaki 'a e laumālie mo e sino ta'e-fa'a-maté 'o 'ikai lava ke mavahevahé. Ko hono mo'oní, ka 'ikai e Toetu'ú, he 'ikai ke tau lava 'o ma'u 'a e fiefia kakató kae mamahi 'o ta'e ngata.⁸ 'Oku lau 'e he kau fai-velengá mo e angatonú 'a e mavahe 'a honau sinó mei honau laumālie ko e nofo pōpula. 'Oku tukuange kitautolu mei he nofo pōpula ko 'ení 'i he Toetu'ú, 'a ia ko e huhu'i mei he ngaahi ha'i pe sēini 'o e maté.⁹ 'Oku 'ikai ha fakamo'ui ta'e kau ai hotau laumālie mo hotau sinó fakatou'osi.

'Oku tau takitaha tōnounou fakae-sino, faka'atamai, fakaeloto pea 'i ai hotau ngaahi vaivai. 'Oku 'i ai ha ni'ihi 'i he ngaahi palopalemá ni 'oku ngali faingata'a ke solova he taimí ni, ka 'e faifai pē pea lava. He 'ikai uesia 'e ha taha 'o kitautolu 'e he ngaahi palopalemá ni hili 'etau toetu'ú. Ne fekumi 'a 'Alisa ki he tokolahi 'o e kakai 'oku mo'ui ne puke he fa'ahinga kanisá na'á ne ma'ú, pea na'e fakalotosi'i e fika na'á ne ma'ú. Na'á ne tohi 'o pehē: "Ka 'oku 'i ai ha faito'o, pea 'oku 'ikai ke u ilifia. Kuo 'osi fakamo'ui 'e Sisū hotau kanisá. . . . *Te u* sai pē au. 'Oku ou fiefia 'i he'eku 'ilo'i 'ení."¹⁰

'E lava ke tau fakafetongi e fo'i lea *kanisá* 'aki ha toe mahaki fakae-sino, faka'atamai pe fakaeloto kehe te tau fehanganhangai mo ia. Kuo 'osi fakamo'ui pē kitautolu ia koe'uhí ko e Toetu'ú. Ko e mana 'o e toetu'ú, 'a e faito'o taupotu tahá, 'oku mahulu hake ia he mālohi 'o e faito'o fakaonopōni, ka 'oku 'ikai mahulu hake ia 'i he mālohi 'o e 'Otuá. 'Oku tau 'ilo 'e lava ke fakahoko ia he kuo toetu'ú 'a e Fakamo'uí pea te Ne fakahoko 'a e Toetu'u ma'atautolu kotoa foki.¹¹

'Oku fakamo'oni'i 'e he Toetu'u 'a e Fakamo'uí ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá

pea 'oku mo'oni e me'a na'á Ne ako'í. "He kuo toe tu'u, 'o hangē ko 'ene leá."¹² 'Oku 'ikai ha toe fakamo'oni 'e mālohi ange Hono fakalangí ka ko 'Ene toe tu'u mei he fa'itoká 'aki ha sino ta'e-fa'a-mate.

'Oku tau 'ilo ha kau fakamo'oni ki he Toetu'ú 'i he kuonga 'o e Fuakava Fo'ou. Makehe mei he kau fafine mo e tangata 'oku tau lau ki ai 'i he Ngaahi Kosipelí, 'oku fakapapau'i mai 'e he Fuakava Fo'ou ko e mo'oni ne mamata ha toko laui ngeau ki he 'Eiki kuo toetu'ú.¹³ Pea 'oku toe fakamatala e Tohi 'a Molomoná ki ha toe toko laui ngeau lahi ange: "Na'e 'alu atu 'a e fu'u kakaí, 'o nau 'ai honau nimá ki hono vakavaká, . . . pea [mamata] 'aki honau matá mo ala 'aki honau nimá, pea nau 'ilo'i pau mo fakamo'oni'i, ko ia ia 'a ia kuo tohi 'e he kau palōfitá 'e hā'ele maí."¹⁴

'Oku tñaki atu ki he kau fakamo'oni ko ia 'o e kuonga mu'á e kau fakamo'oni 'i he ngaahi 'aho kimui ní. Ko hono mo'oní, ne mamata 'a Siosefa Sāmíta 'i he kamata'anga 'o e kuonga fakakosipeli ko 'ení ki he Fakamo'ui kuo toetu'ú pea mo e Tamaí.¹⁵ Kuo fakamo'oni e kau palōfita mo e kau 'apometolo mo'ui ki hono mo'oni 'o e

Kalaisi kuo toetu'u mo mo'ui.¹⁶ Ko ia 'e lava ke tau pehē, “[Oku] kāpui 'a kitautolu 'e he 'ao 'o e kau fakamo'oni tokolahi,”¹⁷ pea te tau lava kotoa 'o hoko ko ha kongā 'o e kau fakamo'oni ko ia 'oku nau 'ilo'i 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'oku tau fakamanatu e Toetu'ū he na'e hoko mo'oni ia—pea oku mo'oni 'a e Toetu'ū.

'Oku lomekina 'e he mo'oni 'o e Toetu'ū 'a 'etau loto mamahī pea 'amanaki lelei he 'oku omi fakataha ia mo e fakapapau 'oku mo'oni foki mo e ngaahi tala'ofa kehe 'o e ongoongo-lelei—'a e ngaahi tala'ofa 'oku faka'ofa 'o hangē ko e Toetu'ū. 'Okū Ne ma'u e mā;ohi ke fakama'a kitautolu mei he'etau ngaahi angahalā kotoa. 'Oku tau 'ilo'i kuō Ne to'o kiate Ia 'a e kotoa 'o hotau ngaahi vaivaī, mamahī, mo e ngaahi fakamaau ta'e totonu kuo tau fouā.¹⁸ 'Oku tau 'ilo kuō Ne “toe tu'u mei he pekiā mo e fakamo'ui 'i hono kapakaū.”¹⁹ 'Oku tau 'ilo te Ne lava ke fakamo'ui kitautolu neongo pe ko e hā 'oku hoko kiate kitautolū. 'Oku tau 'ilo te Ne “holoholo'i . . . 'a e lo'imata kotoa pē mei [hotau] matā, pea 'e 'ikai kei ai ha mate, pe ha ongosia, pe ha tangi, pea 'e 'ikai kei 'i ai ha mamahī.”²⁰ 'Oku tau 'ilo'i 'e lava ke “fakahaohaoa 'i ia Sīsū . . . , 'a ia na'ā ne fakahoko 'a e fakalelei haohaoa ko 'enī,”²¹ 'o kapau pē te tau ma'u 'a e tuī pea muimui kiate Ia.

'I he faka'osinga 'o e fatu ta'anga ongo fakalaumālie ko e *Misaiā*, ne hanga 'e Haniteli 'o fakatu'ungafasi 'a e ngaahi lea 'a e 'Aposetolo ko Paulā 'a ia 'okū ne fakafiefia 'i e Toetu'ū.

“Vakai, 'oku ou fakahā ha me'a fufū kiate kimoutolu; 'E 'ikai te tau mohe kotoa pē, ka te tau liliu kotoa pē,

“I he fakafokifā, 'i he kemo 'o e matā, 'i he pā 'o e me'aleā: . . . 'e pā mai ia, pea 'e fokotu'u hake ai 'a e maté, 'o ta'e fa'ā'au'auha, pea 'e liliu ai 'a kitautolu.

“He kuo pau ke 'ai 'e he 'au'auhá ni 'a e ta'efa'ā'au'auha, pea ke 'ai 'e he maté ni 'a e ta'efa'amate.

“. . . 'E toki fakamo'oni 'a e lea kuo tohī, Kuo folo hifo 'a e maté 'e he mālohi.

“E mate, kofā'ā hao huhu? 'E fa'itoka, kofā'ā ho'o mālohi? . . .

“Kae fakafeta'i ki he 'Otuā, 'a ia 'okū ne foaki ke tau mālohi 'i hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisi.”²²

'Oku ou fakafeta'i 'i he ngaahi tāpuaki 'oku tau ma'u tu'unga 'i he Fakalelei mo e Toetu'ū 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi. He ko ia kotoa pē kuō ne tuku hifo ha valevale ki ha fa'itoka pe tangi 'i he ve'e puha mate 'o ha hoa pe mamahi 'i ha mate 'a ha mātu'a pe taha 'oku 'ofa ai, 'oku hoko e Toetu'ū ko ha ma'u'anga 'amanaki lelei ma'ongo'onga. Ko ha a'usia kāfakafa mo'oni ke te toe mamata kiate kinautolu—'o 'ikai ko e ngaahi laumālie pē ka mo e ngaahi sino toetu'ū.

'Oku ou faka'ānaua ke toe mamata ki he'eku fa'eé mo ongo'i hono nima 'ofā pea mo vakai ki hono fofonga 'ofā. 'Oku ou fie mamata ki he mali-mali 'eku tamaí mo ongo'i 'ene katā pea mo vakai kiate ia ko ha taha kuo toetu'ū mo haohaoa. 'Oku ou sioloto 'i he tui kia 'Alisa kuo hao kakato mei he ngaahi faingata'a fakamāmani pe huhu 'o e maté—ko ha 'Alisa kuo toetu'ū haohaoa kuo ikuna mo fiefa kakato.

Na'ā ne tohi 'i ha ngaahi Toetu'ū kimu'a atu: “Mo'ui tu'unga 'i Hono huafā. Lahi fau e 'amanakī. Ma'u ai pē. 'I he me'a kotoa pē. 'Oku ou sa'ia ke fakamanatu mai 'e he Toetu'ū.”²³

'Oku ou fakamo'oni ki he mo'oni 'o e Toetu'ū. 'Oku mo'ui 'a Sīsū Kalaisi, pea tu'unga 'iate Ia, ha'atau toe mo'ui kotoa. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Alisa Linton, “Easter,” Apr. 14, 2015.
2. 1 Pita 3:15; vakai foki, 1 Pita 1:3.
3. Gordon B. Hinckley, “The Empty Tomb Bore Testimony,” *Ensign*, May 1988, 65.
4. Vakai, ‘Alamā 42:23.
5. Vakai, “Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmani,” *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
6. Vakai ‘Alamā 11:43.
7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:33; 138:17.
8. Vakai, 2 Nifai 9:8–9; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:34.
9. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:14–19.
10. Alisa Linton, “I Draw the Line at the Easter Bunny,” Mar. 25, 2008.
11. Vakai, 1 Kolinitō 15:20–22; 2 Nifai 2:8; Hilamani 14:17; Molomona 9:13.
12. Mātiu 28:6.
13. 1 Kolinitō 15:6, 8.
14. 3 Nifai 11:15.
15. Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:15–17.
16. Vakai, “The Living Christ: The Testimony of the Apostles,” *Liahona*, Apr. 2000, 2; “Special Witnesses of Christ,” [lds.org/prophets-and-apostles/what-are-prophets-testimonies](https://www.lds.org/prophets-and-apostles/what-are-prophets-testimonies).
17. Hepelū 12:1.
18. Vakai, ‘Alamā 7:11–12.
19. 2 Nifai 25:13.
20. Fakahā 21:4.
21. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:69.
22. 1 Kolinitō 15:51–55, 57.
23. Alisa Linton, “Life through His Name,” Apr. 8, 2012.

Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

'E Fai 'e [he 'Eikí] ha Ngaahi Mana 'Iate Kimoutolu 'Apongipongí na

'Ofa pē. Feinga pē. Falala pē. Tui pē. Hoko atu pē ho'ó tupulakí. 'Oku poupou'i kimoutolu mei he langí he 'ahó ni, 'apongipongi pea ta'engata.

Ekāinga, 'oku mou lava nai 'o fakakaukau—'oku 'i ai nai ha'a-mou fakakaukau pe ki'i 'ilo—ki he lahi 'o 'emau 'ofa 'iate kimoutolú? Ne mou mamata 'i ha houa 'e 10, 'o hokohoko siofi ha fofonga pē 'e taha 'i he tu'unga malangá ni, ka 'i he houa 'e 10 ko iá, ne mau tangutu 'i mui 'i he tu'unga malangá 'o siofi kimoutolu. 'Oku mou fakafiefia 'i homau lotó, 'o tatau ai pē pe ko e toko 21,000 'i heni he Senitā Konifelenisí, pe ko e tokolahí 'oku 'i he ngaahi 'apisiasí mo e falelotú, pe ko e toko laui miliona he funga māmaní 'oku nau mamata mai mei honau 'apí, pea mahalo 'oku nau fakatahataha atu 'i mu'a 'i ha komipiuta fakafāmilí. 'Oku mou 'i heni, pea 'i hena 'i ha ngaahi houa lahi, 'o tui homou vala lelei 'o e Sāpaté, pea fai homou lelei tahá. 'Oku mou hiva mo lotu. 'Oku mou fakafanongo pea tui. Ko kimoutolu 'a e mana 'o e Siasí ni. Pea 'oku mau 'ofa atu.

Kuo tau fakahoko ha konifelenisi lahi faka'ofa. Kuo tāpuekina kitautolu 'i he me'a heni 'a Palesiteni Monisoní mo 'ene ngaahi pōpoaki fakapalōfitá. Palesiteni, 'oku mau 'ofa atu, 'oku mau lotua koe, 'oku mau fakamālō atu, pea ko e taupotu tahá, 'oku mau poupou'i koe. 'Oku mau hounga'ia 'iate koe, ho'o ongo tokoni leleí, pea mo e kau taki ma'ongo'onga tokolahi 'i ho'omou ako'i kimautolu. Kuo tau ongona ha ngaahi fasi laulōtaha. Kuo hūfia mo fai hano lotu hūfia fakamātoato kitautolu. Ne 'i heni mo'oni e Laumālie 'o e 'Eikí 'o hulu fau. Ko ha faka'osinga uike fakalaumālie 'eni 'i he tapa kotoa pē.

Ka 'oku ou fakatokanga 'i ha ngaahi palopalema. Ko e tahá, ko e fo'i mo'oni ko ia, ko au pē 'oku ou tu'u 'i homou vaha'a mo e 'aisikilimi 'oku mou fa'a teuteu ki he 'osi 'a e konifelenisi lahí. Ko e palopalema 'e taha 'oku malava ke hokó, 'oku ma'u ia 'i

he la'itā ko 'eni na'á ku toki mamata ai 'i he 'Initanetí.

Kole fakamolemole atu ki he fānau 'oku nau toitoi he taimí ni he lalo sofá, ka ko hono mo'oní 'ikai hatau taha 'e loto ke maumau'i 'e he 'apongipongi, pe 'anoihá, 'a e ngaahi ongo faka'ofa'ofa kuo tau ma'u he faka'osinga 'o e uike ní. 'Oku tau fie pikitai ki he ngaahi ongo fakalaumālie kuo tau ma'ú mo e ngaahi akonaki fakalaumālie kuo tau ongoná. Ka 'oku mahino, ko e hili e ngaahi momeniti fakalangi 'i he'etau mo'uí, 'oku fie ma'u, ke tau foki ki māmani, 'a ia 'oku tau fehanga-hangai ai mo e ngaahi tūkunga 'oku 'ikai fu'u lelei.

Na'e fakatokanga mai 'a e taha na'á ne tohi 'a Hepelú ki he me'á ni 'i he'ene tohi, "Mou fakamanatu ki he ngaahi 'aho 'i mu'á, ne hili homou fakamāmangia, pea ne mou kātaki 'a e tau lahi 'o homou ngaahi mamahí."¹ 'E lava ke hoko mai e mamahi ko iá 'i ha ngaahi founa kehekehe, pea 'e lava ke hoko kiate kitautolu kātoa. 'Oku mahino vave ki he faifekau kotoa pē kuo ngāue, he 'ikai tatau 'a e mo'ui 'i he mala'e ngāue fakafaifekau mo e 'ātakai faka'ofa'ofa ange 'o e senitā ako'anga fakafaifekau. 'Oku pehē mo kitautolu kātoa 'i he'etau 'osi mei ha sēsini fakafiefia 'i he temipalé pe faka'osinga ha houalotu sākalamēniti fakalaumālie.

Manatu 'i ko e taimi ne hifo mai ai 'a Mōsese mei he'ene a'usia 'i he Mo'unga ko Sainá, na'á ne 'ilo kuo "fakahala 'i 'e hono kakaí 'a kinautolu" mo "afe [ngofua]."² Kuo nau 'i he talalo mo'ungá 'eni, 'o femo'uekina 'i hono fo'u ha pulu koula ke lotu ki ai, 'i he houa tonu pē na'e fakahā ai 'e Sihova he tumutumu 'o e mo'ungá, kia Mōsese, "Oua na'á ke ma'u mo au ha 'otua kehe 'i hoku 'aó,"

mo e “Oua na’á ke ngaohi kiate koe ha fakatātā.”³ Na’e ‘ikai fiefia ‘a Mōsehe he ‘aho ko iá, ki he’ene tākanga ‘o e kau ‘Isileli ‘āuheé!

Na’e ‘ave ‘e Sisū ‘a Pita, Sēmisi, mo Sione ‘i he lolotonga ‘o ‘ene ngāue ‘i māmaní ki he Mo’unga ‘o e Liliú, ‘oku pehē ai ‘e he folofolá, “na’e ulo hono fofongá ‘o hangē ko e la’áá, pea hinehina hono kofú ‘o hangē ko e māmá.”⁴ Na’e fakaava ‘a e ngaahi langí, pea ‘omi ‘a e kau palōfita ‘o e kuonga mu’á, pea folofola mo e ‘Otua ko e Tamaí.

‘I he hili ‘o e fa’ahinga a’usia fakalangi peheé, ko e hā e me’a na’e ‘afio’i ‘e Sisū ‘i He’ene hifo mai mei he mo’ungá? ‘Uluakí, na’á ne fakatokanga’i ‘oku fakafekiki ‘Ene kau ākongá mo hanau kau fakaanga ‘i ha tāpuakí’i ha kí’i tamasi’i ne ‘ikai hano ola. Peá Ne feinga leva ke fakaloto’i ‘a e Toko Hongofulu Mā Uá—ka ne ‘ikai lava—‘e vavé ni hano ‘oatu Ia ki he kau taki fakafeitu’ú pea te nau fakapoongi Ia. Pea fakalea ange ‘e ha taha kuo

taimi ke totongi ‘Ene tukuhaú, ‘a ia Ne totongi fakauike ua ia. Peá ne pau ke Ne valokí’i ha ní’ihi ‘o e kau tangatá he na’a nau fakafekiki pe ko hai ‘e lahi taha ‘i Hono pule’angá. Na’e ‘ai kotoa ‘eni ke Ne folofola ai, “A e to’u tangata ta’etui, . . . ‘e fēfē hono fuoloa ‘o ‘eku kātaki’i ‘a kimoutolú?”⁵ Na’e ‘i ai Ha’ane ‘uhinga ke fai e fehu’i ko iá ‘o laka hake he tu’o tahá lolotonga ‘Ene ngāue ‘i māmaní. ‘Oku ‘ikai ha ofo ‘i He’ene faka’amua ke lotu ‘i he lōngonoa ‘o e tumu’aki mo’ungá!

‘I he mahino kuo pau ke tau hifo *kātoa* mei he ngaahi a’usia fakatuputupulangí ke fefa’uhi mo e ngaahi fetō’aki angamaheni ‘o e mo’uí, tuku mu’a ke u fai atu e fakalotolahi ko ‘ení ‘i he faka’osinga ‘o e konifelenisi lahí.

‘Uluakí, kapau ‘oku ‘ikai ngata pē ‘i ho’o fakatokanga’i ‘i he ngaahi ‘aho ka hokó ‘a e ngaahi tōnounou ‘iate kinautolu ‘oku mou feohí ka ke toe fakatokanga’i ha ngaahi me’a ‘i ho’o mo’uí ‘oku ‘ikai fenāpasi mo e ngaahi

pōpoaki kuó ke onгона he faka’osinga ‘o e uike ko ‘ení, kātaki, ‘oua na’á loto mamahi pea ‘oua na’á ke fo’i. ‘Oku fakataumu’a ‘a e ongoongoleléi, Siasí, mo e ngaahi fakataha fakavaeuata’u ko ‘ení ke foaki atu ha ‘amanaki lelei mo ha tataki fakalaumálie. ‘Oku ‘ikai fakataumu’a ia ke fakalotosí’i kiate kimoutolu. Ko e filí pē taha, ‘a hotau fili kotoá, ‘e feinga ke fakaloto’i kitautolu ko e ngaahi fakakaukau ne fakahā ‘i he konifelenisi ‘oku fakamafasia mo ta’e-malava, ‘oku ‘ikai fakalalakalaka mo’oni e kakaí, pea ‘oku ‘ikai fakalalakalaka mo’oni ha taha ia. Pea ko e hā ‘oku fai ai ‘e Lusifá e lea ko iá? Koe’uhí he ‘okú *ne* ‘ilo’i he ‘ikai lava ‘o fakalalakalaka, he ‘ikai ke *ne* teitei malava ‘o fakalalakalaka, pea ‘e ngata ‘a māmani, pea he ‘ikai ke *ne* teitei ma’u ha kaha’u lelei. Ko ha tangata lotomamahi ia kuo ha’i ‘e he ngaahi fakangatangata ta’engatá, pea ‘oku loto ke mamahi foki mo kimoutolu. Ko ia, ‘oua ‘e fakakaukau peheé. ‘I he tokoni mai ‘a e me’a’ofa

‘o e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí mo e ivi ‘o e langí, te tau *lava* ‘o fakalalakaka, pea ko hono lelei ‘o e ongoongolelei he ‘oku tāpuaki‘i kitautolu ‘i he ‘etau *feingā*, neongo kapau ‘oku ‘ikai ke tau lava‘i ma‘u pē ia.

Ko e taimi ne hoko ai ha palopalema ‘i he ‘uluaki Siasí pe ko hai ‘okú ne ma‘u e totonu ki he ngaahi tāpuaki fakalangí mo ia ‘oku ‘ikai, ne fakahā ‘e he ‘Eikí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmítá, “Ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, [ko e ngaahi me‘afoaki ‘a e ‘Otuá] ‘oku foaki mai ia ke ‘aonga kiate kinautolu ‘oku ‘ofa kiate au mo tauhi . . . ‘eku ngaahi fekaú, pea [mo kinautolu] ‘oku *feinga* ke fai peheé.”⁶ ‘Ikai, ‘oku tau fakafeta‘i *kotoa* ‘i he kongá ‘oku tñaki mai ko iá “mo . . . feinga ke fai peheé!” Kuo hoko ia ko ha fakafiemālie he ko e taimi ‘e ni‘ihi, ko e me‘a pē ia ‘oku tau lava ‘o fai! ‘Oku tau ma‘u ha fiemālie ‘i he fo‘i mo‘oni kapau ‘e fakapale‘i pē ‘e he ‘Otuá ‘a e tui faivelenga haohaoá, he ‘ikai tokolahi e kau fakapale‘i.

Kātaki ‘o manatu‘i ‘a pongipongi, mo e kotoa e ngaahi ‘aho hoko mai aí, ‘oku tāpuaki‘i ‘e he ‘Eikí ‘a kinautolu ‘oku *fie* fakalalakaká, ‘oku nau tali ‘a e fie ma‘u ke ‘i ai ha ngaahi fekaú mo *feinga* ke tauhi kinautolú, ‘oku nau mata‘ikoloa ‘aki ‘a e ngaahi ‘ulungaanga faka-Kalaisí pea *feinga* ke ma‘u kinautolú. Kapau te ke humu ‘i he feinga ko iá, ‘oku pehē mo e taha kotoa; ka ‘oku ‘i ai ‘a e Fakamo‘uí ke tokoni ke ke hoko atu. Kapau te ke humu, kolea ‘a Hono mālohí. Kalanga ‘o hangē ko ‘Alamaá, “E Sisū, . . . ‘alo‘ofa mai kiate au.”⁷ Te Ne tokoni‘i koe ke fakatomala, fakafo‘ou, fakalelei‘i, ha me‘a pē kuo pau ke ke fakalelei‘i, pea hoko atu. ‘E fāifai pē pea te ke ma‘u ‘a e ikuna ‘okú ke fekumi ki aí.

Kuo fakahā ‘e he ‘Eikí, “Hangē ko e me‘a ‘okú ke holi ke ke ma‘u meiate aú, ‘e pehē ‘a hono fai kiate koé.”

“. . . Falala ki he Laumālie ko ia ‘oku tākiekina ke fai lelei—‘io, ke faitotonú, ke ‘a‘eva ‘i he loto fakatōkikaló, ke fakamaau mā‘oni‘oni. . . .

“. . . [Pea] ko e ngaahi me‘a kotoa pē te ke kole kiate au [‘i he] mā‘oni‘oni . . . te ke ma‘u ia.”⁸

‘Oku ou sai‘ia ‘i he tokāteline ko iá! ‘Okú ne toutou pehē ‘e tāpuekina kitautolu ‘i he ‘etau *holi* ke fai lelei, na‘a mo ‘etau feinga pē ke fai iá. Pea ‘oku fakamanatu mai kiate kitautolu, kuo pau ke tau fakapapau‘i ‘oku ‘ikai ke tau ta‘ofi ia mei he ni‘ihi kehē: kuo pau ke tau faitotonu, ‘oua na‘a teitei ta‘etotonu; kuo pau ke tau ‘a‘eva ‘i he loto-fakatōkikaló, ‘oua na‘a ke teitei fiela‘i; ‘oua ‘e hīkisia; kuo pau ke tau fakamaau mā‘oni‘oni, ‘oua na‘a teitei fie-mā‘oni‘oni ke ma‘u e ngaahi tāpuaki ko iá.

‘E kāinga, ko e ‘uluaki fekau lahi tahá ‘o ‘itānití ke ‘ofa ki he ‘Otuá ‘aki e kotoa *hotau* lotó, iví, ‘atamaí, mo e mālohí—ko e ‘uluaki fekau lahí ia. Ka ko e ‘uluaki fo‘i mo‘oni ma‘ongo-‘onga ‘o ‘itānití ko e ‘ofa ‘a e ‘Otuá ‘iate *kitautolú* ‘aki e kotoa *Hono* lotó, iví, ‘atamaí, mo e mālohí. Ko e ‘ofa ko iá, ko e makatu‘unga ia ‘o ‘itānití, pea

'oku totonu ke hoko ko e makatu'unga 'o 'etau mo'ui faka'ahó. 'Io, 'oku tau toki lava pē 'i he māfana 'a e ongo fakapapau ko iá 'i hotau lotó ke tau lotolahi, ke kei feinga ke fakalalakaka, ke kei feinga ke fakamolemole 'i 'etau angahalá, pea mo kei feinga ke a'u e 'alo'ofa ko iá ki hotau kaungá'apí.

Na'e ako'i 'e Palesiteni Siaosi Q. Kēnoni: "Tatau ai pē pe ko e hā hono faingata'a 'o e 'ahi'ahí, lahi 'o e fakatupu mamahí, e lahi 'o e faingata'á, he 'ikai teitei lí'aki kitautolu 'e he ['Otuá]. Kuo te'eki ai, pea he 'ikai te Ne fai ia. He 'ikai ke Ne lava 'o fai ia. 'Oku 'ikai ke 'i Hono 'ulungāngá [ke fai pehē]. . . . 'Okú Ne 'i hotau tafa'akí [ma'u pē]. Te tau ala foua ha ngaahi faingata'a lalahi; pe ongo'i taulófu'u; ka he 'ikai ke 'ikuna'i pe lomekina kitautolu. Te tau hao mei he ngaahi 'ahi'ahi mo e ngaahi faingata'a ko iá 'oku tau lelei mo haohaoa ange."⁹

Kapau 'e hoko e lí'oa faka'eieiki ko ia mei he langí ko ha me'a pau 'i he'etau mo'uí, 'a ia ne fakahaa'i mahino mo haohaoa taha 'i he mo'ui, pekia, mo e Fakalelei 'a e 'Eiki ko Sísū Kalaisí, te tau lava 'o hao mei he nunu'a 'o e angahalá mo e fakavalevalé fakatou'osi—atautolú pe 'a e ní'ihí kehé—'i ha fa'ahinga fótunga pē 'e hoko mai ai 'i he mo'ui faka'ahó. Kapau te tau momoi hotau lotó ki he 'Otuá, kapau te tau 'ofa ki he 'Eiki ko Sísū Kalaisí, kapau te tau fai hotau lelei tahá ke mo'ui 'aki e ongoongoleléi, pea tā 'e hoko 'a e 'apongipongi mo e 'aho kotoa ko ha ngaahi 'aho faka'ofa, neongo he 'ikai ke tau fakatokanga'i ma'u pē 'oku pehē. Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí he ko e finangalo ia 'o 'etau Tamai Hēvani! 'Oku finangalo ke tāpuaki'i kitautolu. Ko e tefito'i kaveinga 'o 'Ene palani 'alo'ofa ki He'ene fānaú ko ha pale 'oku lahi mo e mo'ui ta'engatá! Ko ha palani ia 'oku makatu'unga 'i he fo'i mo'oni "oku fengāue'aki fakataha 'a e ngaahi me'a kotoa pē ke lelei ai 'a kinautolu 'oku 'ofa ki he 'Otuá."¹⁰ Ko ia, 'ofa pē. Feinga pē. Falala pē. Tui pē. Hoko atu pē ho'o tupulakí. 'Oku poupou'i kimoutolu mei he langí he 'ahó ni, 'apongipongi pea ta'engata.

"'Ikaí na'á ke 'ilo? 'ikai na'á ke fanongo?" Na'e pehē 'e 'Isaia.

"'Oku [foaki 'e he 'Otuá] 'a e mālohi ki he vaivaí; pea kiate kinautolu 'oku 'ikai hanau mālohí, 'okú ne fakatupu 'a e mālohi.

". . . Ko kinautolu 'oku tatali [kiate Iá] 'e fakafo'ou honau mālohí; te nau puna hake 'aki 'a e kapakau 'o hangē ko e fanga 'ikale. . . .

"He . . . ko [e 'Eiki] . . . ko [ho] 'Otuá te [Ne] puke [honau] nima to'omata'ú, 'o pehē [kiate kinautolu], 'Oua 'e manavahē; te u [tokoni'i] koe."¹¹

Kāinga, 'ofa ke tāpuaki'i kitautolu 'e he Tamai Fakahēvani 'ofá he kaha'ú ke tau manatu'i e ongo ne tau ma'u 'i he 'aho ní. 'Ofa ke Ne tāpuaki'i kitautolu ke tau 'ofa mo feinga 'i he fa'a kātaki pea mo vilitaki atu 'i he ngaahi lelei kuo tau onгона hono fakahā he konifelenisi he faka'osinga uike ko 'ení, 'o 'ilo'i 'e 'iate kitautolu 'Ene 'ofa fakalangí mo e tokoni ta'etukuá neongo 'oku tau fāifeinga—'e 'iate kitautolu ia *tautau-tefito* 'i he'etau faingata'a iá.

Kapau 'e ngali fu'u mā'olunga mo ngali taukakapa 'a e tu'unga 'o e fakalalakaka fakafo'ituitui 'e fie ma'u 'i ha ngaahi 'aho 'i he kaha'ú, manatu'i e poupou 'a Sosiua ki hono

kakaí 'i he'enua fehangahangai mo ha kaha'u fakalotosí'i. "Fakamā'oni'oni'i 'a kimoutolu, koe'uhí 'e fai 'e [he 'Eikí] 'apongipongi 'a e ngaahi mana, 'iate kimoutolu."¹² 'Oku ou fakahā 'a e tala'ofa tatau. Ko e tala'ofa ia 'o e konifelenisi ko 'ení. Ko e tala'ofa ia 'o e Siasí ni. Ko ha tala'ofa ia meiate Ia 'okú Ne fakahoko 'a e ngaahi maná, 'a ia ko Ia ko e "Fakaofó, ko e Akonakí, ko e 'Otuā Māfimaí. . . ." Ko e 'Eiki 'o e Melinó."¹³ 'Oku ou fakamo'oni kiate Ia. 'Oku ou fakamo'oni'i Ia. Pea 'oku hoko 'a e konifelenisi ni ko ha fakamo'oni ki He'ene ngāue 'oku kei hokohoko atu 'i he 'aho ma'ongoonga kimui ní. 'I he huafa 'o Sísū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Hepelú 10:32.
2. 'Ekesótosí 32:7, 8.
3. 'Ekesotosí 20:3–4.
4. Mātiu 17:2.
5. Ma'ake 9:19.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:9; toki fakamamafa'i.
7. 'Alamá 36:18.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11:8, 12, 14; toe fakamamafa'i.
9. George Q. Cannon, "Remarks," *Deseret Evening News*, Mar. 7, 1891, 4.
10. Loma 8:28.
11. 'Isaia 40:28, 29, 31; 41:13.
12. Sosiua 3:5.
13. 'Isaia 9:6.

Ko Hono 'Ai e Konifelenisí ke Hoko ko e Konga 'Etau Mo'uí

Fakakaukau ke faka'aonga'i e ni'ihí 'o e ngaahi 'ekitiviti mo e ngaahi fehu'i ko 'ení ke kamata 'aki ha fealēlea'aki fakafāmilí pe fakalaulauloto fakatāutaha.

Ma'á e Fānaú

- Peesi 86: Ko e talanoa 'a Palesiteni Thomas S. Monson ki ha konga 'o e *Alice's Adventures in Wonderland* ke fakahā 'oku mahu'inga 'a e ngaahi fili 'oku tau faí. Na'á ne poupu'i kitautolu ke tau fili 'a e mo'oní, neongo kapau 'oku faingata'a hono halá. Fehu'i ki ha fāmilí ke mou talanoa ki he ngaahi fili faingata'a 'oku mou fehanganagai mo iá. Ko e hā te mou lava 'o fai ke fetokoni'aki ai ke fili ki he totonú? Ki ha 'ekitiviti, tā ha pā 'a e FKT 'i ha pousitā pea hiki ai ho'o ngaahi fakakaukau. Hili iá pea tautau ia 'i ha feitu'u 'e toutou sio ki ai ho fāmilí.
- Peesi 101: Na'e fakamatala 'a Palesiteni Tieta F. Ukitofa, Tokoni Ua 'i he kau Palesitenisí 'uluakí, ki ha kolo 'i Siamane na'e faka'auha 'e he taú, ka na'e toe langa ia kimui pea toe faka'ofa'ofa ange. Na'e ako'i mai 'e

Palesiteni 'Ukitofa ko e taimi 'oku tau ongo'i ai kuo maumau 'etau mo'uí, 'e lava 'e he Fakamo'uí mo e Tamai Hēvaní 'o fakafo'ou kitautolu. Ko e hā ha ngaahi sípinga kuo vakai ki ai ho fāmilí 'o ha me'a ne maumau ka na'e toe faka'ofa'ofa mo mālohi ange? Fakakaukau ke vahevahe ki ho'o fānaú 'a ho'o fakamo'oni ki he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí.

- Peesi 53: Na'e poupu'i kitautolu 'e 'Eletā Mervyn B. Arnold 'o e Kau Fitungofulú ke tau ō atu 'o "fai e fakahaofi" 'aki 'etau tokoni'i hotau kaungāme'a māmalohí pe te'eki ai kau ki he Siasí. 'I ho'omou hoko ko ha fāmilí, fakakaukau angé ki ha founga 'e lava ke mou tokoni ai ki he ni'ihí kuo fuoloa e ta'e ō ki he lotú pe te'eki ai kau ki he Siasí. Ko e hā te ke lava 'o fai ke vahevahe ai e ongoongoleléi mo e ni'ihí kehé? Fakakaukau ki ha founga fakafiefia ke fa'u ha palani ngāue fakafaifekau fakafāmilí 'aki ha fanga ki'i taumu'a faingofua mo lava'ingofua.
- Peesi 13: Na'e fakaafe'i kitautolu 'e Sisitā Linda K. Burton, ko e palesiteni lahi 'o e Fine'ofá, ke tau fakakaukau 'i he fa'a lotu e founga 'e lava ke tau tokoni'i ai e kau kumi hūfanga 'i hotau koló. 'A'ahi mo homou fāmilí ki he IWasAStranger.lds.org pea sio he vitiō 'oku ui "I Was a Stranger: Love One Another." Ko e hā ha ngaahi me'a 'e lava ke fai 'e homou fāmilí ke tokoni ki si'i kaungā'api faingata'a iá?

Ma'á e To'u Tupú

- Peesi 86: Na'e pehē 'e Palesiteni Thomas S. Monson, "Oku vili e matapā 'o e hisitōlia 'i ha fanga ki'i hinisi iiki, pea 'oku pehē pē mo e mo'uí 'a e kakaí." Na'á ne toe pehē, "Oku fakatau e hala 'oku tau muimui ai he mo'uí ko 'ení, ki hotau iku'anga 'i he mo'uí ka hokó." Faka-kaukau ki he ngaahi fili mahu'inga ka hoko 'i ho'o mo'uí. Fakakaukau ki he feitu'u 'e tataki koe ki ai 'e he ngaahi fili ko iá, peá ke hiki ha lisi 'o e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ongo 'oku ke ma'ú.
- Peesi 46: Na'e pehē 'e 'Eletā Ronald A. Rasband 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Na'e kamata hono Toe Fakafoki mai 'o e Ongoongoleléi 'i hano fai 'e ha taha 'o e to'u tupú, ko Siosefa Sāmita, ha fehu'i." Na'e pehē 'e 'Eletā Lasipeeni 'oku fakahaa'i 'e he fehu'i ha holi ke ako, tānaki atu e mo'oní ki he'etau ngaahi fakamo'oní, pea "vivili atu ki mu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisi" (2 Nifai 31: 20). 'Omi ho'o ngaahi

fehu'í ki he 'Otuá 'i he lotu, fekumi 'i he folofolá mo e ngaahi lea mei he konifelenisi lahí, pea sio mo fakafanongo lelei ke ma'u e ngaahi talí.

- Peesi 10: Kuó ke 'osi ongo'i manavahe pe ta'elata/tuēnoa nai? Na'e vahevahe 'e Sisitā Neill F. Marriott, ko e tokoni ua 'i he palesitenisi lahi 'o Kau Finemuí, ha me'a ne hoko kimu'a peá ne malí. Na'e mama'o mei 'api pea nofo mo ha kāinga 'o e tokotaha 'e hoko ko hono husepānití, kuo te'eki ai ke na fe'iloaki. 'I he'ene a'u atu ki he 'apí, na'e pehē 'e Sisitā Meliotti, "Na'e ava mai e matapā . . . pea kakapa fakalongolongo mai pē 'a Kelela 'o fá'ofua kiate au." Ne mōlia atu he momeniti ko iá 'ene ilifíá. "Ko e 'ofá ko hano faka'atā ia ha feitu'u 'i ho'o mo'uí ki ha taha kehe." 'Oku 'i ai nai si'a taha 'e lava ke ke faka'atā ha potu mo'ona?
- Peesi 70: Na'e ako'i mai 'e Misa Stephen W. Owen, ko e palesiteni lahi 'o e Kau Talavouí, ko e kau takimu'a mo ha kau muimui kotoa kitautolu. Na'á ne vahevahe ha me'a ne hoko 'i ha'ane fe'iloaki mo ha kau talavou ne nau fepoupou'aki mo fefakalotolahi'aki 'i he'enua ngaahi kōlomú. Na'á ne pehē, "Ko e tu'unga fakatakimu'á ko hano fakahaa'i ia 'o e tu'unga fakaākongá—'oku 'uhinga pē ia ki hono tokoni'i 'o e ni'ihí kehé ke nau ha'u kia Kalaisi." Fili ha taha te ke lava 'o tokoni'i ke ha'u kia Kalaisi he uiké ni.

Ma'á e Kakai Lalahi Kei Talavouí

- Peesi 101: 'Okú ke lotu ke pukepuke ho'o tuí ke 'oua na'a mate? Na'e ako'i mai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí, ko e talangofuá 'a e talí. Na'á ne pehē "Ko e talangofuá ko e toto mo'ui ia 'o e tuí." 'Oku fakafou 'i he talangofuá 'etau tānaki ha maama ki hotau laumālié." Fakakaukau ki ha taimi na'á ke talangofua ai ki he folofola 'a e 'Eikí, neongo na'e faingata'a. Na'e hanga fēfē 'e ho'o talangofuá 'o fakamālohia ho'o tuí pea tokoni ke ke 'ilo'i ko hai koe?

- Peesi 23, 59, mo e 105: Ko e fakamatala 'a Sisitā Mary R. Durham, ne toki tukuange mei he'ene hoko ko e tokoni ua 'i he kau palesitenisi lahi 'o e Palaimelí, ki he Laumālié ko ha "ma'u'anga ivi faka-'otua ia." Lau 'ene leá mo e ngaahi lea 'a 'Eletā David A. Bednar mo Robert D. Hales 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Tohi'i e ngaahi fatongia lahi 'o e Laumālié Mā'oni'oni mo e founga te ne lava ke faitāpuekina ai koé. Fokotu'u ha taumu'a ke liliu ha me'a 'i ho'o mo'uí ke ke taau ange ai mo Hono ivi tākiekiná.
- Peesi 26 mo e 124: To'o ha taimi ke ke fehu'i lotu pē e ngaahi fehu'i na'e fai 'e 'Eletā Donald L. Hallstrom 'o e Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulú: "Ko e hā leva 'etau tali he taimi 'oku hoko ai ha ngaahi faingata'a 'i he'etau mo'ui? 'Oku tau puputu'u, veiveiua pe hōloa fakalaumālie nai? 'Oku uesia nai ai 'etau tuí? 'Oku tau tukuaki'i nai e 'Otuá pe ni'ihí kehé ki hotau ngaahi tūkungá? Pe ko 'etau 'uluaki talí nai ke tau manatu'i . . . ko e fānau kitautolu 'a ha 'Otuá 'ofa?" Na'e pehē 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko e 'uluaki fo'i mo'oni mā'ongo'ongá, 'oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate kitautolu 'aki e kotoa Hono lotó, iví, 'atamaí, mo e mālohí." Ko e hā ha founga 'e hanga ai 'e ho'o fakamālohia ho'o fakamo'oni ki he 'ofa 'a e 'Otuá 'o tokoni'i koe ke ke kātekina e ngaahi me'a faingata'á?

Ma'á e Kakai Lalahi

- Peesi 86: Na'e pehē 'e Palesiteni Thomas S. Monson ko e taimi 'oku tau fakakaukau'i ai 'etau ngaahi fili faka'ahó "kapau te tau fili 'a Kalaisi, ta kuo tonu 'etau filí." Ko e hā ha fanga ki'i tō'onga fakalotu faka'aho te ke lava 'o fakatupulaki pe fakamālohia 'i ho'o mo'uí mo homou fāmilí kae lava ke kei hoko pē 'a Kalaisi ko e uho ho'o ngaahi filí?
- 81 mo e 93: Ko e poupou'i 'e Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí, mo 'Eletā D. Todd Christofferson 'o e

Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'a e ngaahi tamaí ke nau fai e ngaahi liliu 'oku fe ma'u ke nau tataki ai honau ngaahi fāmilí ki he pule'anga fakasilesitalé. 'I ho'o hoko ko e tamaí, ko e hā te ke lava 'o fai, hangē ko e fakalea 'a 'Eletā Kulisitofasoní, ke "fakahaa'i e 'uhinga 'o e anganofa ki he 'Otuá 'i he mo'ui faka'ahó"?

- Peesi 77: Na'e pehē 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua 'i he kau Palesitenisi 'Uluakí, 'e lava ke ikuna'i ha ngaahi faingata'a lahi 'e he fāmilí 'i hono fai 'o e manava'ofá. "Ko e hā pē palopalema 'oku fehanga'angai mo ho fāmilí, ko e hā pē ha me'a kuo pau ke ke fai ke fakalelei'i ia, ko e 'ofa faka-Kalaisi e kamata'anga mo e ngata'anga 'o e founga ke fakalelei'i 'akí." Fakakaukau ke ke fai mo ho fāmilí ha na'ina'i fakafolofola 'o "lotu ki he

Tamaí . . . ke fakafonu 'a kimoutolu 'aki 'a e 'ofá ni" (Moloni 7:48).

- Peesi 63: Na'e pehē 'e 'Eletā M. Russell Ballard 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetoló, 'e hanga 'e hono toutou fakahoko 'o e ngaahi fakataha alēlea fakafāmilí 'o "fakafepaki'i e mālohi 'o e tekinolosia fakaonopooni 'oku ne fa'a tohoaki'i 'etau tokangá mei ha'atau fakamoleki ha taimi lelei mo e fāmilí, pea 'omi ai e koví ki hotau ngaahi 'apí." Fakakaukau ke fakahoko 'i homou fāmilí 'a e fa'ahinga fakataha alēlea fakafāmilí 'e fá na'e fokotu'u mai 'e 'Eletā Pālatí ke "tokoni'i ai kitautolu ke tau lavame'a mo fiefia ange 'i hotau ngaahi vā fetu'utaki mahu'ingá." ■

'E lava ke fakā'onga'i e lisi ko 'eni 'o ha ngaahi a'usia kuo filifili mei he konifelenisi lahi, 'i he taimi ako fakatāutahā, efiāfi fakafāmilī 'i 'apī pea mo ha taimi ako'i kehe. 'Oku 'uhinga 'a e mata'ifikā ki he peesi 'uluaki 'o e leā.

Tokotaha Leā	Talanoā
Neil L. Andersen	(49) 'Oku faitāpuekina e fānau mo e to'u tupu 'i he taimi 'oku tokoni'i ai kinautolu 'e he kakai lalahi 'i he 'ofa, akonekina kinautolu 'i he ongoongolelei pea mo talitali lelei kinautolu ki he lotu pe siasi.
Mervyn B. Arnold	(53) Ko hono fakahaofi 'e he fa'e 'a Mervyn B. Arnold e fanga sipi hē mo kafo 'a e Tamai Hēvani. Mālōlō 'a e tokoua 'o 'Eletā Alejandro Patania 'i ha fakavaha 'i tahi, lolotonga ha'anau tatali ke fakahaofi kinautolu. Kau mai ha kaungāme'a 'o Mervyn B. Arnold ki he Siasi hili ia ha fakafeohi ki ai he tā'u 'e 25. Fakahaofi 'e ha pisope ha kau talavou 'e toko 21.
Linda K. Burton	(13) Ngāue leva e kau fafiné 'i he 1856 ke tokoni'i e Kāingalotu ne ma'utangī 'i he ngaahi potu tokalelei. Tokoni ha ongomātu'a tokanga ki he fāmilī kumi hūfanga. Manatua ha palesiteni Fine'ofa fakasiteiki mālōlō 'i hono me'afaka'eiki 'i he tokoni mo e 'ofa na'a ne fai.
D. Todd Christofferson	(93) Loto 'a e talavou ko D. Todd Christofferson ke molomoluiva'e 'i he'ene tamai faitotonu. Lotua 'e ha tamai hono fohā he pongipongi kotoa pē ko 'ene 'ofa kiate ia.
Quentin L. Cook	(97) Fiefia e kāingalotu 'i he Misiona Taileni Pengikoki he'enu 'ilo 'e langa ha tempale 'i Taileni. Sila ha 'ofefine kuo pekia ki hono fāmilī hili ha'ane hā he tempalé ki ha uai'fi 'o ha Taki Māōlunga. Neongo e tāemanonga fakapolitikalé ka na'e vilitaki pē 'a Palesiteni Gordon B. Hinckley ia ke kei fakahoko e ouau makatuliki 'i hono fakatapui 'o e Tempale Suva Fisi.
Kevin R. Duncan	(33) To'o ha tolounua mei he fo'i tuhu 'o Kevin R. Duncan hili 'ene toutou fakā'onga'i e lolō mo e peni'eiti.
Mary R. Durham	(23) Hao ha tamai mei ha'ane ngoto 'i he vaitafé lolotonga ha'ane fua hono 'ofefiné 'o na kolosi ai, 'aki 'ene vete e suu mei hono va'é.
Cheryl A. Esplin	(6) Ako'i mai 'e ha taha lea 'i ha fakataha lotu, 'a hono mahūinga ke tukutaha 'etau tokangā 'i hono tokoni'i 'o e ni'ihī kehé. Ako 'e ha kii' ta'ahine he Palaimeli 'oku 'ofa 'a Sisū 'iate ia.
Henry B. Eyring	(19) Manavasi'i ha ongo mēmpa 'o e Siasi 'e hanga 'e hona ngaahi faingata'a mo e 'ahi'ahi 'o ikuna'i 'ena tu'i kapau he 'ikai ke na toe ma'u 'a e 'ofa ki he Faka-mo'ui mo Hono Siasi. (81) Ongoi 'e Henry B. Eyring ha loto mamahi ko e 'ikai sila'i ha fāmilī 'i he tempalé. 'Amanaki ha uitou he'ene kau ki he Siasi te ne ma'u ha mo'ui ta'engata mo hono fāmilī.
Gerrit W. Gong	(108) Poupou'i 'e ha faiako pasiketipolo 'a Gerrit W. Gong ke 'ahi'ahi va'inga he sokā. Kimu'a pea 'alu ki he tempalé, na'e fufulu 'e ha tangata 'enisinia hono ongo nimā 'aki 'ene fufulu ma'u pē 'a e 'ū peleti.
Robert D. Hales	(105) Ma'u 'e Robert D. Hales ha ngaahi ue'i mei he Laumālie Mā'oni'oni ki he'ene ngāue he Siasi mo 'ene mo'ui fakatāutahā.
Donald L. Hallstrom	(26) Na'e tohi 'e ha 'ofefine kei sī 'o Donald L. Hallstrom 'i ha pepa 'a e akō te ne nofo mo e Tamai Hēvani 'i ha'ane mate. Lau 'e he kāingalotu 'o e Siasi 'i Laipiliā, ha potu folofola pea nau hiva'i "E Kāinga Kuo Langa ha Tu'ungā" 'i he loto fakapapau'i.
Paul V. Johnson	(121) Mālōlō 'e 'ofefine kei talavou 'o Paul V. Johnson mo ha 'amanaki lelei ki he mo'ui he kaha'u pea mo e Toetu'u.
Patrick Kearon	(111) 'ikai toe tatau e mo'ui 'a Patrick Kearon hili 'ene fanongo ki ha ngaahi talanoa 'o e kau kumi hūfanga mo ne mātā tonu hono tokangā'i kinautolu 'e he kau ngāue tokoni.
Neill F. Marriott	(10) Ma'u 'e Neill F. Marriott ha na'ina'i mei he mali ua e kui tangata hono mali. Taukapoi 'e Neill F. Marriott e tu'unga ki ha taha ne telefoni ange ka na'e 'ikai ke ne 'ilo hono hingoā.
Jairo Mazzagardi	(56) 'I he hoko 'a Jairo Mazzagardi ko ha papi ului ki he Siasi, na'a ne fekumi mo ma'u ha ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i fekau'aki mo hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongongolelei.
Thomas S. Monson	(85) Fekau'i 'e ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki ha vaka fakahaofi mo'ui ke fakahaofi ia mo 'ene kau ngāue mei honau kii vakā.
Russell M. Nelson	(66) Sila'i 'e Russell M. Nelson ha fāmilī 'i he tempalé hili e kole ange e ongo 'ofefine pekia 'o e fāmilī mei he tafa'aki e taha 'o e veili pea mo'ui taau mo e tempalé 'a'ena tamai mo e tuonga'ané.
Dallin H. Oaks	(114) Fehangahangi 'a Siosefa Sāmīto mo e fakafepakī lolotonga 'enu kumi ha taha ke ne paaki e Tohi 'a Molomonā.
Bonnie L. Oscarson	(87) Fakapapau'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni e mo'oni 'o e ongoongolelei ki ha fa'e na'e puke lahi hono fohā.
Stephen W. Owen	(70) 'Ilo'i 'e Stephen W. Owen te ne sai pē hili ha'ane heka hoosi ki he mo'ungā, kapau te ne muimui he'ene tamai. Fiefia 'a Stephen W. Owen ke tufa e sākalamēniti. Faingāue ha talavou 'i Nū'u Sila ki he'ene fa'e.
Ronald A. Rasband	(46) 'A'ahi 'a Ronald A. Rasband ki Pākisitani 'i ha "aho koula" kiate ia mo e Kāingalotu ai. Kau atu 'a Ronald A. Rasband ki ha fakamafola Face to Face.
Dale G. Renlund	(39) 'Ilo'i 'e ha fefine 'i Saute 'Afilika hili 'ene ma'u e sākalamēniti, 'a e natula fakatāutaha 'o e feilaulau e Fakamo'ui.
Kent F. Richards	(118) Hili hono fakatapui 'o e tempalé, na'e papitaiso leva 'a Kent F. Richards mo hono uai'fi 'o fakafofonga'i 'ena ngaahi kui. Fakamo'oni'i 'e Kent F. Richards, ha papitaiso 'a ha fāmilī to'u tangata 'e tolu ma'a 'enu ngaahi kui.
Steven E. Snow	(36) Toe fakatōkilalo, ongo mo fakamātoato ange ki he lotō e ngaahi lotu 'a Steven E. Snow mo hono fāmilī 'i he fakaakeake hano foha mei he lavea ki hono 'ulu.
Gary E. Stevenson	(29) Hili e mole e ki 'o e kā 'a Gary E. Stevenson, na'a ne fai leva ha talanoa fakatātā 'i he fie ma'u ke fakamo'ui ha kā 'aki ha kii' pea mo e fie ma'u e ngaahi ki 'o e lakanga fakataula'eiki ke fakalele 'a e Siasi. Lolotonga e papitaiso ha fānau 'a ha fefine 'o fakafofonga'i e ngaahi kui 'a ha pataloni kehe 'o e tempalé, na'a ne fakatokanga'i 'oku ne fāmilī foki mo 'ene ngaahi kui.
Dieter F. Uchtdorf	(101) Ongoi 'e Dieter F. Uchtdorf e ivi tākiekina 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he'ene fakalaululoto ki hono toe langa fo'ou 'o Tulesiteni 'i Siamané hili he Tau Lahi 'a Māmani Hono II.
W. Christopher Waddell	(90) Faingata'a ki ha kii' tamasi'i Palaimeli ke fakakaukau kia Sisū. Ma'u 'e ha tamai mo ha fa'e ha nonga 'i he'ena 'ilo'i kuo sila'i kinaua ki hona foha kuo pekia.

‘Eletā W. Mark Bassett

Fitungofulu Taki Mā’olunga

Ko e fa’ahita’u māfana kotoa pē ‘i he kei si’i ‘a W. Mark Bassett, na’á ne fononga mo hono fāmílí mei honau ‘apí ‘i he feitu’u Sakalamenitō, Kalefōnia, USA, ke ‘a’ahi ki he’ene kui fefiné, he tafa’aki ‘ene fa’eé, na’e nofo ‘i ‘Alapama, USA. Lolotonga e ngaahi ‘aho ‘o ‘enua fononga ki aí, na’e ‘a’ahi ma’u pē fāmílí ki he ngaahi feitu’u fakahisitōlia ‘o e Siasí.

Tatau ai pē pe ko e ‘a’ahi ki he ngaahi feitu’u fakahisitōlia ‘o Nāvū, ‘Ilinoisí pe ko e ‘eve’eva pē ‘i he Vao’akau Tapu ‘i Palemaila ‘i Niu ‘Toké, ka ‘oku manatu ‘a ‘Eletā Pāseti ki he ngaahi ongo mālohi na’á ne ma’u—‘i he’ene kei tamasi’í—‘i he’ene ‘a’ahi ki he ngaahi feitu’u toputapu ko íá.

Na’á ne pehē, “Ne mau ongo’i ha me’a ai.” “Ko e founa ia ne ma’u ai ‘eku fakamo’oní, ‘o fakafou he fanga ki’i a’usia íkí.”

Kuo hoko ‘a e fakamo’oni ko ia ne ma’u he’ene kei talavou’u ko ha ha ma’u’anga ivi kia ‘Eletā Pāseti, ‘i he’ene mo’uí kotoa.

Na’e fā’ele’i ia he ‘aho 14 ‘o ‘Aokosi 1966, kia Edwina Acker mo William Lynn Bassett, ‘i Carmichael, Kalefōnia, pea ko ‘Eletā Pāseti ko e fika ua ia ‘i he fānau ‘e toko nima. Na’e hoko e ngāue ‘i he Siasí mo hono mo’uí’aki ‘o e ongoongolelé ko ha ngaahi me’a mahu’inga na’e fakamu’omu’a ‘e honau fāmílí.

Hili ‘ene ngāue ‘i he Misiona Kwatemala Kwatemala Sití mei he 1985 ki he 1987, na’e hiki ‘a ‘Eletā Pāseti ki Polovo, ‘Iutā, ke ako ‘i he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongí. Na’á ne mali mo Angela Brasher ‘i he Temipale Sōlekí ‘i he ‘aho 20 ‘o ‘Tisema 1989. Ko e mātu’a kinaua ki he fānau ‘e toko nima pea ‘oku ‘i ai mo hona makapuna ‘e toko ua.

‘I he 1991, na’e ma’u ai ‘e ‘Eletā Pāseti hano mata’itohi fakatauhitohi mei BYU peá ne hiki kimui ange mo hono fāmílí ki he ‘ēlia Sakalamenitōo ke ngāue ‘i he ngāue’anga fakatautuki wholesale ai e me’alelé. Na’á ne ngāue ko e pule ki he tafa’aki fakapa’angá ‘i he Brasher’s Sacramento Auto Auction peá ne hoko ko ha ‘ōfisa pule fakapa’anga pea ne co-owner ‘a e kautaha fakatautuki me’alele ko e West Coast Auto Auctions, Inc., na’e fakatautuki atu ai ‘a e ngaahi me’alelé ‘i he fakahihifo ‘o e ‘Iunaiteti Siteití.

Na’e ngāue ‘a ‘Eletā Pāseti ‘i ha ngaahi fatongia kehekehe ‘i he Siasí, kau ai ‘ene hoko ko ha palesiteni ‘o e Kau Talavou’u, pīsope, alea’anga mā’olunga, palesiteni fakasiteiki, palesiteni ‘o e Misiona ‘Alisona Mesá mei he 2007 ki he 2010, pea mo ha Fitungofulu Faka’ēlia. ■

‘Eletā Mark A. Bragg

Fitungofulu Taki Mā’olunga

‘I he taimi na’e ta’u 14 ‘a Ma’ake Pelekí, na’e hanga ‘e hano kaungāme’a he’ene timi peisipoló ‘o fakafe’iloaki hono fāmílí ki he Siasí. Na’e papitaiso ‘a Ma’ake pea mālohi ‘ene fa’eé he Siasí.

Na’e pehē ‘e ‘Eletā Peleki, “Na’á ne liliu ‘emau mo’uí.”

Na’e fā’ele’i ‘a Mark Allyn Bragg ‘i he ‘aho 16 ‘o ‘Epeleli 1962, ‘i Sanitā Mōnika, Kalefōnia, USA kia Donald E. mo Diane Bragg.

Lolotonga e ako ‘a ‘Eletā Peleki ‘i he ‘Univēsiti ‘o ‘Iutaá, na’e ui ia ke ne ngāue ‘i he Misiona Mexico Monterrey Mission, ‘i hono kei pule’i ‘e he palesiteni fakamisiona ko Roy H. King mo hono uaifí ko Darlene O. King.

‘I he ‘osi e ngāue fakafaifekau ‘a ‘Eletā Pelekí, na’e kamata ‘eva leva ki he ‘ofefine si’isi’i taha ‘o ‘ene palesiteni fakamisioná, ko ‘Ívoni. Na’á na mali he temipale Losi ‘Eniselesi Kalefōniá ‘i he ‘aho 17 ‘o Mā’asi 1984.

Hili e pekia fakafokifā e tamai ‘a ‘Eletā Pelekí, na’e toe foki e ongomātu’á ki Kalefōnia ke ne kamata ngāue fakapangikē (na’á ne fakakakato hono fatongia ko e tokoni palesiteni ‘i he Bank of America) pea ke ne ofi ai ki he fa’ē ‘a ‘Eletā Pelekí.

Na’e ‘osi he ta’u ‘e fitu pea toki ma’u ha fānau ‘i he fāmili Pelekí. ‘Oku manatu ‘a ‘Eletā Peleki ‘o pehē, “Ne ‘i ai ha ngaahi taimi ne ongo’i hangē ‘oku kehe homau fāmílí.”

Pea ‘i he—“‘aho fisifisimu’a taha ‘i he māmani”—ne fa’ele’i ai ‘e Sisitā Peleki e lahi taha ‘o ‘ema fānau ‘e toko faá. Na’e pehē ‘e ‘Eletā Peleki, “Oku ou manatu ‘i . . . ‘eku fakakaukau, mahalo ‘oku ‘ikai ha taha ia ‘e toe fiefia ange ‘iate au he momeniti ko íá.”

Ka na’e ‘ikai faingofua ma’u pē ‘a e mo’uí ki he fāmílí. Hili e ‘aho na’e hikinima ‘i ai ‘a ‘Eletā Peleki ke hoko ko ha pīsope ‘i he uooti na’e tupu hake aí, na’e mate fakafokifā ‘ene fa’eé lolotonga ha kaiha’a kā. Ko e fuofua me’afaka’eiki ia ke ne pule’i he’ene kei pīsopé. ‘Okú ne manatu ‘o pehē, “Na’e ‘i ai ma’u pē kau Fine’ofá he ‘aho kotoa pē ma’a homau fāmílí.”

‘E hanga ‘e he ngaahi lēsoni ko ‘eni ‘o e ‘ofá, tokoní mo e manava’ofá ‘o tatakí ‘a ‘Eletā Peleki lolotonga hono ngaahi fatongia he Siasí—he’ene hoko ko ha palesiteni fakasiteikí, Fitungofulu Faka’ēliá pea mo ha taha ngāue ouau he temipalé. ■

‘Eletā Weatherford T. Clayton

Fitungofulu Taki Mā’olunga

‘Oku ongo’i loto hounga’ia mo’oni ‘a ‘Eletā Weatherford T. Clayton ko e faingamālie ke tokoni aī. ‘Okú ne fakamu’omu’a e ngāue ‘a e ‘Eikí. ‘Okú ne ongo’i ha ‘ofa lahi ki hono kakaí peá ne vāofi mo’oni mo hono fāmilí.

Na’e pehē ‘e ‘Eletā Keleitoni, “Oku lava ke mau fakataha mai ki ‘api ‘i he ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí.” “Kuo ongo’i ‘e hoku fāmilí e ivi tākiekina ‘o kinautolu kuo mu’omu’á. ‘Oku hangē tofu pē ‘oku nau ‘i heni mo kinautolú.”

Na’e fā’ele’i ia ‘i Kafēōnia, USA, ‘i he ‘aho 1 ‘o Mā’asi 1952, kia Whitney Clayton Jr. pea mo Elizabeth Touchstone Clayton, pea na’e ma’u ‘e ‘Eletā Keleitoni ha fakamo’oni mālohi ‘i he’ene kei talavou’ ‘o fekau’aki mo e faiako faka’apí. Na’e makatu’unga ‘i he ngaahi ngāue ‘a ha faiako faka’api, na’á ne hanga ai mo hono fāmilí ‘i hono ta’u 12, ‘o tali e ngaahi fuakava toputapu ‘o e ongoongolelei pea sila’i kinautolu ‘i he Temipale Sōlekí ‘i he 1964 ‘e ‘Eletā Hāloti B. Lī ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá.

‘I he fakakaukau ‘a ‘Eletā Keleitoni ki he founga kuo teuteu’i ai ia ‘e he ‘Eikí ke ngāue, na’e fa’a fakalotoa ia ‘e he tā sīpinga ‘a e nīihi kehé: “Ne u mātā hono fakatapu ‘e he kaungāme’á mo e fāmilí ‘enau mo’uí ki he ‘Eikí pea ne u ma’u ha fiefia ‘i he tokoni kuo nau fai ki he ‘Otuá.”

Hili ha’ane ngāue ‘i he Misiona French Canadian, na’á ne hū ‘o ako he ‘Univēsiti ‘o ‘Iutaá peá me fetaulaki ai mo Lisa Thomas. Na’á na mali ‘i he ‘aho 16 ‘o Mā’asi 1976 ‘i he Temipale Sōlekí. Ko e mātu’a kinaua ki ha fānau ‘e toko nima.

Na’e ma’u ha mata’itohi fakasaikolosia ‘a ‘Eletā Keleitoni pea na’e lava kakato ‘ene ako fakafaito’o he ‘Univēsiti ‘o ‘Iutaá. Na’á ne ngāue fakafaito’o fakatāutaha pē ko ha toketā faifā’ele (obstetrician-gynecologist) mei he 1985 ki he 2013, kimu’a pea ui ia ke palesiteni he Misiona Canada Toronto.

Kuó ne hoko ko ha taki faifekau fakauooti, faiako Tokāte-line ‘o e Ongongolelei, palesiteni ‘o e Kau Talavou, faifale’i hisitōlia fakafāmilí, faiako to’u tupu he Lautohi Faka-Sāpaté, pīsope, alea’anga mā’olunga tokoni ‘i he kau palesitenisí fakasiteikí pea mo ha palesiteni fakasiteiki. ■

‘Eletā Valeri V. Cordón

Fitungofulu Taki Mā’olunga

Ne ma’u ‘e ‘Eletā Valeri Vladimir Cordón Orellana ha fakava’e ‘i he ongoongolelei mei he’en fa’eé ‘i he’ene kau ki he Siasí ‘i hono ta’u 16, pea na’e tokoni lelei ia kiate ia ‘i he taimi na’á ne hiki ai ‘i ha maile ‘e 95 (150 km) mei hono kolo tupu’anga ko Sakapa ‘i Kuatemalé, ki he ako mā’olunga ‘i Kuate-mala Sítí ‘o ne ako ai ki he saienisi ‘o e komipiutá.

“Ko e me’a mahu’inga taha na’á ku ma’u mei he’eku fa’eé, ko e ongo’i ‘a’apa ‘aupito ki he ngaahi me’a toputapu ‘a e Siasí,” ko e manatu ia ‘a ‘Eletā Kōtoni, ‘a ia ko e foha ‘o Ovidio mo Ema Orellana Cordón.

Na’e fā’ele’i ‘a ‘Eletā Kōtoni ‘i he ‘aho 19 ‘o Fēpueli 1969, ‘i Kuate-mala Sítí, pea na’á ne tupu hake pē ‘i Sakapa. Na’e ‘alu ‘ene tamaí ke ngāue ‘i Sikākou, ‘Ilinoisí, ‘i he ‘Iunaiteti Siteití. ‘I he’ene kei ‘i aí, na’e takiekina ia ‘e ha kāingalotu ‘o e Siasí peá ne ma’u ai e pōpoaki ‘o e ongoongolelei mei he kau faifekau. Na’e sila ‘a e fāmilí ‘i he Temipale Mesa ‘Alesoná ‘i he 1972, ‘i he kei ta’u tolu ‘a Vālelī.

‘Oku pehē ‘e ‘Eletā Kōtoni na’á ne tupuhake ‘o ‘ofa ‘i he ongoongolelei ‘i he’ene fanongo ki hono toutou hiva’i ‘e he’ene fa’eé e fanga kíi hiva ‘a e Siasí hangē ko e “Fānau Au ‘a e ‘Otuá” pea mo e “Oku ou Fie Faifekau.” Na’e ngāue ‘a ‘Eletā Kōtoni ‘i he Misiona El Salvador mei he 1987 ki he 1989.

Na’á ne mali mo Glenda Zelmira Zea Diaz ‘i he ‘aho 25 ‘o Mā’asi 1995, ‘i he Temipale Kuate-mala Sítí Kuate-malá. Na’e tau-mu’a pē ‘a Sisitā Kōtoni ke ngāue fakafaifekau ka na’e liliu ‘ene ngaahi palaní he taimi na’e fetaulaki ai mo Vālelī. Na’á ne toki fakatokanga’i kimui ange ko e talavou ‘eni na’e to’oa ai hono lotó, ‘i he’ene sio he la’itā ‘o Vālelī ‘i he makasini ‘a e Siasí he ngaahi ta’u kimu’á. ‘Oku ‘i ai hona ‘ofefine ‘e toko tolu.

Na’e ma’u ‘e ‘Eletā Kōtoni hono mata’itohi BA mei he ‘Univēsiti Mariano Galvez ‘i Kuate-mala ‘i he 2010 pea mo hano mata’itohi MA ‘i he fakalele pisinisí mei he ‘Inisititiuti Fakatekinolosia ‘o Masasūsetí ‘i he 2012. Na’á ne ngāue ko ha talēkita ‘o e information systems ‘i ha kautaha fakatau’anga faito’o pea mei he 2012 ‘i he Pepsico Foods Mexico, ‘i ‘Amelika Lotoloto mo e ‘Otu Kalipiané.

‘I he taimi na’e uiui’i ai ‘a ‘Eletā Kōtoní, na’á ne lolotonga ngāue ‘i he Kōlomu hono Fā ‘o e Kau Fitungofulú ‘i he ‘Ēlia ‘Amelika Lotoloto. Na’á ne ngāue ‘i he kau palesitenisí ‘o e Misiona Costa Rica San José East mei he 1998 ki he 2000. ■

‘Elettā Joaquin E. Costa

Fitungofulu Taki Mā’olunga

Na’e hanga ‘e ha kaungāme’a ‘o Joaquin Esteban Costa ‘o fokotu’u ia ‘i he hala ke ului ai ki he ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí, mali tempale pea hoko ko ha takimu’a ‘i he Siasí.

Na’e fā’ele’i ‘a Soakeni Kositā ‘i he’aho 8 ‘o Mā’asi 1965, kia Eduardo J. Costa mo Graciela M. Fassi. ‘I he’ene kei ako ‘univēsiti ‘i Puenosi ‘Aealesi, ‘i ‘Āsenitinā, na’e hanga ai ‘e hono kaungāme’a ko Alin Spannaus, ko ha Fitungofulu Faka’ēlia he taimí ni, ‘o fakafē’iloaki ia kia Renee Varela. Ko Leneí ko ha to’u tangata fika ua ia ke kau ki he Siasí, ka na’á ne momou kimu’a pea ne toki tali ke teiti mo e talavou ta’u 21 ne te’eki ai kau ki he Siasí. Hili ha’ana teiti tu’o tolu, na’e “fu’u saí’ia ai” e ta’ahiné pea ne ongo’i ‘oku ‘ikai totonu ke na toe teiti. ‘I he faka’osinga ‘o e ta’u fakaako ko iá, na’á ne foki ki hono kolo tupu’angá ki Entre Rios, ‘Āsenitina.

Na’e tali ‘e Lenei ha ui ke ne ngāue fakafaipekau ‘i he Misiona Chile Osorno. Hili ‘ene toe foki ki ‘apí, na’e fokotu’u-tu’u ai ‘e Misa Sipānesi ke na fetauulaki mo Soakeni he paati tatau pē, pea toe kole teiti ange ai ‘a Soakenihome, Brother Spannaus arranged for her and . ‘Oku pehē ‘e Sisitā Kositā, “Ne u lotua ia pea u pehē pē ke toe ‘oange hano faingamālie.”

Ne ‘ikai fuoloa kuo ako ‘a Soakeni ‘o kau ki he Siasí. ‘I he’ene ako mo e kau faifekau, na’e kole ange ‘e Lenei ke ne lotu pea lau ke ‘osi e Tohi ‘a Molomoná.

‘Oku pehē ‘e Sisitā Kositā, “Na’á ne ma’u ‘e ia ha fakamo’oni mālohi ‘oku te’eki ai ‘osi e tohi he’ene lau.” “Na’e ‘ikai ke ne papitaisó koe’uhí ko au. Na’á ma toe teiti ai ‘i ha ta’u ‘e taha pea na toki mali ‘i he Tempale Buenos Aires Argentina ‘i he 1989.”

Na’e ma’u ‘e ‘Elettā Kositā hono mata’itohi BA he ‘ekonō-miká ‘i he 1987 mei he ‘Univēsiti Puenosi ‘Aealesí. ‘I he’ena hoko ko ha ongomātu’a mali kei talavou, na’á na hiki ai ki Polovo, ‘Iutā, USA ‘o ma’u ai hono mata’itohi MA ‘i he fakalele pisinisí mei he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongí ‘i he 1994. Na’á ne nofo mo hono fāmili tupu tokolahí, ‘a ia ne kau ai ha fānau ‘e toko fā, ‘i Sikākou, ‘Ilinoisí, USA lolotonga ‘ene ngāue ki ha kautaha pangikē ‘inivesimeni fakatu’apulé’anga mo ha kautaha ngāue fakapa’anga. Na’e hanga ‘e he’ene ngāue fakapangikeé ‘o toe fakafoki hono fāmili ki ‘Āsenitina ‘i he ngaahi ta’u síi pea mei ai ki he Seki Lupepuliká pea mei ai ki he Sultanate of Oman. ‘I he ta’u ‘e ua kuohilí, na’á ne nofo ai mo hono fāmili ‘i Lima, Pelū ‘o ne ngāue ai ki ha kautaha ‘inivesimeni Teni-ma’ake ne nau fakatefito ‘i he microfinance. ■

‘Elettā Massimo Di Feo

Fitungofulu Taki Mā’olunga

Kimu’a pea tali ‘e ‘Elettā Māsima Tī Fio hono ui ke ngāue fakafaipekau taimi kakató, na’á ne ako ha ngaahi lēsoni mahu’inga ‘o e feilaulau mo e ‘ofá, mei he’ene tamaí ko Vitolio Tī Fió.

Na’e síi pē ma’u’anga pa’anga ‘a e fāmili Tī Fió, pea ‘ikai foki kau ‘a Vitolia pe ko hno uai fi ko Vilá ki he Siasí. Ka na’e faka’apa’apa’i ‘e he tangata’eiki ko Tī Fió e loto hono foha lahí ke vahevahe ‘a e ongoongolelei.

‘Oku manatu ‘a ‘Elettā Tī Fio ‘o pehē, “Na’e fehu’i mai he’e-keu tamaí ‘o pehe, ‘Ko ho lotó mo’oni ke fai ‘eni?” “Na’á ku tali ange, “Io, ‘oku ou faka’amū ‘aki hoku lotó kotoa ke u tauhi ki he ‘Eikí.”

Na’e palōmesi ‘a Vitolio te ne fai e me’a kotoa pē te ne lavá ke tokoni ki hono fua e fakamole e ta’u ‘e ua ‘o e ngāue ‘a hono fohá ‘i he Misiona ‘Ītali Lomá.

Na’e pehē ‘e ‘Elettā Tī Fio “Oku ou lau ko ha pa’anga toputapu ia—ko ha fua ia ‘o ha feilaulau ma’ongo’onga mei he tangata na’e ‘ikai tui ki he Siasí. “Ko ia na’á ku ngāue fakafaipekau ‘aki hoku lotó, iví, ‘atamaí, mo e mālohí kotoa pē ko ‘eku ‘ofa ki he ‘Eikí pea mo ‘eku tamaí.”

Kuo tokoni ‘a e ngaahi tefito’i mo’oni ‘o e Ongoongolelei hangē ko e feilaulau, ngāue mālohí, fāmili, mo e tokoní ke ‘ilo’i ai ‘a ‘Elettā Tī Fio.

Na’e fā’ele’i ‘a ‘Elettā Māsima Tī Fio ‘i Taranto, ‘Ītali ‘i he ‘aho 14 ‘o Tisema 1960, pea na’á ne ‘ilo ki he Siasí ‘i hono ta’u hivá ‘i ha tukituki ange ha ongo faifekau ‘i honau ‘apí. Ne ‘ikai fuoloa kuo papitaiso ‘a Lisiate mo hono ta’okete ko ‘Alapetí.

Na’e fiefia e ongo tamaiki Tī Fió ‘i he ‘ofa mo e pouou ‘a e kau taki fakakoló ‘i he’ena ō ki he Palaimelí, pea mo e Mutualé kimui ange. Na’e kaungāme’a mamae foki ‘a Māsima mo ha to’u tupu kehe ‘i he koló—kau ai hono kaungā ului ko Loredana Galeandro, ‘a ia na’á na mali kimui ange ‘i hono misioná. Na’á na sila ‘i he ‘aho 14 ‘o ‘Aokosi 1984 ‘i he Tempale Bern Switzerland. ‘Oku ‘i ai ha’ana fānau ‘e toko tolu.

Kimu’a pea hoko ‘a ‘Elettā Tī Fio ko ha Fitungofulu Taki Mā’olungá, na’á ne nofo ‘i Loma ‘o ngāue ‘i ha ta’u ‘e 30 tupu ai ki he U.S. State Department. Na’á ne hoko ko ha palesiteni fakakolo, palesiteni fakavahefonua, palesiteni fakasiteiki, mo e Fitungofulu Faka’ēlia. ■

‘Eletā Peter F. Meurs

Fitungofulu Taki Mā’olunga

‘I he kei si’i ‘a Pita Miuasi, na’á ne nofo mo hono fāmilí ‘o kau- ngā’api mo ha tangata na’á ne fakalele ha falekoloa “ngaahi ha me’a pē” ne maumau ‘i he me’angāue fāmá. Na’á ne fakamoleki ha taimi lahi mo hono kaungā-tangatá ‘i he falekoloá ‘o va’inga mo e me’angāue pea fa’u ha fanga ki’i paiki iiki mo ha fanga ki’i salioite. Na’e ako ‘enisinia fakamakēniki ‘a Pita kimui ange ‘i he ‘Univēsiti Monash ‘i Melipokane, ‘Aositelēlia.

Lolotonga ‘ene kei feinga akó ‘i hono ta’u 18, na’á ne poaki mālōlō ki he ‘univēsiti’ ‘i ha ta’u ‘e ua ke ne ‘alu ‘o ngāue fakafai- fekau ai ‘i he Siasí. Na’e talaange ko e ta’u pē ‘e taha ‘e lava ke ne fakatoloi ai; ka toe lōloa ange ai ‘e mole hono fainga- mālīe ki he polokalamá. Na’á ne fili ke ‘oua te ne ngāue.

Ka ‘i he hili ha taimi nounou mei ai, na’á ne fanongo ki hono talaki ‘e Palesiteni Sipenisá W. Kimipolo (1895–1985) ‘i ha konifelenisi lahi ‘oku totonu ke ngāue fakafai- fekau ‘a e talavou mo’ui taau kotoa pē (vakai, “Planning for a Full and Abundant Life,” *Ensign*, May 1974, 87).

“Hangē na’e lea tonu mai pē ia kiate aú. Ne ongo mo’oni ia kiate au,” ko e manatu ia ‘a ‘Eletā Miuasi. Na’á ne fakakaukau leva ke ‘alu ā ia ‘o ngāue. ‘I ha uike ‘e taha kimu’a pea mavahé, na’á ne ma’u ai ha tohi mei he ‘univēsiti’ ‘o faka’atā mai ke toloi ‘ene akó ‘i ha ta’u ‘e ua.

Na’e toe foki ‘a Pita ‘o ako hili ‘ene ngāue fakafai- fekau, ka ‘okú ne pehē ko ‘ene ngāue fakafai- fekau ko e “ako lelei taha ia kuó u ma’ú.” Na’e ako’i ange ‘e he ongoongolelé kiate ia ko e “tefito’i mo’oni lelei taha ‘o e tu’unga fakatakimu’á ko hono tokoni’i ko ia ‘o e kakaí ke nau lavame’á.”

Hili e ma’u e mata’itohi BA ‘o ‘Eletā Miuasi ‘i he ‘enisinia fakamāsiní, na’á ne ngāue leva ko ha ‘enisinia ma’á e Esso Australia, pea na’á ne kaunga ‘i hono fokotu’u ‘o e WorleyPar- sons Limited. Na’á ne toki hoko ko e talēkita fakalalakaka ‘a e Fortescue Metals Group.

Hili ‘ene ngāue fakafai- fekau, na’á ne mali mo ha fefine ‘okú ne ui hono kaume’a lelei tahá, ko Maxine Evelyn Thatcher, ‘i he ‘aho 2 ‘o Sānuali 1979, ‘i he Temipale Hamilton New Zealand. ‘Oku ‘i ai ha’ana fānau ‘e toko fā mo e makapuna ‘e toko hiva.

Na’e fā’ele’i ‘a ‘Eletā Miuasi ‘i he ‘aho 21 ‘o Tisema 1956, ‘i Warnambool, Victoria, Australia kia Frederik mo Lois Jones Meurs—pea kuó ne ngāue ‘i ha ngaahi fatongia lahi, kau ai ‘ene hoko ko ha palesiteni ‘o e kōlomu kaumātu’á, tā ‘ōkani ‘a e uōtí, palesiteni ‘o e Kau Talavou ‘i he uōtí mo e sitekí, talēkita public affairs, palesiteni fakakolo mo e fakavahefonua, pīsope, palesiteni fakasiteiki mo e Fitungofulu Faka’ēlia. ■

‘Eletā K. Brett Nattress

Fitungofulu Taki Mā’olunga

‘Oku fakamatala’i ‘e ‘Eletā K. Brett Nattress mo hono uaifi ko Shauna Lee Adamson Nattress, ko kinauá ko ha “kakai ta’e haohaoa ‘oku fekumi ki ha ngaahi momeniti haohaoa.”

Na’e pehē ‘e ‘Eletā Natelese kuo lahi ha ngaahi momeniti pehē kuó na ma’u he’ena mo’uí—pea ‘oku fehokotaki kotoa ia mo e Fakamo’ui pea mo ‘Ene Fakalelé.

‘Oku pehē ‘e ‘Eletā Natelese na’e fā’ele’i ia ‘e ha ongomā- tu’a lelei ko David mo Judy Sorensen Nattress, pea ‘okú ne manatu’i hono lau ‘e he’ene fa’eé ‘a e Tohi ‘a Molomoná ki he fāmilí he ‘aho kotoa pē.

Na’á ne foki mai ha taimi ‘e taha ki ‘api he tutuku ‘a e akó. Na’e fu’u tokanga ia ki he sivi fainolo ne teu fakahokó peá ne ongo’i ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku ‘ikai totonu, neongo na’e ‘ikai ke ne puke.

Na’e talaange ‘e he’ene fa’eé, “Kapau ‘okú ke ongo’i sai ka ‘oku ‘ikai tonu e ongo ‘okú ke ma’ú, ‘oku fie ma’u ke ke ‘alu ‘o tokoni ki ha taha.”

Na’e fa’o leva ‘e Päleti ha sāvolo tata sinou ki he’ene lolí peá ne fononga holo ‘o tata e sinou he fanga ki’i tau’anga me’alele ‘a e kau uitou ‘i he uōtí. Na’á ne ongo’i fiamālie ange ai.

Na’á ne pehē, “Na’e tukutaha pē ‘eku tokangá ‘iate au mo e sivi fainoló kae ngalo ‘a e taumu’a totonu ‘o e mo’uí ko e tokoni ki he nīihi kehé.”

Na’e fā’ele’i ‘a ‘Eletā Natelese ‘i he ‘aho 4 ‘o Mā’asi 1965, ‘i Pokatelo, ‘Aitahō, USA. Na’e hiki e fāmilí ki Lihai, ‘Iutā, USA, ‘o tupu hake ai kinautolu fānau ‘i ha ki’i faama fakafāmilī.

Na’á ne fetaulaki mo e ta’ahine te na malí lolotonga e ta’u faka’osi ‘o ‘ena ako ‘i ha ongo ako mā’olunga ofi pē honau fei- tu’ú. Hili ‘ene foki mei he’ene ngāue fakafai- fekau ‘i he Misiona California Sacramento mei he 1984 ki he 1986, ne na mali ai ‘i he Temipale Sōlekí ‘i he ‘aho 24 ‘o ‘Epeleli 1987. ‘Oku ‘i ai ‘ena fānau ‘e toko fitu.

Na’á ne ako ‘i he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongi ‘i Polovo ‘Iutaá pea na’e ‘osi mei he ‘Univēsiti ‘Iutaá ‘i he 1990 mo hono mata’i- tohi ‘i he physical therapy. Na’á ne fokotu’u mo hono tokoua ko Tēvitá ‘a e kautaha David Corp. Health Care Fakalalakaka ‘i he 2000.

Kuo ngāue ‘a ‘Eletā Natelese ‘i ha ngaahi uiui’i kehekehe he Siasí, kau ai ‘ene hoko ko ha palesiteni ‘o e Kau Talavou ‘i he uōtí, pīsope, palesiteni ‘o e Kau Talavou ‘i he sitekí, palesi- teni fakasiteiki mo ha Fitungofulu Faka’ēlia. Na’á ne lolotonga tokanga’i e misiona fo’ou ko e Arizona Gilbert Mission ‘i he taimi na’e uiui’i ai ia ki he fatongia ni. ■

‘Eletā S. Mark Palmer

Fitungofulu Taki Mā’olunga

‘I he 1992, na’e hoko e taimí ko ha koloa pelepelengesi mo’o-
ni kia ‘Eletā S. Ma’ake Paame mo hono uaifi ko Sekilini.

Na’e ngāue ‘a ‘Eletā Paame he alea’anga mā’olunga ‘a e
siteikí he taimi ko iá. Na’á ne ngāue mālohi ke fokotu’u ‘ene
ngāue ma’u’anga mo’u. Na’e tatau pē mo e ngāue mālohi ‘a
Sisitā Pāmé. Na’e ‘ohake ‘e he ongomātu’a Pāmé ha fānau ‘e
toko ono ‘i hona ‘api ‘i Austin, Texas, USA,—kau ai ha pēpē
tangata māhina ‘e ono.

‘I hono fakaafe’i kinaua ‘e he’ena palesiteni fakasiteikí ke na
tokoni ‘i he Tempale Dallas Texas, na’e ‘ikai ke na ‘ilo pe te na
fuesia fēfē ha toe fatongia kehe. Ka na’á na tali e ui—peá na
kolea e tokoni ‘a e ‘Eikí ‘i he fa’a lotu.

Na’e fie ma’u ha feilaulau mo ha palani fakalelei ka na si’i
heka pasi he māhina kotoa pē ‘o ngāue he ‘ahó kakato ‘i he
temipalé. Na’e pehē ‘e ‘Eletā Paame, “Ka na’e faitāpuekina lahi
ai ‘emau mo’u.

Na’á ne toe tākaki atu foki na’e hoko ‘ene ngāue ‘i he temi-
palé ke teuteu’i fakalaumālie ai ia ki ha ngaahi uiui’i fakataula-
‘eiki he kaha’ú. Na’á ne hoko foki ai ko ha husepānit mo ha
tamai lelei ange—pea na’e napangapangamālie ai ‘ene mo’ui
femo’uekiná.

‘Okú ne pehē, “Okú fa’a hanga ‘e he ‘alu ki he temipalé ‘o
fokotu’utu’u lelei ange e ngaahi me’a ‘okú ke fakamu’omu’a
mo fakamanatu atu e ngaahi fuakava kuó ke fakahokó.”

Na’e fa’ele’i ‘a Sitanilei Ma’ake Paame ‘i he ‘aho 11 ‘o
Fēpueli 1956, ‘i Te Puke, Nu’u Sila, kia Kenneth mo Jill Palmer.
Na’á ne kau kei si’i pē ki he Siasí. Na’á ne ngāue fakafaifekau
taimi kakato ‘i he Misiona Nu’u Sila Uelingatoní.

Hili hano ma’u hono ‘uluaki mata’itohí mei he ‘Univēsiti
‘o ‘Okalaní, na’á ne kau atu ki he polokalama ako MA ‘i he
‘Unvēsiti Pilikihami ‘Iongí. Lolotonga ‘ene kei nofo ‘i Polovo,
‘Tutá, USA, na’á ne fetaulaki ai mo ha ta’ahine toki ‘osi faifekau
ko Jacqueline Wood ‘i ha’ana fuofua teiti na’e fokotu’utu’u ‘e
ha taha kehe. Na’á na mali ‘i he ‘aho 18 ‘o Tisema 1981, ‘i he
Tempale Sōlekí. ‘Okú ‘i ai ha fānau ‘e toko ono mo e maka-
puna ‘e toko hiva ‘a e fāmili Pāmé.

Na’e fokotu’u ‘e ‘Eletā Paame pea ko e palesiteni ia ‘o e
kautaha SMP Ventures, ko ha kautaha fefakatau’aki ‘api/kele-
kele. Kuó ne hoko ko ha pīsope, palesiteni fakasiteiki, palesi-
teni ‘o e Misiona Washington Spokane (2009–12), palesiteni
fakataimi ‘o e Misiona Australia Sydney South (2014), pea mo
ha Fitungofulu Faka’ēlia. ■

‘Eletā Gary B. Sabin

Fitungofulu Taki Mā’olunga

‘Okú manatu’i lelei ‘e ‘Eletā Keuli B. Sāpini ha fu’u ‘akau
kilisimasi ‘e tolu.

Ko e ‘uluakí, ko ha fu’u ‘akau Kilisimasi faka’ofo’ofa ‘i
he’ene kei ‘i he to’u tupú. ‘I he kaka ‘a Keuli he fu’u ‘akaú ke
a’u ki ha fo’i lolé, na’e holofa e fu’u ‘akaú.

Ko hono uá, ko ha va’a ‘o e fu’u ‘akau kilisimasi na’á ne ma’u
he’ene kei ngāue fakafaifekau ‘i Pelisiumé mo e ‘Otu Netalení
‘i he 1973 ki he 1975. Na’e ‘ave ‘e ‘Eletā Sāpini mo hono hoá e
va’a kau ni ki hona fale nofo’angá ‘o fokotu’u ia he tafa’aki ‘o e
fanga ki’i kaati Kilisimasi ne na ma’u mei hona ‘apí.

Ko e tolu ko ha fu’u ‘akau ne fa’u ‘aki e fanga ki’i maama
Kilisimasi ‘o tau he me’a tautau’anga vaisiliva (IV) he ve’e
mohenga hono ‘ofefiné ‘i falemahakí. ‘I he fānau Sāpini ‘e toko
tolú, ne kau hono ‘ofefiné he mahaki ‘o e ma’ama’á (cystic
fibrosis), pea na’e fai ai hano tafa ‘o fetongi hono ongo ma’a-
ma’á hili ha ta’u ‘e taha mei he mālōlō si’ono ki’i tuonga’ané he
mahaki tatau pē.

‘Okú pehē ‘e ‘Eletā Sāpini, “Kuo tau ako lahi mei he’etau
fānau ‘o lahi ange ia he me’a kuo nau ako meiate kitautolu.”

‘I he’ene hoko ko ha Taki Mā’olungá, te ne manatu’i e fanga
ki’i ‘akau Kilisimasi mo e me’a kuó ne ako meiate kinautolú.
‘Okú hanga ‘e he fu’u ‘akau takitaha ‘o faka’ilonga’i ha kongá
‘o hono hala fonongá—mei he’ene fie kai lole he kei si’i, ki
he’ene hoko ko ha faifekau na’á ne ako’i e palani ‘o e faka-
mo’u, ki ha tamai ne fakafalala ki he ‘ofa e Fakamo’uí ke
paotoloaki si’ono fāmili ‘i he ngaahi faingata’a ‘o e matelié.

Na’e fā’ele’i ‘a Gary Byron Sabin ‘i Polovo, ‘Tutá, USA, ‘i he
‘aho 7 ‘o ‘Epeleli 1954, kia Marvin E. mo Sylvia W. Sabin. Na’á
ne mali mo Valerie Purdy ‘i ‘Aokosi ‘o e 1976. Ko e mātu’a
kinaua ki ha fānau ‘e toko nima; na’e fā’ele’i mai e fika onó
kuo si’i mālōlō.

Hili ‘ene ‘osi mei he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongí ‘i Polovó,
na’e ma’u ‘e Eletā Sāpini hono mata’itohi MA mei he ‘Univēsiti
Sitenifōtí.

Kuo ngāue ‘a ‘Eletā Sāpini ‘i ha ngaahi uiui’i kehekehe ‘i he
Siasí; kau ai ‘ene hoko ko ha pīsope, palesiteni fakasiteiki, mo
ha Fitungofulu Faka’ēlia. Na’á ne fokotu’u, sea mo CEO ‘i ha
ngaahi kautaha lahi, kau ai e Excel Reality Trust, Price Legacy,
Excel Reality Holdings mo e Excel Trust.

‘I he 1993, na’e fokotu’u ai ‘e ‘Eletā mo Sisitā Sāpini ‘a e
kautaha ngāue’ofa ko e Sabin Children’s Foundation, ko ‘enau
tefito’i taumu’á ke tokangaekina e ngaahi fie ma’u fakafaito’o ‘a
e fānaú. ■

Eletā Evan A. Schmutz

Fitungofulu Taki Mā'olunga

Oku fakamālō 'a Eletā Aivani Anitoni Simuti ia 'i he ngaahi a'usia kuo fakafou mai he fakahā kiate ia mei he Eikí. Kuo toe fakaloloto ange 'Ene ului ki he ongoongoleléi 'o fakafou 'i hono ako ma'u pē 'o e folofolá, tokoni 'i he pule'angá pea mo e talangofua ki he'ene ngaahi tukupā ki he 'Otuá.

Na'e fā'ele'i ia 'i he 'aho 6 'o Sune 1954, 'i St. George, Utah, USA, kia Richard mo Miriam Schmutz, pea na'e ako kei si'i ai 'a Eletā Simuti 'o fekau'aki mo e mālohi 'o e lotú. 'I he'ene kei hoko ko ha Cub Scout na'á ne fakatau ha ngaahi tikite fe'unga hono mahu'ingá mo e U.S. \$17 ki ha fakataha fakafonua 'a e sikautí, ka na'e fiu kumi e pa'angá ia he taimi na'e fie ma'u ke tånaki aí. Na'e fakalotolahi'i ia he'ene fa'eé ke ne lotu pea na'e fakahā ange 'e he Eikí e feitu'u ne tuku ai e sēnití. Ko ha fakapapau'i mālohi ange ia e 'ofa mo e tokanga 'a e 'Otuá kiate ia.

'I he ta'u 18 'a Eletā Simutí, na'e mālōlō ai hono tuofefine lahi 'i ha fakatu'utāmaki he me'alele. Na'e uesia lahi ai 'ene mo'uí pea hoko ai kiate ia ha ngaahi a'usia fakalaumālie mahu'inga.

Taimi si'i pē mei ai, kuo ui ia ke ne ngāue fakafaifekau pea ke ne hū leva ki he ako'angá. Na'á ne lotua ha fakamo'oni fakatāutaha ki he ongoongoleléi. Lolotonga ha'ane siofi hono ako'i 'e ha kau faiako e 'Uluaki Mata-me'a-hā-mái, 'okú ne pehē, "Ne u ma'u ha fakamo'oni mālohi fau pea 'ikai ke u kei fa'a nofo he lokí."

Hili 'ene ngāue fakafaifekau 'i he Misiona North Carolina Greensboro, na'e fakapapau'i 'e Eletā Simuti te ne hokohoko atu pē h ono ako faka'aho e folofolá 'i he toenga 'ene mo'uí. "Kuó u ma'u ha fiefia lahi, ako mo ha mahino fakatāutaha 'o fakafou 'i hono ako pongipongí 'i ha taimi lōloa mo'oni."

Na'e mali 'a Eletā Simuti mo Cindy Lee Sims 'i he 'aho 3 'o Fēpueli 1978, 'i he Temipale Provo Utah. Na'e ma'u ha mata'itohi 'o Eletā Simuti 'i he lea faka-Pilitāniá pea mo hono mata'itohi toketā he laó mei he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí. Na'á ne ngāue fakapalofesinale ki ha ngaahi kautaha lao mei he 1984 ki he 2016.

Lolotonga e feinga 'a Eletā Simuti ke feau e ngaahi fie ma'u 'ene fānau 'e toko nimá, kuó ne 'osi hoko ko ha alea'anga mā'olunga, pīsope, mēmipa 'o e kau palesitenisí fakasiteikí, palesiteni 'o e Misiona Philippines Cebu (2011–14), palesiteni fakakolo 'i he senitā ako'anga fakafaifekau pea mo ha mēmipa 'o e Kōlomu Nima 'o e Kau Fitungofulú. ■

Sisitā Joy D. Jones

Palesiteni Lahi 'o e Palaimelí

Na'e hoko e ongomātu'a 'a Joy D. Jones, ko e mo'unga'i tangata mo e mo'unga'i fefine kiate ia.

Na'e lea 'a Sisitā Sōnasi 'o fekau'aki mo 'ene tamaí, ko ha tangata ngāue faka'uhila, 'o pehē "Ne u ongo'i hangē ka lava he'eku tamaí 'o fai ha fa'ahinga me'a pē." Fekau'aki mo 'ene fa'eé, na'á ne pehē, "Ko ha fefine faka'ofa 'eku fa'eé" na'á ne ngaohi e me'a kotoa pē mei he me'akai ne kai 'e he fāmilí ki he vala ne nau tuí—mei he me'a pē na'a nau ma'ú. "Kiate au, na'e hangē ia ha fefine mā'oni'oni, pea ne u faka'amu ke u tupu hake 'o hangē ko ia."

Makehe mei he ngaahi manatu faka'ofa'ofa 'a Sisitā Sōnasi ki he'ene ongomātu'á, 'a ia ko Aldo Harmon mo Eleanor Ellsworth Harmon, na'á ne koloa'aki foki 'ene manatu ki he'ene kei si'i 'i he'ene fakafanongo kia Eletā Robert L. Backman 'i ha'ane lea 'i ha konifelenisi fakavahe 'i 'Olikoni, USA. Na'e hoko 'a Eletā Pekimeni, 'oku hoko he taimí ni ko ha Fitungofulu Taki Mā'olunga mālōlō, ka na'e palesiteni fakamisiona he taimi ko ia.

'Oku pehē 'e Sisitā Sōnasi, "Ne u ma'u ha ongo mālohi lolotonga 'ene leá. Ne u ma'u ha ongo ne kehe ange ia mei ha ongo kuó u ma'u kimu'a. . . . 'Oku ou fakafeta'i koe'uhí ko e me'a ko ia he ne u ma'u ai ha fakamo'oni mei he Laumālie na'e mo'oni e ngaahi me'a na'á ne lea'akí."

Na'e fā'ele'i 'a Joy Diane Harmon 'i he 'aho 20 'o Siulai 1954, 'i The Dalles, Oregon. Na'á na fakatou tupu hake mo e tokotaha ne hoko ko hono husepānití, 'a ia ko Robert Bruce Jones, 'i 'Olikoni ka na'á na fetaulaki 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí 'i Polovo, 'Iutā, USA. Na'á na mali 'i he 'aho 14 'o 'Aokosi 1974, 'i he Temipale Manti Utah. 'Oku 'i ai ha'ana fānau 'e toko nima mo e makapuna 'e toko 17.

Hili pē ha taimi nounou mei he'ene ma'u hono mata'itohi associate he saienisí 'i he mo'ui fakafāmilí, na'á na hiki leva ki Pootileni, 'Olikoni pea kimui ange ki Sanitā Losa, Kalifōnia, USA, 'a ia na'e ngāue ai 'a Misa Sōnasi ko ha toketā ki he uouá mo e filossilivá (chiropractic). Na'e ongo'i mālohi 'a Misa mo Sisitā Sōnasi ke na hiki ki Draper, 'Iutā 'i he ta'u 'e 22 kuohilí. Talu mei ai mo e fiefia 'a Sisitā Sōnasi 'i he tāpuaki 'o e nofo ofi ki he temipalé.

'Okú ne pehē, "Na'e hoko e Temipale Jordan River Utah ko ha potu toputapu kiate au. Na'á ku ma'u ha fakamo'oni ki he mālohi 'o e temipalé pea mo e nonga mo e taumu'a kuó ne 'omi ki he'eku mo'uí."

Kuo hoko 'a Sisitā Sōnasi ko ha palesiteni Fine'ofa 'i he uōtí mo e palesiteni Palaimeli pea mo ha tokoni 'i he kau palesitenisí 'o e Kau Finemuí mo e Palaimelí 'i he uōtí mo e siteikí. Na'á ne toki ngāue kimuí ni 'i he poate lahi 'a e Palaimelí. ■

Sisitā Jean B. Bingham

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Palaimelí

Kuo 'ofa mo'oni 'a Sisitā Sini Palasi Pingihemmi 'i he ta'u ko 'eni 'e ono na'e ngāue ai 'i he poate lahi 'a e Palaimelí. Kuó ne 'a'ahi ki ha ngaahi 'api 'o e kāingalotú, 'alu ki ha ngaahi houalotu 'a e Palaimelí, mātā e tui mālohi 'a e Kāingalotú—tautautefito ki he fānau Palaimelí—'i he funga 'o e māmaní.

Kuo faka'aonga 'i e Sisitā Pingihemi, ne toki ui ko e tokoni 'uluaki 'i he kau palesitenisī 'o e Palaimelí, ha konga lahi 'o 'ene mo'uí 'i hono ako'i, lehilehi'i mo 'ofa he fānau. Tatau ai pē pe ko 'ene feohi mo hono fototehiná he'enau tutupu haké pe ko 'ene ongo tamaiki fehiné, fānau fefine ohí, makapuná pe ni'ihi 'oku 'a'ahi ange ki hono 'apí, pe ni'ihi kuo nau fe'iloaki lolotonga 'ene mēmipa he poate lahi 'o e Palaimelí, kuó ne hoko ko ha taukapo mo ha ma'u'anga ivi ki ha tokolahi.

Na'á ne pehē, "Oku faka'ofa e me'a 'e lava'i 'e he ki'i tama-si'i mo e ta'ahine kotoa, kapau te tau vakai kiate kinautolu 'i he fofonga 'o e Tamai Hēvaní, te tau lava 'o tokoni'i kinautolu ke nau a'usia e tu'unga kuó Ne fakataumu'a kinautolu ki a'i."

Na'e fā'ele'i 'a Sisitā Pingihemi 'i he 'aho 10 'o Sune 1952, 'i Polovo, 'Iutā, USA, kia Edith Joy Clark mo Robert Rowland Barrus, pea ko e fika tolu ia 'i ha fānau 'e toko hiva. 'I he'ene kei māhina 'e tolu, na'e hiki ai hono fāmilí ki 'Initiana ke lava 'o hoko atu e ako 'ene tamaí. 'I he fuofua ta'u 'e ono 'o e mo'uí 'a Sisitā Pingihemi, na'á ne nofo ai mo hono fāmilí 'i ha siteiti 'e fā.

Hili e hiki 'a Sisitā Pingihemi mei he ako'anga mā'olunga 'i Niu Sēsif, na'á ne hiki ai ki Polovo, 'Iutā ke ne ako he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí. 'I he ta'u hono ua 'ene ako a'i, na'á ne fetaulaki ai mo e tokotaha 'e hoko ko hono husepānití, ko Bruce Bryan Bingham, ko ha tamasi'i faama mei 'Ilinoisī na'e papitaiso he'ene kei talavou mo 'ene ongomātu'á. Na'á na mali 'i he 'aho 22 'o Tisema 1972, 'i he Temipale Provo Utah.

Kuo kau 'i he'ene ngaahi fuafatongia he Siasí 'ene hoko ko ha palesitēni Palaimelí 'o e uōtí, palesitēni 'o e Kau Finemuí, tokoni 'i he kau palesitenisī 'o e Fine'ofá, palesitēni 'o e Kau Finemuí 'i he siteikí, ngāue fakatemipale pea mo ha faiako semineli pongipongi.

Na'e lea 'a Misa Pingihemi 'o fekau'aki mo hono uai'fi 'o pehē, "I he ta'u 'e 43 'o 'ema nofo malí, 'oku 'ikai ha toe liliu he sīpinga kuó u mātā 'i he'ene mo'uí, 'i he'ene muimui ma'u pē ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālié. Kuó ne toutou fakahoko ma'u pē e me'a 'oku finangalo 'a e 'Eikí ke ne fa'i." ■

Sisitā Bonnie H. Cordon

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Palaimelí

Kuo ako 'e Poni Hailame Kōtoni ha ngaahi lēsoni mahu'inga 'o e mo'uí, 'i he'ene kei tupu hake 'i he fakatonga hahake 'o 'Aitahō, USA. 'Oku pehē 'e he tokoni ua 'i he kau palesitenisī lahi 'o e Palaimelí, na'e hanga 'e he ngāue, va'inga mo e mo'uí 'i ha fāmá 'o ako'i ia ke "oua te ne manavasi'i ke fai ha me'a."

Ka na'e hoko mai e lēsoni mahu'inga tahá mei he'ene ongomātu'á ko Harold mo Carol Rasmussen Hillam, ne na ako'i ia te ne lava 'o fai ha fa'ahinga me'a pē 'i he tokoni 'a e 'Eikí. Na'e fa'a pehē 'e he'ene tamaí, "Oku 'ikai ha fakangatangata."

Na'e fakafalala 'a Sisitā Kōtoni ki he 'ilo ko iá 'i he'ene hoko ko ha faifekau ne toki uiui'i 'i Lisiponi, Potukalí, 'i he'ene fai-feinga ke ako e lea faka-Potukalí. "Na'á ku fa'a lotu 'o kolea ha mana. Ka koe'uhí ko 'eku tamaí, ne u ako ai te u lava 'o fai ha ngaahi me'a faingata'a."

Hili ha'ane fa'a lotu, ngāue mālohi mo kātaki, na'e kamata māmālie ke ne poto he lea faka-Potukalí, pea kuo faitāpuekina ai 'ene mo'uí 'i ha ngaahi ta'u lahi mei ai, 'i hono ui ia mo hono husepānití ke na ngāue 'i Curitiba, Brazil.

'Okú ne pehē, "Oku mālie hono teuteu'i kitautolu 'e he 'Eikí mo Ne langaki hake kitautolú, fakakongokonga peé." "Oku toe 'uhinga mālie ia he taimi 'oku tau toe manatu ai ki a'i. Pau ke tau ma'u pē 'a e tuí."

Na'e fā'ele'i 'a Bonnie Hillam 'i he 'aho 11 'o Mā'asi 1964, 'i Idaho Falls, Idaho. Hili 'ene ngāue fakafai'ekau, na'á ne ako ki he education 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí 'i Polovo, 'Iutā, USA. Lolotonga 'ene 'i a'i, na'á ne kaungāme'a lelei ai mo Derek Lane Cordon. Na'e iku 'ena kaungāme'á ke na fe'ofa'aki, pea na'á na mali 'i he 'aho 25 'o 'Epeleli 1986, 'i he Temipale Sōlekí. 'Oku 'i ai ha'ana fānau 'e toko fā—tamaiki tangata 'e toko tolu mo ha fefine 'e taha—pea mo ha makapuna 'e toko tolu.

Kuó na ngāue 'i ha ngaahi uiui'i kehekehe he Siasí 'i he ngaahi ta'u lahi. Na'á ne ngāue mo hono husepānití he'ene tokanga 'i e Misiona Brazil Curitiba mei he 2010 ki he 2013, pea kuó ne hoko ko ha palesitēni 'o e Kau Finemuí 'i he siteikí, taki nēsili, faiako semineli, pea ngāue 'i he ngaahi houalotu 'a e Kau Finemuí, Fine'ofá mo e Palaimelí 'i he uōtí.

'I ha'ane lea fekau'aki mo hono fatongia fo'ou, na'e pehē ai 'e Sisitā Kōtoni, 'okú ne faka'amui ke ako'i ha fo'i mo'oni mahu'inga 'e taha ki he fānau Palaimelí 'o e Siasí: "Oku 'ofa e Tamai Hēvaní 'iate kinautolu." ■

Toe Fokotu'utu'u Fo'ou e Konga ki he Konifelenisí 'i he LDS.org

‘E toe faingofua ange he taimí ni hono kumi mo ako he ‘initaneti e ngaahi lea konifelenisí ‘o laka ia ‘i ha toe taimi kimu’a, tupu mei hono toe fokotu’utu’u fo’ou ‘o e konga ki he konifelenisi lahi ‘i he LDS.org. ‘Oku kau he me’a fo’ou:

- Faingofua hono ‘ilo’i e ngaahi lea ‘oku fie ma’ú, mo e tā ‘o e tokotaha leá he tafa’aki ‘o e tefito e ngaahi leá.
- Fo’i navigation bar pē ‘e taha he ‘ū pēsí kotoa te ke lava ai ‘o (1) hū ki he ngaahi lea konifele-nisi kotoa pē mei he 1971 ki he ‘ahó ni, (2) malava ke kumi e hingoa ‘o e tokotaha leá pea mo e (3) malava ke kumi e ngaahi leá ‘o fakatatau mo e ngaahi tefito ‘o e ongoongoleléi.
- Founga faingofua ke tuku mai ‘aki e lea takitaha, mo ha fanga ki’i faka’ilonga he konga ki ‘olunga ‘o e pēsí ki he ni’ihi ‘oku nau fie fanongo, download, paaki pe vahevahe ‘a e leá.

‘Oku tokoni lelei e fokotu’utu’u fo’ou ko ‘eni ki he ni’ihi ‘oku nau faka’aonga’i e desktop, laptop mo e mobile device. Kuo ‘osi fakahoko e ngaahi liliú ‘i he lea faka-Pilitāniá, faka-Sipeiní, mo e faka-Potukalí pea ‘e lava ke ma’u ia ‘i ha ngaahi lea faka-fonua ‘e 80 tupu he ngaahi mahina ka ha’ú. ■

Vakai ki he ngaahi liliú ‘i he conference.lds.org.

Hikinima’i ha Kau Fitungofulu mo ha Kau Palesitenisí Palaimeli Fo’ou

Na’e hikinima’i ha Fitungofulu Taki Mā’olunga fo’ou ‘e hongofulu mā taha, Kau Fitungofulu Faka’elia ‘e toko 62, mo ha kau palesitenisí fo’ou ‘o e Palaimelí lolotonga e fakataha lahi ‘o e ho’atā Tokonakí, ‘i he konifelenisi lahi ‘o ‘Epeleli 2016.

Ko e Kau Fitungofulu Taki Mā’olunga fo’ou ko ‘Eletā W. Mark Bassett, Mark A. Bragg, Weatherford T.

Clayton, Valeri V. Cordón, Joaquin E. Costa, Massimo De Feo, Peter F. Meurs, K. Brett Nattress, S. Mark Palmer, Gary B. Sabin, mo Evan A. Schmutz.

Na’e hikinima’i ‘a Joy D. Jones ko e palesiteni lahi ‘o e Palaimelí mo Jean B. Bingham ko e tokoni ‘uluaki pea mo Bonnie H. Cordon ko e tokoni ua.

‘Oku ma’u e piokālahi e kau takí ni ‘o kamata he peesi 131. ■

Fanongonongo ‘o ha Ngaahi Misiona Fo‘ou

Kuo fa‘u ha ngaahi misiona fo‘ou ‘e Kolu, ko e ua ‘i ‘Afilikia pea taha ‘i ‘Eisia. Ko e Misiona Democratic Republic of the Congo Mbuji-Mayi, Misiona Nigeria Owerri pea mo e Misiona Vietnam Hanoi. ‘E fokotu‘u e ngaahi misiona fo‘ou kotoako ‘eni ‘i hano toe fokotu‘utu‘u fo‘ou ‘o e ngaahi ngata‘anga ‘o e ngaahi misiona lolotonga‘a pea ‘e kamata ngäue ia ‘i he/kimu‘a he ‘aho 1 ‘o Siulai 2016. ■

Ma‘u‘anga Tokoni Fakalotu Fo‘ou

Kuo tãnaki atu ha tefito fo‘ou ‘e fã ki he Ministering Resources (ministering.lds.org) ke poupou ki he kau taki ‘o e siteiki‘ mo e uoti‘i ‘i he‘enau tokoni ki he ngaahi kulupu ko ‘eni: kau tauhi, kau faifekau ‘oku foki tãmu‘a ki ‘api, ongomãtu‘a ‘oku fepakipaki ‘ena nofo malí pea mo e ni‘ihi fakafo‘ituitui ‘oku fefa‘uhi mo e puke faka‘atamaí.

‘E lava ke ma‘u e ngaahi ma‘u‘anga tokoni ko ‘eni ‘e he kau mēmipa ‘o e fakataha alēlea ke tokoni ke nau ‘ilo‘i e founga ke lava ‘o tokoni‘i lelei ange ai e kãngalotú. ‘Oku lava ke ma‘u e ngaahi ma‘u‘anga tokoni ko ‘eni ‘i he lea faka-Pilitãniã pea ‘e vavé ni pē hano liliu ki ha toe ngaahi lea fakafonua kehe ‘e hiva. ■

Ko Hono Liliu ‘o e Ako mo e Ako‘i ‘o e Ongongolelei

‘Oku mahu‘inga ‘a hono ako, mo‘ui‘aki mo ako‘i ‘o e ongoongolelei ki he‘etau tupulaki fakatãutahã pea ‘oku fie ma‘u ke kau ia he‘etau mōihū he ‘aho Sãpaté. Kuo hanga ‘e he Kau Palesitenisi ‘Uluaki mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mã Uã ‘o fakafe‘iloaki mai ‘i he ngaahi fakataha ako fakatakimu‘a ‘o e konifelenisi lahí, ha founga fo‘ou ke toe lelei ange ai hono ako‘i mo ako ‘o e ongoongolelei, ‘i he‘enau faifeinga ke tokoni ki he kãngalotú ke langaki ‘enau tui ki he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisí pea ke toe fakalalakaka ange ai e mōihū he Sãpaté. ‘Oku fakaafe‘i atu e kãngalotú ke nau:

1. Kamata faka‘aonga‘i e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘i he Ko e Faiako ‘i he Founga ‘a e Fakamo‘uí. ‘Oku nofotaha e tokanga ‘a e tohi lēsoni fo‘ou ko ‘eni ‘i he ngaahi tefito‘i mo‘oni faingofua mo mālōhi ne faka‘aonga‘i ‘e he Faiako Tu‘ukimu‘a. Ko e taumu‘a ‘a e faiako kotoa pē, hangē ko ia ‘i he tohi lēsoni, ke “ako‘i e tokãteline haohao ‘o e ongoongolelei, ‘i he Laumãlié, ke tokoni ‘i hono fakatupulaki e tui ‘a e fãnau ‘a e ‘Otuã ki he Fakamo‘uí pea ke nau hoko lahi ange ‘o hangē ko Iã.”

Neongo ‘oku fakataumu‘a ‘a e tohi lēsoni kiate kinautolu ‘oku ui ke faiakó, ka ‘e lava ke ‘aonga ia ki he ako ke faiako ‘o hangē ko e Fakamo‘uí. ‘E lava ke ‘aonga ki he ngaahi mãtu‘ã kapau te nau faka‘aonga‘i e ngaahi tefito‘i mo‘oni mei he ki‘i tohi ni ‘i he‘enau ako‘i ‘oku fai ‘i ‘api.

2. Kau atu ki he fakataha alēlea ‘a e kau faiakó. ‘Oku ‘ikai tatau e ngaahi fakataha alēlea ‘a e kau faiakó mo e ngaahi kalasi fakalalakaka fakafaiako kimu‘ã. ‘E hoko e fakataha alēlea ko ‘eni ke ma‘u ai ‘e he kau faiakó ha ngaahi faingamãlie ke nau fealēlea‘aki mo feako‘aki ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e *Ko e Faiako ‘i he Founga ‘a e Fakamo‘uí*. Ko e ngaahi fakataha ko ‘eni ke fakahoko tu‘o taha ia he mãhina lolotonga e ngaahi houalotu ‘o e Sãpaté, pea ‘e kamata fakahoko ia he founga ‘o e mãmaní ‘i he 2016.

3. Hoko ko ha kau ako faivelenga ‘o e ongoongolelei. ‘Oku poupou‘i e kãngalotú mo e kau faiakó fakatou‘osi ke nau ako mālōhi e ongoongolelei ‘i ‘api. ‘Oku hanga ‘e hono ako mo mo‘ui‘aki e ongoongolelei ‘i he lolotonga ‘o e uiké ‘o teuteu‘i e kãngalotú ke nau kau mai ki he ngaahi lēsoni ‘o e Sãpaté, ‘a ia ‘e lava ke kamata‘i ai ha a‘usia fakaako mahu‘ingamãlie ange ki he taha kotoa.

I he‘etau hoko ko e fãnau ‘a e Tamai Hēvaní, ‘oku tau malava ai ke hoko ‘o hangē ko Iã.” ‘E lava ‘e ha fa‘ahinga taha pē ‘okú ne loto‘aki ke ako pea mo‘ui‘aki e ongoongolelei, ke ne hoko ‘o hangē ko ‘etau ongomãtu‘a fakalangí pea toe foki ‘o nofo mo kinaua. ‘Oku tokoni ‘etau mōihū ‘i he lotú pea mo ‘apí ke tau langaki hake e tui ko ia ki he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisí. ■

Kumi ‘a e tohi lēsoni fo‘ou pea ako lahi ange ‘i he teaching.lds.org.

Toe Ma'u ha Pulusinga Lahi ange 'o e Folofolá

Kuo 'i ai ha ngaahi lea fakafonua kehekehe ne toki lava ke ma'u atu ai e folofolá.

'I he lea faka-Potukalí, ne paaki ai ha tatau 'o e Tohi Tapú pea lava ke ma'u he taimí ni mo e ngaahi folofola 'e tolu 'oku fakataha'í 'i he paaki fakamuimuitahá. 'Oku 'i ai foki ha paaki faka'ilekitulōnika ne lava ke ma'u talu mei Sepitema 2015 mei he **asescrituras.lds.org** pea 'i he polokalama Gospel Library ki he device to'oto'ó. 'E lava foki ke ma'u mo ha fakamatala lahi ange he lea faka-Potukalí mei he **bibliasagrada.lds.org**.

'I he lea faka-Sipeiní, 'e lava ke ma'u mei he 'initaneti e tatau 'o e ngaahi folofola 'oku faka'aonga'i 'e he Siasí, mei he **escrituras.lds.org** mo e polokalama Gospel Library ki he device to'oto'ó. 'E

kava ke ma'u atu e ngaahi tatau pākí, 'i he faka'osinga 'o Sune 2016.

Kuo paaki pea lava ke ma'u he taimí ni mei he ngaahi senitā tufaki'anga nāunaú pea mo e **store.lds.org** ha tatau fo'ou 'o e tohi folofola 'e tolu kuo fakataha'í 'i he lea faka-Māsoló, Shosa mo e Zulu. 'Oku toe ma'u atu foki ia 'i he 'initaneti pea mo e Gospel Library mobile app.

Na'e toe pulusi foki ha ngaahi folofola kuo liliu ki ha toe lea fakafonua kehe 'e 16 'i he **LDS.org** pea mo e Gospel Library app: ko e triple combination 'i he lea Afrikaans, Armenian, Bulgarian, Cambodian, Fante, Igbo, Latvian, Lithuanian, Shona, mo e Swahili; pea mo e Tohi 'a Molomoná 'i he lea Hindi, Hmong, Serbian, Tok Pisin, Twi, mo e Yapese. ■

Tāpuaki Fakapēteliaké 'i he 'Initaneti

'Oku 'i ai ha polokalama fo'ou he 'initaneti 'e lava ke faingofua ange ai hono ma'u 'e he kāingalotú 'a e ngaahi tāpuaki fakapēteliaké. 'E lava ke kole 'e he kāingalotú ha tatau faka'ilekitulōnika 'o honau tāpuaki fakapēteliaké pea mo nau kole ha tatau 'o e ngaahi tāpuaki 'enua ngaahi kui kuo pekiá ('i he meilí pe 'imeilí). 'E lava ke fakahū 'e he kau taki lakanga fakataula'eikí 'i he 'initaneti ha ngaahi fakaongoongo-lelei ki he ngaahi tāpuakí, pea 'e lava ke mamata e kau pēteliaké ki he ngaahi fakaongoongo-lelei ki he ngaahi tāpuakí ni pea nau fakahū pē ha tatau tohi faka'ilekitulōnika 'o e tāpuakí hili hono foakí.

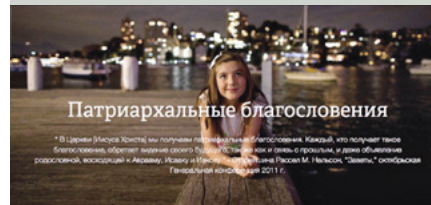
'Oku lava ke ma'u atu he taimí ni e ngaahi polokalama fo'ou ko 'eni ki ha peseti 'e 50 pe lahi ange 'o e ngaahi siteiki 'i he Siasí 'i he lea faka-Pilitāniá, Sipeiní mo e Potukalí. 'I he ta'u fo'ou, 'oku totonu ke ma'u atu ia 'i ha lea fakafonua 'e 14 pea ki he ngaahi siteiki kotoa pē. ■

*Ke 'ilo lahi ange pe ke kole ha tatau 'o ho tāpuaki fakapēteliaké, vakai ki he **apps.lds.org/pbrequest**.*

Ngaahi Akonaki Ma'a Hotau Kuongá

'Oku teuteu'i e lēsoni Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí mo e Fine'ofá 'o e Sāpate fā 'o Mē 2016 ki 'Okatopa 2016, mei ha lea 'e taha pe lahi ange 'o e konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2016. 'I 'Okatopa 2016, 'e lava ke filifili e ngaahi leá mei he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli pe 'Okatopá. 'E fili 'e he kau palesiteni fakasiteikí mo e fakavahefonuá 'a e ngaahi lea 'e faka'aonga'i 'i honau feitu'ú, pe te nau vahe e fatongiá ni ki he kau pīsopé mo e kau palesiteni fakakoló. ■

*'Oku lava ke ma'u atu e ngaahi leá 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he **conference.lds.org**.*

Читайте свое патриархальное благословение повсюду и отправляйте запросы на получение копий патриархальных благословений своих умерших предков.

[Скачайте!](#)

Tokoni ki he Kumihūfanga: “Ko e Muli Au”

‘Ihono fakangofua ‘e he Kau Palesiteni ‘Uluaki, kuo ‘oatu ai ‘e he kau palesiteni lahi ‘o e Fine-‘ofá, Kau Finemuí mo e Palaimelí ha fakaafe ki he kakai fefine ‘o e to‘u kotoa pē ke nau tokoni ki he kau kumihūfanga ‘i honau feitu‘ú mo e tukui koló ‘o fakafou ‘i ha polokalama tokoni ‘oku ui “Ko e Muli Au” (vakai, Levitiko 19:34; Mātiu 25:35).

Na’e pehē ‘e Sisitā Linda K. Burton ko e palesiteni lahi ‘o e Fine-‘ofá, “‘Oku tokolahi si’a kakai ‘i hotau lotolotonga ‘e lava ke faitāpuekina kinautolu ‘e ha’atau fakakaungāme’a mo fakahinohino’i kinautolu, kae pehē ki he ‘ofa mo e tokoni kehe ‘oku faka-Kalaisí. ‘Oku hoko e fa’ahinga tokoni peheé ko ha konga mahu’inga ‘o e ongoongolelé.”

Na’e pehē foki ‘e Sisitā

Peatoni, “‘Oku ou manatu ki he potu folofola ‘oku pehē ‘oua na’a ngalo ke fakaafe ‘a e kakai muli: he kuo fakaafe ai ‘e he ni’ihi ‘a e kau ‘āngelo ‘i he ta’e’ilo’ [Hepelū 13:2].” ‘Oku mau pou pou ‘i e kau fafiné ke nau fekumi ‘i he fa’a lotu ki ha ngaahi faingamālie pea fakakaukau ‘i ha ngaahi founa ke pou pou ai ki ha kautaha fakakolo mo ha ngaahi kautaha fakapule’anga ‘oku falala’angá. ‘E lava ke ma’u ha ngaahi fakakaukau ‘e tokoni atu mei he IWasAStranger.Ilds.org, pea ‘e lava ke ke vahevahe ‘a e ngaahi a’usisi ‘aki ha’o ‘imeili ki he IWasAStranger@ldschurch.org.”

Na’e ‘oatu ha tohi mei he Kau Palesiteni ‘Uluaki fekau’aki mo e “Ko e Muli Au” ki he ngaahi fakataha alēlea ‘a e siteikí, uotí mo e koló ‘i he faka’osinga ‘o Mā’así. Na’e ‘oatu fakataha mo e tohi ha

ngaahi fakahinohino ki he kau takí. Na’e tapou atu e tohi, “‘E lava ke kau mai e kakai fefiné ki he ngāué ‘o ka faingamālie honau taimí mo e tūkungá, pea fakapapau’i ‘oku ‘ikai “ke lele [ha fefine] ‘o vave ange ‘i he mālohi ‘okú ne ma’ú” pea ko e me’a kotoa pē ‘oku fai ia ‘i he “fakapotopoto mo e maau” (Mosaia 4:27). Na’e ‘i ai foki ha tohi ‘a e Kau Palesiteni ‘Uluaki na’e faka’aho ki he ‘aho 27 ‘o ‘Oka-topa 2015, na’e pou pou ‘i atu ai e kāingalotu kotoa pē ke nau fai ha tokoni faka-Kalaisí ki he ni’ihi ‘oku faingata’a’iá.

Na’e toki tufaki atu foki ha tohi mei he kau palesiteni lahi ‘o e Fine-‘ofá, Kau Finemuí mo e Palaimelí ‘o ‘oatu ai ha fakamatala ‘oku lahi angé fekau’aki mo e “Ko e Muli Au,” ‘i he ngaahi fakataha ‘a e ngaahi houalotu ko iá. ■

Ngaahi Temipale 'e 150 'Oku Ngāue'aki

Lolonga e fakataha pongipongi Sāpate 'o e konifelenisí, na'e fanongonongo ai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ha palani ke langa ha temipale kehe 'e fā: 'i Belém, Brazil; Quito, Ecuador; Lima, Peru; pea mo Harare, Zimbabwe.

Talu mei he konifelenisi lahi fakamuimuitahá, ko e ngaahi me'a 'eni kuo hoko 'i he ngaahi 'ekitiviti fekau'aki mo e temipalé:

Fakatapu'í mo e Toe Fakatapu'í

'I hono fakatapu'í 'o e Temipale Polovo Siti Senitaá 'i Polovo, 'Iutā, USA, ko e a'u ia e ngaahi temipale 'o e Siasí 'oku ngāue'aki he funga 'o e māmaní ki he 150. Na'e fakatapu'í e temipalé 'i he 'aho 20 'o Mā'asi 2016, ko e ngaahi 'aho si'i pē ia kimu'a pea fakamanatu e ta'u 180 mei he 'aho 27 'o Mā'asi 1836, 'a ē na'e fakatapu'í ai e Temipale Ketilani, ko e fuofua temipale 'i hono toe Fakafoki mai e Ongoongolelí.

Na'e fakatapu'í pe toe fakatapu'í ha temipale kehe 'e tolu: 'a e Temipale Montreal Quebec 'i Nōvema 2015, Temipale Tijuana Mexico 'i Tisema 2015, pea moe Temipale Suva Fisí 'i Fēpueli 2016.

'Oku toe fakataimitēpile'i foki ke fakatapu'í e Temipale Sapporo Japan 'i he 'aho 21 'o 'Aokosi 2016; Temipale Philadelphia Pennsylvania 'i he 'aho 18 'o Sepitema 2016; Temipale Fort Collins Colorado 'i he 'aho 16 'o 'Okatopa 2016; Temipale Star Valley Wyoming 'i he 'aho 30 'o 'Okatopa 2016; pea mo e Temipale Hartford Connecticut 'i he 'aho 20 'o Nōvema 2016.

'E toe fakatapu'í e Temipale Freiberg Germany 'i he 'aho 4 'o Sepitema 2016.

Langa mo Fakalelei'i

'Oku kei hokohoko atu hono langa 'a e Temipale Concepcion Chile, Temipale Paris France, Temipale Rome Italy pea mo e ngaahi temipale ko 'eni 'i

he 'Iunaiteti Siteití: Cedar City Utah, Meridian Idaho, mo e Tucson Arizona. 'Oku kamata pē taimi 'e kakato ki a'í mei he 2016 ki he 2018. 'Oku kei fakatatali ke langa kakato e Temipale Fortaleza Brazil. 'Oku kei fai hono fakalelei'i 'o e Temipale Frankfurt Germany, Jordan River Utah, mo e Idaho Falls Idaho.

Ouau Tanupou

Na'e fakahoko hono tanupou 'o e Temipale Lisbon Portugal 'i Tisema 2015 pea mo e Temipale Barranquilla Colombia pea mo e Temipale Kinshasha Democratic Republic of the Congo 'i Fēpueli 2016. Na'e tanupou foki mo e Temipale Durban South Africa 'i he 'aho 9 'o 'Epeleli 2016.

Ko Hono Palaní mo e Teuteú

Kuo fanongonongo e ngaahi temipale ko 'ení ka 'oku kei 'i he tu'unga palaní mo e teuteú: Abidjan Ivory Coast (Côte d'Ivoire), Arequipa Peru, Bangkok Thailand, Port-au-Prince Haiti, Rio de Janeiro Brazil, Urdaneta Philippines, pea mo Winnipeg Manitoba. ■

Ke 'ilo lahi ange kau ki he temipalé, vakai ki he temples.lds.org.

Tokoni e Kau Palōfitá mo e Kau ‘Aposetoló

‘I he hoko e kau palōfitá mo e kau ‘aposetoló ko ha “kau fakamo’oni makehe ki he huafa ‘o Kalaisi” (T&F 107:23), ‘oku nau kei hokohoko atu ai e ngāue ki he funga ‘o e māmaní. Talu mei he konifelenisi lahi ne toki ‘osí, mo hono hanga ‘e he Kau Palesitenisi ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, makehe mei honau ngaahi fatongia kehé, ‘o:

- Faka‘aonga‘i ‘a e mītia fakasōsialé mo e polokalama Face to Face ke nau ngāue atu ai ki he to‘u tupú mo e kakai lalahi kei talavou (vakai, lds.org/youth/activities).
- Fai ha lea ‘i he ngaahi konifelenisi fakafepaki‘i ponokālafí kae pehē ki he konifelenisi hisitōlia fakafāmilí.
- Fai ha ngaahi lea ‘i he ‘univēsiti fēkau‘aki mo e hoko ko ha kau “mo‘unga‘i tangata mo fefine mo‘oni” ‘o taukapo‘i e tuí mo e ngaahi ‘ulungaanga ma‘á.
- Fai ha ngaahi fakataha mo e kāingalotu ‘o e Siasí mo e kau takí, kau fakafofonga fakapulē‘anga, mo e kau taki fakalotu ‘i Argentina, Botswana, Chile, Democratic Republic of the Congo, Ecuador, Mozambique, Peru, the Philippines, Uruguay, Zambia, pea Zimbabwe. ■

Ke ‘ilo lahi ange ki he ngāue ‘a e kau palōfitá mo e kau ‘aposetoló, vakai ki he prophets.
lds.org.

Tupulaki e Siasí ‘i ‘Afiliká

Kuo hokohoko atu ai pē e tupulaki mālohi ‘a e Siasí ‘i ‘Afiliká ‘i he ta‘u ‘e 30 kuohilí. ‘I he kamata‘anga ‘o e 2016, na‘e ‘i ai ha ngaahi ha‘ofanga lotu ‘e 1,600 ‘o e Siasí ‘i ‘Afilika, mo ha kāingalotu ‘e vaeua miliona tupu—ko e liunga 11 ia ‘o e ngaahi uōtí mo e koló pea liunga 20 ‘o e kāingalotú, mei he tokolahi he 1985.

‘I he 2015 na‘e fokotu‘u ai ‘e he Siasí ha siteiki fo‘ou ‘e 17 ‘i ha ngaahi feitu‘u kehekehe ‘i ‘Afilika.

‘Oku pehē ‘e he kau takí ‘oku makatu‘unga e tupulaki ko ‘ení, mei

he nofotaha e tokanga ‘a e ongoongolelé ‘i he fāmilí. Na‘e pehē ‘e João Castenheira, ko ha palesiteni siteiki ‘i Maputo, Mozambique, “Oku fekumi e kāingalotú ki ha siasi te nau fiefia ai, pea ‘oku ‘omi ‘e he ongoongolelé ‘o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki maí, ha fiefia ki he ngaahi fāmilí.”

‘Oku pehē ‘e ‘Eletā ‘Etuete Tupe ‘o e Kau Fitungofulú, ka ko e tangata‘i-fonua Simipāpuē, “Oku ou ongo‘i mo‘oni ko e kuonga ‘eni ‘o ‘Afilika. ‘Oku kau mai e to‘ukupu ‘o e ‘Eikí ki he fonuá.” ■

Fai Lelei ‘i he Funga Māmaní

‘Oku kei hokohoko atu pē muimui e Kāingalotu ‘o e Siasí ki he sipinga ‘a e Fakamo‘uí ‘o nau “[fe‘alu‘aki] ‘o fai lelei” (Ngāue 10:38). Ko ha ngaahi sipinga ‘eni kimuí ni.

{3}‘I Abu Dhabi, United Arab Emirates, ne fakataha mai ai ha kāingalotu mo e kaungāme‘a ‘o e Siasí ‘i ha ngaahi fonua ‘e hiva ‘i he Hahake Lotolotó—ka ‘oku nau nofo ‘i ha ngaahi fonua ‘e ono—ke fai ha konifelenisi mo ha ngāue tokoni ‘ofa fakaetangata fakataha mo e ngaahi siasi kehé. Na‘a nau fakatahataha‘i mo tufaki ha fanga ki‘i nāunau haisini mo e me‘akai ‘e 8,500.

‘I ‘Iukanitā, ne fe‘unga mo ha uike ‘e taha e ngāue ‘a ha ongo toketā nifo mo ha kau mataotao fakahaisini ‘e toko tolu, ‘a ia ko ha kau mēmipa kotoa ‘o e Siasí, ke fakafonu, tāaki mo fufulu e nifo ‘o e kakaí, ako‘i e mo‘ui haisini pea mo fakahinohino‘i e kau toketā nifo

fakalotofonuá mo e kau ako toketā nifó ki he founga lelei taha ‘o e ngāue.

‘I Malēsiá, ne nofotaha e tokanga ‘a e Kāingalotu ‘o e Siasí ‘i he fāmilí lolotonga hono katoanga‘i e Ta‘u Fo‘ou Faka-Siainá, ko ha polokalama tuku-fakaholo ‘oku kau ai e ‘a‘ahi ki fa‘itoká ke fakamanatua, fakalāngilangi‘i mo faka‘apa‘apa‘i e ngaahi kui kuo pekiá.

‘I Tailení, ne fakataha mai ha kāingalotu mei he ta‘u 18 ki he 35 ‘i Pengikoki ki ha fe‘auhi feime‘atokoni pea mo ha ngāue tokoni.

‘I Fisí, ne fai e ‘e he kāingalotú mo e kau faifekau ha ngaahi ngāue ke tokoni ki he ni‘ihi ne uesia ‘i he Saikolone ko Uinisitoní. Na‘e ngāue e kau taki ‘o e Siasí mo e ngaahi kautaha fakapule‘anga mo ‘ikai fakapule‘angá, ke ‘oatu ha me‘atokoni, vai, tēniti, nāunau haisini, mo e ngaahi nāunau tokoni fakatu‘u-pakē kehe. ■

Ngaahi Liliu ki he Hisitōlia Fakafāmilí mo e Ngāue Fakatemipalé

‘E tokoni e fanga ki‘i polokalama mo e founga ngāue fo‘ou ki he ni‘ihi fakafo‘ituitui mo e ngaahi fāmilí ‘i hono fai ‘o e hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé:

- ‘E lava ‘e he kāingalotú he taimí ni ‘o paaki ‘i ‘api e ngaahi kaati ouau fakatemipalé ‘i ha pepa hinehina pea ‘omi ia ki he temipalé.
- ‘Oku ‘i ai ha taimi fakamu‘omu‘a ‘o e fāmilí ‘i he temipalé ke lava ai e ngaahi fāmilí ‘o fakataimitēpile‘i ha taimi ke nau fakahoko fakataha ai e ngaahi ouau kae ‘oua toe tatali fuoloa.
- Ko e kau ului fo‘ou ko ia ko e fuofua taimi ‘eni ke nau fakahoko ai e ngaahi papitaiso fakafongá, te nau lava ‘o fakataimitēpile‘i ha‘anau ‘apoinimeni ke lava ‘o mateuteu e temipalé ke talitali kinautolu.
- ‘E lava ke ‘ai he ‘initaneti lekomeni fakangatangata pea paaki ‘e he kau taki lakanga fakataula‘eiki. ‘Oku fakamo‘ui e lekomeni pea paaki pea toki lava ke faka‘aonga‘i ia he taimi ‘oku fakamo‘oni hingoa ai e mēmipá mo e pīsope. ■

Ko e Kau Pisopeliki Pulé

Dean M. Davies, Tokoni 'Uluaki; Gérald Caussé, Pisope Pulé; W. Christopher Waddell, Tokomi Uá

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he Konifelenisi Lahi Fakata'u Hono 186 'o pehē, "‘Ofa ke tau pukepuke ‘a e lototo‘a ke fakafepaki‘i e loto ‘o e tokolahí. ‘Ofa ke tau fili ma‘u pē ki he totonu ‘oku faingata‘á kae ‘ikai ko e me‘a hala ‘oku faingofuá. ‘I he‘etau fakalaululoto ki he ngaahi fili ‘oku tau fai faka‘aho ‘i he‘etau mo‘uí—tatau ai pē pe ko e fili ko ‘ení pe ko e fili ko ‘eé—kapau te tau fili ‘a Kalaisi, ta kuo tonu ‘etau filí."

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONFONI
'I HE NGA'HI 'AHO
KIMU NI